

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

APĂRAREA SUVERANITĂȚII NAȚIONALE A ROMÂNIEI LA CONFERENCEA PĂCII DE LA PARIS (1919—1920)

ION M. OPREA

REGIMUL FORȚEI DE MUNCĂ ÎN ROMÂNIA ÎN ANII RĂZBOIULUI HITLERIST 1941—1944

DUMITRU TUȚU

DEZVOLTAREA ARMATEI ȘI PREGĂTIREA EI ÎN VEDEREA CUCERIRII INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI

NICHIȚA ADĂNILOAIE

ASPECTE PARTICULARE ALE PROCESULUI FORMĂRII ORĂȘULUI MEDIEVAL SUCEAVA

M. D. MATEI

CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA RELATIILE CUBEI CU ȚĂRILE AMERICANE LATINE (1959—1975)

DORU BRATU

DOCUMENTAR
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMĂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE
REVISTA REVISTELOR DE
ISTORIE
INDEX ALFABETIC

12

TOMUL 34

1981

DECEMBRIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE,
LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL
LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU,
POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de
presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL
DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei
nr. 125, sector 1, 79717.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM De-
partamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137 Telex 11226 —
București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 34, Nr. 12

Decembrie 1981

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- ION M. OPREA, Apărarea suveranității naționale a României la Conferința păcii de la Paris (1919—1920) 2177
- DUMITRU TUȚU, Regimul forței de muncă în România în anii războiului hitlerist 1941—1944 2199
- NICHITA ADĂNILOAIIE, Dezvoltarea armatei și pregătirea ei în vederea cuceririi independenței României 2215
- M. D. MATEI, Aspecte particulare ale procesului formării orașului medieval Suceava 2247

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- DORU BRATU, Contribuții cu privire la relațiile Cubei cu țările Americii Latine (1959—1975) 2263

DOCUMENTAR

- NICOLAE STOICESCU, RADU LUNGU, Din trecutul unui vechi oraș devenit sat — Gherghița 2287
- RADU-ȘTEFAN CIOBANU, Idei social-politice în a doua parte a „Romanului Rosei” 2297

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Iarși despre localizarea Vicinel (*Petre Diaconu*) 2311

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Al XVI-lea Congres internațional de istoria științei (*Constantin Șerban*); Dicționarul istoric al localităților din România (*Nicolae Stoicescu*); Citeva cuvinte despre unele „însemnări” recent apărute (*I. Glodariu*) Cronica 2317

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1981, 342 p. (*Olimpiu Matichescu*) 2331

- GHEORGHE I. IONIȚĂ, *Istoria României și a Partidului Comunist Român (1948–1981)* (L'histoire de la Roumanie et du Parti Communiste Roumain (1948–1981) Presses de l'Université de Bucarest, 1981, 148 p. (*Mihai Oprifescu*) 2334
- IOAN SILVIU NISTOR, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, (Contributions du district de Mureș à la Grande Union de 1918), Editions, Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 280 p. (*C. Vasilescu*) 2336
- BIANCA VALOTA CAVALLOTTI, *Nicola Iorga*, Guida Editori, Napoli, 1977, 312 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 2338
- GEORGE CIPĂIANU, *Vinčențiu Babeș (1821–1907)*, Editions Facla, Timișoara, 1980, 235 p. (*Gelu Neamțu*) 2343
- MARIA LUIZA MARCÍLIO, HUBERT CHARBONNEAU et. al., *Démographie historique*, Presses Universitaires de France, Rouen-Montréal (1979) (Publication de l'Université de Rouen, Les Presses de l'Université de Montréal), 215 p. (*Louis Roman*) 2345
- G.M. FILELFO, *Amyris*, Casa Editrice Pátron, Bologna, 1978, 241 p. (*Ștefan Delureanu*) 2349
- TS. A. ABDULADZE, M. H. SVANIDZE, *Defter-i Caba-i Eyâlet-i Gildir – „Djaba defter Çıldırskojo eyâleta”* (Le code „Djaba” de la province de Gildir) 1694–1732 : Le texte turc, la traduction géorgienne et les notes de Ts. A. Abduladze, étude introductive de M. H. Svanidze, Tbilisi, 1979, 326 p. + fascicules (*Mihail Guboglu*) 2352

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Gutenberg Jahrbuch”, Mainz, vol. 54 (1979) 342 p. ; vol. 55 (1980), 365 p. ; vol. 56 (1981), 304 p. (*L. Demény*) 2355
- INDEX ALPHABETIQUE (*Gelu Apostol*) 2359

APĂRAREA SUVERANITĂȚII NAȚIONALE A ROMÂNIEI LA CONFERINȚA PĂCII DE LA PARIS (1919—1920)

DE

ION M. OPREA

Cu prilejul elaborării tratatelor de pace dintre țările învingătoare și cele învinse, s-a ridicat cu toată acuitatea chestiunea protejării naționalităților conlocuitoare încorporate de-a lungul secolelor, dar mai ales după primul război mondial, în diferite state europene.

Preconizarea unui sistem de măsuri, apte să garanteze naționalităților conlocuitoare „dreptul la viață, dreptul la libertatea individuală și la libertatea cultului, dreptul la egalitate, dreptul de a folosi limba minoritară și de a participa la beneficiile fondurilor publice destinate scopurilor de educație, de religie, de caritate”¹, precum și unele drepturi speciale pentru anumite naționalități, nu a constituit o inovație în legislația internațională și în politica generală după primul război mondial.

Preocuparea de a găsi mijloacele eficiente care să garanteze protecția naționalităților conlocuitoare în diferite state reiese fără echivoc din lucrările și hotărârile celor mai multe congrese și conferințe internaționale ținute în tot cursul veacului al XIX-lea. Așadar, cu aproape un secol înaintea conferinței de pace de la Paris, a existat o „practică constantă dacă nu chiar un principiu al dreptului public european de a include în tratate dispoziții privitoare la protecția minorităților”².

În lumina acestei realități juridice și politice, apare limpede că efortul conferinței de pace de la Paris, consacrat protejării naționalităților etnice, confesionale și lingvistice, nu făcea decît să continue și să aplice, firește în alte condiții și într-o arie geografică mult mai vastă, un principiu și o practică mai veche a dreptului internațional. Asemenea preocupări ale conferinței de pace de la Paris au avut la bază ideea că naționalitățile conlocuitoare indiferent dacă după război au rămas ori nu sub suzeranitatea națională de pînă atunci sau dacă au optat pentru o nouă suzeranitate continuau să aibă nevoie de protecția legilor și autorităților statului în care trăiau cu atît mai mult cu cît se constatase că prevederile înscrise în tratatele anterioare se aplicaseră în anumite țări numai parțial, iar aplicarea lor nu dăduse rezultate satisfăcătoare.

¹ N. Titule scu, *Documente diplomatice*, Edit. politică, București, 1967, p. 275.

² Col. Hous e, *Ce qui se passa réellement à Paris en 1918—1919*, Payot — Paris, 1923, p. 169.

Atenția deosebită care se acorda la conferința păcii măsurilor de protecție a naționalităților conlocuitoare izvora și din convingerea generală că asigurarea condițiilor optime care să dea naționalităților posibilitatea de a conviețui în armonie cu națiunile majoritare, putea să contribuie la menținerea unei păci durabile în întreaga lume. Această considerație era pe deplin valabilă întrucît ideea protecției naționalităților avea un caracter universal, sau mai precis aplicarea ei se impunea, în forme și cu mijloace diferite, în toate statele care încorporau naționalități conlocuitoare.

Odată recunoscut caracterul universal pe care-l avea principiul protecției naționalităților, se cerea în mod necesar și găsirea mijloacelor eficace pentru realizarea lui. În esență conferința păcii se afla în fața întrebării : „Cine va asigura minorităților exercitarea dreptului lor de a-și folosi limba maternă, școala etc. ? Va face acest lucru legea națională a țării unde trăiesc minoritățile ? Sau o lege internațională aplicabilă tuturor și care va fi, în mod firesc, elaborată și supravegheată de către Societatea Națiunilor ?”³

Privită prin prisma necesității de a menține și a consolida pacea și securitatea popoarelor, soluția protecției naționalităților pe calea unei legi internaționale aplicată și supravegheată de Societatea Națiunilor era după unii delegați ai conferinței, „preferabilă pentru imparțialitatea ei superioară”⁴. O asemenea soluție însă nu convenea unor țări vizate de această lege deoarece aplicarea ei ar fi constituit un amestec în treburile lor interne, și deci ar fi adus o gravă atingere propriei lor suveranități.

Complexitatea acestei probleme a deschis un capitol nou în dezbaterea conferinței de pace.

Reprezentanții Marilor Puteri aliate, deși recunoșteau că protecția naționalităților conlocuitoare avea un caracter general, totuși au considerat necesar ca în hotărârile conferinței să se circumscrie forța acestei protecții numai la teritoriul statelor din Centrul și Orientul Europei unde, potrivit părerii lor, problema se punea cu mai multă acuitate, decît în alte zone geografice.

Dîndu-și seama că chiar limitată la teritoriul acestor țări, reglementarea protecției naționalităților conlocuitoare impunea o mare și gravă responsabilitate, Consiliul Suprem a organizat comisii speciale în competența cărora intra examinarea și formularea soluțiilor cerute de această problemă⁵. Inspirîndu-se din concepția președintelui Wilson, comisiile speciale, compuse din reprezentanții Franței, Angliei, Statelor Unite ale Americii, Japoniei și Italiei, au căutat să analizeze natura garanțiilor destinate să asigure protecția naționalităților din statele situate în Centrul și Răsăritul Europei.

Deși n-au luat parte la lucrările acestor comisii, deoarece n-au fost invitați, reprezentanții statelor mici aliate au transmis totuși comisiilor informațiile necesare privind atitudinea propriilor guverne față de chestiunea protecției naționalităților conlocuitoare. Delegația română a furnizat președintelui comisiei, Philippe Berthelot, o serie de informații și date

³ „Deutsch Zentral Archiv Potsdam Auswärtigesamt”, nr. 57 401, p. 13.

⁴ „Deutsch Zentral Archiv. Auswärtigesamt”, nr. 57 401, p. 13.

⁵ Col. House, *Ce qui ce passa réelement à Paris en 1918—1919*, Payot — Paris, 1923, p. 170.

asupra modului cum înțelegea guvernul român să acționeze pe viitor pentru a respecta drepturile naționalităților conlocuitoare. Însuși Berthelot s-a adresat, în acest scop, delegației române la conferința păcii, în ziua de 23 mai 1919, printr-o scrisoare în care arăta: „În calitate de președinte al acestei comisii, am fost însărcinat, de a face cunoscut interesul său viu de a obține din partea Dvs., orice propuneri pe care guvernul român le-ar putea formula privind această problemă”⁶.

Pe căi oficiale sau personale, membrii delegației române au comunicat președintelui comisiei care elabora tratatele privitoare la ocrotirea naționalităților conlocuitoare măsurile luate de guvernul român și Consiliul dirigenților din Transilvania, în vederea garantării dreptului la învățătură, la folosirea limbii materne în administrație, la exercitarea cultului religios etc., pentru naționalitățile maghiare, sirbe, germane, secuiești etc.⁷. Într-o scrisoare adresată comisiei speciale, în ziua de 27 mai 1919, ei au informat conferința de pace că în România s-au adoptat o serie de legi și dispoziții care sub raport juridic asigurau egalitatea în drepturi „a tuturor cetățenilor fără deosebire de rasă și de religie”⁸. Delegația preciza în aceeași scrisoare că în România „era considerat cetățean român orice individ născut în România și care nu se bucura de o cetățenie străină, ca și orice locuitor din teritoriile recent unite cu România... în afară de cei care-și exprimau voința de a opta pentru o altă cetățenie”⁹.

Inspirindu-se din principiul egalității tuturor cetățenilor în fața legii guvernul român luase deja măsurile juridice corespunzătoare pentru a asigura naționalităților conlocuitoare și grupurilor profesionale posibilitatea de a-și exercita drepturile lor fundamentale. Expresia cea mai grăitoare a realizării acestui principiu a constituit-o decretul-lege privind împămintenirea evreilor, adoptat de guvernul român la 22 mai 1919. Potrivit decretului „Locuitorii israeliți majori, din vechiul regat, născuți în țară, sau născuți peste hotare însă din părinți domiciliați în țară, care n-au fost supuși nici unui stat străin, sînt cetățeni români și se vor bucura de toate drepturile cetățenești dacă ei manifestă această intenție declarînd că sînt născuți în România și că n-au beneficiat de nici o protecție străină”¹⁰.

Prin intrarea sa în vigoare acest decret a soluționat problema împămintenirii evreilor și a pus capăt unei „întregi serii de neînțelegeri și nemulțumiri”¹¹, cu caracter intern și extern care au dăinuit multă vreme. El a dat astfel satisfacție unei înclinații firești a poporului român care întotdeauna „s-a distins prin spiritul său de largă toleranță”¹² și o adîncă înțelegere pentru interesele naționalităților conlocuitoare. În concordanță cu măsurile juridice luate în interiorul țării, delegația română la conferința păcii a votat „în favoarea propunerii referitoare la protecția minorităților naționale de către Liga Națiunilor”¹³.

⁶ Arhiva M.A.E., fond 71—1914 E₂, Partea I, vol. 180, p. 157.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, p. 158.

⁹ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 168.

¹⁰ Ibidem, p. 185.

¹¹ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 15 decembrie 1919, p. 155.

¹² Ibidem.

¹³ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 158.

Mai mult, delegația română informa prin scrisoarea sa din 27 mai 1919 autoritățile conferinței de pace că „România este gata să accepte orice dispoziții pe care toate statele membre ale Societății Națiunilor le-ar admite și aplica pe propriile lor teritorii, în materie de ocrotire a minorităților naționale”¹⁴. Asigurările date naționalităților conlocuitoare prin legile interne românești ca și starea de lucruri existentă în materie de ocrotire a naționalităților din țările mici aliate, n-au reușit să influențeze lucrările comisiilor speciale și nici să aducă vreo modificare punctului de vedere al Consiliului Suprem.

Dind curs propunerii făcute de președintele Wilson și de Lloyd George încă din primele luni ale conferinței de pace, Consiliul Suprem a hotărât, în a doua jumătate a lunii mai 1919, să înscrie în tratatele de pace cu Austria, Bulgaria, Ungaria și Turcia ca și în anumite tratate cu caracter special, dispoziții care obligau atât țările nou create cât și pe cele care-și desăvirșiseră unitatea națională după război, să adopte noi măsuri de ocrotire a naționalităților conlocuitoare cuprinse în frontierele lor¹⁵. Această obligație urma să fie deci impusă Poloniei și Cehoslovaciei, cărora ca state nou create li se recunoscuse independența prin tratatul de pace cu Germania, precum și Iugoslaviei, României și Greciei, care intraseră în primul război mondial ca state independente.

Pledind pentru a impune României o asemenea obligație, președintele Wilson spunea în ședința Consiliului Suprem din 28 mai 1919 : „Trebuie să se înscrie în tratatul austriac un articol care să impună României aceleași obligații față de minorități, pe care le vom impune cehoslovacilor și polonezilor”¹⁶.

Propunerea lui Wilson votată în unanimitate de ceilalți membri ai Consiliului Suprem a făcut obiectul art. 60 din proiectul tratatului de pace cu Austria care fixa în termenii următori noile obligații ale statului român față de naționalitățile conlocuitoare : „România aderă la inserțiunea într-un tratat cu Principalele Puteri Aliate și Asociate a unor dispoziții pe care aceste puteri le vor considera necesare pentru a proteja în România interesele locuitorilor care se deosebesc de majoritatea populației prin rasă, limbă sau religie. România aderă totodată la inserțiunea într-un tratat cu Principalele Puteri Aliate și Asociate a unor dispoziții pe care aceste Puteri le vor considera necesare pentru a proteja libertatea tranzitului și un regim echitabil pentru comerțul altor națiuni”¹⁷.

Conținutul acestor dispoziții din tratatul de pace cu Austria se regăsește și în tratatele de pace cu Bulgaria, Turcia și Ungaria.

Asemenea dispoziții dădeau dreptul marilor puteri aliate să ia în chip arbitrar, măsuri destinate protecției naționalităților conlocuitoare din țările situate în Centrul și Sud-Estul european și pe această cale să se amestece în treburile interne ale statelor mici aliate încălcându-le suveranitatea națională.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Col. House, *Ce qui se passa à Paris, en 1918—1919*, Payot — Paris, 1923, p. 170.

¹⁶ Paul Mantoux, *Les délibérations du Conseil des quatre*, vol. II, Editions du Centre National de la recherche scientifique, Paris, 1955, p. 239.

¹⁷ Savel Rădulescu, *Traité de Paix de Versailles. Traité de Saint Germain*, p. 32.

Deși prin aceste dispoziții se urmărea în mod formal protecția tuturor naționalităților conlocuitoare din Centrul și Sud-Estul Europei, totuși pe primul plan a fost pusă rezolvarea problemei evreiești.

Faptul că situația naționalităților evreiești, destul de precară în secolul al XIX-lea, se înrăutățise după primul război mondial într-o serie de țări europene, ca urmare a renașterii unei puternice mișcări împotriva evreilor, considerați germanofili sau bolșevici, a atras în mod deosebit atenția unor reprezentanți ai marilor puteri aliate din Consiliul Suprem. Președintele Wilson considera, desigur, fără temeii, că persecutarea evreilor era „Unul din elementele care tulbură pacea lumii”¹⁸.

Invocînd o serie de fapte care confirmau că autoritățile românești aplicaseră evreilor un tratament aspru atît înainte cît și în timpul primului război mondial, președintele Statelor Unite ale Americii și-a exprimat neîncrederea în angajamentele luate de guvernul român prin legea împămîntenirii evreilor din mai 1919. În sprijinul poziției sale președintele Wilson reamintea Consiliului Suprem că regele Carol I și guvernul său n-au respectat dispozițiile articolului 44 din tratatul de la Berlin încheiat în 1878 care prevedea soluționarea echitabilă a problemei evreiești¹⁹.

Desigur că nici prin legea împămîntenirii evreilor nici prin alte măsuri și dispoziții care au marcat realmente un progres în legislația românească menită să protejeze juridicește naționalitățile conlocuitoare, cercurile guvernante burghezo-moșierești nu intenționau să abandoneze orientarea generală a politicii lor de învrăjpire națională. Întrucît însă această orientare era comună burgheziei internaționale, pretenția cercurilor guvernante ale Marilor Puteri aliate, de a interveni cu propriile lor măsuri pentru a ocroti naționalitățile conlocuitoare din România își dezvăluie întreaga sa netemeinicie.

Privită în lumina acestor realități, evocarea unor acte politice reprobabile din trecutul guvernului român urmărea înainte de toate să justifice măsurile arbitrare ce se preconizau împotriva României și deci să mascheze legalizarea imixtiunii Marilor Puteri aliate în treburile interne românești.

Hotărîrea Marilor Puteri învingătoare de a se amesteca în treburile interne ale României și ale celorlalte state mici aliate din Centrul și Sud-Estul Europei, sub pretextul ocrotirii naționalităților conlocuitoare, odată înscrisă în proiectul de tratat cu Austria n-a putut fi ținută în taină, deși conversațiile Consiliului Suprem se desfășurau în cel mai mare secret.

Informate pe cale neoficială despre conținutul și sensul acestei hotărîri, statele mici aliate au preconizat la conferința păcii o acțiune comună cu scopul de a preveni încălcarea propriei lor suveranități naționale. Pe baza învățămintelor trase din experiența tristă, acumulată cu prilejul elaborării tratatului de la Versailles, ale cărui clauze nu le-au cunoscut decît cu puțin timp înainte ca tratatul să fie înmînat inamicului, delegații statelor mici aliate, din Europa Centrală și răsăriteană, au întreprins în prima jumătate a lunii mai 1919 un demers comun, cerînd ca tratatele cu Austria, Ungaria, Bulgaria și Turcia să nu mai fie elaborate fără participarea lor²⁰. „Instruiți de această experiență — scria

¹⁸ Paul Mantoux, *Les délibérations du Conseil des quatre*, vol. I, Editions du Centre National de la recherche scientifique, Paris, 1955, p. 440.

¹⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 452.

²⁰ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 153.

Brătianu în memoriul adresat în iulie 1919 conferinței de pace — România, de acord cu alte state interesate, a făcut, în momentul cînd începuseră negocierile cu Austria, demersuri de repetate ori pentru a obține posibilitatea de a examina condițiile păcii cu Austria înainte ca ele să fi luat un caracter definitiv”²¹.

Intrucît n-au primit nici un răspuns la demersurile făcute, delegații României, Poloniei, Cehoslovaciei, Serbiei și Greciei au convenit să continue, în mod solidar, acțiunea diplomatică, la conferința păcii pentru a determina pe marii aliați să nu-i mai trateze ca în timpul elaborării tratatului de la Versailles. Ca urmare ei au adresat Consiliului Suprem o notă verbală colectivă prin care au cerut să li se comunice la timp textul tratatului cu Austria pentru a-l putea studia temeinic și a face observații asupra clauzelor care le afectau direct interesele²². După ce nota colectivă a fost înmînată secretarului conferinței de către delegatul Greciei, Politis, reprezentanții micilor țări aliate din Europa centrală și răsăriteană au rămas într-un contact permanent, ținînd o serie de ședințe la sediul delegației iugoslave pentru a stabili „o înțelegere privitoare la punctele de vedere comune ale acestor țări...”²³.

Răspunsul pe care biroul conferinței de pace l-a dat notei comune exprima într-o formă imprecisă tendința Consiliului Suprem de a nu da satisfacție micilor aliați. Indignat de atitudinea Consiliului Suprem, blocul statelor mici aliate a hotărît să întreprindă o acțiune mult mai energetică. Informînd Bucureștiul despre noua hotărîre luată la sfîrșitul lunii mai 1919 de către blocul statelor mici aliate, Brătianu scria: „S-a aranjat astfel înțelegerea de a remite o a doua notă prin care relevam că, nefiînd consultați asupra clauzelor inserate în tratat și necunoscîndu-le, nu vedem nevoia ca delegații noștri să asiste la remiterea tratatului de pace delegației austriece”²⁴.

Caracterul tranșant al acestei acțiuni preconizată de Brătianu a inspirat o adîncă neliniște în rîndul celorlalți membri ai blocului micilor aliați. În consecință, delegații polonezi, greci, sirbi și cehoslovaci, temîndu-se că astfel vor „nemulțumi” prea mult marile puteri”²⁵, au refuzat să se asocieze noului demers²⁶.

Deși sporadică, insuficient încheșată și slab coordonată acțiunea diplomatică a blocului a determinat Consiliul Suprem să pună în discuția unei plenare a conferinței de pace tratatul cu Austria înainte de a fi fost înmînat inamicului.

În vederea acestei discuții, Brătianu a făcut cu prilejul convocării plenarei delegaților din 29 mai 1919, consacrată unor comunicări verbale asupra tratatului cu Austria, o nouă încercare de a reconstitui blocul statelor mici aliate. La ședința consacrată acestui scop au luat parte delegații Greciei Venizelos și Politis, delegații Iugoslaviei Trumbici și Pasici, delegatul Poloniei Dmowski, delegatul Cehoslovaciei Kramarz precum

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 160.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 160.

²⁶ Ibidem.

și delegații României: I. I. C. Brătianu, Alexandru Vaida Voevod, C. Diamandy și Nicolae Mișu²⁷.

Cu acest prilej Brătianu a propus celor prezenți să subscrie la ideea unui protest împotriva manierei de lucru a Consiliului Suprem și să ceară conferinței de pace răgazul necesar pentru studierea clauzelor tratatului cu Austria. Susținând cu energie că statele mici aliate aveau dreptul să ceară permisiunea de a studia temeinic dispozițiile unui tratat care le afectau interesele, Brătianu sublinia că a nu folosi acest drept însemna să abdice de la suveranitatea de state independente²⁸.

Propunerea șefului delegației române s-a lovit de opoziția celorlalți membri ai blocului micilor aliați. În special Kramarz și Dmowski nu găseau nimerit să adere la acest protest care după cum considerau ei ar fi nemulțumit profund Marile Puteri și prin însuși acest fapt ar fi pus în pericol recunoașterea independenței Cehoslovaciei și Poloniei²⁹. Opoziția poloneză și cehoslovacă a fost susținută de reprezentantul Greciei Venizelos care spre surprinderea celorlalți membri ai blocului a declarat că el „nu se consideră ca reprezentant al unui stat independent”³⁰ deoarece Marile Puteri aliate având în mînile lor condițiile pe care voiau să le impună „lucrau după bunul lor plac”³¹.

Fără a împărtăși punctul de vedere al delegaților polonezi, cehoslovaci și greci Brătianu a cerut totuși în numele blocului și a obținut de la conferința păcii timpul necesar pentru studierea clauzelor tratatului cu Austria.

Cu acest demers blocul statelor mici aliate din Europa centrală și răsăriteană își trăia ultimele clipe. Transformarea lui într-o forță colectivă redutabilă care să acționeze ca o Mare Putere la conferința păcii, după cum preconiza Take Ionescu, n-a fost posibilă, deoarece statele componente, pe lângă obiectivele generale care le apropiau, urmăreau și anumite interese particulare, care le dezbinau. Astfel, Polonia și Cehoslovacia așteptau sprijinul exclusiv al marilor aliați pentru a-și consolida independența națională, Grecia, după concepția lui Venizelos nu se considera *de facto* independentă, iar Serbia și România nu participau cu toată forța lor la o acțiune comună, din cauza unor diferende speciale. La toate aceste impedimente se mai adăuga și atitudinea inflexibilă a lui Brătianu care n-a înțeles ca, prin concesii reciproce, să armonizeze încă de la începutul conferinței de pace interesele țărilor mici aliate și să pună astfel bazele unui bloc solid și capabil să apere suveranitatea membrilor săi.

Nemaiputînd conta pe acțiunea comună a blocului fiecare delegație a statelor mici aliate s-a pregătit în mod independent pentru dezbaterile proiectului de tratat cu Austria care a avut loc în ședința plenară a conferinței de pace din 31 mai 1919.

În ajunul dezbaterilor propriu-zise, delegația română, examinînd textul rezumativ al proiectului de tratat cu Austria, a putut să constate felul în care Consiliul Suprem înscrisese la art. 60 „dreptul” marilor puteri de a se amesteca în treburile interne ale României. Ea a contestat în mod

²⁷ Ibidem, p. 161.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 161.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

public, autoritatea Consiliului Suprem de a decide rezolvarea unor probleme ale politicii interne românești fără consimțământul guvernului român³². Despre acest moment din activitatea delegației române la conferința păcii I. I. C. Brătianu spunea într-o ședință a parlamentului : „... cînd am luat cunoștință de textul incomplet al tratatului, am văzut cu surprindere și cu indignare... acel articol în care România, într-un tratat cu vrăjmașii, era obligată, în fața acestora, ca ea, stat independent participînd la victorie și participînd la conferință, să se supue la orice Marile Puteri ar decide pentru dînsa. Atunci am protestat”³³.

Obiecțiile delegației române au fost îndreptate cu precădere împotriva art. 60 din proiectul tratatului de pace cu Austria. Ele au fost cuprinse într-un memoriu și astfel remise, în ziua de 31 mai 1919, președintelui conferinței de pace cu scopul de a preciza rațiunile care sileau guvernul român să nu accepte clauzele acestui articol³⁴. Faptul cel mai izbitor, pe care-l sublinia memoriul delegației române era hotărîrea României de a repudia obligația ce i se impunea de a încheia cu Marile Puteri aliate un tratat al cărui conținut nu-l cunoștea încă.

Gravitatea acestei obligații, care de obicei nu se impune decît inamicului învins, și nicidecum aliatului învingător, a fost de natură să răscolească profund orice conștiință românească și de aceea protestul delegației române a fost în realitate protestul țării întregi.

În argumentația sa, delegația română a făcut o distincție netă între chestiunea protecției naționalităților conlocuitoare și a toleranței religioase deja rezolvată sub raport juridic pe teritoriul României și chestiunea controlului acestei protecții de către Marile Puteri aliate. Ea s-a declarat în favoarea ocrotirii naționalităților prin măsuri cu caracter național propunînd ca în tratatul cu Austria să se menționeze că : „România acordă tuturor minorităților de limbă, rasă și religie care locuiesc în interiorul noilor sale frontiere, drepturi egale cu cele care aparțin celorlalți cetățeni români”³⁵.

În același timp, delegația română s-a declarat gata să accepte orice măsură internațională, pe care ar adopta-o și aplica -o Societatea Națiunilor cu scopul de a ocroti naționalitățile etnice și grupurile confesionale. „Am admis — declara Brătianu în parlament — ca Liga Națiunilor să ia pentru toți măsuri uniforme la care România aderă fără rezerve”³⁶.

El susținea această adeziune pe baza principiului egalității statelor, în fața legislației internaționale, principiu care excludea orice încercare de a se aplica României un regim special „de care alte state suverane nu ar fi atinse”³⁷.

Această propunere n-a fost acceptată de Marile Puteri aliate. Ele au considerat că chestiunea protecției, din afară, a naționalităților trebuia să se pună exclusiv pentru țările mici aliate, din Europa Centrală și Răsări-

³² C. Botoran, *Consacrarea internațională a formării statului național român*, în „Revista de istorie” nr. 11/1978, p. 2053.

³³ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 17 dec. 1919, p. 168.

³⁴ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 231.

³⁵ Ibidem, M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 171.

³⁶ Dezbaterile Adunării Deputaților. Ședința din 17 dec. 1919, p. 174.

³⁷ Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913—1947*, Edit. politică, București, 1980, p. 204.

teană încălcând astfel principiul egalității statelor în fața legii internaționale.

Cu atât mai flagrantă apărea această discriminare, cu cât Marii Aliați din Europa consemnaseră în tratatul secret din august 1916, dreptul României de a participa la conferința păcii pe picior de egalitate cu toate celelalte țări mari și mici ³⁸.

Delegația română a condamnat măsurile discriminatorii luate cu acest prilej de Consiliul Suprem. Ea n-a putut să nu denunțe faptul că deși măsurile privind controlul protecției naționalităților se impuneau exclusiv statelor așa-zise moștenitoare ale Austro-Ungariei, totuși Italia, fiind o mare putere nu era obligată să le respecte.

Privilegiul de care s-a bucurat Italia a fost extins și asupra celorlalte state mari aliante. Sub diferite motive, nu s-a prevăzut formal nici o obligație internațională în vederea ocrotirii minorităților naționale și confesionale din Anglia, Franța, Statele Unite ale Americii, Belgia etc. Nici o țară n-a fost supusă obligației de a proteja naționalitățile din Alsacia, Lorena, Trentin, Schleswig, Eupen, Malmédy etc. ³⁹. Invocând tradiția toleranței religioase și politice în Italia, caracterul specific al unirii Alsaciei și Lorenei cu Franța ca și alte argumente de aceeași natură, Marile Puteri s-au ridicat împotriva ideii de a se înscrie în Pactul Societății Națiunilor obligația tuturor statelor mari și mici de a se supune unei legi internaționale care să le ocrotească naționalitățile conlocuitoare.

Despre atitudinea pe care statele mari aliante o adoptaseră la conferința păcii față de problema naționalităților, Brătianu spunea în parlament: „...cu ocaziunea creării Ligii Națiunilor, în fața conferinței s-a ridicat chestiunea drepturilor minorităților sub forma egalității de rasă, de naționalitate și de religie. S-a cerut ca aceste principii să fie înscrise între obligațiile impuse de Liga Națiunilor pentru toți membrii săi. Dar D-lor cine credeți că sînt aceia care s-au opus la înscrierea acestor principii la Liga Națiunilor unde astăzi ele nu figurează? S-a opus la înscrierea principiului religios reprezentantul Angliei și s-a opus la înscrierea principiului egalității naționalităților reprezentantul Americii care pentru țările lor nu l-au primit” ⁴⁰.

Delegația română, care votase pentru aceste principii, s-a ridicat la conferința păcii împotriva marilor țări aliante care au refuzat să ia față de naționalități obligații identice cu cele impuse țărilor mici aliante din Centrul și Sud-Estul Europei, nu numai pentru faptul că astfel se încălca principiul egalității statelor ci mai ales pentru că un asemenea procedeu atingea grav suveranitatea statelor mici aliante.

Șeful delegației române I. I. O. Brătianu a relevat în cuvîntarea ținută la plenara conferinței de pace din 31 mai 1919 că stipulațiile art. 60 din tratatul cu Austria care punea regimul ocrotirii naționalităților din România sub garanția și controlul marilor aliați limitau suveranitatea națională a statului român ⁴¹. „România — spunea șeful guvernului cu acest prilej — consideră că drepturile statelor sînt aceleași pentru toți” ⁴².

³⁸ „Adevărul”, 14 septembrie 1919.

³⁹ Col. House, *Ce qui se passa à Paris en 1918—1919*, Payot—Paris, 1923, p. 171.

⁴⁰ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 17 decembrie 1919, p. 173.

⁴¹ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₃, Partea I, vol. 180, p. 170.

⁴² Ibidem.

El a atras atenția Consiliului Suprem că, întrucît nici un argument nu justifică principiul stabilirii unor diferențe sau gradații în suveranitatea statelor, România se declară hotărît împotriva acestui principiu. Șeful delegației române a respins orice pretenție a marilor aliați de a controla relațiile dintre statul român și cetățenii săi, deoarece spunea el: „Nu există state mari și state mici; iar noi înțelegem ca să avem la noi, relativ la legile interne și la relațiunile statului cu cetățenii săi... tot atîta libertate și independență ca oricare mare împărăție...”⁴³.

Repudierea acestor pretenții urmărea să prevină înrăutățirea raporturilor dintre state și să împiedice împărțirea cetățenilor aceleiași țări în două grupuri dintre care unii găseau sprijin și ajutor numai la statul lor, iar alții, pe lângă sprijinul acordat de statul lor, se mai puteau bizui și pe sprijinul Marilor Puteri aliate. O asemenea împărțire, potrivit părerii delegației române, putea să ducă la subminarea colaborării între populația majoritară și naționalitățile conlocuitoare.

Or, după cum arăta Brătianu cu același prilej, conferința aliaților trebuia să facă totul pentru a garanta și asigura armonia între popoare și națiuni contribuind și pe această cale la menținerea păcii în Europa Centrală și Răsăriteană⁴⁴.

Punctul de vedere exprimat de Brătianu la plenara conferinței de pace din 31 mai 1919 a fost susținut și de reprezentanții Poloniei, Cehoslovaciei și Serbiei⁴⁵. Ca și Brătianu, delegații acestor țări au respins obligațiile impuse de Marile Puteri aliate în materie de ocrotire a naționalităților conlocuitoare. Ei considerau că instituirea unor asemenea obligații puneau la îndoială bunele intenții ale statelor pe care le reprezentau și le afectau grav suveranitatea națională⁴⁶.

În fața refuzului categoric al reprezentanților Poloniei, României, Serbiei și Cehoslovaciei de a primi obligațiile impuse de Marile Puteri aliate, Consiliul Suprem a fost silit să-și precizeze atitudinea. În răspunsul dat micilor aliați cu prilejul discuției din 31 mai 1919, președintele Wilson a încercat să justifice punctul de vedere al Consiliului Suprem bizuindu-se mai presus de orice pe rațiuni de ordin politic și moral.

Căutînd să convingă delegațiile statelor mici că Marile Puteri aliate nu doreau să ia măsuri arbitrare ori să exercite vreo influență dăunătoare în rezolvarea chestiunilor esențiale ce se ridicau în fața conferinței de pace, președintele Americii arăta că singura intenție a Consiliului Suprem era „să elimine în măsura posibilității elementele de dezordine care ar fi putut să tulbure pacea lumii”⁴⁷.

El cerea micilor aliați să ia în considerație că, dacă pacea mondială ar fi fost pusă în pericol, greutatea cea mai mare a restabilirii și menținerii ei ar cădea pe umerii Marilor Puteri. „Deci — sublinia Wilson — noi nu putem să facem abstracție de faptul că în ultimă analiză, forța navală și militară a Marilor Puteri va constitui garanția definitivă a păcii mondi-

⁴³ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 17 decembrie 1919, p. 173.

⁴⁴ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₂, partea I, vol. 180, p. 170.

⁴⁵ Col. House, *Ce qui se passa à Paris en 1918—1919*, Payot—Paris, 1923, p. 172.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 180 (Cuvîntarea președintelui Wilson la Adunarea Generală a Conferinței de pace din 31 mai 1919).

ale”⁴⁸. Din această concepție decurgea — după raționamentul președintelui Americii — dreptul Marilor Puteri de a controla și asigura protecția naționalităților în țările mici aliatae. În virtutea aceleiași concepții, Wilson căuta să demonstreze că acest control nu reprezenta un amestec în treburile interne ale micilor aliați, ci constituia mai degrabă o formă de ajutor moral și politic. La un moment dat el a considerat chiar că nici nu era vorba de un control propriu-zis „ci de răspunderea statelor mari care au dus greul războiului”⁴⁹.

Pentru a completa șirul argumentelor destinate să justifice acțiunea Consiliului Suprem, șeful delegației americane considera că dreptul Marilor Puteri de a impune asemenea obligații celorlalte state, sau potrivit expresiei sale „de a cere anumite garanții de pace”⁵⁰ se justifica prin efortul și bunăvoința conferinței de a confirma și garanta integritatea teritorială a micilor aliați. Cu alte cuvinte, în concepția Consiliului Suprem, dreptul Marilor Puteri de a se amesteca în treburile interne ale României, Serbiei, Cehoslovaciei și Poloniei reprezenta o compensație pentru bunăvoința lor de a ratifica noile modificări teritoriale în favoarea micilor aliați și de a garanta intangibilitatea intereselor naționale, garanție care după cum a dovedit-o evoluția ulterioară a evenimentelor din perioada interbelică nu și-a dovedit deplina sa eficacitate.

Nici argumentele aduse de președintele Wilson, nici asigurările lui Georges Clemenceau, potrivit cărora Marile Puteri n-ar fi cerut altceva statelor mici aliatae decît „garanții de un ordin mai complet”⁵¹ și că ele n-ar fi urmărit „să umilească pe nimeni”⁵² sau să atingă suveranitatea națională a vreunui stat, ci pur și simplu ar fi căutat să dea sfaturi prietenești, n-au avut darul să convingă pe delegații români, cehoslovaci, polonezi și sîrbi la conferința păcii.

Ignorînd protestele acestor delegați și deci nesocotînd cerințele lor legitime⁵³, Consiliul Suprem a remis, la 2 iunie 1919, guvernului austriac proiectul tratatului de pace în care articolul privitor la „dreptul” Marilor Puteri aliatae de a interveni în treburile interne românești, sub pretextul ocrotirii naționalităților conlocuitoare nu suferea nici o modificare⁵⁴.

Gestul Consiliului Suprem nu numai că n-a stins conflictul politic dintre marii și micii aliați, ci dimpotrivă i-a imprimat și mai multă ascuțime. Desfășurarea conflictului, care din momentul remiterii tratatului cu Austria a mai durat încă șase luni de zile, a creat o stare de adîncă tensiune la conferința de pace. Ea s-a agravat încă de la începutul acestei faze a divergențelor cînd Brătianu, printr-o notă adresată Consiliului Suprem, a declarat că nu va semna tratatul de pace cu Austria în varianta care menținea obligația României de a primi controlul extern asupra naționalităților conlocuitoare⁵⁵.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 204.

⁵⁰ Col. House, *Ce_1 qui se passa à Paris en 1918—1919*, Payot—Paris, 1923, p. 172.

⁵¹ Arh. M.A.E., fond 7—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 177.

⁵² Ibidem.

⁵³ C. Botoran, *Op. cit.*, „Revista de istorie”. Nr 11/1978, p. 2 053.

⁵⁴ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 181.

⁵⁵ Ibidem, p. 182.

În fața unei asemenea hotărâri Consiliul Suprem a însărcinat pe șeful delegației italiene Orlando să tempereze intransigența lui Brătianu și deci să-i smulgă consimțământul la controlul Marilor Puteri aliate. În raportul asupra convorbirii sale cu premierul italian, Brătianu arată: „I-am spus lui Orlando că în ce mă privește nu voi accepta niciodată clauzele care limitează independența și suveranitatea țării noastre... și că eu nu cred că se găsește un guvern român care să accepte această situație”⁵⁶. Convins de justetea cauzei românești, șeful delegației italiene, care de asemenea suferea injoncțiunile și arbitrariul celorlalți membri ai Consiliului Suprem, și-a încheiat misiunea prin a îndemna pe Brătianu la rezistență⁵⁷.

Sub impulsul încurajării lui Orlando, șeful delegației române a mai continuat aproape o lună, însă fără succes, acțiunea diplomatică îndreptată spre apărarea intereselor României. Dindu-și seama că orice efort în această direcție devine zadarnic, și mai ales indignat de atitudinea lui Clemenceau care încerca să justifice măsura adoptată de Consiliul Suprem, Brătianu a părăsit definitiv, la 2 iulie 1919, conferința păcii. Explicând cauzele retragerii sale, Brătianu preciza într-un memoriu adresat Consiliului Suprem: „Primul delegat al României convingându-se zi de zi din dezbaterele conferinței de pace și din conversațiile cu cei mai de frunte delegați străini în areopagul mondial cum că justele cereri ale României, ca și clauzele minorităților și cele economice nu vor fi admise, a luat hotărârea să se retragă personal, în semn de protestare de la lucrările conferinței...”⁵⁸.

După ce Brătianu a părăsit conferința păcii, Consiliul Suprem a trecut la noi măsuri care dovedeau că intenționează să promoveze intransigența punctului său de vedere. El a înmînat la 25 august 1919 delegației române proiectul unui tratat special⁵⁹ în care chestiunea protecției naționalităților conlocuitoare era mult mai dezvoltată decât în tratatul de pace cu Austria.

Proiectul acestui tratat special agrava și mai mult relațiile dintre delegația română și Consiliul Suprem. Elementul nou și agravant apărea în preambulul proiectului de tratat sub forma repunerii în discuție a independenței statului român cucerită în 1877.

Pentru a determina guvernul român să accepte tratatul special privitor la ocrotirea naționalităților conlocuitoare și să semneze tratatul cu Austria, Consiliul Suprem a recurs la presiuni și amenințări de-a dreptul alarmante.

Primul delegat american Poll a și declarat la începutul lunii septembrie 1919 că dacă nu se vor lua măsuri severe împotriva României, Statele Unite ale Americii vor părăsi conferința de pace⁶⁰. El a propus Consiliului Suprem să avertizeze guvernul român că dacă nu va semna tratatul de pace cu Austria, Marile Puteri aliate vor trece la ruperea legăturilor diplomatice cu România⁶¹.

⁵⁶ Ibidem, p. 199.

⁵⁷ Arh. M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 180, p. 199.

⁵⁸ Ibidem, p. 231/240.

⁵⁹ Ibidem, vol. 182, p. 65.

⁶⁰ Arhiva M.A.E., fond 71—1914, E₂, Partea I, vol. 182, p. 246.

⁶¹ Ibidem, fond Paris Conferința păcii, vol. 53, p. 275.

Deși Clemenceau a refuzat să dea curs propunerilor delegatului american, totuși, Franța, după cum declara Philippe Berthelot reprezentantului român la Paris, V. Antonescu, a fost silită, în cele din urmă, să se angajeze și ea pe linia intransigenței Statelor Unite ale Americii împotriva României⁶² însă în forme și cu mijloace diplomatice mult mai moderate. Era acesta un semn că guvernul francez, și într-o mai mică măsură și cel italian, tindeau să acorde României sprijinul lor și să-i consolideze poziția în fața măsurilor anglo-americanilor determinate de influența puternică a opiniei lor publice interne. Franța și Italia, care nădărdăuiau să se infiltreze din ce în ce mai puternic în viața economică românească, au făcut la conferința păcii chiar unele tentative de a se desolidariza de anglo-americani, în cursul dezbaterilor asupra ocrotirii minorităților în țările sud-est europene. Ca urmare a intervenției unor personalități politice franceze ca Berthelot, André Tardieu și alții, Consiliul Suprem s-a mărginit la „trimiterea în România a unui delegat care să facă în numele aliaților, și cu toată curtoazia cuvenită demersurile necesare pentru a determina guvernul român să-și schimbe atitudinea⁶³. Misiunea aceasta încredințată lui George Clark, ministrul Angliei la Praga s-a încheiat fără succes.

În loc de răspuns la demersurile lui Clark, guvernul român a cerut Consiliului Suprem să-i promită semnarea tratatului cu Austria „făcînd rezerve asupra art. 60”⁶⁴. Delegația română a motivat recurgerea la această procedură invocînd termenii art. 60, care afectau grav atît suveranitatea statului român cît și independența sa politică și economică.

Cu toate că delegații români au reușit să ralieze la punctul lor de vedere o serie de personalități politice engleze și franceze, Consiliul Suprem a refuzat să accepte semnarea tratatului cu rezerva propusă de guvernul român, deoarece, potrivit concepției celor mai autorizați membri ai Consiliului, „Tratatul trebuie semnat sau în întregime sau deloc”⁶⁵.

Președintele Conferinței de pace Georges Clemenceau a insistat pe lângă ceilalți membri ai Consiliului Suprem, în ziua de 10 septembrie 1919, să revină asupra acestei formule „pentru a găsi o soluție de conciliere care ar permite României să semneze dar a fost pus în minoritate”⁶⁶.

În aceste condiții guvernul român, urmat de guvernul iugoslav, a hotărît să nu-și pună semnătura pe tratatul de pace cu Austria, deoarece a considerat că stipulațiile art. 60 erau „incompatibile în fond și formă cu demnitatea, cu securitatea internă și cu interesele economice ale unui stat suveran”⁶⁷.

Convins că azeziunea României la stipulațiile privind naționalitățile conlocuitoare constituiau o imposibilitate morală și că o serie de alte probleme ale României nu-și găsiseră pînă atunci soluția cuvenită la conferința păcii, I. I. C. Brătianu a prezentat în ziua de 12 septembrie 1919 demisia cabinetului său. Părăsind puterea, Brătianu a socotit că era prea tîrziu să mai introducă vreun element nou în instrucțiunile după care se conducea delegația română la conferința păcii.

⁶² Arh. M.A.E., fond 71-1914, E₂, Partea I, vol. 182, p. 235.

⁶³ Ibidem, p. 240.

⁶⁴ Ibidem, p. 102.

⁶⁵ Ibidem, fond 71-1914, E₂, Partea I, vol. 182, p. 102.

⁶⁶ Ibidem, fond Paris, Conferința Păcii, vol. 53, p. 246.

⁶⁷ Ibidem, fond 71-1914, E₂, Partea I, vol. 182, p. 104.

Dealtfel, orice directivă nouă n-ar fi făcut altceva decît să completeze și nicidecum să aducă vreo modificare esențială notei de intransigență pe care el o imprimase întregii sale acțiuni diplomatice.

Poziția neînduplecată a lui Brătianu la conferința de pace n-a fost un act politic improvizat sau impus exclusiv de conjunctura internațională din anii imediat următori primului război mondial. Ea n-a fost, cum deseori s-a afirmat în literatura istorică din perioada postbelică, manifestarea obișnuită a temperamentului care-l caracteriza pe Brătianu și nici singura formă de acțiune a diplomației românești cu o tradiție atît de veche și cu o experiență atît de bogată.

Atitudinea lui Brătianu la conferința păcii a fost expresia opțiunii deliberate pentru o cale care nu venea în contradicție cu linia sa politică anterioară. Ea a fost deci, cu toate erorile și exagerările care i-au creat numeroase dificultăți și i-au adus atîtea insuccese, rezultatul logic al politicii promovate încă de la începutul războiului.

Ceea ce alimenta intransigența lui Brătianu era convingerea unanimă că principiile generale pe care avea să se înalțe noua configurație politică și națională a Europei postbelice trebuiau respectate cu desăvîrșire. El considera că abandonarea acestor principii aducea prejudicii cauzei tuturor statelor dar îndeosebi celor mici și mijlocii. „Pentru un stat oarecare, dar mai ales pentru unul ca al nostru — spunea șeful guvernului român — a părăsi terenul principiilor este deja a se da bătut pentru că principiile singure ne dau nouă în viața internațională compensația necesară în fața celor mari”⁶⁸.

Unul din aceste principii îl constituia intangibilitatea principalelor atribute ale statului național român a cărei unificare fusese desăvîrșită în 1918 ca urmare a luptei întregului popor.

Intransigența lui Brătianu s-a manifestat ori de cîte ori s-a impus necesitatea apărării și menținerii principalelor atribute ale statului român, dar mai ales a suveranității sale naționale. O asemenea poziție față de problema suveranității naționale izvora din condițiile obiective ale dezvoltării colectivității internaționale în acea epocă sau, mai precis, din faptul că în anii imediat următori primului război mondial, națiunile dintr-o serie de zone geografice ale globului, dar îndeosebi cele din Centrul și Sud-Estul Europei, treceau printr-un adînc proces de redesteptare și consolidare. Or, în asemenea condiții, ca și în condițiile epocilor care au urmat, limitarea sau mai mult abolirea suveranității naționale era un nonsens, un act politic retrograd care aducea cu sine abolirea sentimentului național „răpînd omului — după cum observa N. Titulescu mai tîrziu — baza esențială a individualității sale...”⁶⁹.

Apărînd, la conferința păcii, suveranitatea statului român, împotriva ingerinței Marilor Puteri aliatare, delegația română, condusă de Brătianu, a contribuit la dezvoltarea conștiinței naționale necesare poporului român, ca dealtfel, oricărui popor, indiferent de mărimea lui, deoarece conștiința națională a unui popor nu depinde nici de numărul celor care-l compun, nici de spațiul geografic pe care aceștia îl ocupă.

⁶⁸ Dezbaterile Adunării Deputaților, 17 decembrie 1919, p. 174.

⁶⁹ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. politică, București, 1967, p. 845.

Politica de rezistență inaugurată de I. I. C. Brătianu a fost continuată pe direcțiile ei principale și de cabinetul generalului Văitoianu instalat la cirna țării în a doua jumătate a lunii septembrie 1919. Prin delegații săi la conferința păcii, guvernul condus de Văitoianu, reluând ideea lui Brătianu, a comunicat Consiliului Suprem că este de acord să semneze tratatul de pace cu Austria dar cu condiția ca semnătura aceasta să nu implice obligația României de a subscrie la clauzele convenției asupra minorităților, libertății tranzitului și comerțului ⁷⁰.

Adeziunea la tratatul de pace cu Austria, potrivit propunerii lui Văitoianu, trebuia să fie urmată de negocieri în cursul cărora să se hotărască protejarea drepturilor naționalităților de către România fără intervenția Marilor Puteri aliate și deci excluzând controlul internațional asupra instituțiilor și legilor interne românești ⁷¹.

Folosind multiple posibilități și căi de acțiune diplomatică delegații români urmăreau să obțină de la autoritățile supreme ale conferinței, modificarea principalelor clauze ale tratatului special asupra naționalităților conlocuitoare. Aceste modificări trebuiau să ducă la: suprimarea tuturor stipulațiilor referitoare la tratatul de la Berlin și la independența condiționată a României, suprimarea celor două articole privitoare la situația juridică a naționalității evreiești și înlocuirea lor, în preambulul tratatului minorităților, cu mențiunea expresă referitoare la existența decretului-lege din mai 1919 care stabilea împămintenirea evreilor, și în sfârșit introducerea unei noi mențiuni, din care să reiasă că tratatul minorităților n-a fost impus României, ci discutat și aprobat de bună voie ⁷², ceea ce ar fi înlăturat caracterul obligatoriu al clauzelor acceptate cu anticipație.

În sprijinul revendicărilor României s-a ridicat o mare parte a organelor de publicitate franceze ⁷³, precum și numeroase personalități politice din Italia și Franța ⁷⁴. La tribuna parlamentului sau în coloanele diferitelor ziare, oameni de mare prestigiu îndeosebi italieni și francezi, în ciuda nemulțumirii unor delegați englezi și americani, încurajau România „să nu asculte de ordinea Consiliului Suprem” ⁷⁵ care după cum remarcă scriitorul Robert de Flers, pretindea „să se amestece, a doua zi după încheierea păcii, în afacerile interne ale altor țări” ⁷⁶.

Dealtfel, guvernul francez și într-o mai mică măsură și guvernul italian, sub presiunea opiniei publice au făcut câteva tentative de a se desolidariza de anglo-americani în problema minorităților, și a tranzitului comercial ⁷⁷ fără a pune însă, în primejdie alianța dintre cele patru mari puteri.

Eforturile guvernului Văitoianu, cu toate că au fost sprijinite activ de simpatizanții cauzei românești, n-au reușit să atingă scopul urmărit. Dimpotrivă, ele au creat Consiliului Suprem convingerea că prin metodele folosite pînă atunci, nu va putea să impună României condiții dictate

⁷⁰ Arh. M.A.E., fond Paris, Conferința păcii, vol. 53, p. 124.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem, p. 94.

⁷³ Arh. M.A.E., fond 71, E₂. Partea I, vol. 182, p. 241.

⁷⁴ „Adevărul”, 9 noiembrie 1919.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ „La Roumanie”, 12 juin 1919.

⁷⁷ C. Botoran, *Op. cit.*, „Revista de istorie” nr. 11/1978, p. 2106.

exclusiv de interesul Marilor Puteri aliate. În consecință Consiliul Suprem a hotărât să trateze cu România de pe poziții de forță recurgând la măsuri incompatibile cu relațiile dintre aliați.

În ziua de 15 noiembrie 1919 el a trimis guvernului român un ultimatum⁷⁸ a cărei gravitate a răscolit adinc cercurile politice și a indignat opinia publică românească. Nota ultimativă învinuia România că refuză să accepte obligațiile pe care le impunea, chipurile, necesitatea solidarității dintre aliați, că nu căuta decît să beneficieze de avantajele pe care le oferea situația sa de aliat și că „de trei luni și jumătate negociază cu autoritățile supreme ale conferinței de pace ca de la putere la putere”⁷⁹. În esență, prin ultimatumul din 15 noiembrie, Consiliul Suprem invita România să accepte „fără discuții, fără rezerve și fără condiții”⁸⁰ rezoluțiile privitoare la : reglementarea definitivă a conflictului militar cu Ungaria, semnarea tratatului cu Austria și adeziunea la tratatul special asupra ocrotirii minorităților. Consiliul Suprem avertiza guvernul român că dacă după trecerea unui termen de 8 zile nu va răspunde afirmativ la cerințele acestui ultim apel, conferința de pace va considera România despărțită de aliați și o va face răspunzătoare pentru toate consecințele care decurgeau din acest act politic.

În urma unor demersuri întreprinse de membrii delegației române pe lângă diferite personalități politice din marile puteri aliate, dar mai ales ca urmare a intervenției regelui Ferdinand pe lângă președintele Franței⁸¹ și regele Italiei⁸², Consiliul Suprem a fost determinat să împrime un anumit spirit de moderație pornirilor sale împotriva României⁸³. El a acceptat să nu dea publicității ultimatumul și totodată să amîne termenul expirării pînă la 8 decembrie 1919⁸⁴.

Pentru a pune capăt acestui diferend președintele Franței, Poincaré, ținînd seama și de starea de spirit a membrilor Consiliului Suprem, a recomandat regelui Ferdinand să procedeze la formarea unui nou guvern care să semneze tratatul cu Austria și tratatul minorităților în condițiile impuse de autoritatea supremă a conferinței de pace⁸⁵.

În timp ce Poincaré dădea reprezentantului României la Paris această sugestie, regele Ferdinand primea, deja, la București demisia cabinetului Văitoiaiu care, în ultimele zile de guvernare, comunicase Consiliului Suprem, printr-un memoriu demn și documentat, că respinge ultimatumul statelor mari aliate. În locul generalului Văitoianu, la cîrma țării a fost adus în ziua de 1 decembrie 1919 Alexandru Vaida Voevod care a prezidat primul guvern parlamentar al României din perioada interbelică.

Avînd concursul nemijlocit al regelui, noul guvern a obținut anumite concesiuni formale din partea conferinței de pace și a autorizat delegația

⁷⁸ Arh. M.A.E., fond Paris, Conferința păcii, vol. 52, p. 104.

⁷⁹ Ibidem, fond Paris, Conferința păcii, vol. 53, p. 104 (Nota Consiliului Suprem din 15 noiembrie 1919 către guvernul român).

⁸⁰ Ibidem, p. 106.

⁸¹ Ibidem, p. 89.

⁸² Ibidem, p. 88.

⁸³ Ibidem, p. 86.

⁸⁴ „Adevărul”, 6 decembrie 1919.

⁸⁵ Arh. M.A.E., fond 71, F. 1, Partea II-a, perioada 1914—1924, p. 519.

română să declare Consiliului Suprem, că se supune condițiilor ultimatumului⁸⁶. Concesiile pe care le acordaseră Marile Puteri României priveau introducerea unor modificări în prima variantă a proiectului de tratat cu Austria și anume suprimarea tuturor referirilor la tratatul de pace de la Berlin și la independența condiționată a României precum și anularea articolului 10 care stipula privilegiu special pentru minoritatea evreiască. În același timp se lua act de conținutul decretului lege al guvernului român din 22 mai 1919 și se preciza în introducerea la preambul că tratatul asupra minorităților nu era impus ci discutat și convenit „între Marii Aliți și guvernul român”, ceea ce anula caracterul obligatoriu al acceptării anticipate a oricărei clauze, care făcea obiectul articolului 60 din proiectul tratatului cu Austria⁸⁷.

Dar cu toate că nu anula hotărârile Marilor Puteri de a ocroti minoritățile naționale din România, aceste modificări aveau totuși o anumită importanță căci ele contribuiau la diminuarea altor clauze din tratat care afectau suveranitatea națională a statului român⁸⁸.

În aceste condiții la 10 decembrie 1919, generalul Coandă ca șef al delegației române la conferința păcii a semnat în sala Orologiului din Quai d'Orsay, actul de adeziune a României la : Tratatul cu Austria, la tratatul minorităților și la câteva aranjamente încheiate anterior cu Marile Puteri aliate⁸⁹.

Așadar adeziunea României n-a fost determinată de vreo modificare esențială în textul acestor tratate. Nu s-au introdus cu acest prilej decât schimbări fără importanță în tratatul minorităților.

Asemenea modificări dar mai ales mențiunea falsă pretinzând că guvernul român ar fi aderat nesilit la tratatul de la Saint Germain și la tratatul minorităților⁹⁰ n-au adus firește nici o ameliorare situației României față de statele mari aliate.

Vestea semnării acestor tratate care mențineau, în fond, neatins condițiile impuse României de Marile Puteri aliate a impresionat adânc opinia publică românească. Cercurile politice de cele mai diferite orientări au văzut în adeziunea guvernului Al. Vaida-Voevod la aceste condiții un act de umilire națională⁹¹. Exponentul cel mai vehement al acestor opinii, I. I. C. Brătianu declara în parlament : „D-lor eu consider ca o agravare modificarea textului de care s-a vorbit, ca de o atenuare. S-a zis că în locul constrîngerii brutale, violente, care voia să ni se impună, și în formă ca și în fond, și care ni s-a impus prin articolul tratatului minorităților care punea în discuție explicit independența unui stat... S-a renunțat într-acest tratat la formula cominatorie deja impusă prin cel precedent și s-a înlocuit cu o formulă farisiană care pretinde că România de bună voie a consimțit la un asemenea tratament”⁹².

⁸⁶ Ibidem, fond Paris, Conferința păcii, vol. 53, p. 200.

⁸⁷ „Revista de istorie” nr. 11/1978, p. 2058.

⁸⁸ Ibidem, p. 2059.

⁸⁹ Arh. M.A.E. fond Paris, Conferința păcii, vol. 53, p. 195 (Raportul generalului C. Coandă din Paris către președintele Consiliului de Miniștri, Al. Vaida Voevod, 11 decembrie 1919).

⁹⁰ Ibidem, M.A.E., fond Paris, Conferința păcii, vol. 53, p. 197 (Raportul generalului C. Coandă din Paris către președintele Consiliului de Miniștri Al. Vaida-Voevod, 11 decembrie 1919).

⁹¹ „Presa Capitalei”, 15 martie 1920.

⁹² Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 17 decembrie 1919, p. 173.

Nici promotorul acestei politici de concesiuni Al. Vaida-Voevod nu considera că suveranitatea României n-a fost atinsă de ascuțișul condițiilor impuse de statele mari aliate.

Deși a respins acuzația ce i se aducea că prin adeziunea la măsurile Consiliului Suprem, guvernul său a încălcat suveranitatea țării, Al. Vaida-Voevod s-a văzut totuși silit să recunoască în fața parlamentului : „... tratatul cu Austria și cel referitor la drepturile minorităților, în forma și împrejurările în care le-am iscălit, a însemnat nu alegerea liberă în fața unei alternative, ci cedarea în fața împrejurărilor de forță majoră”⁹³. El a încercat să justifice alunecarea guvernului său pe panta concesiilor, invocând principiul după care : „suveranitatea reală a unui stat este direct proporțională cu suma forțelor sale reale”⁹⁴. Mai mult, șeful guvernului român a motivat semnătura sa pusă pe tratatul cu Austria și pe tratatul minorităților prin caracterul nefavorabil al condițiilor interne și internaționale, susținând că politica de rezistență la conferința păcii devenise imposibilă deoarece : mijloacele materiale și morale de care dispunea țara nu erau suficiente, poporul, chipurile, nu mai cerea și nu mai susținea, în unanimitate, asemenea politică iar iminența rupturii legăturilor diplomatice cu Marii Aliați ar fi adus României daune incalculabile⁹⁵.

Privită la lumina realităților istorice justificarea guvernului Vaida-Voevod își dovedește întreaga netemeinicie.

Mobilizarea tuturor resurselor naționale, cooperarea intensă cu forțele financiare externe în vederea valorificării bogățiilor economice ale României, strângerea legăturilor cu celelalte state mici aliate, cu scopul de a salvagarda în comun interesele lor, exploatarea contradicțiilor dintre marile puteri ca și o serie de alte mijloace cu caracter economic și diplomatic, alcătuiau, fără îndoială, un reazem solid al politicii de rezistență menită să apere suveranitatea națională a țării. Neputința guvernului însă de a fructifica aceste posibilități a contribuit la triumful măsurilor pe care le-au preconizat Marile Puteri împotriva României și a celorlalte state mici aliate din Europa centrală și răsăriteană. Triumful acesta n-a fost decît formal căci ulterior clauzele prin care Marile Puteri înscriseseră în tratatele de pace dreptul lor de a se amesteca în treburile interne ale României, sub pretextul ocrotirii naționalităților conlocuitoare și al asigurării libertății tranzitului comercial, n-au funcționat niciodată.

Paralel cu lupta diplomatică dusă pentru a contracara ingerințele Consiliului Suprem al conferinței de pace, blocul statelor mici aliate alcătuit din România, Cehoslovacia și Iugoslavia a trebuit să respingă o avalanșă de argumente și informații tendențioase pe care le furnizau oficiile de propagandă ale guvernului horthyst și să depășească dificultățile ivite în calea discuțiilor privitoare la încheierea tratatului de pace cu Ungaria al cărui proiect a fost remis delegației maghiare la 16 ianuarie 1920.

Timp de aproape o lună de zile clauzele acestui tratat au fost examinate de către membrii delegației maghiare condusă de contele Appony care întruclupa concepția reacționară și intolerantă a diplomației promo-

⁹³ Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 15 decembrie 1919, p. 156.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem.

vată de nobilimea Ungariei antebelice. În spiritul acestei concepții delegația maghiară a formulat observațiile sale asupra clauzelor proiectului de tratat, pe care le-a înmînat Conferinței de pace în ziua de 10 februarie 1920.

Cu iscusința care-l caracteriza Appony a încercat „printr-un discurs patetic rostit în trei limbi”⁹⁶ să demonstreze că proiectul de tratat nu ținea seama de unitatea politică, economică și geografică pe care statul maghiar antebelic o moștenise, chipurile, de la natură⁹⁷.

Aceste observații ca și altele de aceeași factură au provocat împotrivirea vehementă a delegațiilor română, cehoslovacă și iugoslavă.

După o prealabilă consultare, membrii celor trei delegații au convenit asupra necesității de a se constitui într-un front comun și de a susține de pe această bază poziția lor față de observațiile delegației maghiare asupra clauzelor tratatului de pace: „Pătrunși de necesitatea constituirii unui bloc, — scria șeful delegației române dr. Ioan Cantacuzino — și de utilitatea de a ne prezenta astfel, nu numai față de inamic, ci mai mult poate, față de Marile Puteri aliante, ca o forță de peste 40 de milioane care acționează împreună, noi am luat inițiativa de a nu adresa niciodată vreo notă sau de a face vreun demers care să nu fie rezultatul deliberării comune a României, Serbiei și Cehoslovaciei”⁹⁸.

În memoriul comun adresat Conferinței de pace la 20 februarie 1920, delegațiile celor trei țări au dat în vileag toată inconsistența argumentelor meșteșugite ale contelui Appony.

După ce reamintea Conferinței de pace orientarea imperialistă a politicii externe promovată de Austro-Ungaria, memoriul demonstra pe baza unor izvoare documentare autentice drepturile istorice ale națiunilor asuprite din Imperiul habsburgic, asupra teritoriilor pe care locuiau de veacuri.

Delegații celor trei țări subliniau că de-a lungul veacurilor neputința minorităților din Austro-Ungaria de a se desprinde și separa complet de Imperiul habsburgic nu era sinonimă cu renunțarea lor la dreptul legitim de a duce o viață independentă cu atît mai mult cu cît această tendință de separare a fost împiedicată în chip violent de autoritățile austro-ungare să se realizeze.

Demonstrînd că durata prelungită a subjugării națiunilor, sau mai precis, durata unei in justiții seculare nu crează dreptul istoric al perpetuării dominației, memoriul celor trei delegații arată: „Scopul conferinței de pace nu este de a sancționa in justițiile istorice, pentru motivul că ele datează de multă vreme, ci de a face o istorie nouă pe baze mai juste și mai umane decît era istoria antebelică a Europei centrale în general și a Ungariei în particular”⁹⁹.

⁹⁶ C. Kirilăscu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. III, Editura Casa Școalelor, București, 1925, p. 527.

⁹⁷ Arh. M.A.E., fond Paris, Conferința de pace, vol. 55, perioada 1919—1920 nepaginat (Memoriul comun al delegației române, cehoslovace și iugoslave din 20 februarie 1920).

⁹⁸ Ibidem, fond Paris, Conferința păcii, vol. 56, perioada 1920—1921, nepaginat (Raportul delegației române la Conferința păcii, condusă de Ioan Cantacuzino, Paris, 6 dec. 1920).

⁹⁹ Ibidem, fond Paris, Conferința păcii, vol. 55, perioada 1919—1920, nepaginat (Memoriul comun al delegațiilor română, cehoslovacă și iugoslavă către Consiliul Suprem, Paris, 20 februarie 1920).

Dezvăluind inconsistența argumentelor pe care se baza răspunsul delegației maghiare, reprezentanții celor trei state mici aliate făceau deja primul pas pe calea respingerii punctului de vedere al contelui Appony, care fără nici un temei reproșa tratatului că prevederile sale privind eliberarea popoarelor de asupra națională exercitată de clasele conducătoare maghiare au violat principiul naționalităților și au distrus unitatea politică pe care „natura însăși a predestinat-o Ungariei”¹⁰⁰. Memoriul comun al statelor mici aliate a examinat acest punct de vedere la lumina faptelor istorice precizând că în Ungaria antebelică nu putea fi vorba de o unitate națională ci de dominația unei minorități asupra restului populației din Ungaria”¹⁰¹. Dealtfel, nici delegația maghiară n-a putut să nege că unitatea Ungariei antebelice era expresia anumitor aspirații politice și nicidecum a unității naționale. Contele Appony admitea că „unitatea politică a Ungariei n-a fost expresia necesității reale a populației ci o ficțiune de care s-au servit anumiți politicieni pentru a apăra tendințele lor politice”¹⁰².

Astfel, prin încercarea de a identifica unitatea politică artificială, a Ungariei antebelice, bazată pe coarctare, cu așa numita sa unitate națională, șeful delegației maghiare n-a putut convinge Conferința păcii că tratatul a violat principiul națiunilor. El n-a putut de asemenea să demonstreze că eliberarea națiunilor asuprite din Imperiul habsburgic ar fi dus la crearea unor state „artificiale, improvizate, fără tradiții în ce privește solidaritatea lor politică”¹⁰³. Or, viabilitatea și prosperitatea noilor state care s-au creat sau care și-au desăvârșit unitatea națională ca urmare a dezmembrării Imperiului habsburgic constituie cea mai evidentă probă a netemeinicii raționamentelor lui Appony. Aceeași netemeinicie caracterizează și alte argumente prin care delegația maghiară urmărea să demonstreze că așa-numita unitate politică a Ungariei antebelice era rezultatul unității sale economice și al unor condiții geografice naturale.

Sforțările contelui Appony erau destinate să apere teza integrității teritoriale a Ungariei antebelice care constituia unul din cele mai arzătoare deziderate ale cercurilor dominante maghiare. Or, satisfacerea unui asemenea deziderat împiedica implicit eliberarea națiunilor de sub jugul austro-ungar și crea în același timp claselor dominante maghiare posibilitatea de a conserva mai departe spiritul politicii de asupra a acestor națiuni.

Ca interpret al tendințelor pe care le manifestau cercurile dominante din Ungaria delegația maghiară inspirată de contele Appony a recurs în ultimă instanță la propunerea de a se consulta voința populației minoritare din fostul Imperiu habsburgic prin organizarea unui plebiscit.

Examinînd sensul propunerii lui Appony membrii delegației română, cehoslovacă și iugoslavă au atras atenția Consiliului Suprem că voința populației românești și a minorităților naționale a fost exprimată în cadrul

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Arh. M.A.E., fond Paris, Conferința păcii, vol. 55, perioada 1919—1920 (nepaginat) (Memoriul comun al delegației române, cehoslovace și iugoslave către Consiliul Suprem al Conferinței de pace, 20 februarie 1920).

¹⁰³ Arh. M.A.E. fond Paris, Conferința păcii, vol. 55, perioada 1919—1920 (nepaginat) (Memoriul delegațiilor române, cehoslovace și iugoslave, către Consiliul Suprem, 20 februarie 1920).

unor impunătoare adunări populare care au hotărât unirea Transilvaniei cu România. Ei au subliniat în memoriul comun adresat conferinței de pace că în aceste adunări publice a fost consacrată în mod solemn și definitiv opțiunea populației românești și minoritare și că este lipsită de orice temei încercarea de a nega valabilitatea unor asemenea adunări naționale pentru a le înlocui cu un plebiscit sau mai precis cu un sistem electoral care „n-a servit decît să impună o tăcere sistematică voinței politice a popoarelor nemaghiare”¹⁰⁴.

Convinși că manifestările populației românești, iugoslave și cehoslovace consacrate eliberării de sub jugul austro-ungar aveau o valoare incomparabil mai mare decît orice plebiscit, reprezentanții blocului format din cele trei țări aliate au respins pretențiile delegației maghiare, declarînd că ei considerau definitive și înafara oricăror discuții granițele fixate în ședința Consiliului Suprem din 11 iunie 1919¹⁰⁵.

După încheierea dezbaterilor asupra clauzelor teritoriale din tratatul de pace cu Ungaria, reprezentanții României la conferința păcii au cerut Consiliului Suprem să mențină fără nici o modificare clauzele militare, navale și aeriene înscrise în proiectul tratatului deoarece ele erau identice cu cele impuse celorlalte țări învinse¹⁰⁶.

Dealtfel eforturile delegației maghiare au fost inutile căci încă din martie 1920 Conferința ambasadorilor și a miniștrilor de externe prezidată de lordul Curzon, luînd în considerație memoriul comun al delegațiilor Cehoslovaciei, României și Iugoslaviei, a hotărât că proiectul de tratat cu Ungaria rămîne definitiv”¹⁰⁷.

Consacrarea internațională a unirii Transilvaniei și a celorlalte provincii românești cu patria mamă a fost pe de o parte rodul activității diplomatice a delegației române la conferința păcii iar pe de alta parte expresia recunoașterii depline a justeței drepturilor naționale imprescriptibile ale poporului român.

Această justețe a constituit în același timp un reazem solid al diplomației românești în lupta dusă la conferința păcii pentru apărarea suveranității naționale care chiar dacă „de jure a fost pusă sub amenințarea ingerinței Marilor Puteri, a rămas în esență un atribut inalienabil al statului român”.

LA DÉFENSE DE LA SOUVERAINETÉ NATIONALE DE LA ROUMANIE À LA CONFÉRENCE DE PAIX DE PARIS (1919—1920)

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée en exclusivité à l'analyse des problèmes soulevés lors de la Conférence de paix de Paris lorsque les Grandes Puissances ont essayé, sous différents prétextes, de s'immiscer dans les affaires intérieures de la Roumanie et d'autres petits pays d'Europe. Dans ce but,

¹⁰⁴ Arh. M.A.E., fond Paris, Conferința păcii, vol. 55, perioada 1919—1920 (nepaginat).

¹⁰⁵ Arh. M.A.E., fond Paris Conferința păcii, vol. 55, perioada 1919—1920 (nepaginat).

¹⁰⁶ Ibidem, M.A.E., fond Paris, Conferința păcii, vol. 56, perioada 1920—1921 (nepaginat) (Memoriul delegației române la Conferința păcii, privind clauzele militare, navale și aeriene ale tratatului cu Ungaria, Paris, martie 1920).

¹⁰⁷ „Revista de istorie“ nr. 3/1976, p. 55.

les délégations de la Grande-Bretagne, des U.S.A., de la France et de l'Italie ont cherché à imposer à la Roumanie l'obligation de se soumettre aux décisions qu'allaient adopter les Grandes Puissances victorieuses aux fins de protéger les nationalités cohabitantes et assurer le transit commercial sur le territoire de la Roumanie sans l'accord préalable des autorités nationales.

De telles clauses furent inscrites dans le Traité de Saint Germain et le Traité des nationalités. Appuyées avec acharnement par les délégations américaine et britannique et avec une certaine modération par les délégations française et italienne, ces clauses se sont vues opposer la protestation véhémement de la délégation roumaine présidée par Ion I. C. Brătianu. Au cours des débats, la délégation roumaine a démontré le manque de fondement du point de vue exprimé par les Grandes Puissances invoquant les lois nationales entrées en vigueur aussitôt après la guerre et destinées à résoudre le problème de la protection des minorités ainsi que la réglementation du trafic commercial sur le territoire de la Roumanie.

Bien que figurant avec certains amendements dans les deux Traités, les clauses qui permettaient l'immixtion des Grandes Puissances dans les affaires intérieures de la Roumanie n'ont pas été appliquées dans la vie politique et économique de la période de l'entre-deux-guerres et, pourtant, n'ont porté atteinte que sous l'aspect juridique à la souveraineté nationale de l'Etat roumain.

REGIMUL FORȚEI DE MUNCĂ ÎN ROMÂNIA ÎN ANII RĂZBOIULUI HITLERIST 1941—1944

DE

DUMITRU TUȚU

În anii 1941—1944, forța de muncă în România a fost folosită în ansamblu în mod obligatoriu. Încă din perioada dictaturii regale, printr-un decret-lege din 24 iulie 1940, Ministerul Muncii a fost autorizat să prelungească peste 8 ore durata zilei de muncă. În timpul dictaturii militare antonesciene, măsurile de intensificare a muncii în industrie și chiar în agricultură s-au înăspriț. Un decret-lege din 15 mai 1941 statua obligativitatea muncii pentru toți locuitorii țării, autoritățile fiind autorizate „să controleze prezența fiecărei persoane în timpul muncii”¹. În acest scop era introdusă fișa obligatorie de muncă. Persoanele apte pentru muncă neavând nici o activitate efectivă puteau fi supuse prestării serviciului muncii obligatorii.

În anul 1941 o parte a întreprinderilor industriale au fost mobilizate și trecute sub controlul armatei². În aceste întreprinderi muncitorii erau supuși prevederilor regulamentelor militare. Prin decretul-lege nr. 163 din 28 ianuarie 1941 au fost numiți îndrumători militari pe lângă întreprinderile metalurgice și de armament, iar decretul-lege nr. 335 din 18 februarie 1941 stabilea întreprinderile și instituțiile militarizate, arătând că „Prin militarizare se înțelege punerea sub regim de control, disciplină și jurisdicțiune militară, a instituțiilor și întreprinderilor de stat sau particulare, precum și a întregului personal al acestora care va fi socotit rechiziționat”³. În aprilie 1941 au luat ființă inspectoratele regionale militare pentru controlul și supravegherea industriilor care lucrau pentru armată atât în timp de pace cât și de război, inspectorate care, în afară de alte atribuții, aveau și pe aceea de a urmări starea de spirit a populației din regiune și a personalului din fabrici.

¹ Decret-lege pentru organizarea muncii naționale, în „Monitorul oficial”, din 15 mai 1941.

² Printre întreprinderile industriale care prezentau importanță pentru economia națională au fost: din industria metalurgică: uzinele Malaxa, Concordia S.A. Ploiești, uzinele Reșița, uzinele Titan—Nadrag—Călan, I.A.R. Brașov; în siderurgie: uzinele Hunedoara. Din alte ramuri industriale erau luate în evidență: Lemaitre S.A. București, Soc. Franco-Română de material rulant din Brăila; Atelierele de reparații C.F.R. Timișoara, Șantierul naval de la Turnu-Severin; Șantierul naval Galați, Vulcan S.A.R. București, E. Wolff S.A. București, D. Voinea, S.A. București. Mai figurau un număr însemnat de fabrici din industria textilă, pielărie, chimică, alimentară, mine de cărbuni, rafinării de petrol, uzine electrice, etc. (Vezi Arh. M.I.C.M., fond Ministerul Economiei Naționale, dosar 100).

³ *Codul general al României, 1941*, vol. XXIX, partea I, p. 213—217.

Vezi în *Revue Roumaine d'Histoire* 1/1971 p.75—99.

După intrarea României în război împotriva Uniunii Sovietice a fost adoptat un nou decret-lege asupra regimului muncii în timp de război. Scopul mărturisit al acestui decret-lege era intensificarea muncii lucrătorilor: „cu brațe mai puține trebuie lucrat tot atît, ba chiar, în domeniul industriei legate de apărarea națională, mai mult decît înainte” — se arăta în raportul ministrului muncii, sănătății și ocrotirilor sociale către președintele ad-interim al Consiliului de Miniștri.

În scopul „măririi efortului muncii și rezultatelor ei” legiuitorul stabilea derogarea, pe tot timpul războiului de la unele dispozițiuni din legiuirea privind durata zilei de lucru, repausul săptămînal, concediile de odihnă, vîrsta de admitere a minorilor și femeilor în întreprinderi etc.

Durata zilei de muncă. Decretul-lege din 2 octombrie 1941 stabilea că în întreprinderile industriale în care se lucra în trei schimburi durata zilei de muncă să fie menținută la 8 ore, dar se introducea săptămîna de lucru de 56 de ore, care cuprindea și duminica. În celelalte întreprinderi durata normală a zilei de muncă era fixată la 10 ore sau 60 de ore săptămînal.

Decretul dădea dreptul comandanților militari de pe lîngă întreprinderile militarizate, îndrumătorilor militari și directorilor întreprinderilor militare ca, de acord cu inspectorii de muncă, iar în întreprinderile nemilitarizate inspectorilor de muncă, să acorde, pentru cel mult 3 luni pe an, autorizația de a depăși durata mai sus menționată a zilei de muncă pînă la 12 ore pe zi sau 72 de ore pe săptămîină. Aceleași organe puteau aproba lucrul în zilele de duminică și sărbători legale dacă necesitățile producției reclamau acest fapt. Articolul 47 al legii pentru ocrotirea muncii minoilor și femeilor, din 13 aprilie 1928, care permitea patronului să prelungească, cu de la sine putere, pe cel mult 3 zile, durata zilei de lucru, cînd autorizația de derogare n-a putut fi cerută, rămînea în vigoare. În sfîrșit, decretul stabilea că orele de lucru pierdute din cauza alarmelor puteau fi recuperate prin orele lucrate peste orarul întreprinderii, fără ca totalul orelor lucrate să întrecă maximum duratei săptămînale de lucru.

Timpul lucrat în plus peste 8 ore în întreprinderile care lucrau continuu sau peste 10 ore în celelalte, precum și munca prestată duminicile și sărbătorile legale se socoteau muncă suplimentară fiind remunerate cu un spor de cel puțin 25%.

Repausul duminical și concediile de odihnă. Încă din anul 1940 se prevăzuse prin decret-lege, odată cu prelungirea zilei de muncă și „suspendarea vremelnică a repausului duminical și a sărbătorilor legale” în întreprinderile militarizate ca și „suspendarea vremelnică a concediilor de odihnă” în toate întreprinderile industriale, comerciale și de transporturi. Prevederile acestui decret, care erau limitate la anumite categorii de întreprinderi, au fost extinse prin decretul-lege din 2 octombrie 1941 asupra regimului muncii în timp de război. Astfel, articolul 2 al sus-numitei legi statua că „concediile de odihnă prevăzute de art. 49 și 89 din legea asupra contractelor de muncă din 5 aprilie 1929, cu modificările ulterioare sînt suspendate”. Cu alte cuvinte *salariații nu mai aveau dreptul la concedii de odihnă*. Dacă patronii doreau să acorde, totuși, salariaților lor, concedii de odihnă, le puteau acorda, cu excepția întreprinderilor militarizate sau mobilizate pentru economia de război la care această facultate nu se putea exercita decît cu aprobarea organelor militare.

Totodată legea fixa obligativitatea patronilor de a plăti salariaților lor, funcționari particulari și lucrători, indemnizația prevăzută pentru concediile convenite, dar suspendate. Deci obligativitatea acordării concediilor de odihnă era transformată de legiuitor în obligativitatea achitării pe lingă salariul respectiv, a *indemnizației de concediu* care era egală cu salariul mediu încasat pe ultimele trei luni, cu toate accesoriile, raportate la zilele de concediu.

Indemnizația de concediu datorată salariaților evrei trebuia vărsată de patron caselor sau oficiilor de asigurări sociale, pe seama subsecretariatului de stat al muncii. Sumele se vărsau la B.N.R. într-un cont special, la dispoziția Ministerului de Finanțe pentru a fi utilizate la construcții de locuințe pentru invalizi, orfani, văduve de război.

În ceea ce privește repausul duminical, decretul-lege din 2 octombrie 1941 îl desființa direct în întreprinderile care lucrau în trei schimburi și-l lăsau la discreția comandanților militari, directorilor și inspectorilor de muncă în celelalte întreprinderi.

Ocotirea muncii minorilor și femeilor. Decretul-lege din 2 octombrie 1941 modifica titlul I al legii (din 13 aprilie 1928), pentru ocotirea muncii minorilor și femeilor și durata muncii după cum urmează :

a) Prin art. 9 al legii din 13 aprilie 1928 era interzisă munca de noapte pentru băieții sub 18 ani. Art. 6 al decretului-lege din 2 octombrie 1941 stabilește interzicerea muncii de noapte pentru băieții numai pînă la 16 ani.

b) Spre deosebire de legea din 13 aprilie 1928, care interzicea cu desăvîrșire munca de noapte a femeilor, articolul 6 al decretului-lege din 2 octombrie 1941 prevedea că „femeile de la vîrsta de 18 ani pot fi întrebuințate la munca de noapte, cu excepția femeilor gravide sau a mamelor ai căror copii nu au împlinit etatea de 5 ani”.

Dispozițiile articolului 6 din Decretul-lege din 2 octombrie 1941 nu se aplicau în ceea ce privește munca în mine, care rămînea supusă regimului prevăzut de legea din 13 aprilie 1928.

Măsuri legislative antimuncitorești. Pentru a înfrînge orice rezistență din partea muncitorilor legislația adoptată în vremea războiului prevedea măsuri foarte aspre împotriva muncitorilor. Astfel, decretul cu privire la rechiziții din 27 februarie 1940 prevedea închisoare corecțională de la 1 lună la 4 luni și amendă de la 2 000 la 10 000 lei pentru persoanele care refuzau rechiziționarea în timp de pace și închisoare corecțională de la 1 la 3 ani și amendă de la 5 000 la 20 000 lei pentru cele care refuzau rechiziționarea în vreme de război. Prin decretul-lege din 24 iulie 1940 *grevele au fost interzise*, iar articolele corespunzătoare ale legii din 5 septembrie 1920 au fost anulate. Declararea grevei era pedepsită cu amendă care ajungea pînă la 40 000 lei și cu închisoare de la 6 luni la 2 ani.

La 6 aprilie 1941 Antonescu a dat un decret-lege prin care se institua pedeapsa cu moartea pentru acțiunile de sabotaj avînd ca urmare distrugerea în parte sau în întregime a depozitelor întreprinderilor sau fabricilor ce lucrau pentru producția de război.

Un alt decret, emis la 13 septembrie 1941, dădea dreptul organelor militare de control din toate întreprinderile militare de stat sau particulare să elaboreze regulamente interioare care prevedeau, între altele, interzicerea părăsirii locului de muncă, a întrunirilor, a oricărei activități politice.

Nerespectarea acestor prevederi atrăgea diverse sancțiuni ca de pildă: concedierea muncitorului, concedierea fără dreptul de a se angaja la o altă instituție sau întreprindere, chiar nemilitarizată, statul major putînd ordona chiar „internarea într-un lagăr de muncă a celui eliminat din serviciu”.

Articolul 31 al Decretului-lege din 2 octombrie 1941 privind regimul muncii în timp de război stabilea că „orice încetare de lucru, individuală sau colectivă, fără incuviințarea prealabilă a comandantului militar al întreprinderii militarizate, a îndrumătorului militar, sau directorului stabilimentului militar al armatei, iar în ceea ce privește pe celelalte întreprinderi fără incuviințarea prealabilă a inspectoratului de muncă, dată cu avizul conducerii întreprinderii” era considerată crimă de sabotaj și se pedepsea cu temniță grea de la 5 pînă la 20 de ani. De aceeași pedeapsă erau pasibili și cei ce se făceau vinovați de „distrugerea, deteriorarea, sustragerea, falsificarea, fabricarea defectuoasă prin erori voite, manipulări sau manevrări frauduloase sau fără calitate a mașinilor, a instalațiilor, a instrumentelor de lucru, materialelor, mărfurilor și produselor, în total sau în parte, fie din partea salariaților, fie din partea patronilor”.

În anii următori cînd rezistența antifascistă căpăta amploare, legislația antimuncitorească dată de regimul antonescian s-a îmbogățit cu măsuri și mai aspre. Prin decretele din 17 septembrie 1942 și 3 august 1943 pedeapsa cu moartea a fost extinsă împotriva celor care loveau în producția destinată războiului și chiar a celor ce se făceau vinovați de stînjenirea activității normale a întreprinderilor care lucrau pentru război. Simpla bănuială de participare la o astfel de acțiune putea atrage după sine condamnarea la muncă silnică de la 10 la 20 de ani.

În agricultură regimul muncii a fost reglementat prin Decretul-lege nr. 624 din 10 martie 1941, prin care Ministerul Agriculturii, Ministerul Apărării Naționale (Marele Stat Major) și Ministerul Coordonării și Statului Major Economic erau autorizate „să găsească mijloacele cele mai potrivite de organizarea agriculturii în vremuri excepționale”. Se creau comitete agricole care aveau obligația ca „cu brațele, animalele și mașinile agricole din comună să se lucreze tot pămîntul cultivabil”, respectînd pe cît posibil, ordinea de preferință de mai jos:

- „a) Terenul agriculturilor care au inventar propriu;
- b) Terenul concentrațiilor sau mobilizațiilor, orfanilor sau văduvelor de război;
- c) Terenurile proprietarilor mici lipsiți de inventar agricol;
- d) Terenurile proprietarilor mijlocii și mari;
- e) Terenurile instituțiilor statului;
- f) Terenurile absenteiștilor”.

„Comitetul agricol comunal — se arăta în decretul-lege — va îngriji ca în primul rînd, plugarii ce au brațe, vite proprii, să lucreze fără întîrziere lotul lor, putînd să fixeze chiar termene pentru fiecare om în parte sau pentru comuna întreagă la fiecare categorie de munci. Odată terminate muncile la proprietatea unui agricultor, inventarul agricol va sta la dispoziția comitetului agricol comunal, pentru a rîndui munca de sezon în ordinea prevăzută de lege”.

Decretul-lege statua că „pentru efectuarea muncilor agricole vor putea fi rechiziționați toți locuitorii valizi, indiferent sexul”.

SCUTIRE DE CONCENTRARE ȘI MOBILIZARE PE LOC

Anual erau scutiți de concentrare sau mobilizați pe loc un număr însemnat de ingineri și muncitori. Planul de mobilizare pe loc era aprobat de Marele stat major la propunerea întreprinderilor militare, militarizate sau mobilizate pentru producția de război și instituții.

În întreprinderile militare întregul personal era supus prevederilor regulamentelor și legilor militare ⁴. Comandanții și îndrumătorii militari de întreprinderi erau împuterniciți cu aplicarea acestor legi. Ei avizau angajările în serviciu și concedierile, muncitorii care lipseau mai mult de trei zile de la lucru erau trimiși în fața Curții Marțiale pentru dezertare și erau pedepsiți cu închisoare sau cu trimiterea în linia I-a.

Erau scutiți de concentrare și mobilizați pentru lucru tehnicieni, ingineri, muncitori calificați, țărani care cultivau plante industriale (tutun, sfeclă de zahăr etc.) și care figurau în efectivul central al armatei. În anul 1941, Marele stat major a scutit de concentrare pentru nevoile industriei 154 676 muncitori și funcționari care erau astfel repartizați: pentru întreprinderile militare 80 532 iar pentru întreprinderile militarizate 74 144 muncitori, tehnicieni și ingineri ^{4 bis}.

La dispoziția Ministerului economiei naționale, pentru industria mobilizată pentru producția de război erau rechiziționați în același an circa 50 000 de muncitori, tehnicieni și ingineri, în majoritate bărbați peste 50 de ani ⁵.

Pentru agricultură și industria forestieră au fost scutiți de concentrare 178 197 de țărani și muncitori forestieri ⁶.

În cursul anului 1942 numărul scutiților de concentrare s-a ridicat la 462 665 de oameni dintre care 13 914 ofițeri, 7 620 subofițeri de rezervă și 441 131 trupă. Marea lor majoritate lucrau în industrie și agricultură iar un număr însemnat (153 443) lucrau în instituții civile ca funcționari ⁷.

Scutirile de concentrare creșteau an de an, astfel că în anul 1943 în planul de mobilizare au figurat circa 547 000 de persoane ⁸. Totodată a fost admis în planul de mobilizare un număr de 3 617 fabrici și 1 016

⁴ Decretul-lege din 18 august 1943, publicat în Monitorul oficial din 18 august 1943 prevede la articolul 5 că „Prin mobilizarea instituțiilor se înțelege punerea sub control, disciplină și jurisdicție militară a întregului personal al acestora, care va fi socotit militarizat sau rechiziționat corespunzător situației militare care o au și anume: Acei care fac parte din elementele armatei sînt considerați mobilizați. b) Acei care nu fac parte dintr-un element al armatei sînt considerați rechiziționați. Și unii și alții sînt considerați militari mobilizați în timp de război, numai în ce privește aplicarea dispozițiilor prezentei legi. În aceeași categorie intră și personalul mobilizat sau rechiziționat pentru lucru, conform legii rechizițiilor la instituțiile nemilitarizate. Pe timpul militarizării, întregul personal al instituției militarizate va purta o insignă de metal ca semn distinctiv al militarizării și al gradului ce-l are în ierarhie al cărui model și felul cum se poartă se va stabili de M.Ap.N. — M.St.M.”

^{4bis} Arhiva Ministerul Apărării Naționale (în continuare Arh.M.Ap.N.) direcția M.O.T., dosar 1 581 (A)/1940 (Situația numerică a celor mobilizați pentru lucru și scutiți de mobilizare pe anul 1941/1942 în industrie).

⁵ Idem, dosar 5, f. 15. Arhiva Ministerului Industriei Constructoare de Mașini (în continuare A.M.I.C.M.), fond Ministerul Economiei Naționale, direcția studii, dosar 12, f. 18.

⁶ Arh.M.Ap.N. direcția M.O.N.T., dosar 1581 (A), raportul nr. 1 868 din 02 11 1941 al Marelui stat major adresat Ministerului de Război.

⁷ Idem, dosar 1 581 (A)/1941, (Situația numerică a M.St.M. din 31 decembrie 1942), f. 244.

⁸ Idem.

unități comerciale⁹. În cursul anului 1944, adică pînă la 23 august, au fost scutite de concentrare 512 300 de persoane¹⁰.

O altă categorie de muncitori care intrau sub incidența legilor militare erau cei rechiziționați. Legea rechiziționării se aplica tuturor persoanelor angajate sau neangajate în producție, nemobilizate (bătrini, femei, minori, etc.). Numărul celor rechiziționați în anii 1941—1944 a fost între 150 000—200 000 de persoane.

Atît persoanele mobilizate pe loc (scuțiți de concentrare) cît și cei rechiziționați erau remunerate pentru munca prestată conform calificării, în condițiile stabilite pentru întreprinderile militare sau militarizate¹¹.

În anii războiului a fost folosită și munca neremunerată prin concentrare pentru lucru sau prin muncă de folos obștesc. Concentrarea pentru lucru se aplica tuturor cetățenilor apti de muncă indiferent de naționalitate. Concentrații erau organizați pe batalioane sau detașamente de lucru, și erau echipați cu propriile lor haine, servindu-se de propria veselă și primeau solda gradului pe care îl aveau — soldat, sergent etc. Ziua de lucru era ziua lumină, cu două după-amieze libere și cu respectarea sărbătorilor legale. Batalioanele sau detașamentele de lucru erau de regulă folosite la munci agricole și forestiere — tăiatul lemnului —, la căi ferate etc.

Din statisticile vremii rezultă că în anul 1941 în agricultură lucrau circa 6 milioane de persoane, în care intrau și femeile, bătrînii și alte persoane cu capacitate de muncă redusă. Un însemnat număr de cultivatori de sfeclă de zahăr sau alte plante industriale au fost scuțiți de concentrare. Numărul acesta a fost în anul 1941 de 178 197 de persoane¹². În același timp numeroși țărani săraci au fost concentrați în batalioane de lucru special constituite (15 batalioane), care au efectuat 1 328 309 zile muncă și au lucrat 311 376 hectare¹³. În cursul anului 1943 s-au constituit detașamente de lucru pentru muncile agricole și căile ferate. Cele 30 de detașamente care au fost organizate pentru muncile agricole au avut un efectiv de 15 750 persoane, iar la căile ferate au lucrat 23 de detașamente cu un efectiv de 42 500 de oameni. În plus, 29 de detașamente cu un efectiv de 43 296 de concentrați lucrau la tăiatul lemnului, iar 23 300 de militari erau folosiți la diverse munci necalificate în uzine, întreprinderi industriale etc.¹⁴.

În noiembrie 1943 s-au constituit 15 batalioane de lucru pentru fortificații și au fost puse la dispoziția comandamentului german. Aceste batalioane au început să lucreze în primele luni ale anului 1944. Efectivul lor a fost de 9 725 de oameni și s-au constituit la Centrul 1 de instrucție.

Structura națională a acestor batalioane a fost următoarea: 5 274 români, 2 541 unguri, și 1 910 ruși¹⁵. În același timp s-au constituit și

⁹ Idem, f. 244 — Aceasta era una din căile cele mai convenabile pentru fabricanți de a-și asigura forța de muncă, pentru că aveau dreptul să scutească de concentrare muncitori și tehnicieni de care aveau nevoie.

¹⁰ Idem, dosar 3 408, raportul M.St.M., direcția M.O.T. din 31 octombrie 1944.

¹¹ Nu toate întreprinderile industriale prevăzute în planul de mobilizare al Marelui stat major lucrau pentru front, o mare parte din aceste întreprinderi lucrau pentru aprovizionarea populației.

¹² Idem.

¹³ Idem.

¹⁴ Idem, dosar 243/1943, f. 239.

¹⁵ Ibidem, dosar 262/1943, f. 317, 396, 491.

2 batalioane de evrei, care au fost folosite de către comandamentul român la lucrările liniei fortificate Focșani—Nămoloasa—Galați, Antonescu refuzînd să le pună la dispoziția autorităților militare germane.

Conform decretului-lege din 15 mai 1941 care statua obligativitatea muncii pentru toți locuitorii țării, persoanele apte de muncă și care nu puteau să dovedească că prestează o activitate efectivă puteau fi obligate să lucreze în tabere sau coloane de muncă special organizate de Subsecretariatul de stat al muncii prin Inspectoratul general al taberelor și coloanelor de muncă obligatorie de folos obștesc. Activitatea desfășurată de această categorie de persoane era denumită muncă de folos obștesc. Recrutarea persoanelor ce erau obligate să lucreze în taberele și coloanele de muncă se făcea de către Ministerul afacerilor interne (români) și Marele stat major (evrei). Aceste tabere și coloane de muncă puteau fi de interes național sau local¹⁶.

Au fost organizate următoarele 6 tabere de muncă de interes național : tabăra „Bota” de lângă Brașov în cadrul căreia exista o fabrică de cherestea ; tabăra „Codlea”, unde funcționau o carieră și cuptoare pentru ars piatra ; tabăra „Coadă Malului” în județul Prahova. Această tabără era organizată pe profil agricol-viticol. În București existau 3 tabere : „Berceeni”, „Dudești-Cioplea” și „Titan” care aveau un profil agricol. În cadrul acestor tabere de muncă internații erau ținuți 6 luni, timp în care învățau o meserie la locul de producție, fiind astfel obligați să-și obțină o calificare. Pînă la 24 octombrie 1943 prin aceste 6 tabere de muncă au trecut 3 000 de persoane ; la data mai sus amintită se mai aflau : 56 de români la „Bota” 22 de români la „Codlea”, 9 români la „Coadă Malului” și 30 de evrei în cele 3 tabere din București¹⁷.

În afară de aceste tabere, muncă obligatorie de folos obștesc s-a efectuat și în alte compartimente ale vieții economice. Un mare număr de ore de muncă au fost consumate, de pildă, pentru deszăpezirea șoselilor și a căilor ferate, pentru a asigura o circulație normală. În primăvara anului 1942 s-au executat lucrări de îndiguire și regularizare a cursurilor de apă. Tot în cadrul muncii obligatorii de folos obștesc stabilită prin decretul-lege din 15 mai 1941, în primăvara anului 1943 pe teritoriul României erau organizate și gata de intervenție pentru combaterea diferitelor calamități (incendii, inundații, bombardamente etc.) un număr de 18 708 echipe : 16 652 echipe cu 228 172 persoane în mediul rural și 2 056 echipe cu 36 823 persoane în mediul urban. Aceste echipe erau organizate și încadrate într-o disciplină militară¹⁸. Membrii componenți ai acestor echipe se ocupau cu îndeletnicirile lor zilnice ; erau însă obligați să răspundă de îndată în cazul cînd se producea vreo calamitate sau cînd se punea problema prevenirii ei.

¹⁶ Decret-lege pentru înființarea și organizarea Inspectoratului general al taberelor și coloanelor de muncă obligatorie de folos obștesc, în „Monitorul Oficial” din 15 noiembrie 1941.

¹⁷ Arh. Ministerului Sănătății, dosar 8/1944. Referatul: Rostul și activitatea Inspectoratului general al taberelor și coloanelor de muncă obligatorie de folos obștesc.

¹⁸ Realizările Ministerului Afacerilor Interne sub regimul domnului mareșal Ion Antonescu. Conferință ținută de Corneliu Rudeanu, directorul Oficiului de studii, documentare și statistică în ziua de 16 aprilie 1943 la Școala Superioară de Război, în „Buletinul Ministerului Afacerilor Interne” nr. 3—4 (martie-aprilie) 1943, p. 428.

FOLOSIREA EVREILOR LA MUNCĂ OBLIGATORIE

Prin decretul-lege nr. 3983 din 5 decembrie 1940 evreii au fost excluși de la satisfacerea serviciului militar, și în consecință de a fi trimiși pe front când România a intrat în război. În schimb, toți evreii de sex bărbătesc între 18—50 ani erau obligați la plata unor taxe militare și prestarea muncii de folos obștesc, indiferent de categoria socială din care făceau parte¹⁹. Regulamentul referitor la statutele militare a apărut în iunie 1941, pe baza decretului-lege de mai sus, referitor la statutele militare ale evreilor precizează că „munca de folos obștesc se execută de evrei între 18—50 de ani, fie individual, fie în grup sau detașamente. Utilizarea evreilor la muncă de folos obștesc se face numai de M. St. M.”²⁰.

Pe timpul muncii de folos obștesc, evreii lucrau în ținută civilă și locuiau în locuințele lor dacă prestau munca în localitățile unde domiciliau. Dacă erau încadrați în detașamente exterioare, adică în afara orașelor sau comunelor unde locuiau, erau obligați să aibă asupra lor micul echipament, precum și un dos de saltea, pernă, pătură și veselă individuală. La cei mai săraci li se plătea o sumă derizorie de 15 lei pe zi pentru uzajul echipamentului. Drepturile de hrană și soldă erau echivalente cu ale trupei.

Durata zilei de muncă era de 9 ore indiferent locul de muncă, sărbătorile legale erau respectate.

Munca obligatorie pentru evrei a fost hotărâtă la 2 august 1941, și la 3 august 1941 Ministerul Afacerilor Interne a și dat dispoziție de a se trece la executare. Pe baza acestei măsuri, în luna august 1941, au fost trimiși la muncă în provincie 11 124 de evrei (bărbați între 21—40 ani) și 5 876 (bărbați între 18—20 și 41—50 ani) au lucrat în București. La 6 august 1941, problema muncii obligatorii a bărbaților evrei între 18—50 ani a fost preluată de M.St.M., iar a celorlalți evrei, bărbați, până la 18 ani și peste 50 de ani, precum și a femeilor evreice a rămas la Ministerul de Interne.

Evreii între 18—50 de ani apti de muncă la 1 octombrie 1941 erau în număr de 84 042. Dintre aceștia, în cursul anului 1941 au participat la muncă obligatorie numai 47 345. Restul au fost scutiți sub diverse forme : astfel 9 365 lucrau în industrie, comerț, birouri ; 11 933 erau intelectuali și ca atare nu erau folosiți la muncă manuală ; 15 399 au avut situația neclară²¹.

Conform decretului-lege din iulie 1941 evreii în vîrstă de 18—19 ani și cei de 41—50 de ani erau repartizați pentru nevoile unităților și instituțiilor în orașele în care domiciliau, iar cei de 21—40 ani, în detașamentele exterioare de lucru²². Prin ordinul nr. 10 009 din 13 octombrie 1941, Ministerul Afacerilor Interne făcea cunoscut prefecturilor de județ că „evreicele să fie întrebuințate în cadrul muncii de interes obștesc la confecționarea diverselor lucruri pentru armată ; mănuși, ciorapi, tricotate etc.”²³.

¹⁹ Arh. M.Ap.N., S. I-a, G—10, dosar 584/1941, f. 190.

²⁰ Ibidem.

²¹ Arh. M.Ap.N., S. I, B. 10, dosar 589, f. 165.

²² Monitorul oficial nr. 164 din 14 iulie 1941.

²³ Arh. M.Ap.N., dosar 584/1941, S. I-a, B. 10, f. 50.

Decretul-lege nr. 2 650 din 8 august 1940, clasifica evreii în 3 categorii din punct de vedere politic, juridic și economic.

În categoria I-a intrau evreii stabiliți în România înainte de 1918, în categoria a 2-a cei care au obținut naturalizarea în anumite condiții, iar în categoria a 3-a restul evreilor. Dar această clasificare n-a jucat nici un rol în ceea ce privește obligațiile de a presta munca de folos obștească. Au fost însă o serie de factori care au contribuit la nefolosirea unui mare număr de evreii la munca obligatorie.

Dintr-o notă a Marelui stat major din 1941 rezultă că au făcut mari sacrificii materiale să scape de efectuarea acestor munci²⁴.

În cursul anului 1942, dintr-un număr de 28 650 de evreii s-au prezentat la detașamentele de lucru exterioare numai 15 015, un procent de 53%. În acel an, pe întreaga țară, Comisia Centrală de revizie a evreilor a scutit 16 922 — un număr mai mare de evreii decât cel scontat²⁵ care au lucrat în industrie și diferite instituții. De altfel, întreprinderile „bombardau” Marele stat major cu sute și mii de cereri prin care solicitau scutirea de muncă obligatorie a evreilor specialiști în diverse ramuri ale industriei²⁶.

În anul 1943, numărul evreilor stabiliți de a lua parte la muncă obligatorie a fost de 101 641 bărbați între 18—50 ani.

Din situația Marelui stat major din decembrie 1943 rezultă că dintre acești 24 218 au fost folosiți în industrie ca meseriași, ingineri sau alte îndeletniciri, la munca obligatorie au fost repartizați numai 42 397 dintre care 13 071 la autorități civile, 11 054 la unitățile militare, iar în detașamente exterioare 18 272 (la Ministerul Lucrărilor Publice, Direcția generală a drumurilor — 7 000, Direcția superioară și comandamentul genului — 5 000, Marele stat major, Secția I-a — 1 800, la C.F.R. — 1 900, Comandamentul etapelor — 800, Ministerul Afacerilor Interne — 550, Ministerul Agriculturii — 550, Ministerul Muncii — 500, la Președinția Consiliului de Miniștri, Consiliul de patronaj 460)²⁷. Restul au fost scutiți sau nu s-au prezentat la detașamentele de lucru.

În anul 1944 (până la 23 august) au fost mobilizați la muncă obligatorie 10 024 evreii constituiți în 19 detașamente, folosite la lucrările de fortificații și drumuri, la îndiguiri etc.²⁸.

La 30 august 1944, detașamentele de evreii precum și munca obligatorie au fost desființate²⁹. În anii regimului dictaturii militare antonesciene, un însemnat număr de evreii au fost deportați. Marea majoritate (42 000) erau din nordul Bucovinei și Basarabiei. Din Transilvania, Moldova, Oltenia, Banat, Crișana și Muntenia au fost deportați circa 800 de evreii, luptători antifasciști, membri ai Partidului Comunist Român. Dintre aceștia, în lagărele de la Ribnița și Grosulovo au fost internați 700. La 16 martie 1944, Marele stat major român a ordonat ca toți evreii deportați în Transnistria să fie transportați în țară. Cei de la Grosulovo și de la Ribnița au fost transportați în lagărul de la Tirgu Jiu, iar cei care erau

²⁴ Arh. M.Ap.N., S. I-a, G. 10, 1941, dosar 584, f. 188.

²⁵ Ibidem, dosar 906/1942.

²⁶ Ibidem, dosar 584, f. 189.

²⁷ Arh. M.Ap.N., S. I-a, B. 10, dosar 855 1944/1945.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, dosar 820/1943, ord. M.St.M., nr. 52 311 din 30 august 1944.

originari din Basarabia și Bucovina de nord au rămas în orașele și comunele lor de domiciliu. În anii războiului, evreii au fost folosiți și la curățatul zăpezii, dar numai 5 zile în cursul anului 1942. În București această activitate s-a desfășurat astfel: în ziua de 25 ianuarie 1942 au efectuat muncă obligatorie la curățatul zăpezii evrei între 18—32 de ani; în ziua de 26 ianuarie, cei între 33—38 ani; în ziua de 27 ianuarie, cei în vîrstă de 39—42 ani; 28 ianuarie, restul evreilor³⁰.

Pentru munca obligatorie, Marele stat major avea în evidența sa numai bărbați valizi între 18—50 ani, restul populației evreiești se conforma dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne.

Femeile evreice erau întrebuințate potrivit pregătirii lor în spatele frontului ca medici sau personal medical ajutător, la repararea echipamentului militar și alte asemenea munci³¹. Bărbații peste 50 de ani, precum și tinerii sub 18 ani, intrau în nomenclatura Marelui stat major și erau la nevoie mobilizați și ei la diferite munci. De pildă, în luna mai 1944, la lucrările de fortificații din Moldova au fost folosiți bătrîni, copii, femei, toți cei capabili de muncă.

La muncile manuale au fost folosiți în special evrei săraci. Cei bogați erau scutiți sub cele mai diferite forme, fie rechiziționați ca specialiști în industrie, comerț sau în diferite instituții, fie că plăteau sume mari de bani pentru a nu presta munca obligatorie.

Din datele sumare de mai sus rezultă că din efectivul total al celor obligați să efectueze muncă, se prezentau uneori mai puțini de jumătate.

Detășamentele de lucru evreiești au lucrat sub îndrumarea și conducerea autorităților românești. Guvernul lui Antonescu a respins cererile Comandamentului german de a pune sub ordinele sale detașamentele evreiești, motivînd că germanii îi extermină.

În anii războiului hitlerist (22 iunie 1941 — 23 august 1944) au fost capturați de trupele române 91 060 prizonieri sovietici. Dintre aceștia peste 60 000 au fost permanent în lagărele din România, iar restul au fost preluați de comandamentul hitlerist și internați în lagărele germane.

Prizonierii sovietici au fost repartizați în 12 lagăre, instalate în clădiri de zid, în barăci sau bordeie.

Pentru ofițeri a fost destinat un lagăr special, în barăci cu paturi, saltele, pături și cearșafuri. Alocația de hrană pentru ofițeri era echivalentă cu a elevilor din școlile militare pentru ofițeri. Trupa și subofițerii dormeau în paturi comune, iar alocația de hrană era ca a soldaților români.

Asistența medicală era asigurată în fiecare lagăr de o infirmerie încadrată cu doctori români și sovietici. Prizonierii bolnavi mai grav sau care nu putea să fie tratați în infirmerie erau internați în spitalele din garnizoană. Săptămînal erau trase în zona lagărelor trenuri baie pentru prizonieri. În fiecare lagăr s-a înființat o cantină, de unde prizonierii puteau să-și procure alimente, tutun etc.

La muncă a fost folosită numai trupa. Prin muncă prizonierii erau obligați să realizeze întreținerea lor. Din sumele încasate 8% se depunea la C.E.C. pentru fondul prizonierilor, iar restul se cheltuia cu îmbrăcămintea, hrana și alte nevoi. Acolo unde prizonierii erau folosiți la muncă

³⁰ Arh. M.Ap.N., S. I, G. 10, dosar 584, f. 78.

³¹ Ibidem, f. 30.

potrivit aptitudinilor și specialității pe care o aveau, jumătate din remunerație le revenea.

Timpu de lucru al prizonierilor era de regulă de 8 ore pe zi (1 octombrie — 31 martie) și 10 ore pe zi de la 1 aprilie la 30 septembrie, cu respectarea sărbătorilor legale. Dar acest program nu era respectat nici în industrie și nici în agricultură unde ziua de lucru se considera ziua lumină.

Regimul antonescian a privit problema prizonierilor din punct de vedere economic, ca o problemă deosebit de importantă. „Forța de lucru a prizonierilor formează o valoare care trebuie recunoscută și exploatată”. Pentru aceea se cerea ca prizonierii de război să fie bine hrăniți pentru a putea să lucreze cât mai mult. Prizonierii au fost folosiți la muncă încă din anul 1941. Din totalul de 29 413 prizonieri existenți în 1941, 23 861 au fost folosiți la lucrări de interes general și anume : la căile ferate = 5 849, la drumuri 14 303 ; în agricultură 3 709 ³². Restul de circa 6 000 erau bolnavi, ofițeri sau meseriași care au fost opriți în lagăre și folosiți la lucrări de amenajare.

În cursul anului 1942, situația prizonierilor sovietici la muncă se prezenta astfel :

Luna	Total	La munci agricole	Industria de război	Diverse	C.F.R.
Ianuarie	16 591	3 067	—	10 526	2 998
Februarie	15 020	3 146	—	9 475	2 399
Martie	16 724	4 046	—	9 475	3 201
Aprilie	23 939	18 165	—	3 444	2 330
Mai	32 717	23 896	—	6 810	2 001
Iunie	45 907	32 394	3 935	8 935	2 011
Iulie	53 843	35 256	5 052	11 324	2 311
August	52 092	33 197	5 824	9 521	3 550

În luna noiembrie 1942, din totalul de 58 683 prizonieri, erau folosiți la muncă 53 495, după cum urmează :

La munci agricole	24 723
Întreprinderi industriale	7 817
În industria forestieră și carboniferă	5 014
Drumuri, cariere	4 693
C.F.R.	4 020
Edilitare	3 825
Pentru nevoile armatei	3 403

În timpul iernii, circa 20 000 prizonieri s-au reîntors în lagăre, iar restul au rămas în continuare la muncă. De pildă, în ianuarie 1943 se mai aflau la muncă 34 145 prizonieri după cum se constată din situația de mai jos :

La munci agricole	16 384
Forestieri	5 018
Industrie	4 343

³² Arh. M.Ăp.N., dosar 2, (Raportul Secției de prizonieri din 15 noiembrie 1941).

C.F.R.	2 498
Edilitar	1 664
Pentru armată	1 498
Drumuri	1 391
Pentru serviciile de întreținere a lagărelor	1 349

La 1 aprilie 1943 dintr-un efectiv total de 67 750 erau repartizați la munci 49 524, după cum urmează :

La munci agricole	35 378
Industrie	5 241
Forestiere	4 047
C.F.R.	3 015
Edilitar	1 827
Pentru nevoile lagărului	1 816
Pentru nevoile armatei	1 728
Drumuri	1 472

În lunile mai și iunie 1943, efectivul prizonierilor crescuse la circa 70 000 dintre care 50 630 erau repartizați la muncă după cum urmează :

	În luna mai	iunie
La munci agricole	31 183	31 200
În forestieră	4 110	3 866
Industrie	5 714	6 103
Edilitare	2 376	2 386
Pentru nevoile lagărelor	1 966	1 949
La C.F.R.	1 916	1 902
La drumuri, cariere	1 707	1 864
La dispoziția armatei	1 658	1 638

Până la sfârșitul anului 1943, schimbările în rîndul prizonierilor sînt insensibile.

În cursul anului 1944, problema repartizării prizonierilor la muncă s-a prezentat astfel : din totalul de 59 414 — în august 1944, la muncă erau repartizați 41 791, după cum rezultă din situația de mai jos :

La munci agricole	28 092
În industrie	6 237
Exploatare forestiere	2 995
Lucrări edilitare	1 928
La dispoziția lagărelor	1 770
La dispoziția armatei	479
La C.F.R.	290 ³³

Din situațiile de mai sus reiese că marea majoritate a prizonierilor a lucrat în agricultură. În industrie și în alte ramuri ale economiei naționale prizonierii au fost folosiți în număr mai mic și îndeosebi la munci necalificate.

³³ Idem, dosar 4/1944, f. 17.

La 23 august 1944, activitatea prizonierilor sovietici a încetat. La acea dată se aflau în lagărele din România 59 859 ³⁴ prizonieri, dintre care 57 062 trupe și 2 794 ofițeri ³⁵.

În tabelul ce urmează dăm localitățile unde au fost lagăre de prizonieri în anii războiului hitlerist.

Nr. crt.	Denumirea localității	Nr. lagăr	Data înființării	Data desființării	Prizonieri
1	Slobozia-Ialomița	1	1 IX 1941	—	sovietici
2	Tîrgu-Jiu	2	18 VII 1941	4 VIII 1941	sovietici
3	Vlădeni-jud. Brașov	2	4 V III 1941 mutat de la Tîrgu-Jiu	23 VIII 1944	sovietici
4	Drăgășani	3	19 VI 1941	31 VII 1941	sovietici
5	Vameș-jud. Covurlui	3	31 VII 1941 mutat de la Drăgășani	1944	sovietici
6	Gălești	4	junie 1941	14 VII 1941	sovietici
7	Vaslui	4	14 VII 1941	august 1941	sovietici
8	Alexandria	5	junie 1941	10 VII 1941	sovietici
9	Iași	5	10 VII 1941	1944	sovietici
10	Slobozia-Ialomița	6	22 VI 1941	10 VII 1941	sovietici
11	Dornești	6	10 VII 1941	1944	sovietici
12	Bălți	7	21 VIII 1941	1944	sovietici
13	Bolgrad	8	7 IX 1941	1944	sovietici
14	Crăciunești Hunedoara	9	10 IX 1941		sovietici
15	Alexandria	10	6 IX 1941		sovietici
16	Odesa	11	1 VII 1942		sovietici
17	Tighina	12	1 VIII 1943		sovietici
18	Timișul de Jos	14	7 VIII 1943		americani
19	Oești-Argeș	15	13 IX 1943		italieni
20	Timișoara	17	1 IX 1942	august 1944	sovietici

La 23 august 1944 mai existau următoarele lagăre de prizonieri: Slobozia, Feldioara-Brașov, Bărbătești-Gorj, Romula-Romanați, Calafat, Dudești-Ilfov, Turnu-Măgurele, Vulcan-Hunedoara, Maia-Ilfov, Corbeni, Timișoara. Parte din aceste lagăre au fost constituite în cursul anului 1944, pentru prizonierii retrași din teritoriile pe care ajunsese armata sovietică. De asemenea, continuau să existe lagărele de prizonieri americani și italieni de la Timișul de Jos, respectiv de la Oești-Argeș.

Numărul prizonierilor aflați în România la 23 august 1944 a fost 59 856 (57 062 trupă și 1 794 ofițeri) sovietici; 1 123 (465 ofițeri, 649 subofițeri și 9 trupă) prizonieri americani, nefolosiți la muncă; 39 (17 ofițeri, 21 subofițeri și 1 soldat) prizonieri englezi și 494 italieni ³⁶ numai trupă. Aceștia din urmă au fost folosiți mai ales la construcții.

³⁴ Idem, f. 52.

³⁵ În cursul anilor 1941—1944 un număr de 13 682 de prizonieri din teritoriile ocupate au fost eliberați iar 5 221 au murit din cauza gravelor răni de pe front.

³⁶ Arh. M.Ap.N., dosar 4/1944, f. 52.

Prizonierii americani și englezi s-au bucurat de un tratament absolut deosebit. Ofițerii s-au bucurat de prevederile Convenției de la Geneva ³⁷, primind pe tot timpul prizonieratului solda gradului respectiv din armata română. Subofițerii și trupa aveau alocația de hrană a trupei române.

Prizonierii sovietici în România s-au bucurat de sprijinul larg al oamenilor muncii, care le-au acordat ajutor moral și material, ușurându-le pe cât posibil captivitatea. Autoritățile de stat antonesciene și clasele dominante au privit problema prizonierilor numai sub aspect economic, ca forță de muncă gratuită, producătoare de venituri.

Militarii români, în marea lor majoritate țărani, care au fost însărcinați cu paza detașamentelor, sau a lagărelor de prizonieri au dat dovadă de înțelegere și umanism. În raporturile cu prizonierii n-au fost brutali și nu i-au terorizat, în unele situații i-au apărat împotriva samavolniciei marilor moșieri, care îi priveau numai ca pe niște unelte de muncă.

Medicii români în tratamentul pe care-l aplicau n-au făcut deosebire între prizonierii sovietici și militarii români, ei s-au comportat la fel și cu unii și cu alții.

Toate acestea explică de fapt și numărul destul de redus al bolnavilor și morților din rândul prizonierilor sovietici în lagărele din România în anii 1941—1944. (5221 morți).

Privită în ansamblu, forța de muncă din România, în anii războiului hitlerist a fost pusă sub controlul administrației de stat și îndeosebi al Marelui stat major al armatei și a Ministerului de Interne.

Legile aspre elaborate în anii războiului n-au putut stăvili rezistența oamenilor muncii împotriva dictaturii militare antonesciene și a războiului. Neprezentarea la concentrare în detașamentele de lucru, lipsa sub cele mai diverse motive de la variatele munci obligatorii, precum și sabotarea producției de război, despre care s-a relatat într-o serie de lucrări de specialitate, sînt manifestări ale opoziției ce s-a dezvoltat continuu în România, sub conducerea P.C.R. și a culminat cu declanșarea revoluției de eliberare națională și socială, la 23 august 1944.

LE RÉGIME DE LA FORCE DE TRAVAIL EN ROUMANIE DURANT LES ANNÉES DE GUERRE HITLÉRIENNE 1941 — 23 AOÛT 1944

RÉSUMÉ

Durant la période 1941—1944, en Roumanie la force de travail dans son ensemble fut utilisée de façon obligatoire. La militarisation des institutions et entreprises pendant la guerre a signifié la mise sous régime de contrôle, de discipline et de juridiction militaire des institutions et entreprises d'Etat et privées, ainsi que du personnel de celles-ci, considéré comme réquisitionné. La durée de la journée du travail fut portée à 10—12 heures.

³⁷ Uniunea Sovietică n-a aderat la Convenția de la Haga din 1928 cu privire la tratamentul prizonierilor în timp de război, de aceea prizonierii sovietici au avut regim aparte; ei n-au intrat sub incidența sus-zisei convenții.

Les dimanches, les jours de fêtes et les congés légaux de repos furent suspendus. L'obligation de l'octroi des congés de repos était transformée par le législateur en obligation de payer à part le salaire respectif, l'indemnité de congé, égale au salaire moyen touché pendant les trois derniers mois, avec tous les accessoires rapportés aux jours de congé.

Par décrets spéciaux furent annulés une série d'articles des lois de 1928 qui stipulaient la protection du travail des mineurs et des femmes.

On adopta toute une série de mesures antiouvrières : les grèves étaient interdites, les organes militaires de contrôle des entreprises d'Etat et privées avaient le droit d'élaborer des règlements d'ordre intérieur qui contenaient une série de restrictions ; leur transgression entraînait diverses sanctions, dont le licenciement des ouvriers, le licenciement sans le droit d'aller se faire embacher sans une autre institution ou entreprise, etc.

Le sabotage de la production de guerre était puni de la peine capitale. Les autorités communales étaient autorisées à mobiliser tous les habitants valides, hommes ou femmes, à l'exécution des travaux agricoles.

Pour assurer la production industrielle et agricole, des centaines de milliers d'ouvriers et paysans furent exemptés de concentration ou mobilisation pour le front. Ainsi en 1942, furent exemptés de concentration 462.665 hommes, dont 13.914 officiers, 7620 sous-officiers de réserve et 441.131 soldats. Une partie d'entre eux travaillaient dans les institutions civiles (poste, chemins de fer, administration d'Etat etc.) ; leur nombre s'élevait en 1942 à 153.443, soit un tiers des habitants exemptés de mobilisation.

En 1943, le nombre des personnes exemptes de concentration s'est monté à environ 547.000 et en 1944, jusqu'au 24 août, à 512.300.

Des détachements de travail furent constitués pour l'exécution des travaux agricoles et des services de chemin de fer.

Les Juifs furent exclus de l'exécution du service militaire et, par conséquent, de l'envoi au front ; en échange tous les Juifs de sexe masculin allant de 18 à 50 ans étaient astreints au paiement de taxes militaires et à la prestation du travail d'utilité publique, indépendamment de leur catégorie sociale. La grande majorité des Juifs étaient exemptés du travail d'utilité publique, soit en qualité d'anciens combattants dans la première guerre mondiale, orphelins de guerre, anciens officiers actifs ou de réserve, prêtres et les intellectuels étaient utilisés suivant leur spécialité dans l'industrie, le commerce ou l'administration. Pour les travaux manuels on employait uniquement des Juifs pauvres ou non-qualifiés.

Les prisonniers de guerre soviétiques furent répartis à travailler dans diverses entreprises industrielles et institutions, à exécuter certains travaux qui ne réclamaient pas une qualification spéciale.

Considérée dans son ensemble, la force de travail de Roumanie durant la guerre hitlérienne fut mise sous le contrôle de l'administration d'Etat. Les sévères lois élaborées durant cette période ainsi que les mesures de répression n'ont pu entraver cependant la résistance antifasciste qui s'est développée sous la direction du P.C.R. et qui a culminé par le déclenchement de la révolution de libération nationale et sociale du 23 août 1944.

DEZVOLTAREA ARMATEI ȘI PREGĂTIREA EI ÎN VEDEREA CUCERIRII INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI

DE

NICHITA ADĂNILOAIE

Detronarea lui Cuza, în februarie 1866, s-a repercutat negativ în privința dezvoltării și omogenizării armatei. Îndepărtarea unui domnitor atît de popular și aducerea altuia necunoscut a nemulțumit oștirea. În mai 1866, cînd grănicerii de pe linia Dunării s-au răscolit, strigătele cele mai frecvente ale lor erau : „...noi am jurat credința lui Cuza, cerem să ni se dea Ioan I și nu vrem pe Carol, care l-au pus ciocoi”, sau „să trăiască Cuza... căci ne-a dat puștile și pămîntul”¹. În aceeași lună, numeroase cadre din conducerea armatei — dezaprobînd pe ofițerii eare și-au călcat jurămîntul militar față de Cuza și au contribuit (alături de politicieni) la detronarea lui — au cerut lui Carol, printr-un protest curajos, să îndepărteze din oștire pe cei implicați în conspirația de la 11 februarie 1866. Protestul de condamnare a ofițerilor „februariști” a fost semnat de generalii : I. Em. Florescu și Savel Manu, de 7 colonei, 7 locotenenți colonei, 12 maiori, 40 căpitani, 38 locotenenți și 48 de sublocotenenți².

Noul domnitor, fiind beneficiarul acțiunii „februariștilor”, a refuzat să-i îndepărteze din armată. Totodată, adunînd ofițerii la palat, el a susținut că înțelege sentimentele semnatarilor protestului dar nu poate îngădui ca ofițerimea să facă „presiuni morale” asupra „șefului suprem al armatei”³, adică asupra sa. Neluîndu-se nici o măsură împotriva celor ce și-au călcat jurămîntul, atmosfera din corpul ofițeresc a devenit apăsătoare; mult timp „februariștii” n-au fost agreiați de colegii lor⁴. S-au iscat certuri și dueluri între „februariști” și „antifebruariști” și chiar o încercare, în vara anului 1869 — în tabăra de la Furceni —, de a-l sili pe maiorul D. Lecca (principalul ofițer implicat în conspirația contra fostului domnitor Cuza) să-și dea demisia din armată⁵. Interesele majore

¹ V. Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, Edit. Academiei, București, 1958, p. 38.

² General Radu Rosetti, *Un uitat, generalul Ion Em. Florescu*, București, 1937, p. 14.

³ *Memoriile regelui Carol I al României* (de un martor ocular), vol. I, p. 22 (citată în continuare *Memoriile...*) Vezi și Ulysse de Marsillac, *Histoire de l'armée roumaine*, București, 1871, p. 131—133.

⁴ Pentru atmosfera din armată, vezi General Radu Rosetti, *Correspondența generalului Gr. Cantilli*, București, 1931, p. 9—11.

⁵ Idem, *Un uitat, generalul Ion Em. Florescu*, p. 14.

ale națiunii impuneau însă ca dezvoltarea și pregătirea de luptă a armatei să continue, în ciuda schimbărilor petrecute în conducerea statului român și a animozităților vremelnice din corpul ofițeresc.

1. DEZVOLTAREA ȘI MODERNIZAREA FORTELOR ARMATE ÎNȚRE ANII 1866—1877

În primăvara anului 1866 — încă înainte de venirea prințului Carol — au luat ființă două noi batalioane de vânători și, totodată, s-a adoptat legea de reînființare a gărzii orășenești, subordonată Ministerului de Interne și menită să vegheze la paza ordinii în comunele urbane. Această gardă — denumită și națională ori civică — era, de fapt, un instrument al burgheziei; ea se compunea din orășenii valizi între 20—40 de ani care nu ieșeau la sorți pentru armata permanentă ori teritorială, erau alegători și aveau un cens minim anual de 200 lei. Funcționarii publici și toți licențiații erau exceptați de la cens. Ofițerii erau aleși de către gardiști, iar de la gradul de căpitan în sus erau numiți de domnitor la recomandarea Ministerului de Interne. Garda civică era organizată pe legiuni, batalioane și companii. În orașele mari gardiștii formau o legiune, în cele mai mici cite un batalion sau o companie două. Instrucția militară a gardiștilor se făcea duminica și în sărbători⁶.

Armele, echipamentul și muniția gărzilor orășenești trebuia — conform legii — să fie asigurate de către stat, numai îmbrăcăminteia urma să și-o procure fiecare. Dar, în conjunctura internațională din primăvara anului 1866 — când reprezentanții puterilor garante întruniți în conferința de la Paris discutau situația României și când exista primejdia unei intervenții otomane în țară — era foarte greu de adus arme și munițiuni din străinătate pentru înarmarea gărzilor orășenești. Treptat, procurându-se arme și munițiuni, acestea s-au trimis formațiunilor gărzii dintr-o serie de orașe — București, Craiova, Pitești, Tirgoviște, Ploiești, Brăila, Bacău⁷ etc. — și astfel s-au putut înarma în cursul anului 1866 peste 11.000 de gardiști din cei aproximativ 16.000 care se înscriseră în primele luni de activitate ale gărzii. Dintre aceștia 6518 erau în București, 1200 la Craiova, 1537 la Ploiești, 1128 la Brăila, 2193 la Galați, 415 la Pitești, 400 la Tirgoviște, 547 la Focșani, 400 la Bacău etc.⁸ Și în anii imediat următori, gardiștii din multe orașe, dornici de a se înarma — pentru a face față primejdiilor ce amenințau țara —, cereau guvernului armament contra cost ori aprobarea de a și-l comanda din străinătate. Se estimează că, până în toamna anului 1868, existau în orașe peste 20.000 de gardiști narmați⁹, care constituiau astfel o putere armată apreciabilă, menită să

⁶ Lt. col. V. Nădejde, *Centenarul armatei române (1830—1930)*, Iași, 1930, p. 123; Maior I. Popovici, *Organizarea armatei române*, vol. I, Roman, 1900—1902, p. 205—206. În privința organizării și activității gărzii orășenești vezi Maria Totu, *Garda civică din România 1848—1884*, Edt. militară, București, 1976; vezi și General Radu Rosetti, *Garda națională, scurt istoric. Rostul ei în războiul din 1877—1878*, București, 1943.

⁷ Arh. St. București, fond. Min. Int., Div. comunală, dosar 253/1866, f. 1, 12, 71, 183, 211 și 306.

⁸ Maria Totu, *op. cit.*, p. 146.

⁹ *Ibidem*, p. 147; Arh. St. București, fond. Min. Int. Div. comunală, dosar 106/1867, f. 241.

completeze oștirea permanentă ori s-o înlocuiască în diferite servicii de pază.

*

Dotarea cu armament a gărzilor orășenești se încadra în politica generală de înarmare, dusă de guvernele liberale românești în acei ani (1866—1868), politică ce viza — în condițiile războiului pruso-italo-austriac și a intensificării mișcărilor de eliberare națională din Balcani — realizarea dezideratelor legitime de unitate și independență națională ale poporului nostru. Se știe că în primăvara anului 1866, când Poarta otomană — considerînd instalarea unui principe străin pe tronul României drept „o încălcare a tratatelor” și o gravă știrbire adusă prestigiului ei de putere suzerană¹⁰ — își masase trupele pe linia Dunării și amenința țara noastră¹¹ cu ocupația militară, 21 batalioane de infanterie, 12 escadroane de cavalerie și cinci baterii de artilerie românești au fost concentrate pe Sabar¹² (între București și Giurgiu), iar alte unități au fost trimise la frontieră spre a respinge o eventuală agresiune turcească¹³. Guvernul român, hotărît să se opună cu fermitate violării teritoriului țării, a decis și organizarea unui corp de 10.000 de voluntari care să opereze împreună cu armata permanentă la respingerea agresiunii¹⁴. În fiecare județ s-au deschis birouri de înrolare a voluntarilor și de trimitere a lor spre București. Generalul Gh. Magheru a fost numit — ca și la 1848 — comandant al corpului de voluntari. Acesta a lansat o proclamație prin care, amintind de vitejia lui „Mircea, Ștefan și Mihai”, le cerea voluntarilor să urmeze exemplul străbunilor — care „au înfruntat dușmanii și au învins în timpurile cele mai cumplite” —, să alerge sub drapelul patriei pentru a-și apăra „țara, soțiile, copiii și proprietatea”¹⁵. La apelul generalului Magheru, în afară de români, s-au înscris și voluntari sîrbi, greci și bulgari care locuiau pe teritoriul țării noastre¹⁶.

Tot atunci, patriotismul cetățenilor s-a remarcat prin numeroase inițiative, apeluri și subscripții pentru înarmarea și apărarea țării. Consiliul municipiului București a luat inițiativa de a înrola și întreține pe cheltuiala sa un număr de 500 de voluntari¹⁷. La 31 mai și 3 iunie 1866, Consiliul făcea apeluri călduroase către bucureșteni și către locuitorii celorlalte orașe îndemnîndu-i să se înroleze. „De la patriotismul vostru — se arată în apel — de la exemplul ce-l veți da țării, atîrnă mîntuirea, libertatea și independența ei”¹⁸. De altfel, încă de la sfîrșitul lunii aprilie primarul capitalei propusese înființarea în fiecare județ a cîte unui bata-

¹⁰ Nicolae Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848—1886)*, Edit. politică, București, 1968, p. 82—83.

¹¹ Arh. St. București, fond. Casa regală, dosar 34/1886, f. 2.

¹² Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 145.

¹³ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, c. 546—556. Rapoartele lt. col. Lamy din 28 mai și 8 iunie 1866.

¹⁴ *Ibidem*, cadrele: 556—560. E. Lamy raporta, la 18 iunie 1866, că la București s-ar fi constituit un comitet secret de salvare publică.

¹⁵ Vezi textul proclamației lui Gh. Magheru la Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 156—157.

¹⁶ Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 83.

¹⁷ Vezi ziarul „Românul”, din 2 iunie 1866.

¹⁸ *Ibidem*, din 3 iunie 1866.

lion de 1000 de voluntari — întreținuți de cetățenii mai cu stare — spre a majora astfel cu 30.000 de oameni efectivele armatei permanente.

Liberalii radicali — întrevăzînd posibilitatea cuceririi independenței naționale în conjunctura internațională creată de concentrarea trupelor turcești la Dunăre și de izbucnirea războiului austro-prusian — chemau populația la arme, prin apeluri patriotice publicate, în luna iunie, în coloanele ziarului „Românul”¹⁹. Prin acest ziar se cerea și fortificarea unor puncte strategice pentru apărarea capitalei. Fiecare bucureștean trebuia să devină un luptător pe baricadele ce urmau a fi ridicate la intrările principale ale orașului. Răspunzînd chemărilor, mii de locuitori — de pe întreg cuprinsul țării — s-au înrolat în unitățile de voluntari ori în gărzile orășenești, iar alte sute de mii au contribuit cu bani pentru aprovizionarea și echiparea armatei²⁰, toți fiind gata de luptă pentru a stăvili eventuala incursiune turcească la Nord de Dunăre.

Hotărîrea poporului român de a-și apăra cu orice sacrificiu teritoriul în fața invaziei otomane, teama de o eventuală colaborare cu sîrbii și celelalte popoare din Balcani și împotrivirea unor puteri garante (Franța, Italia, Prusia și Anglia), în cadrul conferinței ce se ținea în acel timp la Paris — toate acestea au determinat Imperiul otoman să renunțe, în vara anului 1866, la încercarea de a ocupa țara noastră.

Începînd din vara lui 1866 și continuînd în anii următori, un mare număr de locuitori din orașele : Giurgiu, Călărași, Roșiorii de Vede, Slatina, Curtea de Argeș, Buzău etc., animați de sentimente patriotice, au cerut guvernului permisiunea de a constitui și ei gărzi civice; iar alți cetățeni din orașele în care gărzile erau deja organizate au cerut formarea unor noi unități²¹.

Pe linia perfecționării organizatorice și a majorării efectivelor armatei permanente, în anul 1868 guvernul a luat măsuri pentru înființarea unor noi unități militare. Se urmărea crearea unor unități puternice, cu efective complete, pentru a face față nevoilor de apărare ale țării. Astfel, au luat ființă : Regimentul 8 linie și Batalionul 4 vînători, — în cadrul infanteriei —, Regimentul 2 artilerie și un nou regiment de cavalerie care va purta, mai tîrziu, numele de Regimentul 2 roșiori²².

Toamna anului 1868 a adus o intensificare a campaniei de înarmare și de pergătire de luptă a oștirii românești. Din inițiativa lui C. A. Rosetti, Eugeniu Carada, Gr. Serurie și a altor liberali radicali s-a constituit atunci un comitet provizoriu „pentru subscrierea națională” în vederea cumpărării de arme. Comitete asemănătoare — subordonate celui din București — s-au format în majoritatea orașelor din provincie spre a aduna de la locuitori fonduri pentru cumpărarea de arme necesare cuceririi „libertății și neatîrnării țării”. Consulul francez din Iași scrie, la începutul lui septembrie 1868, că „partidul roșu” (adică liberalii radicali) urmărește să înarmeze 80.000 de oameni pe care să-i folosească împotriva Turciei

¹⁹ Vezi „Românul” din 6, 7 și 9 iunie 1866.

²⁰ Vezi subscripțiile în „Monitorul oficial” din 9 aprilie, 21 iunie, 9 august 1866 etc.

²¹ Arh. St. București, Min. Int., Div. comunală, dosar 106/1867, f. 241; dosar 113/1867, f. 2; dosar 115/1867, f. 2 și 8; dosar 117/1867, f. 2, 6 și 8; dosar 118/1867, f. 28; dosar 119/1867, f. 70; dosar 120/1867, f. 4.

²² Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 293—297.

sau împotriva Austriei²³. La 5 și 17 septembrie și la 15 octombrie 1868 ziarul „Românul” a lansat apeluri către toți românii în care i-a îndemnat să contribuie voluntar la cumpărarea de arme pentru înarmarea milițiilor și a gărzilor orășenești, subliniindu-se că, fiind puternică, sub raportul militar, „România va fi un stat mare”, respectat, un „bulevard neinvins”, că numai așa se pot întări „libertățile și drepturile legale ale patriei”, că înarmarea „este un drept vechi al țării din timpuri de mărire”. Populația, răspunzând apelurilor lansate de ziar, a făcut numeroase donații bănești pentru cumpărarea armelor necesare oștirii; sume importante s-au primit și de la românii transilvăneni²⁴.

Politica de înarmare dusă de guvernul român în anii 1866—1868 — pentru înaltele țeluri menționate —, nu urmărea numai creșterea efectivelor oștirii și achiziționarea unei cantități de arme și munițiuni, ci avea în vedere și creșterea capacității de luptă a trupelor prin folosirea unui armament modern și mai ales eficace. Se urmărea, astfel, ca oștirea română să fie dotată cu cea mai nouă tehnică militară spre a nu fi pusă în stare de inferioritate față de armata adversarului. Dar, în condițiile cind majoritatea puterilor garante considerau România ca parte integrantă a Imperiului otoman și urmăreau menținerea intactă a acestui imperiu, efortul de înarmare a țării noastre era privit cu suspiciune de cabinetele europene, iar transporturile de armament modern din străinătate erau sabotate sau chiar interzise.

Țelurile poporului român — de independență și unitate națională — erau nobile, dar mijloacele financiare ale țării erau reduse, iar conjunctura internațională devenise în 1867 cit se poate de defavorabilă. Neputându-se aduce imediat armament din străinătate, s-a căutat mai întâi transformarea vechilor puști în arme de model nou, ghintuite, și cu încărcarea prin culată, permițându-se astfel o mărire a cadenței de tragere. Pentru transformarea puștilor s-au încercat mai multe sisteme, preferându-se, în 1867, un sistem original al ofițerului de artilerie român E. Herkt, considerat ca mai economic. După acest sistem — care mai prezenta totuși unele defecțiuni — au fost transformate complet circa 16.000 de puști²⁵. Date fiind bunele raporturi dintre domnitorul Carol și regele Wilhelm I, s-au comandat din Prusia 20.000 de puști Dreyse, model nou (experimentat cu succes în războiul din 1866) care — deși nu avea o bătaie prea lungă — permitea un tir rapid și precis. Datorită opoziției Austro-Ungariei și Turciei, armele acestea au ajuns cu mare întârziere în România, primul transport în vara anului 1863, iar ultimul — făcând o rută ocolitoare prin Rusia — abia în iarna anului viitor.

Colonelul Adrian, ministrul de război român, — pentru a evita unele dificultăți de transport — a comandat, în aprilie 1868, 15.000 puști Peabody (arme cu bune calități balistice) din S.U.A. impunând condiția ca plata să se facă după primirea armelor la Galați. La 25 octombrie 1868, cu banii adunați din subscripții, I. C. Brătianu (ministru de război ad interim) a făcut o nouă comandă pentru 10.000 puști Peabody și pentru o serie de munițiuni necesare : 2.500.000 tuburi metalice (pentru Peabody),

²³ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 45, cadrele 99—100.

²⁴ Vezi „Românul” din 20 septembrie, 8 și 13 octombrie 1868.

²⁵ Arh. St. București, Casa regală, dosar 23/1867, f. 1—2.

3.000.000 capse și o serie de mașini pentru a putea fabrica în țară cel puțin 30.000 cartușe pe zi²⁶. După multe greutăți întâmpinate și după intervenții energice la Poartă, armele, mașinile și o parte din muniția comandată au ajuns în țară în cursul anului 1869²⁷. S-au mai comandat în acei ani: 40 de tunuri de oțel, Krupp, (încărcându-se prin culată), 4 baterii complete, tunuri de munte, franceze; precum și alte materiale la firme particulare din Belgia, Franța (Godillot) etc.

Tot pe linia echipării și înarmării oștirii noastre, la începutul anului 1869, Ministerul de Război a făcut comenzi de postav — de diferite culori — la fabrica lui M. Kogălniceanu de la Tîrgu Neamț pentru îmbrăcămintea trupelor²⁸; iar în februarie 1873 același departament va fi autorizat de guvernul conservator să cumpere 6 milioane de cartușe pentru puștile Peabody cu care era dotată infanteria română²⁹.

Paralel cu acțiunile de înarmare, s-a intensificat și propaganda pentru deprinderea cetățenilor cu folosirea armelor de foc. Acest lucru s-a realizat și prin *Societatea română de arme, gimnastică și dare la semn*, fondată în 1867, sub președinția istoricului V. A. Urechiiă. Conform regulamentului (publicat în „Monitorul oficial” din 11 august 1867), orice comună era obligată să aibă un loc amenajat pentru tragera la țintă. Cei mai buni trăgători participau la concursurile de toamnă ale Societății. În capitală, Societatea a avut foarte mulți aderenți, începînd cu miniștri și terminînd cu micii funcționari și comercianți. La 8 septembrie 1868 delegații din întreaga țară au luat parte, la București, la „acea memorabilă serbare a tragerii generale la semn”. Aici, după un discurs patriotic rostit de V. A. Urechiiă, în prezența domnitorului și a miniștrilor — într-o sală ornată cu harta Daciei —, concurenții au executat trageri la țintă. La serbarea din anul următor, inaugurîndu-se o nouă sală (la locul numit „Cuibul cu barza”), Carol însuși a deschis tragera. Deși n-a mai fost încurajată de guvern, iar entuziasmul inițial a mai scăzut, Societatea și-a continuat activitatea și după 1869, izbutind să antreneze numeroși locuitori ai țării în utilizarea mai eficace a armelor de foc. Lui V. A. Urechiiă i-a urmat la președinția Societății, în 1872, Ștefan Golescu, apoi Gr. Lahovary, iar în 1877 Carol Davila³⁰.

*

Domnitorul Carol, fost ofițer în armata prusiană, voia să reorganizeze și să instruiască oștirea română după ideile militare din țara sa natală. El își manifestase, de la început, nemulțumirea față de influența militară franceză care-și lăsase urmele pînă și în uniforme armatei române; cu greu s-a lăsat convins să îmbrace uniforma de general român, motivînd că nu se simte bine într-însa fiind „imitată întocmai după cea franțuzească”³¹. În toamna anului 1866, Carol s-a adresat guvernului din Berlin

²⁶ Ibidem, f. 3.

²⁷ Ibidem, f. 4.

²⁸ Arh. St. București, Min. Int. Div. Adm., dosar 196/1869, f. 16 și 19.

²⁹ *Memoriile...* vol. VII, p. 22.

³⁰ *Societatea centrală română de arme, gimnastică, dare la semn și natafiune*, București, 1906, p. 3, 16, 20, 39 și 231.

³¹ *Memoriile...* vol. I, p. 54, 56 și 75.

cerind să fie sprijinit cu instructori militari ³². Dealtfel un căpitan de lănceri, baronul de Locquenghien — fost aghiotant al prințului Carol Anton, tatăl domnitorului —, sosise la București, „pentru o vizită mai îndelungată”, încă de la 19 septembrie; acesta l-a însoțit pe domnitor nu numai în călătoria, de recunoaștere, la Constantinopol ³³, ci și în inspecțiile făcute la diferite unități militare ori în vizitarea cazărnilor din capitală ³⁴.

Pe de altă parte, misiunea militară franceză — care jucase un rol important pînă în 1866 — nu se împăca cu ideea de a fi neglijată de noul conducător al statului român ³⁵. Locotenent-colonelul Eugène Lamy, intrînd în divergență și cu ministrul de război — pentru unele conflicte iscate la Stabilimentul de artilerie din București ³⁶ —, a fost rechemat în vara anului 1866 și, în locul lui, șef al misiunii franceze a fost numit Paul Lamy (fratele său) ³⁷. Acesta încearcă, în zadar, să neutralizeze tendințele antifranceze din anturajul domnitorului. Totodată, supărat de intenția domnitorului de a aduce în țară ofițeri prusieni și de importanța ce i se acorda deja lui Locquenghien, el alarmează guvernul din Paris, propunînd chiar rechemarea întregii misiuni franceze ³⁸. La un moment dat — spre sfîrșitul anului — miniștri francezi, de război și de externe, și-au dat acordul pentru rechemarea misiunii militare din România, dar vor reveni în ianuarie 1867, în urma unor asigurări primite din partea lui Carol ³⁹.

În același timp, veștile rele aduse de I. Bălăceanu, agentul diplomatic român din capitala Franței, îl pun pe Carol în derută. I se relatează că Franța se simte jignită din cauză că misiunea ei militară e pe cale de a fi înlocuită „cu instructori prusieni”. De asemenea, curtea din Paris ținea să reamintească și ea lui Carol că de la 1856 împăratul Napoleon al III-lea a fost „singurul protector al Principatelor”, în timp ce Prusia „n-a făcut nimic” nici pentru domnitor pînă la recunoașterea lui de către Poarta otomană ⁴⁰. În februarie și martie 1867, alte scrisori și telegrame din Paris anunțau că Napoleon „se simte ofensat” din cauza planului lui Carol de a angaja „pe lîngă ofițeri francezi și prusieni”; împăratul declara că nu vrea să împartă cu Prusia ajutorul acordat României ⁴¹. I. Bălăceanu recomandă „să nu se ceară instructori prusieni” sau, cel puțin, „să se amîne sosirea lor”. Domnitorul a răspuns că n-a cerut „o misiune militară prusiană”, ci doar „cîțiva ofițeri pentru o scurtă ședere” în România ⁴².

³² *Ibidem*, vol. III, p. 27.

³³ *Ibidem*, vol. II, p. 59 și 75.

³⁴ Arh. St. București, Microfilme, Franța, rola 78, cadrele 600—605.

³⁵ *Memoriile...*, vol. I, p. 89—90.

³⁶ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, cadrele 567—571 (Raportul lui E. Lamy către contele Randon din 25 iunie 1866).

³⁷ *Ibidem*, cadrele 572—577 și 583—584.

³⁸ *Ibidem*, cadrele 603—605 și 611—614. (Rapoartele lui Paul Lamy către Randon din oct. — dec. 1866).

³⁹ *Ibidem*, cadrele 615—620 și 623—626.

⁴⁰ *Memoriile...* vol. III, p. 30.

⁴¹ Arh. St. București, Casa regală, dosar 41/1866, f. 66; vezi și General Radu Rosetti, *Partea luată de armata română...*, p. 102.

⁴² *Memoriile...*, vol. III, p. 43.

Unii diplomați prusieni erau, de asemenea, de părere că România trebuie să menajeze susceptibilitatea cercurilor politice franceze și să nu cheme pentru instruirea armatei ofițeri prusieni. Chiar și Carol Anton i-a atras atenția domnitorului să nu se pună „în contrazicere directă cu Napoleon”, deoarece „România are nevoie de Franța mai mult decât de alte puteri”⁴³.

Și în România — cu rare excepții — miniștrii, oamenii politici, corpul ofițeresc și opinia publică, păstrau o vie recunoștință Franței și nu doreau o misiune militară prusiană. Când un ministru de război — Tobias Gherghel — a făcut în parlament o declarație contrară acestui curent general de opinie, la puțin timp, a fost silit să demisioneze⁴⁴. Se poate deci conchide că, din cauza opunerii Franței și a rezistențelor întimpinate în țară, Carol n-a putut aduce în România — în primii ani de domnie — o misiune militară prusiană, care s-o înlocuiască pe cea franceză, așa cum intenționa. Dimpotrivă, în primăvara anului 1867, el va fi nevoit chiar să accepte majorarea misiunii franceze cu încă doi ofițeri, față de care va căuta să pară binevoitor, deși nu le va da funcții importante⁴⁵.

Ducînd o politică duplicitară, Carol a continuat să facă intervenții în Prusia pentru a i se trimite, de acolo, instructori militari. Regele Wilhelm, trecînd peste părerea unor miniștri prusieni, i-a trimis în martie pe locot. colonelul von Krenski, din statul major⁴⁶. Îndată după sosire, Krenski ajunge un sfetnic prețuit de Carol și-l însoțește pe domnitor în călătoriile făcute prin țară — la Pitești, Curtea de Argeș, R. Vilcea, Tg. Jiu, Turnu Severin⁴⁷ etc. —, fapt ce irită din nou pe francezi. Din aceste motive guvernul român — în dezacord cu domnitorul — nu considera oportună prezența lui Krenski în țară. Devenit indezirabil, lt. colonelul prusian Krenski va trebui să plece pentru un timp din România și nu va reveni decât în septembrie 1868; de astă dată Carol dispune să i se amenajeze locuință chiar în palatul său⁴⁸.

După sosirea la București a primului transport de arme prusiene, Wilhelm I îi scria, la 4 octombrie 1868, lui Carol că i-a trimis pe lt. colonelul Krenski și pe locotenentul Sanden să-i dea ajutor la instruirea trupelor române „cu pușca cu ac”; (e vorba de puștile și carabinele sistem Dreyse). Totodată, regele Prusiei i-a atras atenția domnitorului că va trebui să se descurce cum va ști „cu instructorii francezi”⁴⁹. Deși von Sanden venise în țară ca atașat militar al consulatului prusian din București, în realitate el va activa ca instructor în oștirea română.

În aceeași toamnă, cînd colonelul Gh. Manu — trimis de Carol la Berlin să studieze sistemul militar prusian — era pe punctul de a recruta instructori și tehnicieni militari prusieni pentru armata română⁵⁰, Ion C.

⁴³ *Ibidem*, p. 92—93 și 48—49.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 71.

⁴⁵ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, cadrele 627—629, 642—646 și 650, 656.

⁴⁶ *Memoriile...*, vol. III, p. 50.

⁴⁷ Arh. St. București, Casa regală, dosar 41/1867, f. 1.

⁴⁸ *Memoriile...*, vol. IV, p. 86.

⁴⁹ D. A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte, cuvîntări, documente*, tom. I, București, 1906, p. 472.

⁵⁰ Arh. St. București, Casa regală, dosar 18/1868, f. 5—6.

Brătianu, ministru de război ad interim, s-a opus aducerii lor în țară. „Prusianizarea” armatei nu era dorită de I. C. Brătianu, întrucît nemulțumea atît opinia publică din România cît și guvernul francez ⁵¹. Din aceste considerente, el a refuzat — cu toate insistențele lui Carol — să oficializeze, prin contrasemnarea unui decret de numire, prezența și atribuțiile lui Krenski în cadrul armatei române ⁵². Refuzul lui I. C. Brătianu se datora și faptului că locot. colonelul Krenski — deși era valoros ca tehnician militar — avea o atitudine disprețuitoare față de armata română și cadrele ei ofițerești; la vizitarea cazărzii de la Giurgiu a provocat chiar un conflict cu căpitanul Greceanu, iar ministrul de război l-a dezaprobat ⁵³.

Spre sfîrșitul anului 1868 — întîmpinînd la noul guvern o mai mică rezistență —, Carol și-a mai adus din Prusia pe locot.-colonelul Falkenhayn care, deși chemat la București, chipurile, „pentru organizarea grajdurilor princiare” ⁵⁴, se va ocupa, în realitate, de instruirea regimentelor de cavalerie; apoi au venit în România și tehnicienii militari recrutați de colonelul Gh. Manu, încă din septembrie, la Berlin și anume: un inginer militar, un conducător pentru „pudrerie”, 2 șefi artificieri și 2 șefi armurieri. Acest personal militar a fost instalat la Stabilimentul de artilerie din Dealul Spirei (arsenalul armatei) și investit cu anumite funcțiuni ⁵⁵.

La 20 decembrie 1868, dintr-un raport al șefului misiunii franceze rezultă că domnitorul era hotărît să îndrepte spre Prusia politica României și organizarea armatei sale. Ministrul de război român — colonelul A. Duca — i-a mărturisit lui P. Lamy că, în ultimul timp, Carol s-a angajat pe o cale nepopulară, că nu ținea seama nici de el, conlucra doar cu ofițerii prusieni și aștepta cu plăcere plecarea misiunii militare franceze ⁵⁶. În aceste condiții, la începutul anului 1869, Ministerul de Externe al Franței a cerut rechemarea misiunii militare din România, motivînd că principele Carol urmărește organizarea armatei române după model prusian și că locot. colonelul Krenski a fost deja însărcinat cu dirijarea măsurilor corespunzătoare ⁵⁷. Cu ocazia rechemării, ministrul de război român a transmis colegului său francez mulțumiri pentru rodnică activitate a misiunii ⁵⁸.

Starea de spirit în România fiind în continuare pro-franceză, ofițeri, prusieni nu erau agreiați ⁵⁹. Ziarul „Românul” critică, de mai multe ori prezența lor în țara noastră. Este adevărat că locot. colonelul Krenski a contribuit la îndrumarea instrucției, la revizuirea ori la aplicarea unor noi regulamente militare, dar comportarea lui arogantă și disprețul manifestat adeseori față de armata română l-a pus din nou în conflict cu corpul nostru ofițeresc. Exasperați — de jignirea adusă demnității naționale românești — un număr de 20 de ofițeri superiori s-au dus la Ministerul de Război cerînd îndepărtarea lui Krenski din țară; în caz contrar, ei

⁵¹ Vezi Radu I. Vasile, *Pregătirea armatei române în vederea cuceririi independenței* (ms.)

⁵² *Memoriile...*, vol. IV, p. 108—109.

⁵³ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, cadrele 699—701, 720, 725.

⁵⁴ *Memoriile...*, vol. V, p. 9.

⁵⁵ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, cadrele 724—630.

⁵⁶ *Ibidem*, cadrele 729—730.

⁵⁷ *Ibidem*, cadrele 731—732.

⁵⁸ *Ibidem*, cadrele 744—746.

⁵⁹ *Ibidem*, cadrele 742—743.

amenințau că vor demisiona în masă⁶⁰. Și astfel locot. colonelul prusian Krenski — deși se bucura de încrederea domnitorului Carol — n-a putut, nici de data aceasta, să rămână decît cîteva luni în România. În schimb, tehnicienii de la arsenal, ca și locotenentul de infanterie Sanden, ocupîndu-se serios de sarcinile încredințate — și neaflînd nici morga lui Krenski —, au stat mai mult timp în țara noastră.

Anul 1868 a marcat în istoria oștirii noastre și adoptarea unei noi legi de organizare a puterii armate întocmită după proiectul colonelului Gh. Adrian, devenit, între timp, ministru de război. Conform acestei legi — care o dezvoltă pe cea din 1864 — forțele armate ale țării erau alcătuite din cinci elemente distincte : 1) armata permanentă cu rezervele ei, 2) corpurile dorobanților și grănicerilor, 3) milițiile, 4) garda orășănească (sau civică) și 5) gloatele. Toți cetățenii români de la 20 la 50 de ani erau datori a purta armele într-una din aceste formațiuni, în felul următor : a) de la 20 la 27 de ani în armata permanentă sau (după completarea, prin tragere la sorți, a efectivului anual al acesteia) în corpurile grănicerilor și dorobanților ; b) de la 27 la 36 de ani în miliție, alături de cei între 20 și 27 de ani care nu fuseseră încorporați în primele formațiuni militare ; c) în orașe de la 36 la 50 de ani în garda civică ; d) în sate de la 36 la 50 de ani în gloate, împreună cu toți care nu făceau parte din alte formațiuni (inclusiv tinerii, între 17—20 de ani).

Recrutarea se făcea, ca și în 1864, tot prin conscripțiune. Din armata permanentă făceau parte — prin legea din 1868 — și pompierii. Termenul obligatoriu era de 3 ani în activitate și 4 în rezervă, după care oșteanul liberat trecea în miliție. Stagiul dorobanților și grănicerilor era tot de 7 ani, dar ei făceau serviciu o săptămînă din patru (în fiecare lună) și la vîrsta de 27 de ani treceau și ei în miliție. Se preconiza ca miliția să aibă în fiecare județ cel puțin un batalion format din șase companii. Un stat major al milițiilor va fi însărcinat cu inspectarea, privegherea și instruirea trupelor lor. Cadrele permanente ale batalioanelor și companiilor erau salarizate de stat. Odată pe săptămînă, în sărbători, milițienii erau adunați de comandanții de unități pentru „exerciții ordinare”. Armele și munițiile urmau să fie date de stat, iar îmbrăcămintea să și-o procure fiecare. Întrucît miliția nu avea tunuri, la concentrările anuale împreună cu armata permanentă ea putea să se servească de piesele de artilerie ale acesteia.

Legea organică din 1868 prevedea că teritoriul României se împarte în 4 divizii militare, cu sedile la : București, Craiova, Iași și Galați și că cei patru comandanți de divizii au sarcina de a supraveghea administrația, instrucția și disciplina trupelor permanente și cu schimbul de pe teritoriul diviziei lor. Se sublinia că în caz de război, sau la nevoie, se pot mobiliza toate elementele puterii armate, inclusiv miliția, garda orășănească și gloatele. Spre deosebire de legea din 1864 (care împărțea cetățenii mobilizabili în clase de chemări după criteriul vîrstei), cea din 1868 împărțea oame-nii miliției și-i chema sub drapel în funcție de starea civilă. În prima clasă intrau cei neînsurați și văduvii fără copii, într-a doua cei însurați și fără

⁶⁰ Ibidem, cadrele 743—744; vezi, în legătură cu Krenski, și General Radu Rosetti, *Partea luată de armata română...*, p. 16—17.

copii, iar în ultima cei ce aveau copii. Chemările la arme urmau să se facă după trebuință, treptat, începînd cu prima stare (clasă) care, de altfel, trebuia să constituie totdeauna baza.

În privința gloatelor se menționa că acestea, în timpuri normale, nu aveau vreo îndatorire, decît în mod voluntar. Se făcea însă precizarea că în cazuri extraordinare, cînd celelalte formațiuni militare ar fi fost insuficiente, guvernul putea chema oameni din categoria gloatelor care, organizați în mici corpuri, vor menține ordinea în comune, ori vor servi ca auxiliari pe lângă miliție. Chemările gloatelor urmau a se face treptat, după intensitatea necesității, ca și la miliție⁶¹.

După cum s-a arătat și de către istoricii militari⁶² ai perioadei moderne, autorul legii organice din 1868 s-a inspirat în bună parte, din principiile organizării armatei prusiene fiindcă în acel timp numai în Prusia serviciul militar era obligatoriu și personal și numai acolo, la caz de nevoie, se apela la rezerve mari, instruite sistematic mai înainte. De altfel, milițiile și gloatele cu garda orașenească, într-o oarecare măsură, aveau asemănare cu Landverul și respectiv cu Landsturmul prusian. Trebuie să subliniem însă că — independent de sursa inspiratoare — colonelul Adrian a izbutit să introducă un sistem militar compatibil cu obiceiurile străvechi ale țărilor române, puțin costisitor, eficace și corespunzător cerințelor vremii. Cuprinzînd pe toți bărbații capabili de a purta armele, noua armată era menită să întărească forța de apărare a țării. Dacă se aplica strict această lege militară, în cîțiva ani România putea pune pe picior de război o armată de peste 300.000 de oameni. Principiul acestei organizări militare — recomandat de N. Bălcescu cu două decenii în urmă și preluat de colonelul Adrian — era acela al națiunii înarmate. Pentru apărarea și consolidarea statului național român, se urmărea, așadar, instruirea unei armate teritoriale cu efective cît mai mari și cu o cheltuială minimă. Scopul principal al întăririi organismului militar al țării era legat, în primul rînd, de cucerirea independenței de stat a României, obiectiv care nu se putea realiza decît de către întregul „popor sub arme”⁶³. E de precizat că începînd din 1868 s-a decis extinderea instrucției militare și asupra generației mai tinere. Astfel, în iunie guvernul a hotărît ca și tineretul școlar să facă o pregătire militară obligatorie, pregătire ce va fi introdusă în programul de învățămînt⁶⁴.

Înlăturarea de la putere, în noiembrie 1868 — în urma presiunilor externe —, a guvernului liberal radical, condus de N. Golescu, a făcut ca această lege de organizare a armatei române să nu se mai aplice integral, cu toate că s-au adoptat o serie de regulamente — inclusiv cel asupra serviciului milițiilor și cel al chemării rezervelor — menite să contribuie la îndeplinirea concretă a prescripțiilor ei. Pe de altă parte, cancelarul Bismarck recomanda lui Carol, încă din ianuarie 1869, să-și organizeze o armată mai mică, disciplinată și bine plătită, care să poată fi mai ușor ținută în mîna decît una numeroasă⁶⁵. Aceiași recomandare i-o va face

⁶¹ Vezi textul legii în „Monitorul oastei” nr. 21, din 22 iunie 1868, p. 257—270.

⁶² Vezi Malor I. Popovici, *op. cit.*, p. 393; Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 133—135 și 153—154.

⁶³ General dr. Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români*, Edit. militară, 1980, *op. cit.*, p. 129.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 132.

⁶⁵ Vezi D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 500.

și împăratul Wilhelm I în aprilie 1872 și iunie 1873. Împăratul, precizând că o trupă puternică și disciplinată „va ști să facă să se respecte ordinele guvernului nu atât prin numărul cit prin calitatea ei”, îi reproșă domnitorului că această părere i-a transmis-o, de mult, prin locot. colonelul Krenski dar n-a luat-o în seamă, dînd în continuare „mai multă însemnătate valorii numerice a trupelor decît calității lor”⁶⁶. La 24 iunie 1873 Wilhelm l-a sfătuit din nou pe Carol că e „mai bine să aibă un mic corp de trupă bună decît unul mare și mai puțin instruit”⁶⁷. De altfel și părerea guvernanților conservatori era ca armata română să nu aibă efective mari, dar să fie mai bine echipată și instruită; ei puneau accentul pe armata permanentă, considerînd-o mai disciplinată și mai fidelă guvernului. O oștire numeroasă — formată în marea ei majoritate din țărani — le inspira teamă conservatorilor. Din această cauză ei vor minimaliza instruirea milițiilor și vor ignora cu totul organizarea gloatelor.

Totodată, pentru a lovi în burghezie, conservatorii vor desfășura o adevărată ofensivă împotriva gărzii orășenești încercînd s-o scoată de sub influența liberalilor radicali, s-o subordoneze — prin reorganizare — intereselor politice moșierești, iar în caz contrar s-o desființeze ca instituție. În acest sens, ei au micșorat numărul orașelor care aveau dreptul la organizarea de gărzi, au redus efectivele și au boicotat susținerea materială a formațiunilor gărzii (legiuni, batalioane, companii), au înlocuit — în mare parte — pe vechii ofițeri, cu orientare politică liberală, din fruntea unităților, cu oameni de încredere ai guvernului conservator, iar în unele localități au trecut chiar la dezarmarea și dizolvarea unităților socotite recalcitrante⁶⁸. E de precizat că gărzile din unele orașe, pentru atitudinea lor fățiș radicală, au fost dizolvate chiar de guvernul anterior, condus de conservatorul moderat Dimitrie Ghica. De pildă, la Ploiești legiunea gărzii orășenești a fost dizolvată în 1869, reînființată — peste cîteva luni — a fost dizolvată din nou în iunie 1870. Cu toate acestea, mulți membri ai gărzii dizolvate au participat activ la mișcarea antidinastică, din acel oraș, în august 1870⁶⁹.

Plecînd de la aceste realități, ni se pare explicabilă adoptarea, în 1872, de către guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu, a unei noi legi militare care modifică mai multe articole din legea organizării puterii armate din anul 1868, restrîngînd tocmai conținutul elementelor de înarmare populară.

Este adevărat că prin legea organică din 1872⁷⁰ conservatorii n-au desființat garda civică, milițiile și gloatele — ca elemente ale puterii armate — dar le-au redus efectivele, dotarea cu armament și instruirea necesară. Orășenii (potrivit legilor speciale) puteau face parte din garda civică și sătenii din gloate numai pînă la 45 de ani, nu pînă la 50 ca mai înainte. Tinerii dintre 17—21 de ani au fost, de asemenea, excluși — prin noua lege — din aceste formațiuni militare. Garda orășenească a fost trecută de la Ministerul de Interne la cel de Război pentru a putea fi

⁶⁶ *Memoriile...*, vol. VI, p. 98.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. VII, p. 40.

⁶⁸ Maria Totu, *op. cit.*, p. 193, 199, 200, 203—207.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 238—240.

⁷⁰ Vezi textul legii în „Monitorul oastei”, nr. 14 din 1872, p. 221—224 și 267—274.

transformată dintr-o instituție burgheză — cu caracter politic — într-un instrument folositor guvernului conservator. E de menționat că prilejul reorganizării a servit politicienilor conservatori pentru a dezarma temporar garda civică și că unele unități — printre care și cele din Craiova —, refuzând să predea armele, au fost forțate să se conformeze ordinului.

Legea din 1872 a suprimat articolele : 51, 54, 55, 57 și 62 din legea din 1868 care prevedeau ca milițiile să se servească la concentrările anuale de artileria armatei permanente, ca ofițerii miliției să se bucure de aceleași drepturi la avansare ca cei din trupele permanente, ca ei să fie salarizați de stat. În general, se suprimă obligația ca armata permanentă să contribuie, cu ofițerii ei, la instruirea milițiilor. Se menționează, e drept, că un „regulament special” va fi întocmit de Ministerul de Război pentru chemarea sub steag a milițiilor — pentru concentrări și manevre — ; dar, acest regulament nu s-a elaborat nici pînă în 1874 din moment ce, la modificările ulterioare ale legii, este din nou prevăzut ⁷¹. Pe baza noilor dispoziții ale legii, în iulie 1872, inspectoratele de miliții vor fi desființate. Tot atunci ofițerii superiori și inferiori, subofițerii și caporalii, ce compuneau cadrele batalioanelor de miliții, vor trece la regimentele de dorobanți ⁷².

Obiectivitatea științifică ne impune însă să arătăm că legea organică din 1872 a avut și unele laturi pozitive ; ea a contribuit la activizarea și creșterea eficienței armatei permanente și teritoriale. Termenul stagiului în armata permanentă : infanterie (regimentele de linie și batalioanele de vînători), cavalerie (regimentele de roșiori) și artilerie era majorat la 8 ani din care 4 în activitate și patru în rezervă, după care treceau în miliție. Același termen de opt ani era și în armata teritorială — serviciu cu schimbul, o săptămînă din patru — numai că dorobanții trebuiau să fie 6 ani în activitate și călărașii 5 ani. Se preciza că armata teritorială constituie armata activă a fiecărei diviziuni teritoriale și se compune din regimente de infanterie (sub denumirea de dorobanți), regimente de cavalerie (sub denumirea de călărași) și baterii de artilerie. Prin această lege vechii grăniceri iau numele de dorobanți și se recrutează de pe întreg teritoriul țării, nu numai din comunele apropiate de frontieră ca pînă atunci ; iar vechii dorobanți călări iau numele de călărași. Recrutarea călărașilor se face — ca și înainte — tot dintre cei căzuți la sorți (și neincorporați în armata permanentă) alegîndu-se cei mai înstăriți care și pot procura singuri cai ⁷³.

Pe baza legii, din fostele batalioane de grăniceri se vor înființa — în vara anului 1872 — 8 regimente de dorobanți, iar din escadroanele de „dorobanți cu schimbul” se vor organiza 8 regimente de călărași. Organizarea regimentelor de dorobanți era aceeași ca și a regimentelor de linie, instrucția trupei făcîndu-se cu cadre permanente ⁷⁴. În fiecare județ era, de regulă, cîte un batalion de dorobanți și în fiecare plasă cîte o companie. Instruirea dorobanților și a călărașilor a fost intensificată, apropiindu-se tot mai mult de cea a trupelor permanente. Întrucît din 1872 făceau parte din însăși armata de operațiuni, menirea principală a dorobanților și călă-

⁷¹ Vezi „Monitorul oastei”, nr. 14 din 1874, p. 607.

⁷² Malor I. Popovici, *op. cit.*, p. 340.

⁷³ „Monitorul oastei”, nr. 14, din 1872, p. 271—272.

⁷⁴ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 159.

rașilor nu mai era — ca pînă atunci — paza ordinii și supravegherea frontierelor.

Legea organizării puterii armate, cu excepția cîtorva modificări suferite în 1874, a rămas în vigoare pînă la războiul de independență. Modificările de la 1874 se referă mai ales la organizarea și îndatoririle unităților de pompieri. Se prevede, textual, că „pompierii din București și Iași, precum și ai reședințelor de județe, sînt organizați și formați ca trupe de artilerie, constituind artileria armatei teritoriale”⁷⁵. Ei vor depinde direct de Ministerul de Război și vor fi organizați pe divizioane, baterii și secțiuni după „importanța orașelor”. Aceste orașe aveau sarcina să contribuie anual cu diferite sume care, totalizate la Ministerul de Război, serveau la procurarea armamentului pompierilor și în primul rînd la dotarea lor cu material de artilerie. Pompierii puteau fi concentrați anual pentru instruire, dar numai jumătate din efective. Ofițerii de pompieri urmau să fie recrutați dintre cadrele de artilerie și geniu⁷⁶. Soluția adoptată de guvern pentru a improviza artileria armatei teritoriale pare în adevăr ingenioasă și economicoasă pentru stat, dar abia după o instruire intensă, în ajunul războiului de la 1877, vor putea să se apropie aceste baterii teritoriale de pregătirea și capacitatea de luptă a regimentelor permanente de artilerie.

Legile organice din 1864, 1868 și 1872 au constituit baza juridică a creșterii eficienței puterii armate a României în vederea cuceririi independenței naționale. Pentru aducerea la îndeplinire a prevederilor acestor legi organice s-au luat o serie de măsuri prin regulamente, legi speciale⁷⁷, ordine de zi sau ordine circulare adresate marilor unități ale armatei. Regulamentele tactice și de instrucție a diferitelor arme — infanterie, artilerie, cavalerie, geniu etc. — au fost influențate de cele germane. Unele regulamente erau noi, iar altele — decretate anterior — erau refăcute în lumina experienței războaielor Prusiei din 1866 și 1870—1871. În 1873 s-au tradus și publicat chiar manuale militare germane referitoare la manevre și la lupta infanteriei.

Legile organice și regulamentele adoptate au creat, totodată, cadrul favorabil unei perfecționări organizatorice a puterii militare a României. În ciuda faptului că între anii 1866—1871 — din cauza instabilității guvernamentale — s-au perindat 10 miniștri pe la Departamentul de Război, administrația centrală a armatei, (deși a avut de suferit de pe urma fluctuațiilor politice) s-a străduit să facă față trebuințelor mereu crescînde ale oștirii române. Schimbările de miniștri au afectat, bineînțeles, continuitatea de vederi în urmărirea unui și aceluiași program de organizare a forțelor militare românești, dar dezvoltarea și pregătirea de luptă a armatei — fiind privite ca deziderate majore ale națiunii — au găsit, aproape întotdeauna, înțelegerea cuvenită din partea titularilor care au trecut pe la Ministerul de Război. Din martie 1871 și pînă în aprilie 1876

⁷⁵ „Monitorul oastei”, nr. 14, din 1874, p. 603.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 604.

⁷⁷ Majoritatea acestor legi și regulamente sînt menționate la Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 399—405.

în fruntea Ministerului de Război fiind un singur titular, generalul I. Em. Florescu — același care contribuise eficient și la organizarea oștirii în timpul domniei lui Al. I. Cuza —, au existat condiții mai bune în privința continuității de vederi și a realizării unui anumit program de întărire a forțelor armate românești.

Ministerul de Război, ca organ central al administrării și supravegherii puterii armate, a cunoscut el însuși o anumită evoluție organizatorică pe linia creșterii eficienței sale. Pe lângă cele patru direcții ale sale, prin regulamentul serviciului interior din 1870, apare și Depozitul de Resbel, subordonat direct ministrului și însărcinat cu lucrări: cartografice, topografice, statistice, istorice etc. Acesta, numit și Depozit științific de resbel, fusese preconizat să ia ființă încă din 1867 și să fie încadrat cu ofițeri, cu cunoștințe speciale, din Corpul de stat major ⁷⁸. Tot în cadrul Ministerului, în 1871, a fost creat un comitet consultativ permanent — format din ofițeri superiori ai tuturor armelor — îndatorat cu studierea problemelor ce interesau dezvoltarea oștirii române.

Legea organică din 1868 prevedea că Statul major al armatei române era format din Statul major general și Corpul de stat major. Statul major general se compunea din generalii destinați a comanda marile unități militare: corpuri de armată, divizii și brigăzi. (În 1872 se făcea precizarea că Statul major al armatei se compune din 4 generali de divizie și 6 generali de brigadă). Prin regulamentul asupra serviciului ofițerilor din Corpul de stat major, promulgat în 1870, se precizau criteriile de intrare — pe bază de concurs — ale candidaților doritori să facă parte din acest organism militar și se stabileau atribuțiile ofițerilor admiși. Se menționa că ofițerii din Corpul de stat major vor fi întrebuințați la comandamentele teritoriale în timp de pace, la divizii și brigăzi pe timp de război, la Depozitul de Resbel și ca adjutanți sau în diferite misiuni. În 1873 condițiile de admitere în Corpul de stat major vor fi revizuite din nou preferându-se ofițerii bine pregătiți ce au absolvit o școală specială de stat major în străinătate, au făcut un stagiu activ de 2 ani și au avut o conduită foarte bună ⁷⁹.

Pentru a înlătura anumite dificultăți izvorâte din componența diviziilor teritoriale, în anul 1872, s-a făcut o nouă distribuire a județelor și o renumerotare a acestor divizii. Astfel, Divizia I-a teritorială, cu sediul la Craiova, cuprindea județele: Mehedinți, Dolj, Gorj, Romanați, Vâlcea, Argeș și Olt. Divizia II-a, cu reședința la București, se compunea din județele: Teleorman, Vlașca, Ilfov, Ialomița, Dimbovița, Muscel, Prahova și Buzău. Divizia III-a, cu sediul la Galați, era formată din județele: Brăila, Covurlui, Ismail, Bolgrad, Cahul, Tutova, Tecuci, Putna și R. Sărat. Divizia IV-a, cu reședința la Iași, se compunea din județele: Vaslui, Fălciu ⁸⁰, Iași, Botoșani, Dorohoi, Bacău, Roman, Neamț și Suceava. Comandanții acestor divizii aveau în subordinea lor toate trupele — indiferent de armă sau categorie — aflate pe teritoriul menționat și răspundeau, în fața Ministerului de Război, de administrația, disciplina și instruirea

⁷⁸ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 156–157; vezi și Radu I. Vasile, *op. cit.*, p. 4–8.

⁷⁹ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 264–272.

⁸⁰ Începând din ianuarie 1877 județul Fălciu va trece la Divizia III-a, iar județul Muscel la Divizia I-a.

lor. Se știe, de altfel, că multe din concentrările și manevrele din acei ani s-au organizat pe aceste divizii teritoriale, care vor deveni divizii active în timpul războiului din 1877.

Perfecționări organizatorice, vizând majorarea efectivelor și creșterea capacității de luptă a trupelor, au avut loc la diferite arme în preajma războiului de independență. Astfel, batalionul de geniu a fost reorganizat în 1873 adăugându-i-se o companie de „mineri” (pentru minuirea materialului explozibil) și o secție de telegrafiști; în anul următor i se adaugă încă o companie de „săpători” (pe lângă cele 3 ce le avea înainte), iar în ianuarie 1876 este completat cu compania de „pontonieri” (ce făcuse parte, timp de opt ani, din artilerie)⁸¹.

Corpul flotei, care avea în dotatie vasele de război *România* și *Stefan cel Mare*, a fost reorganizat și subordonat direct de Ministerul de Război⁸². În 1873 i s-a adăugat o canonieră numită *Fulgerul*, comandată la Toulon, și adusă în țară, în pofida dificultăților create de turci la trecerea ei prin Bosfor. Poarta otomană a permis trecerea canonierei prin Bosfor numai după avertizarea guvernului român că — în caz contrariu — va refuza plata tributului. Peste un an în dotatia flotei românești intră și șalupa cu vapori *Rîndunica* (înarmată cu torpile) comandată în Anglia⁸³.

Spre sfârșitul anului 1876, când precipitarea evenimentelor arăta clar că războiul se apropie, îmbunătățiri organizatorice au fost operate și în rândurile armatei teritoriale. Întrucât teritoriul unui regiment de dorobanți se întindea pe 4—5 județe și îngreuna exercitarea administrației și a comenzii de către șeful de regiment, se impuneau anumite măsuri organizatorice pentru remedierea situației. Luarea acestor măsuri a fost urgentată când s-a simțit „absolută nevoie de a spori forțele active ale dorobanților și a face mai grabnică mobilizarea lor”⁸⁴. Aceste considerente au condus, la 26 noiembrie 1876, la decretarea înființării a încă opt regimente de dorobanți (pe lângă cele 8 existente) și repartizarea lor pe divizii teritoriale și județe, scotându-se un regiment (format din două batalioane) la 2 județe. Astfel, Regimentul 1 dorobanți (cu reședința la Craiova) cuprindea județele: Mehedinți și Dolj, câte un batalion în fiecare (primul batalion cu sediul la T. Severin și al doilea la Craiova), Regimentul 2 dorobanți cuprindea județele: Gorj și Vilcea, Regimentul 3: Romanați și Olt, 4: Argeș și Muscel, 5: Teleorman și Vlașca; 6: capitala și județul Ilfov, 7: Dimbovița și Prahova, 8: Buzău și Ialomița, 9: Brăila și R. Sărat, 10: Putna și Tecuci, 11: Covurlui, Cahul și Bolgrad-Izmail (acest regiment avea 3 batalioane), 12: Tutova și Fălciu, 13: Iași și Vaslui, 14: Roman și Bacău, 15: Neamț și Suceava, 16: Botoșani și Dorohoi⁸⁵.

Fiecare regiment de dorobanți avea câte opt companii (patru la primul batalion și patru la al doilea) ce-și aveau sediul în localitățile de reședință ale plășilor mai importante din județe; Regimentul 11 dorobanți

⁸¹ „Monitorul oastei”, nr. 22, din 10 august 1873, p. 511 și nr. 1 din 20 ianuarie 1875, p. 41; vezi și I. Vasiliu-Năsturel, *Istoricul pontonierilor și operațiunile lor în timpul campaniei din 1877—78*, București, 1900, p. 6—11.

⁸² Pentru detalii vezi C. Ciuchî, *Istoria marinei române în curs de 18 secole*, Constanța, 1906, p. 110—122.

⁸³ Radu I. Vasile, *op. cit.*, p. 19.

⁸⁴ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 325—326.

⁸⁵ „Monitorul oastei”, nr. 1 din 12 ianuarie, 1877, p. 15—30.

constituia o excepție ; acesta fiind organizat pe 3 batalioane avea un număr de 11 companii. Efectivul regimentelor — ofițeri și trupă — varia în jurul cifrei de 2000 de oameni, iar al batalioanelor la jumătate din aceasta. Erau totuși și excepții ; de pildă, Regimentul 1 dorobanți avea un efectiv de 3436 oameni, iar al 12 regiment avea numai 1590 oameni ; batalionul de Mehedinți avea 1729 combatanți, în schimb cel de Fălciu numai 784 ⁸⁶. Această nouă organizare a regimentelor de dorobanți a intrat în vigoare în ianuarie 1877 când au fost numiți și comandanții de unități ⁸⁷.

Ultima modificare organizatorică, înainte de începerea războiului, privește arma artileriei. Prin decretul din 5 februarie 1877 „se înființează încă două regimente de artilerie” (pe lângă cele 2 existente), se hotărăște ca fiecare regiment să fie compus din șase baterii (cinci montate și una călăreață) și se distribuie câte un regiment la fiecare divizie teritorială. Primul regiment de artilerie își va avea sediul la Craiova, al doilea la București, al treilea la Focșani și al patrulea la Roman ⁸⁸. Observăm, deci, că ultimele două regimente nu-și aveau sediul în orașele de reședință ale diviziilor respective : Galați și Iași. Crearea acestor noi unități a fost motivată — de colonelul Gh. Slăniceanu, ministrul de război — prin faptul că „perfecționările aduse materialului de artilerie a dat acestei arme în ultimele războaie un rol preponderent”, iar în noile condiții, atît de diferite mai ales din punct de vedere tactic, „mașina tinde din ce în ce a se substitui pe cîmpul de bătaie acțiunii omului” făcînd din război „mai mult o știință decît o artă” ⁸⁹.

De fapt, decretul de înființare a noilor regimente de artilerie nu a adus imediat o majorare a efectivelor trupei și o creștere a numărului de baterii sau de guri de foc. S-a făcut — după expresia timpului — o „desdoire” a regimentelor existente ; din primul regiment s-au format regimentele 3 și 4 (împărțindu-se în două cele 12 baterii), iar din al doilea regiment s-au format regimentele 1 și 2 artilerie ⁹⁰. Crearea acestor unități și numirea, la 1 martie 1877, a cadrelor de conducere ⁹¹ a îmbunătățit însă structura organizatorică a artileriei noastre asigurîndu-i, în scurt timp, prin chemarea rezerviștilor și înzestrarea cu noi guri de foc, o eficiență sporită pe cîmpul de luptă.

După aplicarea ultimelor măsuri organizatorice, tabloul general al efectivelor armatei române și împărțirea lor pe diferite arme — conform bugetului Ministerului de Război — se prezenta înaintea mobilizării din aprilie 1877 în felul următor :

- a) *Infanteria* : 8 regimente de linie, 4 batalioane de vînători și 16 regimente de dorobanți, cu un efectiv total de 775 ofițeri și 42.869 trupă, (din care 35.876 dorobanți) ;
- b) *Cavaleria* : 2 regimente de roșiori și 8 regimente de călărași, cu un efectiv total de 207 ofițeri și 11.039 trupă (din care 9.834 călărași) ;

⁸⁶ *Ibidem*, p. 31—38.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 2, din 29 ianuarie 1877, p. 44—56.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 6, din 18 martie 1877, p. 146.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 145.

⁹⁰ Vezi *Istoricul Regimentului 3 de artilerie*, vol. I, Brăila, 1877, p. 16—17.

⁹¹ „Monitorul oastei”, nr. 6, din 18 martie 1877, p. 168—170.

- c) *Artileria* : 4 regimente, plus o companie de lucrători de artilerie, cu un efectiv total de 137 ofițeri și 2.420 trupă ;
- d) *Geniul* : un batalion, plus o companie de pontonieri, cu un efectiv total de 31 ofițeri și 605 trupă ;
- e) *Pompierii* : un efectiv total de 52 ofițeri și 1.671 trupă ;
- f) *Flotila* : un efectiv total de 20 ofițeri și 246 trupă ;
- g) *Jandarmeria* : 2 companii și 2 escadroane, cu un efectiv total de 16 ofițeri și 525 trupă ;
- h) *Trupele de administrație* : corpul ofițerilor de administrație, o companie sanitară, un escadron de tren, cu un efectiv total de 34 ofițeri și 504 trupă ;
- i) *Școlile* : Școala de infanterie și cavalerie și Școala fiilor de militari, cu un efectiv total de 4 ofițeri și 288 trupă. La aceste efective se mai adăugau 113 ofițeri și asimilați din : administrația centrală, statele majore, inten-dență, justiție militară și serviciul sanitar al arma-tei, plus 119 funcționari civili folosiți, cei mai mulți în serviciile menționate sau la școli. În total armata română avea atunci — „pe picior de pace” — 1.389 ofițeri și asimilați, 60.167 soldați și 119 funcționari civili. Total general deci : 61.675 oameni ⁹². Armata avea în dotare și un număr de 13.187 de cai. După mobilizarea rezerviștilor, a 30 de batalioane de miliții, a contingentului de recruți din 1877 și a gărzii orășenești, efectivul armatei române se va dubla la începerea campaniei de peste Dunăre.

În legătură cu efectivele forțelor militare românești, pe diferite arme — existente înainte de mobilizările din aprilie 1877 —, observăm că la infanterie 82,20 % erau trupe teritoriale de dorobanți cu schimbul, la cavalerie 87,11 % erau trupe teritoriale de călărași cu schimbul, iar la artilerie, geniu și celelalte arme erau numai trupe permanente. De asemenea, constatăm că dacă armata permanentă era cu 3.400 de oameni mai redusă decât cea existentă la sfârșitul domniei lui Cuza, în schimb cea teritorială sporise cu 21.162 oameni (adică cu 86,20 %).

2. FORMAREA CADRELOR OSTĂȘEȘTI. PREGĂTIREA TEORETICĂ ȘI INSTRUIREA PRACTICĂ A TRUPELOR

Încă din 1844, democratul revoluționar Nicolae Bălcescu atrăsese atenția cirmuirii că este „de neapărată trebuință” înființarea „unei școli ostășești speciale, în care să se formeze atît ofițerii” pentru cele trei arme — infanterie, cavalerie și artilerie — cît și „un trup de ingineri” ; această școală „ar costa puțin”, dar ar aduce foloase minunate, subliniase fostul iuncăr ⁹³. De altfel, se știe că N. Bălcescu n-a fost preocupat numai de pregătirea de luptă a tinerei armate naționale ci și de înlesnirea pătrunderii idellor înnoitoare în rîndurile oștirii, implicît de ridicarea capacității de înțelegere a soldaților prin instruirea lor în școlile elementare ostășești

⁹² Vezi *Supliment* la „Monitorul oastel”, nr. 11, din 1877, p. 60—101.

⁹³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Academiei, 1953, p. 36.

menite să înlăture neștiința de carte ce era evidentă la toată trupa. Așa se explică de ce iuncărul N. Bălcescu s-a numărat printre cei trei învățători ai primei școli ostășești care luase ființă, în august 1838, în clădirea cazarmii de la Dudești⁹⁴. La școala ostășească inflăcăratul istoric în afară de materiile ce-i reveneau — citirea și geografia —, propaga în rândurile oștenilor dragostea de patrie și de trecutul glorios al poporului român. În orele de recreație — potrivit relatării lui Ion Ghica — N. Bălcescu „aduna pe lângă dînsul”, la cazarmă, „mai mulți sergenți și soldați, cărora le povestea despre vitejiile românilor în luptele cu turcii, cu tătarii, cu ungurii și cu lehi, de pe vremea lui Mircea, lui Mihai și lui Ștefan”⁹⁵.

Pentru pregătirea ofițerilor, N. Bălcescu preconizase redactarea unei „foi ostășești” și mai ales înființarea unei școli militare speciale, de tip superior. Dacă presa militară avea să capete viață abia în timpul lui Cuza, școala de pregătire a ofițerilor (sau „școala de iuncări”) se va înființa încă din septembrie 1847 în cazarma, „Sf. Gheorghe” din București (viitoarea cazarmă Malmeson), la festivitatea de deschidere participînd chiar domnitorul Gh. Bibescu. În 1848, din cauza evenimentelor, școala și-a încetat activitatea iar cei 22 de elevi au fost trimiși la corpurile lor.

Spre sfîrșitul anului 1849 domnitorul Barbu Știrbey a reînființat școala de ofițeri; la concursul de admitere s-au prezentat 200 de candidați, din care au fost primiți numai 24. Printre materiile predate, la loc de frunte, se aflau: istoria, franceza, geometria și arhitectura. După absolvirea școlii și un stagiu făcut la unități, la 7 aprilie 1856 a primit epoletul prima promoție de ofițeri români, din care unii vor deveni cadre de conducere ale armatei noastre la 1877 — ajunși atunci la gradul de colonel — ca: Gh. Slăniceanu, Șt. Fălcoianu, C. Barozzi, G. Anghelescu, E. Boteanu, C. Budișteanu, I. Cotruț, V. Crețeanu, I. Algiu, A. Berindei, Eustație Pencovici ș.a.⁹⁶.

Anii următori dau noi promoții de ofițeri cu efective de circa 10—15 oameni. Promoția de absolvenți din 1861 număra printre sublocotenenți și pe Gh. Sonțu, Serghie Voinescu, I. Borănescu.

Șeful misiunii militare franceze din România, locot. colonelul Eugène Lamy — care primise sarcina să se ocupe și de instruirea teoretică a cadrelor armatei — avea cuvinte de apreciere față de cunoștințele dobîndite de promoția de ofițeri din 1861. El informa, în iulie 1861, pe mareșalul Randon, ministrul de război al Franței, despre modul cum s-au desfășurat examenele de absolvire ale elevilor⁹⁷ și despre intenția lui Al. I. Cuza de a uni cele două școli de la București și Iași (școala de ofițeri din capitala Moldovei fusese înființată în 1858 și era condusă de Gh. Adrian) într-una singură, cu sediul la București. În adevăr, în aceeași lună, printr-un ordin de zi al domnitorului, se decide întrunirea celor două școli la București⁹⁸. Documentele ulterioare arată că nu s-au putut

⁹⁴ Dan Berindei, *Bălcescu*, Edit. tineretului, 1969, p. 20—22; vezi și Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *Primele școli ostășești în Țara Românească*, în „Studii și art. de istorie”, VIII, 1966, p. 107—112.

⁹⁵ Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Edit. pentru literatură, 1967, p. 344.

⁹⁶ Căpitan Nicolae Uică, *Istoricul școlii militare de infanterie de la anul 1847—1911*, București, 1911, p. 9—10.

⁹⁷ Arh. St. București, Microfilme, Franța, rola 78, cadrele 229—235.

⁹⁸ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 189.

duce la îndeplinire măsurile luate pentru contopirea celor două școli militare la București și că, din rațiuni politice, s-a hotărât ca sediul școlii unificate de ofițeri să fie la Iași⁹⁹. După câteva luni de funcționare — locul de la Iași dovedindu-se neîncăpător — în vara anului 1862 s-a revenit asupra hotărârii anterioare mutându-se școala de ofițeri din nou la București, unde va funcționa — până în 1866 — ca școală unică pentru ambele principate¹⁰⁰. Tot atunci s-a promulgat un nou regulament de organizare al școlii, scopul ei fiind de a forma ofițeri pentru toate armele.

La 20 septembrie 1862, școala de ofițeri din București, reorganizată, își va redeschide cursurile sub conducerea lt. col. Eugène Lamy, domnitorul însuși participând la festivitatea inaugurării. Cu această ocazie, Al. I. Cuza sublinia: „Sunt fericit de a prezida astăzi inaugurarea unei singure școli militare a României unde, pentru întâia oară, se găsesc împreună elevi de dincoace și de dincolo de Milcov. Acest lucru consacră odată mai mult unirea nedespărțită a românilor”¹⁰¹. Se hotăra ca școala să aibă 70 de elevi, în principiu numărul lor putând varia după necesitățile armatei. Durata studiilor se stabilise a fi de 5 ani, după care, înaintați la gradul de sublocotenent, urmau să-și aleagă armele și regimentele în ordinea clasificării obținute. Cei mai merituoși — mai ales cei din artilerie și geniu — puteau fi trimiși de guvern să-și desăvârșească studiile speciale în școlile de aplicație din Franța. Cursurile școlii de ofițeri erau numeroase și variate. Se predau: româna, franceza, germana, istoria, geografia, aritmetica, geometria, trigonometria, algebra, topografia, geodezia, fizica, chimia, arta și istoria militară, fortificații, artileria, arhitectura, administrația militară și legislația, teorie de infanterie și cavalerie, poduri și șosele, desen și caligrafie etc. Nu erau neglijate nici ridicările de planuri pe pământ, scrima, gimnastica, natația și exercițiile militare¹⁰².

În vara anului 1866 școala de ofițeri va fi mutată din nou la Iași. Măsură aceasta este considerată „regretabilă sub toate aspectele” de căpitanul Paul Lamy, noul șef al misiunii militare franceze¹⁰³. În rapoartele din 31 august și 16 octombrie 1866, el se ocupă, pe larg, de situația și viitorul îndoielnic al școlii transferată în fosta capitală a Moldovei¹⁰⁴. Condițiile de la Iași fiind necorespunzătoare, nu asigurau o dezvoltare normală a învățământului militar. La începutul anului 1867, domnitorul Carol, vizitând școala, o găsește „cu desăvârșire neîngrijită”, lipsindu-i „toate cele necesare”¹⁰⁵. În afară de aceasta, distanța mare până la Iași a elevilor din Oltenia și Muntenia — în condițiile când nu exista linia ferată — numărul mic de burse și durata lungă a școlarizării au făcut ca numărul candidaților la admitere să fie foarte redus, să fie necesare noi examene pentru completarea locurilor și să scadă chiar exigența la exa-

⁹⁹ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, cadrele 255—261, 273—281 (Rapoartele lui E. Lamy către contele Randon din 9 noiembrie 1861 și 3 mai 1862).

¹⁰⁰ Ibidem, cadrele 282—291 (Raportul lui E. Lamy din 25 iulie 1862); vezi și Căpitan Nicolae Uică, *op. cit.*, p. 17—24.

¹⁰¹ Biblioteca Academiei R. S. România, manuscrise, fond. Arhiva Cuza, mapa X, f. 288; vezi și „Monitorul oastei”, nr. 51, din 26 septembrie 1862.

¹⁰² Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 189—190.

¹⁰³ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, c. 591.

¹⁰⁴ Ibidem, cadrele 587—590 și cadrele 603—605.

¹⁰⁵ *Memoriile*, vol. III, p. 35.

mene. Dealtfel, într-o anumită perioadă a fost redusă și durata școlari-zării de la 5 la 4 ani, tot pentru a atrage mai mulți candidați. În aceste condiții numărul absolvenților școlii de ofițeri era mult prea mic față de nevoile de cadre ale armatei române. Pentru a remedia situația, generalul I. Em. Florescu va propune, în 1872, revenirea școlii la București precum și alte măsuri privind reglementarea învățămîntului militar ¹⁰⁶.

Pe baza legii de organizare a armatei, votată de corpurile legiuitoare în martie 1872, în luna următoare școala de ofițeri a fost divizată în : Școală militară de infanterie și cavalerie, cu reședința la București și Școala pregătitoare (sau a fiilor de militari), cu sediul la Iași. Școala din București își recruta elevii atît din cea de la Iași, cît și dintre bacalaureați, pe bază de concurs. Efectivul școlii bucureștene de ofițeri a fost stabilit la 60 de elevi, iar durata cursurilor la 2 ani. Întrucît nu exista o școală specială de artilerie și geniu, s-a hotărît — ca pînă la crearea acesteia — să se adauge la școala de infanterie și cavalerie din București o secție deosebită pentru a forma ofițeri de artilerie și geniu. De obicei, elevii acestei secții speciale se recrutau, prin concurs, dintre absolvenții școlii de infanterie și cavalerie care aveau aptitudini deosebite pentru matematică ; ei trebuiau să frecventeze, timp de un an, cursuri complimentare de matematică superioară, mecanică, fortificații pasagere ori permanente, construcții militare etc. ¹⁰⁷

Paralel cu școala de ofițeri, au mai funcționat — pe perioade dife-rite — și alte școli militare, fie pentru formarea de cadre, fie pentru in-struirea teoretică a trupei. Astfel, pe linia pregătirii cadrelor militare, se impune a fi amintită înființarea școlii de chirurgie din București. Des-chisă în 1856, această școală avea 50 de elevi, din care jumătate erau interni și întreținuți de oștire. Dealtfel, la admiterea în școală se preferau fii de militari ¹⁰⁸. Școala a fost condusă, cu competență, de doctorul Carol Davila, medicul șef al spitalului militar, care va deveni mai tîrziu organi-zatorul serviciului sanitar al armatei și coordonatorul neobosit al ambulan-țelor pentru îngrijirea răniților de la Plevna. După terminarea cursurilor — care durau patru ani — absolvenții făceau, ca subchirurgi, un stagi- de trei ani la unități sau la spital, iar apoi primeau titlul de medic mili-tar ¹⁰⁹.

La un an după Unire — întrucît majoritatea ostașilor, proveniți din mediul rural, erau analfabeți — s-au luat măsuri pentru înființarea unor școli regimentare în fiecare corp de trupă. Cu ocazia înființării acelor școli ostășești s-au distribuit trupelor 10 000 de abecedare. Menirea școlil-or regimentare era de a pregăti gradele inferioare și mai ales de a învăța pe soldați „a citi și scrie”, apreciindu-se că, în felul acesta, ei se vor pătrunde mai ușor de drepturile și datoriile lor, nu-și vor precupeți viața pentru apărarea patriei, iar armata va deveni „o școală a națiunii” ¹¹⁰.

Spre sfîrșitul anului 1863 a luat ființă la Iași o școală a copiilor de trupă, iar la începutul anului următor o școală de scrimă, gimnastică și

¹⁰⁶ Vezi „Monitorul oastei”, nr. 18 din 1872, p. 326—327.

¹⁰⁷ Nicolae Uică, *op. cit.*, p. 47—49.

¹⁰⁸ Maier I. Popovici, *op. cit.*, p. 73.

¹⁰⁹ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 69—70.

¹¹⁰ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 125.

tragere la semn. Aceste două școli au fost contopite în octombrie 1864, luând denumirea de *Școala normală de scrimă, gimnastică, tragere în ținută și instrucția copiilor de trupă*¹¹¹. Școala forma sergenți și furieri pentru toate armele cât și instructori care să răspundească aceste cunoștințe la unitățile militare,

La 1 aprilie 1871 s-a decretat înființarea unei școli speciale de cavalerie. Regulamentul de funcționare — apărut în anul următor — preciza că scopul școlii este de a forma instructori de toate gradele pentru arma cavaleriei, de a perfecționa soldații în echitația militară și a-i familiariza cu îngrijirea și îmbunătățirea rasei cailor. Cursurile școlii durau un an și erau împărțite în 3 diviziuni sau clase, după componența participanților. Astfel, din prima diviziune făceau parte soldații și brigadierii, din a doua subofițerii și din ultima ofițerii. În afară de învățămîntul militar, școala trebuia să cuprindă : o infirmerie model (ce va servi și de școală veterinară), o potcovărie și șelărie model unde elevii, trimiși de regimente, să învețe aceste meserii¹¹². Școala a funcționat pînă în 1876 cînd a fost desființată, spre a se face economii la bugetul oștirii. Se motiva totodată că regimentele de roșiori trebuie să fie „ele înșile o școală pentru toată cavaleria” și să suplinească „lipsa școlii suprimate”¹¹³.

La 18 iulie 1872 — tot pe temeiul legii organice a armatei — s-a decretat *Regulamentul școlilor*¹¹⁴ care stabilește învățămîntul militar în modul următor :

1) *Școala regimentară* (sau școala de gradul I), cîte una la fiecare corp de trupă permanentă ori teritorială, avînd menirea de a preda învățămîntul primar pentru toți soldații. Cei puțini care știau carte înainte de încorporare își completeau numai cunoștințele la această școală obligatorie. Școala se împărțea în 4 clase, corespunzînd celor 4 ani ai serviciului militar activ.

2) *Școala divizionară* (sau de gradul II), cîte una la reședința fiecărei divizii teritoriale, avea scopul de a completa instrucția militară a sergenților și a le da cunoștințele necesare pentru a putea deveni sublocotenenți. Cursurile acestei școli — mult simplificate față de cele predate la școala de ofițeri — se țineau din octombrie pînă în aprilie; după doi ani de studii, elevii subofițeri dădeau un examen de absolvire în fața unei comisii prezidată de comandantul diviziei. Cei reușiți la examen primeau un brevet de capacitate pentru gradul de sublocotenent¹¹⁵.

3) *Școala fiilor de militari* (sau pregătitoare pentru școala de ofițeri) era un fel de colegiu, înființat la Iași pentru creșterea și educația copiilor militarilor de orice grad, dornici de a îmbrățișa cariera armelor. Cursurile acestui colegiu militar durau 4 ani în care timp elevii trebuiau să dobîndească toate cunoștințele pentru bacalaureat, plus regulamentele militare tactice și administrative necesare unui subofițer. Absolvenții puteau intra în școala de ofițeri de infanterie și cavalerie. Dacă nu izbuteau, erau trecuți

¹¹¹ „Monitorul oastei”, nr. 24 din 22 septembrie 1864.

¹¹² În privința organizării și activității acestei școli vezi „Monitorul oastei” nr. 37 din 1872, nr. 27 din 1874 și nr. 35 din 1875.

¹¹³ Vezi Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 282—285.

¹¹⁴ Vezi textul regulamentului în „Monitorul oastei”, nr. 31 din 1872, p. 578—593.

¹¹⁵ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 286—287.

la trupă, cu gradul de subofițer, iar după un an de serviciu puteau fi trimiși la școala divizionară.

4) *Școala militară de infanterie și cavalerie*, stabilită la București — despre care am vorbit — forma ofițeri pentru aceste două arme. Elevii — ca și cei de la școala fiilor de militari — erau întreținuți de stat.

5) *Școala specială de artilerie și geniu* trebuia să se deschidă la București, spre a pregăti, după un an de cursuri, ofițerii necesari celor două arme. Cum această școală n-a luat ființă pînă la 1877 ofițerii de artilerie și geniu s-au format, în continuare, tot la secția specială a școlii de infanterie și cavalerie.

6) *Academia de Război* urma să fie o școală superioară care să dea o instrucție mai înaltă ofițerilor cursanți din orice armă, spre a putea fi selecționați în statul major al armatei. Admiterea în această Academie militară trebuia să se facă pe bază de concurs, iar ofițerii concurenți să fi servit cel puțin trei ani în armată — ca locotenenți ori sublocotenenți — și să fi avut o conduită bună. Prin proiectul de organizare, Academia de Război tindea să rivalizeze cu Academia militară din Berlin ¹¹⁶.

Cauze diverse — și în primul rînd dificultățile financiare — au împiedicat însă aplicarea integrală a regulamentului școlilor militare pînă la războiul de independență. Astfel, constatăm neînființarea — pînă la 1877 — a Academiei de Război, a Școlii speciale de artilerie și geniu, cît și a trei din cele patru școli divizionare preconizate. O singură școală divizionară a putut lua ființă, în 1873, la București, numită la început *Școala divizionară de sergenți*, iar apoi, în anul următor *Școala subofițerilor*, urmînd a primi elevi din toate corpurile de trupă pe baza unor concursuri locale ¹¹⁷. Trebuie să menționăm că și activitatea școlilor regimentare de I-ul grad — înființate cele mai multe în timpul domniei lui Cuza — a fost mult îngreunată tot datorită dificultăților materiale. Pe lîngă lipsa obiectelor necesare învățămîntului, lipsa de ofițeri disponibili care să conducă școlile regimentare, aici se mai adaugă și lipsa de îngrijire și solici-tudine din partea comandanților unor unități pentru activitatea acestor școli. Cu timpul, școlile regimentare vor funcționa tot mai bine, îndeplî-nindu-și scopul pentru care au fost create. Dealtfel, Ministerul de Război se interesa de bunul mers al acestor școli, cerînd să-i fie trimise rapoarte trimestriale cu rezultatele obținute de elevi și atrăgînd atenția coman-danților de unități asupra responsabilității ce le revine în privința activi-tății didactice ¹¹⁸.

Prin dirijarea învățămîntului militar se urmărea ca armata să-și formeze cadre de nădejde și să devină, totodată, a doua școală a națiunii. În felul acesta armata devenea o instituție folositoare și pentru timpul de pace și putea înapoia țării o parte din echivalentul sacrificiilor făcute pentru întreținerea ei ¹¹⁹.

★

Corpul ofițeresc recrutîndu-se în mod diferit — din Școala de infanterie și cavalerie și din gradele inferioare, după absolvirea școlii divizio-

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 289—290 și 408.

¹¹⁷ Vezi „Monitorul oastel”, nr. 12 din 1873, p. 274—276 și nr. 28 din 1874, p. 995 și 998—999.

¹¹⁸ Radu I. Vasile, *op. cit.*, p. 41—42.

¹¹⁹ Mator I. Popovici, *op. cit.*, p. 406—407.

nare — era lipsit de omogenitate din cauza provenienței și mai ales a deosebirii mari de pregătire. Consecințele sistemului de recrutare și diferența de pregătire au influențat avansarea cadrelor făcînd ca selecția ofițerilor pentru înaltele comandamente să aibă în vedere nu numai criteriul capacității și rezultatele obținute în serviciu, ci și proveniența lor. Pe de altă parte, lipsa școlii speciale de artilerie și geniu și practica folosită de a trece la aceste arme pe cei mai bine cotați absolvenți ai școlii de ofițeri vitregea infanteria și cavaleria de elementele cele mai valoroase¹²⁰.

S-a încercat majorarea numărului cadrelor ofițerești și pe alte căi. Astfel, la cîteva zile după proclamarea independenței, corpurile legiuitoare au votat o lege prin care „ofițerii de origină română cari au servit în armate regulate străine” puteau fi primiți în armata română, în timpul războiului, cu gradul și vechimea pe care o aveau, dobîndind prin aceasta cetățenia română și dreptul la pensie. La fel, puteau fi reprimiți în armată și foștii ofițeri demisionați¹²¹. Se înțelege că aceste prevederi vizau, în primul rînd, pe ofițerii de peste Carpați care se puteau înrola în armata română.

Cu tot sistemul variat de recrutare, care a facilitat pregătirea și formarea a peste 1 500 de ofițeri, lipsa de cadre ofițerești se va resimți în armata română pe tot parcursul războiului de independență.

La izbucnirea războiului, cursurile școlii de ofițeri de infanterie și cavalerie au fost suspendate. Elevii anului II, în urma unui examen dat la 24 aprilie, au fost avansați sublocotenenți; iar peste două luni — din lipsă de ofițeri — și elevii din anul I au fost supuși unui examen sumar și avansați sublocotenenți dacă împlineau și vîrsta de 19 ani¹²². Aceștia au constituit a 21-a promoție de ofițeri pregătiți de școala de infanterie și cavalerie. În total, pînă în vara anului 1877, această școală militară a scos un număr de 380 de ofițeri¹²³. Erau ofițeri bine pregătiți, destoinici; mulți dintre ei se vor remarca în luptele de la Plevna. Din păcate, ei reprezentau abia o pătrime din corpul ofițerilor noștri însărcinați cu comanda trupelor pe cîmpul de bătălie. Chiar dacă adăugăm la aceștia pe cei care și-au făcut școala militară în străinătate (de altfel, puțini la număr) nu putem ocoli constatarea că din cei 1602 ofițeri români, mobilizați la 1877, marea majoritate, provenind din sergenți și subofițeri, nu aveau, bineînțeles, o pregătire completă, cerută de strategia și tactica unui război modern.

O metodă practică consecvent de Ministerul de Război pentru ridicarea nivelului pregătirii ofițerilor români a fost și trimiterea lor, la perfecționare, în străinătate. Astfel, un număr relativ mare de ofițeri și-au putut completa instruirea teoretică și practică atît prin frecventarea unor școli militare speciale din: Franța, Germania, Belgia, Rusia¹²⁴, cît și prin participarea la manevre de anvergură sau chiar prin participarea directă pe unele cîmpuri de luptă din Europa, Africa și America.

În timpul domniei lui Cuza, de pildă, au fost trimiși la studii militare în Franța opt ofițeri pentru infanterie și cavalerie la Școala de la Saint Cyr,

¹²⁰ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 167—168.

¹²¹ „Monitorul oastei” nr. 12, din 3 iunie 1877, p. 390—391.

¹²² *Ibidem*, nr. 11, din 22 mai 1877, p. 363—364 și 504.

¹²³ Căpitan Nicolae Uică, *op. cit.*, p. 55—57.

¹²⁴ În Rusia era frecventată, de obicei, Școala navală din Kronstadt.

șapte pentru artilerie și geniu la Școala politehnică specială de la Metz, patru la Școala de Stat Major, doi pentru medicina umană și veterinară, patru ofițeri (printre care Slăniceanu și Borănescu) au făcut un stagiu de șase luni la manevrele franceze din tabăra de la Chôlons și Somme¹²⁵. În total, peste 60 de ofițeri români au studiat atunci la școlile din Franța sau din alte țări¹²⁶.

În afară de aceasta, un număr de opt ofițeri români au participat în rindurile armatei italiene la asediul cetăților Gaeta și Messina, cinci au fost trimiși în Maroc — care se afla atunci în război cu Spania — iar alții au însoțit armatele franceze în Algeria, Mexic, ori au mers în Statele Unite, făcând parte din armata nordistă, în timpul războiului de secesiune¹²⁷. La luptele pentru unificarea Italiei, de exemplu, au participat maiorii : Pavel Cernovodeanu, Iulius Dunca și I. Algiu, căpitanii N. Dimițescu, N. Holban, Al. Krupenski, iar mai tirziu și căpitanul Gr. Cantilli a fost atașat o lungă perioadă pe lângă diferite armate italiene.

Este de menționat faptul că și după anul 1866, majoritatea ofițerilor români mergeau, pentru completarea studiilor, tot la școli militare franceze ori belgiene. Dar, să facă stagii pe lângă marile unități, să asiste la exerciții militare sau la manevre de anvergură, ofițerii noștri vor fi trimiși — după înscăunarea lui Carol — din ce în ce mai mult în Prusia¹²⁸. Carol prefera să trimită pentru aceste stagii ofițeri superiori — coloneii : Gh. Manu și C. Racoviță, maiorii : D. Costaforu și V. Ghergheli — care să-l sprijine în organizarea și instruirea armatei române. De pildă, colonelul Gh. Manu, comandantul Regimentului I artilerie, a fost trimis la Berlin timp de 6 luni în anul 1868 să studieze sistemul militar prusian și să participe — însoțind pe generalul Moltke, șeful Marelui Stat Major — la „manevrele corpului de gardă”¹²⁹. Colonelul Manu raporta domnitorului că a tras multe învățăminte din cele văzute și a rămas încântat de reperițiunea și perfecțiunea mișcărilor tactice ale armatei prusiene¹³⁰. La câteva luni de la întoarcerea în țară, colonelul Manu va fi numit de Carol ministru de război. Funcții de răspundere li se vor da și altor ofițeri ce vor fi trimiși la stagiu în Prusia în anii următori.

Uneori participării la marile manevre ale unor state europene i se dădea și o nuanță politică pe lângă aspectul pur militar. Astfel, la invitația Ministerului de Război al Germaniei, România a trimis o delegație militară reprezentativă să participe, în vara anului 1874, la marile manevre de la Hanovra. Delegația oficială de ofițeri români — condusă de ministrul de război, generalul I. E. Florescu și avind în componența ei pe coloneii : Al. Zevcari, D. Costaforu și maiorul I. Lahovari — a participat la aceste manevre, în ciuda protestelor Turciei¹³¹. O delegație militară la fel de reprezentativă — formată din generalul I. E. Florescu, colonelul M. Cer-

¹²⁵ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 124.

¹²⁶ Vezi „România Militară”, I, din ianuarie—februarie 1864, p. 105.

¹²⁷ „Monitorul oastei”, nr. 38 din 1864 și nr. 40 din 1865, p. 572; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 125.

¹²⁸ Vezi „Monitorul oastei” nr. 6, 9, 12 din 1867; *Ibidem* nr. 50, 55 din 1869; *Ibidem* nr. 7 din 1870.

¹²⁹ Arh. St. București, Casa Regală, dosar 15/1868, f. 1—2.

¹³⁰ *Ibidem*, dosar 18/1868, f. 1—3.

¹³¹ Arhiva Mfn. Af. Ext., vol. 241, f. 187 și 190.

chez, locot. coloneii Dabija și Schina și căpitanul Blaremburg — a participat în anul următor la manevrele armatei ruse la Krasnoie Selo¹³². La alte manevre rusești a participat și generalul Al. Cernat — viitorul comandant al armatei române de la Plevna.

Specializările și stagiile făcute în străinătate, dar mai ales participarea la campaniile militare și la manevrele de anvergură vor contribui la perfecționarea ofițerilor noștri, implicit la pregătirea armatei în vederea cuceririi independenței României. Experiența câștigată de ofițerii români în aceste campanii va fi valorificată de ei în bătăliile de la 1877.

*

Instruirea sau pregătirea practică a armatei, în anii premergători războiului de independență, urmărea să ducă la asimilarea de către ofițeri și soldați a cunoștințelor absolut necesare pe câmpul de luptă, adică să obișnuiască trupele cu greutățile vieții de campanie. Acestui scop principal îi erau subordonate: întărirea spiritului de disciplină în unități, însușirea și aplicarea concretă a noilor regulamente inspirate — în bună parte — de învățămintele ultimelor războaie de pe continent, deprinderea armatei cu mînuirea celei mai noi tehnici militare, cu folosirea eficientă a terenului, cu cooperarea dintre arme, cu exercitarea marilor comandaamente militare. Această pregătire practică se realiza în mai multe etape începînd cu instruirea soldaților pe unități și subunități, cu executarea marșurilor strategice, cu organizarea taberelor militare, a manevrelor pe divizii — prin folosirea celor trei arme — și terminînd cu concentrarea armatei pentru manevre de anvergură, care trebuiau să se desfășoare în condiții cît mai apropiate de cele ale unui război adevărat¹³³.

Nu ne vom ocupa aici de instrucția obișnuită a soldaților care se făcea în unități încă de la venirea lor ca recruți și nici nu vom reveni asupra pregătirii armatei române în timpul domniei lui Cuza, pe care am schițat-o în treacăt. Vom menționa însă că diferența între instruirea unităților permanente și cele cu schimbul s-a păstrat pînă la 1877, în ciuda unor măsuri de remediere. Regimentele armatei permanente de infanterie (linie), cavalerie („roșiori”) și artilerie, prin timpul lung de serviciu și încadrarea cu ofițeri suficienți, aveau posibilitatea unei bune instruirii. În schimb, regimentele teritoriale de dorobanți și călărași, care formau grosul armatei române, slab încadrate cu ofițeri și nedispunînd de timp suficient pentru instrucție, aveau o pregătire inferioară; din cauza dificultăților financiare timpul de instrucție al recruților și concentrările anuale ale soldaților vechi (dorobanți și călărași) se reducea la 15 zile, plus cîteva ore în sărbători¹³⁴.

În afară de aceasta, lipsa unei cantități corespunzătoare de muniții a făcut ca nici exercițiile de tragere — atît de necesare pentru creșterea gradului de pregătire al soldaților — să nu se poată desfășura în limitele prevăzute de regulamente. Abia după eforturile făcute pentru aprovizionarea cu arme și munițiuni, în anii 1867—1869 — recurgîndu-se și la trans-

¹³² Ibidem, vol. 267, f. 167—169.

¹³³ Vezi, în acest sens, Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 408—411; Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 169—170; Radu I. Vasile, *op. cit.*, p. 43—45.

¹³⁴ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 168.

formarea vechilor arme, la fabricarea ori la umplerea unor cartușe metalice în țară —, și în situația cînd școala de tir, condusă de căpitanul Paul Lamy, formase un număr de instructori de trageri pentru diferite unități, s-au putut desfășura în bune condițiuni exercițiile de tragere ale armatei, asigurîndu-se în unii ani fiecărui soldat din armata permanentă circa 75 cartușe.

S-au organizat, în acei ani, de către conducerea regimentelor, o serie de marșuri militare prin care se urmărea deplasarea ordonată și rapidă a trupe și mai ales întărirea capacității de rezistență a ostașilor. Uneori aceste marșuri erau transformate în manevre, implicînd o anumită temă. Se căuta să se recunoască mai întii terenul și apoi să se folosească acesta din plin în desfășurarea manevrieră a trupelor. În funcție de teren, de folosirea optimă a oricărei schimbări de relief, soldații trebuiau instruiți să aleagă întotdeauna soluția cea mai bună pentru continuarea acțiunii¹³⁵. Măsura luată în 1874 de a se dota întreaga infanterie română cu lopata Linnemann s-a dovedit a fi binevenită atît pentru exercițiile de folosire a terenului în marșuri și manevre cît și, mai tîrziu, pentru săparea tranșelor de adăpostire în luptele din jurul Plevnei.

În primăvara anului 1869 s-au început lucrările de construire a unei tabere permanente pentru instrucția armatei la Furceni, localitate așezată pe malul stîng al Siretului, la circa 10 km sud-vest de orașul Tecuci. S-au amenajat poligoane de tragere, s-au construit cîteva clădiri pentru Statul major precum și numeroase bordeie și barăci pentru cantonamentul trupelor or pentru alte utilizări; aproape toate acestea au fost ridicate de către soldați. Concentrarea și exercițiile armatei în tabăra de la Furceni au durat din aprilie pînă în septembrie 1869. Efectivul armatei concentrate a fost de 12 000 de oameni, dar progresele înregistrate în pregătirea capacității de luptă a soldaților au fost modeste.

În 1870 s-a dat însă o folosire mai judicioasă taberei de la Furceni. De astă dată trupele au fost concentrate în două serii, iar instrucția și desfășurarea manevrieră au fost meticuloase trecînd prin toate etapele și ajungînd, prin alegerea temelor, pînă la un grad sporit de dificultate. Perioada de instruire practică a trupelor a fost împărțită astfel: 10 zile pentru școala de soldat, 10 zile pentru școala de batalion (sau evoluții de artilerie și cavalerie), 5 zile pentru evoluția regimentelor, 5 zile evoluția pe brigăzi, 3 zile desfășurarea acțiunilor pe divizie, 3 zile afectate pentru serviciul de avanposturi și detașamente compuse din trupe de toate armele și ultimele 3 zile destinate pentru manevră cu întreaga divizie după o temă comunicată trupe sau după o idee generală¹³⁶. Este de adăugat că în primele 30 de zile s-au desfășurat și exercițiile de tragere la țintă pentru toate unitățile. Cu prilejul exercițiilor militare de la Furceni s-a căutat să se aplice și chiar să se generalizeze noile regulamente tactice¹³⁷, inspirate după cele prusiene sau chiar copiate după acestea, deși mulți ofițeri — formați în spiritul concepțiilor militare franceze — nu le agreiau. Tot în 1870 au făcut exerciții militare trupele din garnizoana București. De asemenea, au fost concentrate, pe timp de 15 zile, 12 bata-

¹³⁵ Radu I. Vasile, *op. cit.*, p. 46.

¹³⁶ Malor I. Popovici, *op. cit.*, p. 409—410.

¹³⁷ Vezi „Monitorul oastei” www.dacoromanica.ro

lioane de miliții pentru instruire în localitatea de reședință a batalioanelor respective; armele și instructorii le-au fost asigurate de către trupele permanente.

O concentrare de 15 zile a milițiilor a avut loc și în anul următor; de data aceasta au fost concentrate pentru instruire și exerciții militare 19 batalioane, fiecare având câte 400 de oameni din prima stare, care nu făcuseră parte din contingentele armatei permanente ori teritoriale. În octombrie, același an, au făcut manevre — la Băneasa și Plumbuita — și trupele din garnizoana București¹³⁸.

În anul 1872 au avut loc mari manevre militare. Diviziile au fost concentrate, din vreme, fiecare într-un anumit punct și apoi, în ajunul începerii manevrelor, au fost aduse la București — pentru prima dată — cu trenul. Manevrelle propriu-zise s-au ținut între 20 septembrie și 6 octombrie și la ele a luat parte toată armata permanentă și o parte din cea teritorială. Teatrul de operațiuni al manevrelor a fost zona cuprinsă între valea Sabarului și Tirgoviște. Manevrelle — la care a asistat și o delegație militară sîrbă — au fost conduse de domnitor, secundat de generalul I. Em. Florescu¹³⁹.

O concentrare de 15 zile a armatei a avut loc și anul 1873; nu s-au organizat — cum se intenționase — mari manevre din motive financiare¹⁴⁰. Această concentrare, pentru instruirea practică a trupelor, a avut loc — în octombrie — pe divizii teritoriale în patru tabere: în jurul Craiovei, la Sabar, Tecuci și Iași; iar pentru miliții, pe județe, în orașele de reședință, chemându-se clasa (starea) I-a și cei care nu fuseseră convocați în 1871. În afară de trupele permanente, de unele regimente de dorobanți și călărași, au fost concentrați — pentru instruirea anuală — și circa 5000 milițieni. În total au fost concentrați circa 40 000 de oameni pentru manevre. Referindu-se la aceste manevre, ziarul oficios „Pressa” relatează, la 28 octombrie 1873, că publicul capitalei „a avut fericirea să vadă defilarea armatei” ce se întorcea de la Sabar. Se preciza că încă de la ora 12 o mulțime de bucureșteni — bărbați, femei, bătrini și copii — din toate clasele societății se înghesuiau la ferestre și pe trotuare și „ardeau de dorința de a vedea această jună armată națională”, în care românii „au pus speranțele lor”¹⁴¹.

Anul 1874 a adus organizarea celor mai mari manevre militare românești din ajunul războiului de neahtare. La aceste manevre de anvergură se prevăzuse participarea întregii armate permanente și teritoriale¹⁴². Dificultățile financiare au făcut însă ca trupele concentrate să fie organizate nu pe patru divizii, cum se intenționase, ci pe trei divizii. La manevrele din octombrie 1874 au luat parte: armata permanentă, 8 regimente de dorobanți, 8 regimente de călărași și un divizion de artilerie teritorială. Garda orașenească a fost, de asemenea, convocată pentru a înlocui trupele permanente — pe timpul manevrelor — în serviciul de garnizoană. Ma-

¹³⁸ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 411—412.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 414—415; „Monitorul oastei”, nr. 30 din 1872, p. 642—644; Vezi *Memoriile...* vol. VI, p. 88—90 și vol. VII, p. 7—8.

¹⁴⁰ *Memoriile...* vol. VII, p. 49.

¹⁴¹ „Pressa”, nr. 235, din 28 octombrie 1873.

¹⁴² „Monitorul oastei” nr. 21 din 1874, p. 851; *Ibidem*, nr. 25 din 1874, p. 929.

nevrele s-au desfășurat pe o zonă întinsă între București și Buzău¹⁴³. Este de subliniat faptul că, la manevrele din 1874, pentru prima dată au asistat numeroși atașați militari ai puterilor garante și o delegație militară sîrbă. Toți ofițerii străini au rămas impresionați de buna pregătire a oștirii românești. Colonelul turc Asis-bey a declarat, cu francheță și luciditate, reprezentantului englez că nu se aștepta să vadă la manevre trupe atît de bine instruite, adăugînd apoi că „cel mai bun lucru ar fi ca România să devină liberă și să încheie un tratat de prietenie cu Turcia”¹⁴⁴.

Trupele permanente și teritoriale au fost concentrate și în anul 1875, timp de 15 zile, pentru exerciții și manevre, organizate în cadrul diviziilor. Pentru prima dată s-au chemat și rezerviștii infanteriei (contingentele 1870 și 1871). În afară de armata permanentă, au fost concentrați 8 000 de dorobanți și 3 000 de călărași; iar în orașe gărzile civice au înlocuit trupele active la paza posturilor pe timpul concentrărilor.

Criza orientală accentuîndu-se în anul 1876, — prin ridicarea la lupta antiotomană a bulgarilor, sîrbilor și muntenegrenilor —, a determinat guvernul român să intensifice instrucția și pregătirea de război a armatei. Acest lucru s-a efectuat atît prin constituirea corpului de observație de la Gruia, cît mai ales prin concentrările masive ale trupelor pentru manevrele de toamnă. Încă de la 15 iunie 1876, cînd războiul dintre sirbi și turci era pe punctul de a izbucni, M. Kogălniceanu — ministrul de externe român — a cerut să se concentreze un corp de armată la Gruia¹⁴⁵ pentru a apăra frontiera dunăreană în acea zonă, implicit pentru a face respectată neutralitatea României. Propunerea lui M. Kogălniceanu fiind acceptată, guvernul român a hotărît constituirea numitului „corp de observație de la Gruia”, pus sub comanda colonelului Mihai Cristodol Cerchez și format din Regimentul 4 linie (infanterie), Batalionul 4 vînători, o baterie din Regimentul 2 artilerie, un batalion de dorobanți, 2 escadroane de călărași, pichetele de graniță și o secție sanitară¹⁴⁶.

Colonelul M. Cerchez și-a dislocat forțele pe malul românesc între Calafat și Vîrciorova în funcție de luptele și mișcările beligeranților din dreapta Dunării, căutînd să oprească vasele de război otomane să treacă în susul fluviului spre a ataca trupele sîrbești pe la nord¹⁴⁷. Totocată, împreună cu autoritățile locale, el s-a ocupat de găzduirea și hrana celor peste 10 000 de sirbi care s-au refugiat temporar în România pentru a scăpa de represaliile otomane¹⁴⁸. Este de precizat că în afară de marșurile permanente — care măreau puterea de rezistență a soldaților —, de poliția fluvială și de sarcinile umanitare față de refugiați, corpul de obser-

¹⁴³ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 418.

¹⁴⁴ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 722; vezi și *Memoriile...* vol. VII, p. 87.

¹⁴⁵ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea II-a, Edit. Academiei, București, 1954, p. 186. (Citat în continuare: *Documente răz. indep.*.)

¹⁴⁶ General Radu Rosetti, *Documente inedite relative la corpul de observație de la Gruia (1876)*. Extras din „Anuarul Institutului de istorie națională”, vol. V, Cluj, 1929, p. 308—309.

¹⁴⁷ *Documente răz. indep.*, vol. I, partea II-a, p. 262, 278.

¹⁴⁸ General Radu Rosetti, *Documente inedite relative la corpul de observație...*, p. 316—337.

vație de la Gruia a reprezentat un bun prilej pentru instruirea practică a trupelor care l-au compus. Din vara anului 1876 — când operațiunile dintre sârbi și turci s-au îndepărtat de la Dunăre — și pînă în octombrie, cînd corpul de la Gruia a fost dizolvat, colonelul Cerchez a folosit timpul pentru pregătirea de luptă a trupelor sale. Terenul dintre Gruia și Gîrla Mare a servit drept cîmp de instrucție. El a făcut o instruire intensivă cu toată trupa, dar mai ales cu rezerviștii, dorobanții și călărașii cu schimbul¹⁴⁹, intrucît aceștia nu aveau pregătirea necesară minuirii armelor.

În toamna anului 1876, România a făcut o primă mobilizare mai amplă, concentrînd „pentru instrucție și manevre”, pe divizii, armata permanentă și teritorială împreună cu o parte din rezervele acesteia. S-a subliniat că această măsură „este cu atît mai îndreptățită, în actualele împrejurări, cu cît trebuie să fim gata pentru orice eventualitate”¹⁵⁰. La 9 octombrie, printr-un decret domnesc, s-a fixat ordinea de bătaie a armatei concentrate, nominalizîndu-se ofițerii de la Marele cartier general și de la diferite Statuti Majore, comandanții de divizii și brigăzi, componența marilor unități, precum și locul de concentrare. Se stabilea că Divizia 1-a — comandată de generalul Gh. Lupu — va fi concentrată în orașul Craiova și în satele vecine, Divizia a 2-a — comandată de generalul Alexandru Zefcari — se va concentra în București și împrejurimi, Divizia 3-a — comandată de generalul Alexandru Radovici — se va concentra în Galați și împrejurimi, Divizia 4-a — comandată de generalul Alexandru Cernat — se va concentra la Focșani și satele din împrejurimi¹⁵¹. Zonele de concentrare ale diviziilor corespundeau direcțiilor posibile ale unui eventual atac turcesc spre Calafat, București și Barboși; trupele noastre putînd astfel contracara ocuparea de către inamic a punctelor strategice menționate. Divizia 4-a deși avea reședința la Iași — și cuprindea partea de nord a Moldovei — a fost concentrată în împrejurimile Focșanilor tocmai pentru a fi mai aproape de restul armatei. Efectivul total al armatei concentrate, în octombrie 1876, a fost de 48 340 oameni, cu 180 tunuri și 10 916 cai. O parte din unități au rămas însă pe loc să îndeplinească serviciile ordinare de garnizoană și de pază a granițelor¹⁵².

Armata română a rămas pe picior de război tot timpul cît a durat conferința de la Constantinopol a reprezentanților marilor puteri europene pentru găsirea unei soluții acceptabile în problema orientală, și, de asemenea, incidentul româno-turc cauzat de știrbirea adusă demnității statului nostru de constituția otomană. Spre sfîrșitul lunii ianuarie 1877 — din motive financiare — rezerviștii au fost trimiși temporar la vatră (considerați ca în concendiu), lăsîndu-se asupra lor îmbrăcămîntea și parte din marele echipament, pentru a facilita revenirea lor grabnică la unități în caz de nevoie¹⁵³.

În timpul acestor lungi concentrări trupele au fost inspectate de Carol — însoțit de Statul Major general — și au făcut exerciții și manevre

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 318.

¹⁵⁰ *Documente răz. indep.*, vol. I, partea II-a, p. 365.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 381—386.

¹⁵² *Istoriul războiului din 1877—1878. Participarea României la acest război*. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri, Partea I, București, 1887, p. 40.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 41—42.

(unele chiar în prezența domnitorului) pe brigăzi sau chiar pe divizii. Organizarea mixtă a marilor unități tactice a înlesnit instrucția dorobanților și a călărașilor, apropiind-o, tot mai mult, de cea a trupelor permanente, care le serveau de model. În afară de completarea instrucției individuale, s-a căutat să se facă o intensă aplicare a regulamentelor tactice prin executarea unor exerciții și mișcări de trupe în condițiile cerute de o campanie adevărată. De asemenea s-au făcut, cu toate unitățile, exerciții de tragere, dar, în general — pentru a se economisi munițiile —, se recomanda a se deprinde soldații „a trage cu cumpăt, a aprecia distanțele” și a înlătura repeziciunea, spre a dobîndi „un foc precis”¹⁵⁴.

Spre a se putea rezista în fața unui eventual atac otoman pornit din direcția Ruseiului (unde turcii tocmai atunci își întăreau garnizoana), unii ofițeri de stat major — maiorul Iacob Lahovari, căpitanul Romulus Magheru și locotenentul Moise Grozea — au fost însărcinați la 22 noiembrie, de Marele Cartier general cu recunoașterea terenului între București și Giurgiu pe o zonă de 15 km la stînga și la dreapta liniei ferate care leagă cele două orașe. Recunoașterea trebuia să urmărească atît topografia terenului (obstacole naturale, defileurile, cursul apelor, căile de comunicație etc.) cît și întocmirea de statistici privind populația, produsele alimentare, mijloacele de transport, locuință, furaj etc. necesare unei armate în ofensivă ori defensivă¹⁵⁵. Tot în timpul acestor concentrări militare, o parte din trupele române au lucrat intens și la fortificarea unor puncte de însemnătate strategică — Calafat și Barboși — care trebuiau apărate cu orice preț spre a nu fi ocupate de inamic.

Cercetarea minuțioasă a zonei dintre București și Giurgiu și mai ales lucrările de fortificație de la Barboși și Calafat vor fi — după cum se știe — de un real folos în timpul războiului de la 1877. În afară de acestea, lunga concentrare din toamna anului 1876 și iarna celui următor au constituit un prilej pentru îmbunătățirea pregătirii practice a trupelor și, în mod deosebit, a celor teritoriale, pentru reîmprospătarea instrucției rezerviștilor, implicit pentru creșterea capacității de luptă a întregii armate române care își va demonstra, pregnant, valoarea — peste cîteva luni — în războiul de independență.

În încheiere, trebuie să accentuăm că armata națională — îndată după înființare — s-a dezvoltat și perfecționat continuu în anii formării României moderne. Majorarea efectivelor militare și înzestrarea lor cu armament modern s-a făcut în pofida protestelor Imperiului otoman și a îngrădirilor impuse Principatelor de marile puteri europene.

Intrucît Convenția de la Paris nu permitea sporirea armatei regulate românești decît cu o treime față de cifra fixată de Regulamentul organic, s-a căutat să se majoreze mai ales formațiunile teritoriale — de dorobanți și călărași cu schimbul — cărora li s-a dat o instruire cît mai apropiată de aceea a unităților oștirii permanente. Drept urmare, capacitatea militară a statului român — ca efective și oarecum și ca tehnică de luptă — a crescut în perioada 1830—1877 de circa douăzeci de ori.

¹⁵⁴ Documente răzb. indep., vol. I, partea I-a, p. 451—452.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 463—464.

Dezvoltarea vertiginoasă a forțelor armate a permis guvernelor românești să pună cu mai mult curaj problema înlăturării suzeranității otomane și a tutelei puterilor garante. Scopul principal al întăririi organismului militar al țării era, de altfel, legat tocmai de obținerea neatârării statului român, obiectiv care nu se putea realiza decît pe calea armelor și prin contribuția întregii națiuni. Totodată, pregătirea teoretică și instruirea practică a ofițerilor și soldaților au dezvoltat spiritul patriotic și capacitatea de luptă a trupelor, care au devenit conștiente de necesitatea de a se jertfi pentru cucerirea independenței naționale, iar biruințele românești de la Grivița, Rahova, Plevna și Smîrdan vor demonstra, cu pregnanță, acest lucru.

Astfel, de la începuturile modeste din 1830 — prin sprijinul popoului nostru — oștirea română s-a dezvoltat continuu devenind, la 1877, o armată modernă comparabilă, ca organizare, dotare și pregătire, cu marile armate ale timpului și care — în cadrul efortului general al întregii națiuni — avea să pecetluiască cu singele ei independența de stat a României.

LE DÉVELOPPEMENT DE L'ARMÉE ET SA FORMATION EN VUE DE LA CONQUÊTE DE L'INDÉPENDANCE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Dans la présence étude l'auteur continue d'analyser l'évolution de l'armée nationale — issue du peuple et s'identifiant avec ses intérêts — du point de vue organisationnel, législatif, de sa dotation en armement, de l'instruction et de la doctrine militaire, en étroit rapport avec le développement social et économique de pays.

On démontre que le développement impétueux des forces armées a permis aux gouvernements roumains de poser plus courageusement encore le problème touchant la suppression de la suzeraineté ottomane et de la tutelle des puissances garantes. Le principal but du renforcement de l'organisme militaire du pays était, d'ailleurs, lié précisément au recouvrement de l'indépendance de l'Etat roumain, objectif que l'on ne pouvait réaliser que par la voie des armes et la contribution de la nation tout entière. Dans le même temps, la formation théorique et l'instruction pratique des officiers et soldats ont fait développer l'esprit patriotique et la capacité de lutte des troupes qui sont devenues conscientes de la nécessité de se sacrifier pour la conquête de l'indépendance nationale, ce dont les victoires roumaines remportées à Grivitzza, Rahova, Plevna et Smîrdan témoignent pleinement.

Ainsi — est-il souligné en conclusion — en partant des modestes débuts de 1830, grâce aux efforts et sacrifices du peuple en 1877 l'on avait mi sur pied une armée roumaine moderne, comparable, sur le plan de l'organisation, de l'équipement et de la formation militaire, aux grandes armées de l'époque et qui — dans le cadre de l'effort général de la nation — a scellé de son sang l'indépendance de la Roumanie.

ASPECTE PARTICULARE ALE PROCESULUI FORMĂRII ORAȘULUI MEDIEVAL SUCEAVA

DE

M. D. MATEI

Într-un studiu, pe care „Revista de istorie” avea amabilitatea să mi-l găzduiască în paginile sale cu câțiva timp în urmă, vorbind despre teritoriile de la est și sud de Carpați ale țării noastre, sintetizăm una din reușitele cercetări arheologice românești privind evul mediu: „Cercetările din ultimele decenii au îmbogățit mult documentarea noastră cu privire la vechimea locuirii românești în vatra celor mai multe din orașele medievale din spațiul la care ne referim aici și, ceea ce este mai important, grație acestei documentări chiar căile de formare a acestor așezări ca aglomerări urbane se dovedesc mai variate decât au putut părea la un moment dat”¹. Cum, însă, realitatea exprimată astfel este una globală, constituită dintr-o serie de componente a căror analiză individuală se impune ca o sarcină de căpetenie și de primă urgență, considerăm că o reluare a discuției și o ilustrare a respectivei realități prin situațiile concrete pe care le cunoaștem din istoria celor mai importante și mai reprezentative orașe medievale românești poate prilejui cercetării noastre istorice contribuții viabile la cercetarea „fenomenului oraș” din istoria Europei evului mediu. Iar dacă am ales pentru o atare discuție etapa de început a istoriei orașului Suceava, aceasta se explică nu numai prin consistența cunoștințelor despre orașul amintit, care stau, astăzi, la îndemâna specialiștilor, ci și pentru că acestuia i s-a pus, vreme îndelungată, sub semnul întrebării caracterul său românesc.

Cu diverse prilejuri², am încercat să supun atenției specialiștilor unele din rezultatele mai importante ale cercetărilor arheologice întreprinse, timp îndelungat, atât pe teritoriul propriu-zis al orașului medieval Suceava, cât și în împrejurimile nemijlocite ale acestuia, evidențiind, de fiecare dată, semnificația mai mult sau mai puțin particulară a fiecăruia din elementele care păreau să jaloneze mai ferm drumul parcurs de respectiva așezare, în istoria sa mai mult decât milenară.

În acest sens, există toate temeiurile să se aprecieze că una din cele mai importante constatări, la care au condus cercetările arheologice de la

¹ M. D. Matei, „Revista de istorie”, 33, 1980, 3, p. 471—486.

² Cf. mai ales, M. D. Matei, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 71—87; idem, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 541—554.

Suceava și din împrejurimi, este aceea că ne aflăm în fața unei locuiri neîntrerupte, începînd, cel puțin, cu secolele II—III e.n. În spatele atestării acestei continuități de locuire de pe teritoriul orașului Suceava și din împrejurimi, se află, însă, probleme mult mai complexe, cu reale implicații și în studierea unor procese ce depășesc cu mult, ca importanță și amploare, pe acela al formării orașului medieval.

Ceea ce este cert (descoperirile care o atestă intrînd de mai mult timp în circuitul științific) este faptul că, în secolele II—III e.n., în marginea teritoriului pe care se va dezvolta ulterior orașul, a existat o așezare aparținînd dacilor liberi³, aceștia succedîndu-i, într-o aproape totală suprapunere topografică, o locuire aparținînd ariei culturale și spațiului cronologic ale culturii Sintana de Mureș⁴.

Amintind, în treacăt, că o intensă locuire dacică este atestată pe un teritoriu întins în jurul Sucevei (mai ales în zona de sud și sud-est a teritoriului înconjurător)⁵, vom reține, în mod special, faptul că locuitorii așezărilor identificate pînă acum cunoșteau nu numai o foarte variată gamă de produse de factură provincial-romană, dar se dovedeau capabili să producă ei înșiși, în condiții tehnice superioare, de sigură inspirație provincial-romană, mărfuri prin care imitau, cu o deplină reușită, pe cele primite, pe calea schimbului, din provincia învecinată.

Referitor la schimbul cultural practicat de dacii liberi din zona Sucevei cu teritoriul provinciei romane intracarpatică și, pe de altă parte, la cadrul cronologic în care se desfășura el, sînt de făcut cel puțin două observații, și anume: prin neîncadrarea sa în granițele provinciei romane Dacia, teritoriul la care ne referim nu a putut fi supus aceluiași proces de romanizare care s-a desfășurat în cuprinsul provinciei, aici problema punîndu-se numai în termenii limitelor unor schimburi culturale mai mult sau mai puțin intense, fapt ilustrat de cantitatea și varietatea produselor provincial-romane descoperite în așezările cercetate sau numai sondate arheologic.

Pe de altă parte, însă, este de remarcat faptul că schimburile culturale între locuitorii teritoriului est-carpatic și populația daco-romană din teritoriul intracarpatic nu s-au mărginit, cronologic, la perioada avută în vedere (secolele II—III e.n.), adică la perioada existenței provinciei, fenomenul respectiv dovedindu-se a avea o durată mult mai întinsă. Într-adevăr, deși în alte forme, specifice perioadei următoare, fenomenul schimburilor culturale dintre locuitorii teritoriilor est și intracarpatică va continua să se producă și în secolele următoare, prin aceasta înțelegînd perioada de pînă în secolul al VII-lea inclusiv. Fără să intrăm în detalii,

³ Gr. Foiț, *Materiale*, 9, 1970, p. 390—398. Atragem atenția asupra descoperirii, de data aceasta, chiar pe teritoriul orașului Suceava a unei necropole de incinerăție (s-au descoperit numai 9 urne funerare) din secolele II—III e. n., de caracter sigur dacic. Descoperitorul consideră necropola cu certitudine anterioară pătrunderii sarmaților pe teritoriul Moldovei (Gr. Foiț, *Studii și materiale, Istorie*, 3, Suceava, 1973, p. 217—224).

⁴ N. Ursulescu, *Studii și materiale, Istorie*, 3, Suceava, 1973, p. 59.

⁵ În ultimii ani, cercetările întreprinse în jurul Sucevei în obiective dacice au luat amploare, grație eforturilor susținute ale colegului Mircea Ignat de la muzeul de istorie din localitate. În acest sens, sînt de semnalat mai ales săpăturile întreprinse (dar rezultatele fiind încă inedite) în așezările de la Liteni—Moara și Liteni—Siret, ultima așezare pîrînd a prezenta elemente de fortificație.

vom aminti aici doar două dintre descoperirile mai semnificative făcute în complexe arheologice din apropierea nemijlocită a Sucevei, și anume: necropola de înhumăție de la Moara (secolele IV—V e.n.) și așezarea din secolele VI—VII de la Udești. Astfel, dacă necropola de înhumăție de la Moara (localitate situată la circa 4 km sud de Suceava), prin inventarul său, ca și prin toate elementele de rit și ritual specifice ariei culturale Sîntana-de-Mureș ilustrează uniformitatea dezvoltării culturale a populației autohtone în secolele IV—V, indiferent de teritoriul pe care îl ocupă⁶, anume descoperiri de la Udești capătă o cu totul altă semnificație.

După cum se știe, o dată cu secolul al V-lea, împrejurările concrete locale, create de măsura diferită în care teritoriul de la nordul Dunării a fost afectat de invazia hunilor, ca și prezențele etnice alogene din Transilvania, pe care teritoriile extracarpatiche nu le-au cunoscut, au imprimat anume particularități zonale dezvoltării culturale a populației românești. Fără să dispară, unitatea acestei dezvoltări se lasă mai greu surprinsă, singurul element comun continuând să fie reprezentat de *fondul* cultural daco-romanice precedent, din care, ca urmare a unor particularități locale în dezvoltarea istorică, se nasc anume aspecte culturale zonale sau chiar culturi cu o extensiune teritorială mai amplă. Or, tocmai datorită acestor împrejurări, devine mai ușor de remarcat pătrunderea într-o arie culturală anumită a unor produse din altă arie, realitate demonstrată de anume descoperiri de la Udești. Concret, aici a fost vorba de descoperirea unor fragmente ceramice provenite, cu siguranță, din Transilvania (ele fiind cu totul străine de fondul tradițional local)⁷, la care se adaugă și aflarea, tot aici, a unui complex funerar, aflat în marginea așezării din secolele VI—VII. Dacă acestui complex funerar nu i s-au aflat analogii, nici pînă astăzi, în teritoriul est-carpatic al epocii respective, el își găsește, în schimb, analogii în Transilvania⁸, ceea ce deschide noi și largi posibilități de studiere și de ilustrare a complexității schimburilor culturale (atît din domeniul culturii materiale, cît și din cel al culturii spirituale), desfășurate între comunitățile românești de pe ambii versanți ai Carpaților.

Dacă am stăruit mai mult asupra momentului și împrejurărilor amintite, nu am făcut-o numai pentru că acestea ilustrează relațiile continui ale teritoriului sucevean cu alte zone locuite de români, ci și pentru că în aceste relații dintre comunități românești este de căutat explicația capacității dovedite de acestea de a asimila, într-un timp istoricește scurt, comunitățile slave cu care au intrat în contact, începînd cu secolul al VI-lea.

Lăsînd în afara discuției de față deosebirile de opinii cu privire la atribuirea etnică a unor complexe arheologice din secolele VI—VII e.n., descoperite la Suceava (în punctul „Șipot”⁹), ceea ce este de reținut în legătură cu perioada secolelor amintite este faptul că comunitatea slavă stabilită aici spre finele secolului al VI-lea a suferit, într-un răstimp foarte scurt, puternica influență a populației autohtone, influență materializată

⁶ Emil I. Emandi, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 379—392.

⁷ M. D. Matei și Al. Rădulescu, Studii și materiale, Istorie, 3, Suceava, 1973, p. 276, fig. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 272, fig. 5.

⁹ Cf. M. D. Matei, Slovenská Archeológia, 10, 1962, 1, p. 149—174 și, respectiv Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, *passim*.

atît prin modificările produse în maniera de amenajare a locuințelor și în tehnica de construire a instalației de încălzit a caselor, cît și în tehnica de producere a ceramicii de întrebuintare curentă. Într-adevăr, prezența în locuințele nivelului II de la „Șipot” nu numai a unei ceramicii de certă factură autohtonă (lucrată la roată), dar și a uneia slave vădit influențate de cea locală (pe planul execuției tehnice și al ornamentării) nu lasă loc nici unui dubiu asupra efectelor pozitive pe care le-a avut asupra populației slave conviețuirea ei cu populația autohtonă, începînd cu primele decenii ale acestei conviețuiri, fenomenul fiind și mai ușor de surprins în primul nivel de locuire de la „drumul național”¹⁰.

Desigur, nu este aici locul să se intre într-o discuție de detaliu tehnic și cronologic privind problemele de mai sus. În schimb, nu poate și nu trebuie să se evite semnalarea faptului că, pe teritoriul viitorului oraș, nu s-au descoperit pînă acum urme consistente ale unei așezări aparținînd populației locale, astfel de urme constînd numai în fragmente ceramice disparate. Această realitate ridică, însă, în chip firesc, întrebarea: unde se va fi aflat așezarea (eventual, grupul de așezări) aparținînd populației locale, conviețuirea cu care a condus la apariția acelor elemente noi din cultura materială a slavilor identificați la „Șipot”?

Cercetări mai vechi (care așteaptă să fie încheiate) în împrejurimile localității Udești din preajma Sucevei au condus la descoperirea aici a unei astfel de așezări a populației autohtone, așezare databilă tocmai în secolele VI—VII.

Cum pe toată distanța dintre Suceava și Udești (mai bine cercetată prin recunoașteri de suprafață decît alte teritorii limitrofe Sucevei) s-au identificat atît *complexe* arheologice din primele secole ale erei noastre, cît și altele contemporane¹¹ cu cele din așezarea amintită de la Udești (toate dispuse în lungul apei Sucevei și destul de aproape de cursul *vechii* al acesteia) nu par a exista motive serioase de îndoială în legătură cu existența unor așezări mai numeroase ale populației autohtone, cu care slavii vor fi intrat în raporturi strînse de conviețuire și de care au și fost asimilați cu destulă rapiditate.

Acest grup de populație autohtonă nu este, însă, și singurul cunoscut pînă acum în împrejurimile Sucevei, o altă așezare deosebit de importantă, de caracter autohton, fiind aceea de la Botoșana¹², localitate situată, e drept, mai departe de Suceava decît cea amintită anterior. Constatarea existenței unor astfel de așezări în împrejurimile Sucevei nu este în măsură să surprindă explicația principală a prezenței lor într-o zonă ce s-a dovedit intens locuită și în secolele precedente trebuind a fi căutată, desigur, în primul rînd, în condițiile favorabile de viață, dar și de apărare,

¹⁰ M. D. Matei, *loc. cit.*

¹¹ În mod special, se impune atenției descoperirea de către Mircea Ignat, în așezarea de la Rus—Mănăstioara, a unor locuințe databile în secolele VI—VII e. n., în cuprinsul cărora, alături de ceramică lucrată cu mîna (considerată a fi de tipul Șipot—Nezvsko), s-au aflat și fragmente ceramice lucrate dintr-o pastă zgrunțuroasă, la o roată înceată, care au ca principală caracteristică pereții neteziți și mai subțiri (M. Ignat, *loc. cit.* p. 253, fig. 12/5 și 13/8—9). De reținut este, de asemenea, ipoteza autorului cercetării, potrivit căruia „nu este exclus ca această specie să continue tradiția ceramicii de aspect zgrunțuros, lucrată la roată, din secolele V—VI” (*Ibidem.*, p. 253 și nota 7). Pentru alte aspecte ale procesului asimilării slavilor, cf. și Șt. Olteanu, *Rapports du IIIe Congrès International d'archéologie slave*, 1, Bratislava, 1979, p. 581—585.

¹² Cf. Dan Gh. Teodor, *op. cit.* 1 passim.

pe care le oferea regiunea, în perioada amintită. Tocmai această împrejurare face să existe certitudinea că o intensificare și amplificare corespunzătoare a cercetărilor de suprafață nu va face decât să sporească numărul așezărilor de caracter autohton din zona care face obiectul discuției de față, astfel încât să poată fi intuit mai bine însuși cadrul etno-demografic și cultural al procesului asimilării slavilor de către populația autohtonă.

A reieșit din rîndurile precedente că autorul lor nu restrînge discuția asupra problemei continuității de viață autohtonă, ca o componentă obligatorie a aceleia a formării orașului medieval Suceava, la teritoriul viitorului oraș, și aceasta din cel puțin două motive: în primul rînd, a restrînge discuția la un teritoriu foarte limitat ar însemna să se neglijeze tocmai una din particularitățile modului de viață a populației autohtone din perioada migrației popoarelor și generată de aceasta, particularitate constînd în *mobilitatea așezărilor*. În al doilea rînd, însuși procesul formării orașului medieval de mai tîrziu ar fi lipsit de una din semnificațiile sale cele mai importante, dacă orașul ca atare nu ar apărea drept rezultatul acțiunii conjugate a unor factori multipli (economici, sociali, demografici, politici etc.) existenți pe o arie geografică amplă, care i-a asigurat orașului resursele materiale și umane formării și dăinuirii lui.

Revenind pe scurt la primul aspect, s-ar părea că nu este lipsită de folos precizarea că chiar problema împrejurărilor stabilirii slavilor pe teritoriul aici în discuție și a etapelor asimilării lor de către populația autohtonă ar avea mult de cîștigat dacă specialiștii ar acorda mai multă atenție conturării unui tablou mai puțin simplist decît cel actual al raporturilor teritoriale dintre așezările noilor veniți și acelea ale autohtonilor, atît în secolul al VI-lea, cît și mai tîrziu. Chiar dacă vor fi fost și excepții, este dificil de imaginat stabilirea acestei populații alogene, de fiecare dată, în chiar marginea unui sat al locuitorilor autohtoni, condițiile unei atare deplasări de populație cum a fost cea a slavilor fiind departe de idilismul cu care ele au fost aureolate de anumite scrieri de specialitate. Tocmai de aceea, este necesar ca atît problema continuității de locuire autohtonă în zonă, cît și aceea a asimilării slavilor de către autohtoni trebuie privite pe spații largi, rezultatul final al procesului nefiind pus în cumpănă de certele regrese de moment și de caracter zonal limitat.

Perioada imediat următoare celei la care s-au referit rîndurile precedente, și anume cea cuprinsă între secolele VIII—XI, este la fel de bine documentată prin descoperiri arheologice, atît pe teritoriul Sucevei, cît și în împrejurimile imediate. În acest sens, sînt de amintit așezările de la punctul „drumul național” din Suceava¹³, descoperirile din marginea satului Zaharești¹⁴, ca și cele de pe dealul din marginea satului Plăvălari¹⁵, ambele localități situate la sud de Suceava.

¹³ M. D. Matel, *loc. cit.*

¹⁴ Precizăm să cercetările de la Zaharești au fost efectuate de către semnatarul rîndurilor de față, în colaborare cu Emil I. Emandl, de la Muzeul de istorie din Suceava, și că rezultatele acestora vor fi publicate în nr. 9 al Anuarului muzeului județean Suceava (în pregătire).

¹⁵ Descoperiri inedite. Materialele se află depuse în colecția arheologică a școlii generale din această localitate, noi putîndu-le cerceta grație amabilității prof. Mihai Camilar și învățătorului Ioan Căpitanu, cărora le mulțumim și aici pentru aceasta.

Cercetarea problemei continuității de viață românească pe teritoriul Sucevei și în împrejurimile imediate s-a lovit, pînă de curînd, de dificultatea creată de lipsa unor descoperiri arheologice consistente aparținînd primelor două secole ale mileniului al II-lea, absență care putea da naștere unei imagini incomplete asupra acestei continuități, precum și unei false probleme a unui hiatus de circa două secole. Descoperiri de importanță excepțională făcute la Vornicenii Mari, localitate situată în bazinul superior al Șomuzului Mare, la numai circa 12 km sud-vest de Suceava, nu numai că au completat în chip substanțial documentarea arheologică cu privire la problema căreia îi sint rezervate rîndurile de față, dar au creat și posibilitatea adîncirii studierii altor probleme de interes istoric particular, asupra cărora nu este cazul, însă, să se stăruie, aici, lor fiindu-le închinată o lucrare a cărei apariție, poate, nu va întîrzia ¹⁶.

Pe scurt, este vorba despre descoperirea unei necropole de înhumație, datînd din secolele XI—XII, necropolă de caracter creștin, utilizată de o populație sedentară și agricolă, care nu poate fi decît populația românească a zonei ¹⁷. Descoperirea acestei necropole la Vornicenii Mari este importantă, înainte de toate, datorită faptului că se confirmă, în mod decisiv, prezența aici a unei populații românești la începutul mileniului II al erei noastre; la aceasta se adaugă, însă, și împrejurarea că bazinul superior al Șomuzului Mare se remarcă printr-un coeficient demografic foarte ridicat în veacurile următoare, pe o suprafață cu latura de circa 5 km fiind atestate, la începutul secolului al XV-lea, nu mai puțin de cinci sate ¹⁸.

Privind lucrurile prin prisma aceasta, și ținînd seama de faptul că alte descoperiri arheologice atestă vechimea unora din aceste sate cel mai tîrziu din secolul al XIII-lea, începe să se contureze și mai bine cadrul etno-demografic al procesului formării orașului Suceava, pe temeuri cert locale.

Cu alt prilej, am insistat asupra bogăției și densității locuirii rurale din teritoriul care înconjoară Suceava ¹⁹, menționînd și faptul că cele mai multe din satele care au constituit, ulterior, hinterlandul acestei aglomerări urbane au o vechime mai mare decît secolul al XIV-lea. Ceea ce este la fel de important de amintit în acest context este faptul că dacă, pînă de curînd, pe teritoriul viitorului oraș erau cunoscute numai descoperiri izolate (deși foarte importante) datînd din secolele XII—XIII, cercetările recente au prilejuit nu numai îmbogățirea cantitativă a respectivelor descoperiri, ci, mai ales, identificarea unui nivel cert de locuire aparținînd secolului al XIII-lea și începutului secolului următor.

Fără îndoială, sesizarea unor astfel de situații arheologice este deosebit de importantă, mai ales datorită suprafeței, totuși, relativ restrînse în care ele se concentrează, fiind știut că localitățile amintite sint răspîndite pe o rază de nici 20 km în jurul Sucevei. Dar dincolo de calitatea lor de probe materiale ale existenței unei populații stabile românești pe acest

¹⁶ M. D. Matei și Em. I. Emandi, *Habitatul rural medieval în valea Moldovei și în bazinul Șomuzului Mare (secolele XI—XVII)*, Edit. Academiei R. S. România (sub tipar).

¹⁷ M. D. Matei și Em. I. Emandi, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 585—597 (Facem precizarea că numerotarea mormintelor nr. 18 și respectiv 20 din fig. 2 pag. 589 se inversează.)

¹⁸ M. D. Matei și Em. I. Emandi, *Habitatul rural...* (cf. mai ales capitolul „Locuirea medievală din bazinul Șomuzului Mare”).

¹⁹ M. D. Matei, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 71—87.

teritoriu încă din secolele XI—XII — teritoriu pe [care unii cercetători de peste hotare îl văd populându-se cu români abia în secolul al XIII-lea (dacă nu chiar în cel următor) și numai prin imigrarea acestora din Transilvania — unele din descoperirile arheologice au semnificații mult mai ample decât cea deja semnalată.

Menționându-le pe rînd și succint, vom începe prin a arăta că ceramica descoperită în unele din mormintele necropolei din secolele XI—XII de la Vornicenii Mari se înscrie, prin particularitățile sale tehnice și stilistice, în marea arie culturală românească în care se include atît teritoriul Transilvaniei, cît și zona Dunării de Jos, arie în care respectiva ceramică își are originea cu multe secole înainte.

Descoperiri făcute la Suceava și aparținînd etapei imediat ulterioare (mai exact secolelor XI—XIII), descoperiri care constau din obiecte culturale²⁰ și chiar monete, ilustrează, de data aceasta, intrarea populației românești într-un circuit de schimburi culturale cu teritoriile învecinate, originea răsăriteană a unor astfel de descoperiri sau cea sudică a altora stînd mărturie acestor schimburi. Dacă, prin poziția sa mai mult sau mai puțin avantajoasă, de așezare situată chiar pe malul unui curs de apă de importanța Sucevei, viitoarea aglomerare urbană cu același nume ar justifica mai ușor practica unor astfel de schimburi culturale, nu același lucru s-ar putea afirma și despre așezarea rurală de la Liteni, beneficiară a unei poziții geografice sensibil mai puțin avantajoasă. Tocmai de aceea, este cu atît mai importantă descoperirea, în prima necropolă a satului, în morminte datînd de la finele secolului al XIII-lea și din primii ani ai celui următor, a unor obiecte de podoabă (cercei) care, aflîndu-și analogii prea apropiate cu descoperiri similare de la Dunărea de Jos (Păciul lui Soare), nu mai pot fi considerate ca fiind produse în mediul local din nordul Moldovei sub influența unor produse dunărene, ci numai ca obiecte ajunse aici, în împrejurimile Sucevei, pe calea schimbului²¹. În sfîrșit, pentru aceeași vreme (finele secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea) este de amintit descoperirea, tot la Suceava, a cîtorva fragmente ceramice, aparținînd unei specii lipsite de rădăcini locale și atribuite perioadei Hoardei de Aur²². Descoperire cu totul neobișnuită la Suceava, respectiva specie ceramică nu poate fi considerată, la rîndul ei, decît ca dovadă a unor schimburi ale locuitorilor acestei așezări cu teritoriile estice ale Moldovei, teritorii aflate sub stăpînirea mongolilor.

★

Neîndoielnic, cu excepția zonei sale răsăritene, unde stăpînirea mongolă implantase acea formă a aglomerărilor urbane care i-a fost proprie și al cărei caracter artificial s-a vădit, în primul rînd, prin dispariția acestora imediat după ce stăpînirea Hoardei de Aur a luat sfîrșit²³, teri-

²⁰ V. Spinei, „Dacia”, N. S., 19, 1975, p. 239, fig. 7/2.

²¹ Cercetările de la Liteni—Moara au fost efectuate de către autorul rîndurilor de față, în colaborare cu Emil I. Emandi, iar rezultatele lor vor fi publicate în nr. 9 al Anuarului muzeului din Suceava (în pregătire). Pînă la publicarea integrală a acestor rezultate, cf. M. D. Matei și Em. I. Emandi, Suceava, Anuarul Muzeului județean, 5, 1978, p. 225—235.

²² M. D. Matei, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 547, fig. 3.

²³ L. L. Polevoi, *Ocerki istoriceskoi geografii Moldavii XIII—XV v. v.* Chișinău, 1979, p. 30.

toriu est-carpatic nu cunoștea, la finele secolului al XIII-lea, așezări de caracter urban, în sensul strict al noțiunii. În aceste împrejurări, principala problemă care se pune (și a cărei rezolvare prioritară continuă să constituie una din sarcinile cercetării istorice românești) este de a se stabili dacă satul era unica formă de organizare a habitatului românesc, sau dacă în teritoriul nestăpinit de mongoli își făcuseră apariția embrioanele orașelor medievale de mai târziu.

Problema aceasta nu este deloc ușor de rezolvat și aceasta nu pentru că ar lipsi baza documentară a cercetării, arheologia furnizând suficiente documente care să poată fi utilizate în acest sens. Dificultatea rezidă, în primul rând, în faptul că specialiștii nu au ajuns la consensul atât de necesar în stabilirea criteriilor minimale în funcție de care să se judece valoarea și semnificația uneia sau alteia din aceste descoperiri. Tocmai de aceea, chiar și unele situații arheologice, ce se dovedesc, în urma unor reconsiderări istorice recente, a fi investite cu semnificații deosebit de bogate, au fost în situația de a trebui îndelung verificate, din acest punct de vedere realitățile de la Suceava putând fi considerate ca reprezentative.

După cum se știe, cu mai multă vreme în urmă, la Suceava s-au descoperit resturile unor fortificații, constând dintr-o palisadă și un șanț de apărare aferent²⁴. Condițiile obiective locale nu au permis nici urmărirea întregului traseu al fortificațiilor amintite și nici, mai ales, datarea foarte precisă a acestora, singura certitudine (din acest ultim punct de vedere) fiind aceea că palisada și șanțul de apărare au încetat să funcționeze abia în momentul în care voievodul Petru I zis Mușatinul a mutat „capitala” țării de la Siret la Suceava²⁵, moment care, și el, are nevoie de o încadrare cronologică mult mai exactă decât în prezent.

Desigur, în condițiile inexistenței și a altor așezări contemporane fortificate în teritoriul care ne interesează, faptul că Suceava *singură* (cel puțin așa apare în momentul de față) dispunea de astfel de fortificații crea, în primul rând, obligația de a se stabili în ce perioadă apariția lor se putea justifica. Dar cum descoperirile făcute pînă de curînd pe teritoriul orașului erau prea disparate și proveneau dintr-o suprafață de teren de o întindere apreciabilă, singura ipoteză plauzibilă ce se putuse formula era aceea că, cel puțin în cursul secolului al XIII-lea, locuirea de la Suceava avea un caracter dispersat, nivelul tehnic al unor descoperiri impunînd aprecierea că așezarea nu putea depăși caracterul uneia sătești²⁶. Abia o dată cu identificarea nivelului compact de locuire din zona curții domnești, nivel anterior perioadei mușatine și datat cu ajutorul fragmentelor ceramice din perioada Hoardei de Aur²⁷ a putut fi stabilită o relație plauzibilă între caracterul locuirii omenesti din Suceava sfîrșitului secolului al XIII-lea și începutului celui următor și fortificațiile amintite mai sus. Pe scurt, existența la Suceava a unei așezări întărite cu palisadă și șanț de apărare, fortificație rămasă în stare de funcționare vreme de aproape un secol, în condițiile unicității descoperirii în zona în discuție, devine aproape

²⁴ M. D. Matei și L. Chițescu „Dacia” N. S., 11, 1967, p. 321 și urm.

²⁵ *Ibidem*, p. 325—326 și fig. 2.

²⁶ M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 77—80.

²⁷ Cf. supra, nota 22.

obligatoriu să fie interpretată în sensul că respectiva așezare începea, la finele secolului al XIII-lea să-și piardă caracterul de așezare rurală și să parcurgă etapele de început ale procesului de transformare în aglomerare de tip urban²⁸. Prin aceasta, însă, discuția nu se epuizează, deoarece realitățile menționate mai sus nu își restrâng semnificația la datarea începuturilor procesului de urbanizare a Sucevei, ci impun nevoia suplimentară de stabilire și a *rolului politic* al așezării acesteia fortificate, în contextul istoric al Moldovei perioadei arătate. Cu alte cuvinte, cercetarea nu se poate mărgini să stabilească numai o latură a importantei etape pe care o parcurgea Suceava la începutul secolului al XIV-lea în evoluția sa ca așezare omenească, ci trebuie să încerce a stabili și măsura în care respectiva așezare exprimă și o anumită etapă a procesului *maturizării politice* a societății românești din zonă, proces care, desigur, cuprindea întreaga societate românească de la răsărit de Carpați.

După cum este cunoscut, încă de multă vreme, în literatura românească de specialitate se poartă discuții în legătură cu localizarea unei formațiuni politice românești, despre care face mențiune un izvor străin, și anume cronica rimată a lui Ottokar de Stiria²⁹. Întrucît studiul, relativ recent, al lui A. Armbruster³⁰ face o trecere completă în revistă a opiniilor diferiților istorici români care s-au ocupat de acest izvor și au încercat și localizarea acelei „țări a românilor” despre care vorbește el, în rîndurile de față nu socotim necesar să reluăm și noi discuția asupra respectivelor localizări, mulțumindu-ne să amintim doar că lipsa unor precizări mai nuanțate pe care să le cuprindă izvorul a facilitat localizarea „țării” respective, pe rînd, într-un spațiu care se întinde între nordul Moldovei și țara Făgărașului. În schimb, ni se pare de folos să amintim împrejurările la care se referă izvorul, și aceasta deoarece românii amintiți de el par să fi ajuns să reprezinte o anumită forță politică de care se ține seama, într-un context istoric de largă rezonanță.

Condițiile tulburi în care, după încetarea dinastiei arpadiene, s-a desfășurat lupta pentru tronul Ungariei, dintre diferiții competitori la coroana sf. Ștefan, au făcut posibilă, sau, mai curînd, chiar au facilitat intervenția în disputele politice destul de aspre ale vremii, nu numai a unor pretendenți străini cu șanse mai mult sau mai puțin notabile, ci chiar a unora din feudații transilvăneni. Un exemplu în acest sens îl constituie amestecul voievodului transilvănean Ladislau Kahn (care urmărea, el însuși, în chip mai puțin fătîș, ocuparea tronului ungar) într-un moment în care poziția pretendentului Otto de Bavaria părea în oarecare măsură

²⁸ Pentru unele aspecte ale problemei apariției fortificațiilor orașenești în Europa medievală și ale semnificației acestora, cf. Edith Ennen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Bonn, 1953, p. 152 și urm.; O. Foger, *Die Städtewesen Südwestdeutschlands vorwiegend im 12. und 13. Jahrhundert*, în *Die Städte Mitteleuropas im 12. und 13. Jahrhundert*, Linz, 1963, p. 41—54; F. L. Ganshof, *Étude sur le développement des villes entre Loire et Rhin au Moyen-Age*, Paris — Bruxelles, 1943, p. 35 și urm.; H. Preuss, *Die Entwicklung des deutschen Städtewesens*, I, Leipzig, 1906, p. 12; pentru existența orașelor lipsite de întărituri, cf. mal ales L. Musset, *Les peuples scandinaves au Moyen-Age*, Paris, 1951, p. 253—254.

²⁹ Ottokars *Österreichische Reichchronik*, ed. J. Seemüller, în *Monumenta Germaniae Historica*, Deutsche Chroniken, V, 2, Hannover, 1893, p. 1152—1154.

³⁰ A. Armbruster, „Studii”, 25, 1972, 3, p. 463 și urm.

consolidată. Atras în Transilvania, Otto de Bavaria este făcut captiv de voievodul Ladislau Kahn și, pentru mai multă siguranță, este trimis, pentru a fi păzit, într-o „țară a românilor”, aflată „dincolo de pădure”, voievodul (herr) acesteia prezentînd deplină încredere pentru a executa respectiva măsură. Adăugînd, în treacăt, că așteptările voievodului transilvan nu au fost decît în mică măsură îndeplinite, augustul prizonier fiind lăsat să plece din acea „țară” românească, vom reține doar faptul că Ottokar de Stiria știa că în anii 1307—1308, cînd se petrec faptele amintite de el, undeva „dincolo de pădure” exista o autoritate politică românească destul de bine încheată și prezentînd, prin aceasta, suficiente garanții pentru a îndeplini o misiune cu adînci repercursiuni politice, așa cum se dovedea misiunea de a-l scoate din competiția pentru tronul Ungariei pe unul din competitorii ce părea a-și fi asigurat succesul.

În ceea ce ne privește, ne raliem fără rezerve majore opiniei că această „țară” a românilor poate fi, cu destule temeiuri, localizată în teritoriul de la est de Carpați, considerînd că nu au fost înlăturate cu totul argumentele ce se opun situării ei în spațiul intracarpatic. Pe lîngă aceasta, și nu în ultimul rînd, ne îngăduim să acordăm valoare de argument tocmai realităților semnalate în rîndurile precedente, și anume existenței la Suceava, anume în perioada în care se petrec evenimentele politice descrise de Ottokar de Stiria, a unui centru fortificat, repetăm, singurul, pentru moment, de acest fel cunoscut în teritoriul din nordul Moldovei. Dar ce semnificație putea avea un astfel de centru fortificat, în contextul realităților politice est-carpaticе de la finele secolului al XIII-lea și începutul celui următor?

Cercetări întreprinse în anii din urmă, de un colectiv condus de semnatarul rîndurilor de față, în teritoriul cuprins între apa Moldovei, la sud, și cursul mijlociu al Sucevei, la nord, au condus la obținerea unui volum important de date arheologice, a căror confruntare cu anume date cuprinse în izvoare cartografice din secolul al XVIII-lea și mai tîrziu au conturat o imagine concludentă asupra concentrărilor demografice mai importante din zonă și asupra vechimii acestora. Principala concluzie de ordin istoric ce s-a desprins din cercetările amintite a fost aceea că, la începutul secolului al XIV-lea, în teritoriul amintit, se poate postula existența unor formațiuni politice de structură feudală, identice, ca semnificație, cu cnezatele de vale transilvănene și cu voievodatele cunoscute în toate teritoriile românești și intra- și extracarpaticе, în secolul al XIII-lea și în cel următor, anterioare formării statelor feudale românești de-sine-stătătoare³¹. Or, cum una din aceste formațiuni politice pare să se fi aflat chiar pe cursul mijlociu al Sucevei, ea cuprinzînd, în afara satelor de pe cursul apei amintite, și așezările din bazinul superior al Șomuzului Mare, Suceava apare, astfel, în chip firesc, foarte posibilul centru politic, militar și administrativ al ei, în acest fel explicîndu-se și existența așezării fortificate de aici.

Desigur, opinia exprimată aici are un vădit caracter ipotetic, de care este conștient, în primul rînd, semnatarul paginilor de față. Spre

³¹ M. D. Matei și Em. I. Emandi, *Habitatul rural medieval...* (v. mai ales capitolul „Premisele economice, sociale și demografice ale constituirii statului feudal de-sine-stătător Moldova, în lumina cercetărilor arheologice din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare”).

deosebire, însă, de alte opinii (și ele tot ipoteze de lucru), care urmăreau tot localizarea „țării românilor” la care se referea Ottokar de Stiria, acea de față beneficiază de un suport material indubitabil, reprezentat de așezarea fortificată de la Suceava, așezare contemporană cu evenimentele descrise de izvorul amintit. Și poate tocmai datorită acestui fapt, care face plauzibilă existența unei formațiuni politice de structură feudală în zona Sucevei, apare și mai tentantă stabilirea unei legături între formațiunea politică al cărei principal centru se va fi aflat la Suceava și acea organizare feudală, antrenată, din punct de vedere militar, în lupta dusă de regele polon Vladislav Lokietek împotriva marografului de Brandenburg în anul 1326, despre care vorbește Jan Długosz ³².

Este drept că cercetări, întreprinse tot în anii din urmă, în împrejurimile Rădăuților par să confirme ipoteza că și la Rădăuți era posibilă existența unui centru politic de felul celui din Suceava ³³, eventualitate susținută și de constatarea că depresiunea Rădăuților a cunoscut și ea o veche locuire și o densitate demografică ce puteau asigura temeiurile constituirii aici a unei astfel de formațiuni politice, înainte de constituirea statului feudal de-sine-stătător ³⁴. Cum, însă, pentru moment descoperirile din ultima localitate sînt departe de a avea consistența celor de la Suceava ar fi, credem, excesiv să li se acorde încă de acum o semnificație cu totul particulară, și tocmai de aceea păstrăm încă rezerva în legătură cu temeiurile unor formulări prea ferme. Ceea ce, însă, nu poate fi pus sub semnul întrebării, devenind de acum un bun al cercetării istorice românești, este faptul că *teritoriul din nordul Moldovei cunoștea, la începutul secolului al XIV-lea, stadiul unei dezvoltări economice, sociale, demografice și politice, care să fi impus cu necesitate apariția acelor forme de organizare politică reprezentate de cnezate și voievoodate.*

Revenind la situația specială a Sucevei, discuția de mai sus credem că reprezintă punctul de plecare pentru abordarea uneia din problemele cele mai importante și controversate din istoria începuturilor orașului medieval, și anume a problemei originii locale sau nu, a acestei aglomerări urbane, medievale.

După cum se știe, discuțiile referitoare la originea întemeietorilor orașului Suceava — pentru că anume în acești termeni se pune, pînă de curind, problema — au fost generate de chiar conținutul cronicilor interne moldovenești. Nevoia de a afla o explicație numelui orașului și dorința de a spori gradul de verosimilitate a afirmației că orașul a fost întemeiat de „cojocari” unguri ³⁵ a atras după sine și afirmația că, spre mijlocul secolului al XIV-lea încă, atît teritoriul orașului, cît și împrejurimile erau cu totul nelocuite, cu excepția aceluia prisăcar Iațco ³⁶, de la care trebuia să vină și numele Ițcanilor de mai tîrziu.

³² *Historiae Polonicae libri XII*, I, Lipsiae, 1711, col. 989—990.

³³ Ipoteza aparține autorilor importantelor săpături arheologice întreprinse aici, în anii din urmă, Lia și Adrian Bătrîna (cf. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 195).

³⁴ Em. I. Emandi, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 377—392.

³⁵ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 65.

³⁶ *Ibidem*, p. 64

Ulterior, și pornind de la alte considerente, istoricii români sau străini au pus la îndoială și ei originea românească a orașului, acesta apărând când fundație a elementelor de colonizare germane³⁷, când o creație a colonizării armenesti, când, în sfârșit, materializarea colonizării ruse³⁸. Desigur, abia dacă mai este nevoie să amintim, în oricare din aceste variante, erau puse sub semnul întrebării nu numai originea românească a orașului, dar chiar existența unei locuiri autohtone anterioare momentului în care fiecare dintre istorici considera posibil să situeze „întemeierea” orașului.

Preocupați doar de acest aspect al discuției, nu vom intra aici în discutarea altor puncte de vedere (în mod special, privind temeiurile economice ale formării orașului Suceava) și aceasta deoarece discuția ar comporta analiza critică a unei întregi concepții istorice evidențiate de unii savanți români, înainte de cel de-al doilea război mondial³⁹. Pentru ceea ce ne-am propus să subliniem în rândurile de față, este suficient să ne rezumăm la punerea în lumină a lipsei de temei a afirmațiilor potrivit cărora teritoriul Sucevei era nelocuit înainte de mijlocul secolului al XIV-lea. Or, din cele expuse în paginile precedente, credem că tocmai aceasta a reieșit, și anume faptul că, pe locul pe care se va dezvolta orașul înfloritor de mai târziu Suceava, nu numai că exista o locuire românească de dată veche, care nu a încetat nici un moment, dar așezarea de aici atinsese, încă la finele secolului al XIII-lea și la începutul celui următor, un stadiu de dezvoltare, care corespunde pe deplin unei etape avansate a procesului de feudalizare a societății românești est-carpătice, și anume aceea a cnezatelor și voievodatelor. În acest context, se impune atenției și rămîne, în continuare, o sarcină a cercetării românești de specialitate să stabilească momentul, împrejurările și consecințele așezării în Suceava a acelor elemente alogene despre care ne oferă informații atât izvoarele scrise, cât și cele arheologice, și a căror existență sigură în oraș, în ultima parte a secolului al XIV-lea, conferă discuției un conținut aparte: armenii și germanii. Cum, însă, despre această problemă, de o importanță cu totul particulară și care implică desfășurarea discuției între alți parametri, ne propunem să vorbim într-un studiu viitor, aici ne mulțumim să facem doar două precizări, și anume: în primul rând, ceea ce reține atenția în cazul special al populației armenesti stabilite în Suceava este lipsa cu desăvîrșire a resturilor de cultură materială, proprie și specifică acestei populații, și dacă n-ar fi fost cunoscutul act⁴⁰ al voievodului Alexandru cel Bun, din 30 iulie 1401, care nu și-ar fi aflat justificare dacă beneficiarii lui nu s-ar fi aflat în număr mare în Suceava, abia dacă s-ar fi putut face unele aprecieri mai consistente despre locuitorii armeni ai orașului. Din punctul de vedere al faptului de cultură materială, lipsa urmelor materiale specifice populației armenesti rămîne, pentru Suceava,

³⁷ Cf. de pildă, Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschland in Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.—18. Jahrhundert)*, München, 1960, V. și aprecierile lui Al. Andronic cu privire la această lucrare (RRH, 9, 1970, 5, p. 844).

³⁸ V. V. Pașuto, *Ocerki po istorii Galitsko-Volinskoi Rusi*, Moscova, 1951, p. 168.

³⁹ Cf. M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, p. 13 și urm.

⁴⁰ Cf. P. P. Panaitescu, RIR, 4, 1934, p. 5 și urm.

un mare semn de întrebare, în ciuda eforturilor făcute pînă în prezent de a se identifica acea zonă a părții mai vechi a orașului în care se va fi concentrat populația armenescă. Pentru că, indiferent prin ce filieră vor fi ajuns aici, este cu neputință a admite că elementele armenesti nu vor fi fost purtătoare ale unor mărturii materiale specifice.

În al doilea rînd (și parcă în opoziție cu situația semnalată anterior), este de remarcă că prezența elementelor germane ce s-au stabilit în Suceava este ferm atestată de descoperiri arheologice. După cum am remarcat cu alt prilej⁴¹, prin dispunerea lor pe harta orașului, descoperirile pe care le-am atribuit noilor veniți evidențiază legătura acestora din urmă cu autoritatea voievodală, precum și rosturile prioritare (cel puțin în etapa de început) ale prezenței lor în oraș: meșteri, specialiști în construcții în piatră. Prin aceasta, însă, ne grăbim să adăugăm, am căutat doar să atragem atenția asupra faptului că arheologia poate contribui la discutarea problemei, dar aceasta din urmă rămîne de o complexitate ce justifică o dezbateră specială. Și că este așa o dovedesc și alte descoperiri de la Suceava, dintre care un loc aparte ocupă construcția cu caracter deosebit, din perimetrul înconjurător al bisericii sf. Dumitru din oraș⁴².

★

Considerarea datelor materiale, care pot sluji la jalonarea etapelor principale ale istoriei milenare a așezării omenești ce va deveni orașul medieval Suceava scoate în evidență o realitate de însemnătate fundamentală: continuitatea neîntreruptă de viață, pe teritoriul sau în împrejurimile nemijlocite ale teritoriului viitorului oraș, începînd, cel puțin, cu primele secole ale erei noastre.

Importantă, în primul rînd, pentru că subliniază permanența condițiilor favorabile mersului mereu ascendent al unor comunități umane, constatarea aceasta capătă, în cazul special al Sucevei, o importanță sporită, tocmai datorită faptului că orașul, prin poziția sa geografică, se constituie ca urmare a acțiunii unor factori în care sînt antrenate resurse ale unei regiuni întinse, Suceava dovedindu-se, în ultimă instanță, rezultatul unei întregi evoluții istorice a societății românești din această parte a țării. Sensul ce se poate da acestei interpretări este, desigur, complex: pe de o parte, Suceava ne apare ca centru ce polarizează, începînd de la un moment dat, disponibilitățile multiple ale unei regiuni bogate în resurse materiale și anume, evidențiindu-și, însă, în același timp (altminteri, dăinuirea și dezvoltarea ulterioară a orașului ar fi fost de neconceput) capacitatea reală de a influența pozitiv dezvoltarea complexă a aceluiasi teritoriu, pe plan economic, în primul plan⁴³. Pe de altă parte, prin chiar poziția pe care (după cum am încercat să sugerăm) pare să o fi ocupat, pe plan istoric, în evoluția unui proces în care era antrenat întregul teritoriu de la răsărit de Carpați, așezarea fortificată de la Suceava se cere privită nu atît (sau numai) ca un oraș în devenire (cel mai tîrziu la începutul secolului al XIV-lea), ci ca sediul al unei autorități politice feudale constituite, corespunzătoare etapei premergătoare formării sta-

⁴¹ M. D. Matei, *op. cit.*, p. 131—160.

⁴² M. D. Matei, Al Rădulescu, Al. Arlimon, SCIV, 20, 1969, 4, p. 541—565.

⁴³ Pentru discuția mai amplă, cu privire la natura și evoluția raporturilor economice dintre orașe și sate în cursul evului mediu, în Țara Românească și Moldova, cf. M. D. Matei, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 365—384.

tului feudal de-sine-stătător. Privit prin această prismă, procesul formării oraşului medieval Suceava apare cu atât mai plin de semnificaţii, cu cât chiar dacă îşi va fi avut analogii — şi este sigur că acestea vor fi existat — în teritoriul extracarpatic al României, el ne oferă, pentru moment, un exemplu al complexităţii procesului formării oraşului medieval românesc, parte integrantă a „fenomenului oraş” din Europa veacurilor de mijloc.

ASPECTS PARTICULIERS DU PROCESSUS DE LA FORMATION DE LA VILLE MÉDIÉVALE DE SUCEAVA

RÉSUMÉ

L'ampleur particulière que les recherches archéologiques ont connue, recherches entreprises les dernières années, tant dans la ville de Suceava qu'à ses alentours, a conduit, normalement, à l'augmentation de la quantité d'informations qui se réfère au passé, plus ou moins éloigné de ce pays médiéval roumain. Estimé dans sa totalité, il est incontestable que le plus important résultat de ces recherches est le fait qu'on a réussi à démontrer la continuité de la vie soit à l'intérieur de la ville, soit à ses alentours, dès les premiers siècles de notre ère. La nécropole dacique du II-ème et du III-ème siècle qui se trouvait sur le territoire même de la ville, habitat, de la même période, découvert à la limite ouest de celle-ci (habitat superposé d'un autre, datant du IV-ème et du V-ème siècles, appartenant à l'aire culturelle Sîntana de Mureş) ou la nécropole d'inhumation du IV-ème et du V-ème siècle n.è, de Moara (4 Km sud de la ville) constituent les preuves matérielles d'une telle continuité.

Pour les siècles suivants, dans le même sens plaident tant des découvertes isolées faites à Suceava, que des complexes archéologiques découverts à Udeşti ou sur une surface étendue aux alentours de Suceava.

A base de ces découvertes, on a pu démontrer pas seulement la continuité de vie roumaine sur ce territoire, mais aussi l'existence des relations culturelles de cette population avec d'autres zones du nord du Danube habituées par des Roumains; ainsi on a pu comprendre plus facilement les conditions qui ont rendu possible l'assimilation par la population locale des slaves qui s'y sont établis, dès le VI-ème siècle.

La découverte de grande importance faite récemment à Vornicenii Mari, près de Suceava, représentée par une nécropole du XI-ème siècle appartenant à la population roumaine de cette zone, tout comme l'identification d'un niveau de vie à la fin du XIII-ème siècle et au commencement du siècle suivant sur la place même de la cour princière de Suceava ont complété, heureusement, la documentation archéologique, de telle manière que les affirmations conformément auxquelles la ville de Suceava aurait été construite sur un terrain vide semblent dénuées de fondement.

Le complètement de la documentation archéologique et la disparition de l'histoire de Suceava à la suite de quelques apparents hiatus ont conduit, d'une manière nécessaire, à la réinterprétation d'autres découvertes, importantes, faites antérieurement sur le territoire de la ville. C'est ainsi que, au cadre documentaire créé par les découvertes archéolo-

giques rappelées — ci-dessus — l'existence d'une forteresse qui entourait la ville de Suceava au commencement du XIV-ème siècle a une signification particulière (forteresse qui contenait une palissade et une douve de protection).

Quoique l'auteur fût conscient du caractère encore hypothétique de l'interprétation proposée, l'existence d'un tel château-fort à Suceava a la plus plausible interprétation dans la situation de celui-ci au commencement du processus d'urbanisation (la fin du XIII-ème siècle et le commencement du XIV-ème siècle) tout comme dans la considération de la ville de Suceava comme centre politique, administratif et militaire de ce „pays” des Romains, duquel parle la chronique en rimes d'Ottokar de Stiria sur les événements de 1307—1308, pendant les luttes pour occuper le trône de l'Hongrie, resté libre après la disparition du dernier arpadien. Si une telle interprétation a pourtant un caractère hypothétique, la détermination de l'ancienneté de la vie sur le territoire de Suceava et de sa continuité ininterrompue, durant le premier millénaire et les premiers siècles du deuxième millénaire, assure aux discussions sur l'origine roumaine de la ville de Suceava un profond fondement, et lui offre en même temps un caractère de certitude.

CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA RELAȚIILE CUBEI CU ȚĂRILE AMERICII LATINE (1959—1975)

DE

DORU BRATU

Numeroasele evenimente din anii 1979—1980 petrecute în America Latină au solicitat atenția opiniei publice mondiale prin implicațiile complexe care le-au generat. Noile transformări survenite în viața politică a numeroase țări latino-americane întăresc atributul de „continent vulcanic” folosit tot mai des în caracterizarea stării de spirit a popoarelor de la sud de Rio Grande. În etapa actuală în America Latină mișcarea revoluționară pentru eliberare socială, pentru democrație și socialism este strins legată de mișcarea de eliberare națională, dată fiind dependența economică și politică a majorității statelor latino-americane față de imperialism. Obținerea strategică fundamentală a forțelor progresiste și democratice este înfăptuirea unei revoluții antiimperialiste, agrare, democratice. Se face simțită din ce în ce mai mult în această parte a lumii creșterea spiritului de independență a multor țări de pe continent, aspirația lor către o dezvoltare continuă, opoziția crescândă față de tutela și politica imperialistă, ascuțirea contradicțiilor dintre popoarele latino-americane și monopolurile imperialiste.

Apare astfel evidentă cauza preocupărilor pentru studierea istoriei contemporane a acestui continent și a relațiilor dintre primul stat socialist din această parte a lumii, Republica Cuba, și restul țărilor latino-americane. De altfel necesitatea studierii istoriei Americii Latine se înscrie și ca o sarcină de mare importanță pe linia trasată de conducerea de partid, de secretarul general, frontului istoric privind cunoașterea aspectelor complexe ale vieții economice, politice și sociale ale acestui continent, cunoaștere ce va servi în întărirea relațiilor de colaborare, pace și prietenie cu popoarele latino-americane de care sîntem legați prin afinități de origine, cultură și limbă¹.

România a salutat cu căldură victoria revoluției cubaneze. La 26 octombrie 1959 au fost stabilite relații diplomatice între cele două țări. Tot la acea dată au fost semnate și acordurile pe termen lung care reglementează raporturile bilaterale în domeniul economic, tehnico-științific și cultural². România a sprijinit Cuba la O.N.U. și în alte organizații

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința activului central de partid și de stat*, Edit. politică, București, 1979, p. 27.

² *Sub steagul internaționalismului socialist*. Vizite și întâlniri reciproce ale conducătorilor de partid și de stat ai R.S.R. cu conducătorii de partid și de stat ai țărilor socialiste din Europa și Republica Cuba, Edit. politică, București, 1972, p. 332.

internaționale, manifestându-și deplina solidaritate cu lupta poporului cubanez împotriva agresiunii americane din aprilie 1961 și în timpul blocadei militare și a crizei din Marea Caraibilor din octombrie—noiembrie 1962. Un mare aport la întărirea legăturilor de prietenie și colaborare a celor două popoare l-au avut întâlnirile la nivel înalt dintre conducerea de partid și de stat ale celor două țări, dintre tovarășul Nicolae Ceaușescu și tovarășul Fidel Castro Ruz³.

Izvoarele folosite în cercetarea problemei care face obiectul lucrării de față cuprind atît informații ale presei române și străine, documente oficiale și cuvîntări, lucrări privind istoria Cubei, cu caracter special sau general, cît și lucrări de sinteză privind istoria contemporană universală. De mare folos în clarificarea unor probleme a fost consultarea revistei „Probleme ale păcii și socialismului”. Printre culegerile de documente amintim pe cea privind politica internațională a revoluției cubaneze, în două volume, publicate la Havana precum și culegerea de documente americane editată sub îngrijirea lui Henri S. Commager. Lucrări cuprinzînd cuvîntări ale conducătorilor de partid și de stat cubanezi sînt în număr îndestulător atît în limba spaniolă cît și în limba franceză și italiană.

Lucrările cu caracter general privind istoria contemporană a Americii Latine sînt în număr mic și adesea tributare formației autorilor care de cele mai multe ori se situează pe poziții ideologice opuse marxismului, socialismului științific și materialismului istoric, majoritatea acestor lucrări fiind apărute în Occident. Pentru formarea unei prime imagini de ansamblu pot fi folosite cu un avantaj real cunoscutele lucrări ale lui J. B. Duroselle și William Rostow. O sinteză prețioasă, din păcate adesea impregnată de un anticomunism desuet, o oferă lucrarea lui Herbert Herring *Storia dell' America Latina*. Una din lucrările cele mai prețioase pentru cel interesat de problemele unui subiect asemănător cu cel tratat de noi este cartea lui Boris Goldenberg *The Cuban Revolution and Latin America*, apărută la New York în 1965. Un foarte util instrument de lucru îl constituie monografia *Ocerki istorii Kubî*, apărută în editura „Nauka” la Moscova în anul 1978.

Dintre lucrările cubaneze trebuie menționată lucrarea în patru volume *Playa Giron. Derrota del imperialismo* și care este prin alcătuire și modul de tratare al subiectului de o valoare excepțională.

Lucrările românești privind Cuba sînt în număr de 7, cele mai utile studiului de față fiind volumul *Cuvîntări alese* cuprinzînd o serie de discursuri ale lui Fidel Castro, pînă în anul 1962. Lucrarea lui Ionel Cloșcă și Constantin Mihăilă privind Organizația Statelor Americane este fundamentală pentru înțelegerea modului de acțiune al sistemului interamerican. Dorim să mai menționăm lucrarea apărută în 1979 *Cuba revoluționară și România*, autor Aurel Pantea, care aduce o prețioasă contribuție la dezvoltarea istoriografiei românești privind primul stat socialist de pe continentul latino-american.

★

³ *Ibidem*, p. 342 precum și *Eveniment de importanță istorică în relațiile româno-latino-americane. Vizita oficială a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al P. C. R., președintele Consiliului de Stat al R.S.R., în unele țări din America Latină. Vizita în Republica Cuba*, 29 august — 3 septembrie 1972.

Victoria revoluției cubaneze salută cu entuziasm de toate forțele progresiste din lume a marcat începutul unor profunde transformări în toate domeniile vieții economice și social politice ale țării. După cum sublinia și Raul Roa, ministrul de externe al guvernului revoluționar, în septembrie 1960, „politica internațională a Cubei își are rădăcinile sale adânci în schimbările care au avut loc în structura politică, economică și socială a țării noastre, fiindcă întreaga politică internațională este corespondentul întregii politici naționale”⁴. Cu aceeași ocazie ministrul de externe cubanez arăta că la baza politicii internaționale a noului guvern democrat și revoluționar stau 3 principii fundamentale și anume: afirmarea plenară a suveranității naționale, extinderea relațiilor diplomatice, culturale și de prietenie cu toate popoarele lumii și diversificarea piețelor de desfacere, ceea ce reprezintă una din bazele fundamentale care garantează și protejează exercitarea deplină a suveranității naționale. Se preciza în continuare că de câte ori va avea prilejul Cuba se va afirma în arena internațională ca apărătoare, alături de interesele poporului cubanez, a intereselor țărilor subdezvoltate din lumea întreagă⁵.

În S.U.A. cercurile oficiale erau dispuse să acorde „credit” revoluției cubaneze în primele luni de la victorie. Pe măsură însă ce procesul revoluționar se adâncea devenea tot mai evidentă demagogia și duplicitatea administrației Eisenhower⁶. Forțele progresiste în frunte cu comuniștii nord-americani își exprimau însă adevărată deplină față de revoluție și idealurile ei, angajându-se „în mod solemn să apere drepturile Cubei la o suveranitate deplină și neîngrădită, independența și prosperitatea ei socială și economică...”⁷.

Mișcarea de solidaritate a popoarelor latino-americane cu revoluția cubaneză s-a manifestat din primele momente spontan, instinctiv, sub forma unui impuls emoțional de adeziune față de eforturile duse pînă la cele mai înalte culmi ale eroismului revoluționar care au caracterizat procesul ce se declanșase în Cuba în iulie 1953.

În Mexic, guvernul președintelui Lopez Mateos devine unul dintre cei mai energici apărători ai revoluției cubaneze⁸. În Venezuela influența revoluției cubaneze a făcut să crească opoziția împotriva guvernului Betancourt mai ales după ce în vara anului 1960 acesta a adoptat o poziție reacționară față de guvernul Castro⁹. În Brazilia ligile țărănești și-au exprimat în mod entuziast simpatia pentru Cuba, noul președinte Quadros luînd poziție fermă în fața oricăror sugestii anticubaneze ale nord-americanelor. Reprezentanții peroniștilor, comuniștilor și socialiștilor de stînga au creat în Argentina un front comun al sprijinitorilor revoluției cubaneze. Congresul partidelor socialiste și populare din America Latină care a avut loc în Uruguay, în luna iulie a anului 1960 s-a exprimat în

⁴ *La revolucion cubana ante al Mundo*, Havana, 1960, p. 84.

⁵ *Ibidem*, p. 83.

⁶ Herbert Herring, *Storia dell'America Latina*, Rizzoli, Milano, 1971, p. 580, precum și J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Dalloz, Paris, 1971, p. 622.

⁷ „Probleme ale păcii și socialismului”, revistă teoretică și informativă a partidelor comuniste și muncitorești, Ediția în limba română, an II, nr. 4, aprilie 1959, p. 87—88.

⁸ *Idem*, nr. 9 (25), an III, septembrie 1960, p. 47.

⁹ *Idem*, nr. 8 (24), august 1960, p. 47.

favoarea apărării revoluției cubaneze. „Revoluția cubană, se arăta în rezoluția întrunirii, nu este numai o revoluție cubană ci una continentală. Problemele Cubei sînt problemele tuturor țărilor Americii noastre mutilate de penetrația imperialismului”¹⁰. În Chile Fidel Castro a devenit un simbol pentru întreaga stîngă în lupta ei împotriva programului de stabilizare al președintelui Alessandri. Revoluția din Cuba a trezit simpatia entuziastă a maselor și guvernului din Bolivia. În Peru, în sprijinul revoluției cubaneze, s-au coalizat în jurul comuniștilor Mișcarea Stîngii Revoluționare, sindicatele, ligile țărănești și o parte a armatei. Președintele ecuadorian Velasco Ibarra se opunea cu înverșunare oricărei intervenții în problemele Cubei. În Columbia adepții revoluției cubaneze au dat naștere unei puternice mișcări de mase. Rezoluția celui de-al III-lea Congres al Partidului Muncii din Guatemala „Cu privire la solidaritatea cu Cuba”, arăta că partidul guatemalez sprijină poporul și regimul revoluționar cuban¹¹. Conferința Partidului Socialist Popular din Republica Dominicană și-a exprimat solidaritatea cu revoluția cubaneză și a condamnat agresiunea ce se punea la cale împotriva Cubei¹². Idei asemănătoare și-au găsit expresia și în apelul la solidaritate adresat maselor populare, patrioților și democraților de Partidul Unității Poporului din Haiti¹³. „El Mozo” organ al C.C. al Partidului Comunist din Panama arăta că revoluționarii panamezi sînt hotărîți să lupte pentru ca zona canalului să nu poată fi și să nu devină trambulină pentru un atac împotriva Cubei¹⁴.

★

Activitatea Cubei în cadrul Organizației Statelor Americane s-a concretizat în perioada de început a revoluției, așa după cum preciza ministrul de externe Raul Roa, printr-o neîncredere radicală față de toate activitățile organizației, activități considerate ca fiind cel puțin „suspecte” în sensul că deciziile luate au rămas adesea vorbe goale și au servit intereselor de dominație în America Latină¹⁵. Pe măsură ce activitatea guvernului revoluționar lovea în interesele monopolistilor americani, în paralel cu creșterea deosebită a mișcării de solidaritate față de revoluție în țările Americii Latine, S.U.A. au început să angajeze gradual O.S.A. împotriva Cubei. În acest sens s-a desfășurat cea de-a V-a reuniune consultativă a miniștrilor de externe ai țărilor membre ale O.S.A. în luna septembrie a anului 1959. În esență declarația de la Santiago (Chile), adoptată la această reuniune, încerca legitimarea intervenției în treburile interne ale statelor membre, care, după aprecierea în ultimă instanță a S.U.A., nu s-ar afla „sub protecția instituțiilor democratice”¹⁶. A urmat cea de-a

¹⁰ *Idem*, nr. 12 (40), an IV, decembrie 1961, p. 65.

¹¹ *Idem*, nr. 10 (26), an III, octombrie 1960, p. 78.

¹² *Idem*, nr. 8 (24), an III, august 1960, p. 49.

¹³ *Idem*, nr. 12 (27), an III, decembrie 1960, p. 49.

¹⁴ *Idem*, nr. 12 (40), an IV, decembrie 1961, p. 54.

¹⁵ *La revolucion cubana ante al Mundo*, p. 91.

¹⁶ După ce Cuba a semnat această declarație S.U.A. a pus în circulație un document ce demonstra creșterea comunismului în această țară. Cf. Ionel Cloșcă, Constantin Mihăilă, *Organizația Statelor Americane. De la principii la realitate*, Edit. politică, București, 1974, p. 131–133.

VI-a reuniune consultativă convocată în condițiile în care S.U.A. luau primele măsuri economice împotriva Cubei revoluționare, printre ele cea mai perfidă fiind aceea a reducerii cotei de zahăr importat de proveniență cubană cu un milion de tone¹⁷. Aceste acțiuni se împleteau cu activități cu caracter terorist printre care cele mai numeroase erau raidurile sistematice a unor avioane de proveniență americană care lansau asupra orașelor cubaneze manifeste, grenade de mină, bombe, cu scopul de a crea o stare de tensiune și nesiguranță, de a lovi în economia tinerei republici revoluționare prin incendierea plantațiilor de zahăr¹⁸. Formal cea de-a VI-a reuniune consultativă trebuia să condamne regimul lui Trujillo, în fapt ea a servit drept precedent în politica de agresiune dusă față de Cuba. Cu ocazia acestei reuniuni s-a evidențiat o nouă orientare în politica O.S.A. a cărei activitate urma a se desfășura de acum sub auspiciile tratatului interamerican de asistență reciprocă ce putea hotărî măsuri de constrângere mergând pînă la folosirea forței armate. Tot acum s-au adoptat pentru prima oară sancțiuni împotriva unui stat american hotărîndu-se ruperea relațiilor cu Republica Dominicană¹⁹. Continuînd politica de folosire a cadrului juridic oferit de O.S.A. împotriva statelor americane însăși, S.U.A. a reușit organizarea celei de-a VII-a reuniuni consultative a miniștrilor de externe din țările Americii Latine. Conferința fusese convocată pe baza unei agende propusă de Peru, dar ordinea de zi nu era decît copia fidelă a Rezoluției 93 de la Caracas, care a justificat agresiunea din Guatemala, obiectivul urmărit fiind acela de a crea bazele pentru o agresiune ulterioară împotriva Cubei. Ignorînd protestele guvernului revoluționar cubanez²⁰ conferința a avut loc pe baza ordinei de zi propusă de Peru între 16—28 august 1960. S.U.A. au prezentat o rezoluție în care era condamnată Cuba revoluționară subapreciînd însă presiunea pe care opinia publică o exercita asupra guvernelor din țările Americii Latine. Statele Unite au trăit experiența unei înfrîngerii parțiale: simpatia cubaneză a popoarelor Americii Latine ca și adîncă suspiciune cu care guvernele latino-americane priveau orice ar fi putut fi interpretat ca o intervenție în problemele unei republici surori, au atîrnat mai mult decît presiunea guvernului nord-american și antipatia față de comunism. S-a votat o rezoluție cu 19 voturi pentru și niciunul împotriva (Cuba părăsind demonstrativ întîlnirea), care se mărginea la a condamna „comunismul internațional” interzicînd statelor americane să întrețină relații cu țările socialiste. În rezoluție numele Cubei nu era amintit²¹.

Răspunsul poporului cubanez a fost de o mare demnitate revoluționară și a îmbrăcat forma „Declarației de la Havana” adoptată într-o atmosferă de entuziasm clocolitor de cei 1 200 000 de oameni prezenți la mitingul din capitala Cubei. „Declarația de la Havana”, adevărat document programatic al revoluției cubaneze pornită pe calea socialistă de dezvoltare confirma hotărîrea poporului cubanez „de a acționa în interesul

¹⁷ Fidel Castro, *Cuvtntări alese*, Edit. politică, București, 238.

¹⁸ *Ibidem*, p. 234—235.

¹⁹ Hotărîre fără efect deoarece S.U.A. au ignorat-o. Cf. Ionel Cloșcă, Constantin Mihăilă, *op. cit.*, p. 131—133.

²⁰ Vezi declarația guvernului cubanez în legătură cu propunerea Perului în *La revolucion cubana ante al Mûndo*, p. 107.

²¹ Ionel Cloșcă, Constantin Mihăilă, *op. cit.*, p. 131—133.

destinului comun al Americii Latine, fapt care va permite țărilor noastre să făurească o adevărată solidaritate întemeiată pe voința liberă a fiecăruia dintre ele, pe aspirațiile comune ale tuturor”²². Atitudinea fermă a Cubei revoluționare a găsit un larg ecou în rindul popoarelor latino-americane, a elementelor progresiste, ale intelectualității acestor popoare. Mișcările de solidaritate și-au înfățișat activitatea. În acest context guvernul S.U.A., văzându-și zădărnice planurile urzite în umbra O.S.A., a trecut la acțiuni fățișe de înăbușire a revoluției cubaneze, rupînd relațiile diplomatice cu Cuba la 1 ianuarie 1961 și pregătind intervenția militară.

Ideia invaziei militare a început să prindă contur în vara anului 1960. Îngrijorată de adîncirea revoluției cubaneze și de ecoul acesteia pe continentul american administrația Eisenhower căuta o modalitate de a pune capăt unei stări de fapt care devenise stînjenoare pentru Statele Unite. Pentru avantajul teoretic de a lăsa S.U.A. în afara „afacerii” s-a hotărît organizarea unei invazii cubaneze, cu ajutorul unui corp expediționar format din refugiații de origine cubaneză, în marea lor majoritate reprezentanți ai claselor și păturilor sociale lovite de transformările revoluționare. Sarcina organizării întregii acțiuni a căzut în seama Agenției Centrale de Investigații, organism specializat în astfel de activități²³. Spre sfîrșitul mandatului lui Eisenhower problema a rămas în suspensie urmînd ca ea să fie preluată de noua administrație. După alegerea sa John Kennedy a fost destul de des informat cu privire la situația din Cuba²⁴. În urma unui raport detaliat făcut de directorul C.I.A., Allen W. Dulles, președintele a permis continuarea eforturilor F.B.I. și C.I.A. în vederea organizării recrutării refugiaților cubanezi pentru detașamentul de invazie. În scopul organizării lor politice s-a creat un așa-numit „Front Revoluționar Democrat” sub conducerea exilaților burghezi, liberali în special, cărora li s-au alăturat partizanii lui Batista. Mijloacele financiare destinate viitorilor luptători se pare că proveneau din „donațiile” unor mari companii americane²⁵.

La 5 aprilie 1961, învingîndu-și toate ezitățile președintele și-a dat acordul definitiv față de proiectul C.I.A. Imediat s-a constituit un „Consiliu Revoluționar Cuban”, în scopul instituirii, odată cu victoria invaziei, a unui guvern cubanez „liberal și moderat”, ostil comunismului²⁶. Planul operațional a fost botezat „Must Go!” — un nume sugestiv și care se

²² Fidel Castro, *op. cit.*, p. 209—214.

²³ C.I.A. a organizat, de exemplu, în 1954 răsturnarea guvernului democratic din Guatemala. În rîndurile mercenarilor circula un joc de cuvinte legat de inițialele acestui organism C.I.A. = Cuba Invasion Agency (Agenția pentru invazia în Cuba) — cf. Eugen Phoebus, *Blitz—eșecul agresiunii împotriva Cunei*, Edit. politică, București, 1961, p. 33. Vezi și K. M. Obiden, *Cuba în luptă pentru libertate și independență*, Edit. politică, București, 1960.

²⁴ *Historia de una agresion*, Edición Venceremos, Havana, 1962, p. 212. Vezi și *Ocerții istorii Kubl*, Nauca, Moscova, 1978, p. 448—453.

²⁵ J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 626.

²⁶ *Ibidem*.

voia aducător de noroc ²⁷. În linii mari el era următorul : forțele exilaților cubani vor debarca într-un loc izolat de pe coastele Cubei. Sosirea lor va produce o ridicare populară împotriva guvernului Fidel Castro și dezertări în masă în cadrul armatei. Dacă forțele de invazie anticastriste vor reuși să mențină un cap de pod timp de două săptămâni, S.U.A. vor recunoaște un nou guvern al Cubei libere și vor interveni direct în conflict. Se miza pe faptul că în Cuba populația ar fi în pragul unei răscoale și că în fața acestei răscoale Fidel Castro va fugi din insulă ²⁸. Cei aproximativ 1000 de mercenari recrutați au fost împărțiți în mai multe grupuri și transportați din insula Osepon din Forts Mayers, Florida, cu consimțământul guvernelor respective, la o serie de baze din Guatemala și Nicaragua unde au fost antrenati în mod special pentru acțiunea plănuită. Pentru pregătirea condițiilor locale, în vederea invaziei în Cuba, se trimiteau prin intermediul bazei navale de la Caimanera, cu ajutorul submarinelor sau parașutați, spioni, teroriști, provocatori, cu misiunea de a pune în aplicare un imens plan de sabotaj și diversiune ce urma să instaleze haosul economic. Majoritatea acțiunilor de acest fel au eșuat ca urmare a activității energice a „Comitetelor pentru apărarea revoluției” (CDR) ²⁹.

Pregătirile fiind terminate la 4 aprilie, președintele Kennedy a avut o ultimă consultare cu membrii Departamentului de Stat și șefii Pentagonului, hotărându-se definitiv să se pornească operațiunea proiectată ³⁰.

La 12 aprilie 1961 președintele Kennedy declara într-o conferință de presă ca răspuns la zvonurile care circulau că nu va avea loc nici un fel de intervenție armată în Cuba ³¹. Trei zile mai târziu, la 15 aprilie, s-a declanșat așa-numita „Operațiune Preludiu” care urma să distragă atenția și vigilența forțelor armate revoluționare prin intermediul violării spațiului aerian și a apelor teritoriale cubaneze. În această zi la orele 6 a.m. flotila aeriană anticastristă a întreprins un atac prin surprindere asupra mai multor orașe cubaneze făcând numeroase victime, morți și răniți, din rândul militarilor și civililor. Obiectivul principal, și anume acela de a distruge forța aeriană revoluționară la sol, nu a fost atins ³². În presa nord-americană s-a lansat știrea că aviația cubaneză a suferit pierderi produse de către proprii săi piloți care și-au bombardat propriile aerodromuri înainte de a fugi din Cuba. Se încerca în acest fel derutarea opiniei publice, mascarea rolului jucat de S.U.A. și ponegrirea guvernului revoluționar condus de Fidel Castro ³³.

²⁷ Marcel Niedergang, *Les vingt Ameriques Latines*, Edition du Seuil, Paris, 1969, tomul III, p. 242.

²⁸ *Ibidem*. Trebuie menționat că în ciuda afirmațiilor categorice și evident eronate ale CIA, existau și oameni politici realiști care se opuneau acestei expediții militare. Amintim în acest sens poziția senatorului William Fulbright, președintele comisiei pentru relații externe a Senatului.

²⁹ CDR-urile au fost înființate la 28 septembrie 1960 ca o formă specific cubaneză pentru apărarea revoluției de către poporul organizat — cf. *Pueblo Organizado*, Ediciones con la Guardia en Alto, Havana, 1965, p. 11—12.

³⁰ *Historia de una agresion*, p. 217.

³¹ Henri Steele Commager, *Documents of American History*, New York, 1968, p. 680—684.

³² Fidel Castro, *op. cit.*, p. 307.

³³ *Playa Giron. Derrota del imperialismo*, p. 62 și 67.

Prin agresiunea armată împotriva Cubei se violau numeroase prevederi ale dreptului internațional printre care alineatul 3 și 4 ale Cartei O.N.U. Se încălcau de asemenea și obligațiile specifice impuse de art. 17 al Cartei O.S.A. În același timp se încălcau obligațiile speciale asumate de Statele Unite prin termenii convenției din 1928 ³⁴.

În condițiile violării suveranității și integrității sale de stat Cuba a cerut o reuniune de urgență a Consiliului de Securitate al O.N.U. în cadrul căruia reprezentatul acestei țări, Raul Roa, a acuzat S.U.A., Guatemala și Nicaragua ca fiind implicate în acțiunea de răsturnare prin forță a guvernului legitim al țării sale ³⁵. Timp de câteva zile Consiliul de Securitate al O.N.U. va fi scena unde ambasadorul Adlai Stevenson a jucat o vastă partitură, adesea penibilă, a unei tragicomedii, a inocenței, nereușind să convingă pe nimeni, nici măcar presa nord-americană, de adevărul celor susținute.

În timp ce la O.N.U. reprezentanții guvernelor complice ale S.U.A., ambasadorul guatemalez și nicaraguan încercau să susțină guvernul nord-american prin declarații pline de un cinism nemaifilnit ³⁶ la ora 2,30' în dimineața zilei de 17 aprilie 1961 a început să debarce pe coasta cubaneză, în sudul provinciei Las Villas, în zona cunoscută sub numele de Cienga de Zapata, venind din Puerto Cabezas, Republica Nicaragua, o brigadă compusă din aproximativ 1.500 de oameni. Încă din primele momente invazia mercenară s-a lovit de rezistența eroică a milițiilor naționale revoluționare, a forțelor armate revoluționare, a întregului popor mobilizat la luptă sub lozincă „Patria sau Moartea!” ³⁷.

În urma operațiunilor întreprinse de guvernul revoluționar cubanez în noaptea de 19 spre 20 aprilie 1961 la ora 3,15' a.m. orice rezistență a mercenarilor înceta marcînd sfîrșitul fără glorie al unei expediții pentru care nu a mai existat „nici măcar un Dunkerque” ³⁸.

Bilanțul final al bătăliei de la Playa Giron va fi destul de rușinos pentru cei ce pusese ră la cale invazia. Au fost luați prizonieri 1179 mercenari împreună cu tot echipamentul, au fost doborîte 10 avioane, au fost scufundate 10 unități navale, au fost capturate 6 tancuri „Sherman” precum și mortiere, arme antitanc, aruncătoare de mine, mitraliere, autocamioane militare și sute de tone de muniții. Din rîndul mercenarilor s-a înregistrat un număr de 82 de morți ³⁹.

Pierderile cubaneze au însumat un număr de 87 de morți și 250 de răniți la care se adaugă zecile de vieți ale muncitorilor, femeilor și copiilor asasinați în timp ce se aflau integrați în activitatea lor zilnică, ca și pagubele materiale în valoare de milioane de pesos. Forțele aeriene revoluționare au pierdut un număr de 6 avioane ⁴⁰.

³⁴ *Historia de una agresion*, p. 367—368.

³⁵ *Playa Giron. Derrota del imperialismo.*, tomo III, care prezintă dezbaterile în Consiliul de securitate. Nefăcînd obiectul studiului de față insistăm mai puțin asupra acestei chestiuni. Trebuie însă menționată poziția constructivă a României. În legătură cu aceasta vezi „Scînteia”, nr. 5139, 19 aprilie 1961, p. 6.

³⁶ *Historia de una agresion*, p. 225.

³⁷ În legătură cu amănuntele militare ale operațiunii vezi *Historia de una agresion și Playa Giron. Derrota del imperialismo*, tomo I.

³⁸ *Ibidem*, precum și „Scînteia” nr. 5141, 21 aprilie 1961, p. 6.

³⁹ Fidel Castro, *Cuînlări alese*, p. 334—335; *Historia de una agresion*, p. 221; Herbert Herring, *op. cit.*, p. 580.

⁴⁰ Fidel Castro, *op. cit.*, p. 334, *Historia de una agresion*, p. 50.

Victoria cubaneză de la Playa Giron marca prima mare înfrângere a imperialismului nord-american pe continent, atît în plan politic cît și pe plan militar.

La 18 aprilie 1961 președintele Cubei, Osvaldo Dorticos și primul ministru, Fidel Castro, adresau un apel popoarelor lumii: „Adresăm popoarelor Americii și întregii lumi chemarea de a fi solidare cu noi. Cerem îndeosebi fraților noștri din America Latină să-i facă pe imperialiștii nord-americani să simtă forța de netăgăduit a acțiunilor prietenilor noștri”⁴¹.

În America Latină mișcarea de solidaritate cu revoluția cubană a fost continuă, nestăvilită și combativă.

În Mexic, a doua zi după invazie, președintele republicii, Adolfo Lopez Mateos, a reafirmat politica guvernului său de neintervenție și respectare a dreptului la autodeterminare a popoarelor⁴². În ziua de 18 aprilie a avut loc o mare manifestație în capitala țării și mai mult de 1000 de voluntari se pregătiseră deja să plece în Cuba, pentru „a lupta împotriva agresiunii”, cu riscul de a pierde cetățenia mexicană⁴³. Președintele Braziliei, Janio Quadros a ratificat atitudinea guvernului brazilian de a nu se supune șantajului imperialist care împinge guvernele latino-americane împotriva Cubei⁴⁴. Clasa muncitoare braziliană s-a situat alături de revoluția cubană. Studenții au organizat înrolări de voluntari pentru a merge să lupte în Cuba, acțiune oprită însă de autorități. Poporul chilian s-a ridicat în masă în apărarea revoluției cubaneze. În ziua de 20 aprilie a avut loc o adunare comună a Frontului de Acțiune Populară, Confederației Unice a Muncitorilor din Chile, Federației Studenților Chilieni, Colegiului Învățătorilor și Comitetului de Pace Chilian. La această adunare s-a început și înrolarea voluntarilor pentru lupta din Cuba. Salvador Allende, senator și președinte al Frontului de Acțiune Populară a denunțat agresiunea organizată cu ajutorul S.U.A., arătînd că lupta Cubei este un simbol al luptei popoarelor latino-americane⁴⁵. Exprîmîndu-și poziția sa față de triumful poporului cubanez, Partidul Comunist Chilian, prin glasul secretarului său general, Luis Corvalan, proclama că eșecul invaziei din Cuba este „înfrîngerea cea mai rușinoasă pe care imperialismul a suferit-o în America-Latină”⁴⁶. În Argentina, cu toată repreșiunea dezlănțuită de guvern, poporul nu a ezitat să-și manifeste sprijinul său față de Cuba. Au fost atacate cu bombe și sticle incendiare diferite reprezentanțe și instituții nord-americane. În ziua de 20 aprilie Comitetul Național al Organizației de Tineret a anunțat iminenta plecare a primei brigăzi de voluntari pentru apărarea revoluției cubaneze⁴⁷.

⁴¹ „Scnteia”, an XXX, nr. 5139, 19 aprilie 1961, p. 4, precum și Alvaro Prendes, *En el Punto Rojo de Mi Colimador*, Edicione Huracan, Havana, 1976, p. 121.

⁴² *Historia de una agresion*, p. 430—443, precum și colecția „Scnteia” din 17—25 aprilie 1961.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Historia de una agresion*, p. 443.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 446.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 449.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 452.

Centrala Unică a Muncitorilor din Uruguay cu peste 250.000 de muncitori afiliați recomanda într-un vibrant manifest adresat oamenilor muncii, sectoarelor progresiste și întregului popor să-și îndeplinească prin orice mijloace datoria de solidaritate cu revoluția cubaneză⁴⁸. Guvernul bolivian a condamnat acțiunea din Cuba și atitudinea țărilor utilizate ca bază de către mercenari. În ziua de 17 aprilie conducătorul Centralei Muncitorești, Stanley Gamberos, a făcut cunoscut că 300 de bolivieni s-au înscris pentru a pleca în Cuba. În Columbia cu toată opoziția guvernului, care a folosit pe cale largă mijloacele militare, în ziua de 18 aprilie au avut loc patru manifestații de solidaritate convocate de diferite organizații politice de stînga: Partidul Comunist, Partidul Socialist, Mișcarea Revoluționară Liberală, Mișcarea „7 ianuarie”, „Mișcarea populară Gaitanistă”. S-au înregistrat sute de înscrieri ale tinerilor pentru detașamentele de voluntari constituite în ajutorul revoluției cubaneze⁴⁹. În Venezuela guvernul Betancourt a suspendat garanțiile constituționale și cursurile universitare pentru a putea face față amplelor manifestații de solidaritate cu poporul cubanez inițiate de Partidul Comunist, Mișcarea Republicană de Stînga și Partidul Uniunii Republicane Democratice⁵⁰. Jose Maria Velasco Ibarra, președintele Republicii Ecuador, arăta că acțiunile îndreptate împotriva Cubei „au sfărîmat toate principiile dreptului internațional și toate normele de viață juridică mondială și panamericană”⁵¹. Cu toate măsurile de precauție luate de guvernul Ydigoras Fuentes, poporul guatemalez a realizat numeroase acțiuni de solidaritate cu Cuba și de protest împotriva politicii urmate de guvern. La 18 aprilie mii de persoane s-au reunit în fața Palatului Național pentru a protesta împotriva agresiunii imperialiste⁵². Adunarea populară de solidaritate de la San Jose, din 19 aprilie, s-a alăturat valului de mișcări de solidaritate declanșat de intervenția din Cuba. Încă din aceeași zi 150 de tineri costaricani s-au organizat pentru a merge în Cuba în apărarea revoluției⁵³. În Panama, mai ales în zona canalului, s-au semnalat ciocniri violente cu poliția în cadrul unei manifestații de solidaritate cu Cuba, desfășurată sub lozincile: „Trăiască Cuba !”, „Jos imperialismul yankeu”⁵⁴.

Oprobiul față de acțiunea împotriva Cubei și simpatia față de eroicul său popor s-au manifestat în întreaga lume începînd chiar cu S.U.A.⁵⁵. Mișcarea de solidaritate cu revoluția cubaneză s-a dezvoltat în numeroase țări capitaliste ca Franța, Italia, Canada, Japonia, India, Australia, Grecia, Austria, Anglia, R.F.G., Egipt, unde au avut loc numeroase acțiuni de protest împotriva invaziei mercenare, cerîndu-se încetarea ei imediată și oferind un puternic suport moral luptei eroice a poporului cuban⁵⁶.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 456.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 464.

⁵¹ *Ibidem*, p. 467.

⁵² *Ibidem*, p. 470.

⁵³ *Ibidem*, p. 474.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ „Scnteia”, an XXX, 17 aprilie, p. 4 și 20 aprilie 1961, p. 6.

⁵⁶ *Playa Giron. Derrota del imperialismo*, tomo II, p. 50—56;

Tările socialiste s-au situat în fruntea mișcării de solidaritate cu poporul cubanez desfășurând o activitate multilaterală de sprijinire a guvernului Fidel Castro⁵⁷. Menționăm totodată că, alături de celelalte țări socialiste, România s-a situat pe o poziție de solidaritate activă cu lupta eroicului popor cubanez, acționând în cadrul organizațiilor internaționale pentru încetarea imediată a agresiunii⁵⁸.

Putem concluziona așadar că dorința tuturor forțelor progresiste din lume de a reaseza relațiile internaționale dintre state pe alte principii decât cele ale forței sau ale amenințării cu folosirea ei și-au găsit expresie în mișcarea de solidaritate cu Cuba revoluționară și eroicul său popor.

În condițiile create de adâncirea caracterului socialist al revoluției cubaneze și de eșecul agresiunii militare împotriva ei, S.U.A. vor încerca să angreneze tot mai mult O.S.A. în acțiunile ostile împotriva Cubei. Această activitate a fost ușurată de așa-numita „Alianță pentru Progres” născută din inițiativa președintelui Kennedy și care va fi folosită ca pirghie de Statele Unite pentru escamotarea reticențelor pe care le aveau unele guverne ale unor țări latino-americane față de pericolele pe care le-ar putea naște acțiunile ostile împotriva Cubei în propriile țări. În „Alianța pentru Progres” și-au găsit expresia două forme paralele de acțiune: opoziția directă față de revoluția cubaneză și încurajarea unor reforme sociale largi care urmăreau să slăbească mișcarea revoluționară⁵⁹.

John Kennedy, care proclama „Alianța pentru Progres” în martie 1961, acționa în numele tendinței cu fațadă democratică a cercurilor politice americane ce doreau să liniștească burghezia latino-americană speriată de revoluția cubaneză prezentată de oligarhia financiară nord-americană „ca un avertisment”⁶⁰.

„Alianța pentru Progres” își va găsi confirmarea la întâlnirea Consiliului Economic și Social Interamerican (I.A. — ECOSOC) care a avut loc la Punta del Este în august 1961. Cuba a trimis la conferință o delegație condusă de Ernesto Che Guevara⁶¹. Așa după cum aprecia acesta, făcând analiza evenimentelor desfășurate la această conferință, S.U.A., care nu putuseră să înăbușe revoluția cubaneză, porniseră pe calea izolării ei, prilejul reuniunii I.A. — ECOSOC, marcând pregătirea acestei izolării⁶². În rîndul țărilor care se situau pe o poziție favorabilă Cubei se aflau Brazi-

⁵⁷ Vezi *Historia de una agresion*, p. 481—486, precum și „Scintela” din 19 aprilie 1961, p. 1.

⁵⁸ Acțiunile din România desfășurate în sprijinul revoluției cubaneze pot face obiectul unui studiu aparte. Din presa acelor ani cit și din mărturiile participanților la evenimente se poate contura tabloul celui mai înalt spirit internaționalist atit de caracteristic Partidului Comunist Român, întregului nostru popor.

⁵⁹ Pentru istoricul, obiectivele și activitatea „Alianței pentru Progres” vezi Boris Goldenberg, *The Cuban revolution and Latin America*, Frederick A. Praeger, 1966, p. 331—333, precum și Georges Fournial, Roland Labarre, *De Monroe a Johnson. La politique des Etats-Unis en Amerique Latine*, Editions sociales Paris, 1966, p. 75.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Cuba at Punta del Este*, Editorial en la Marcha, Havana, 1962, p. 5.

⁶² Ernesto Che Guevara, *Cuba și planul Kennedy* în „Probleme ale păcii și socialismului”, an V. nr. 2 (42) februarie 1962, p. 26—39.

lia, Bolivia, care abstracție făcând Cuba, au prezentat planul economic cel mai concret, și ai cărei reprezentanți au fost numiți „veri buni ai Cubei”, și Ecuadorul al cărui guvern se afla sub influența cercurilor patriotice și democratice care sprijineau activ revoluția cubană⁶³. Erau și o serie de delegații, care datorită raportului de forțe din țările lor, nu puteau promova o politică proprie dar nici nu doreau să execute fără rezerve ordinele Washingtonului. Căutând să obțină avantaje economice aceste delegații au rămas impasibile la lupta ideologică ce se desfășura. Din acest grup făceau parte Chile, Argentina, Uruguay⁶⁴. Un alt grup de delegații, printre care Peru, Guatemala și Honduras, jucau rolul de „berbece” în lupta împotriva Cubei. Luând cuvântul în sesiunea plenară a conferinței, la 9 august 1961, maiorul Ernesto Che Guevara a criticat poziția S.U.A. față de Cuba și a expus 29 de propuneri ale țării sale cerind să fie incluse în actul final⁶⁵. Cuba a participat prin reprezentanții săi la toate cele patru comisii de lucru ale conferinței făcând propuneri constructive care însă au fost mereu boicotate deoarece „Toți se temeau de Cuba ca de foc”⁶⁶. La toate întrebările Cubei dacă poate participa și ea la programul „Alianței pentru Progres” nu s-a primit nici un răspuns direct. Tăcerea și eschivarea au fost interpretate de Cuba ca un răspuns negativ. După adoptarea celor două documente finale, „Declarația către popoarele Americii” și „Carta de la Punta del Este” delegația cubaneză subliniind aspectele lor pozitive arăta totodată că numai măsurile concrete și nu întrecerile oratorice pot rezolva situația grea în care se află popoarele continentului. Exprimându-și dealtfel simpatia pentru o mare parte a ideilor cuprinse în aceste documente, Cuba și-a declinat posibilitatea de a le semna în momentul respectiv⁶⁷.

„Alianța pentru Progres”, în ciuda faptului că avea la bază o idee venită din America Latină, reprezenta o formă de intervenție indirectă a Statelor Unite în afacerile interne ale țărilor de la sud de Rio Grande. Ea a fost acceptată de mulți lideri latino-americani ca o cale între revoluția social democrată dorită de ei și o revoluție de tip comunist⁶⁸. Analizele făcute în timp asupra „Alianței pentru Progres” consemnează eșecul ei în sensul faptului că Statele Unite nu și-au ținut promisiunile ce le-au făcut și implicit nu s-au atins țelurile propuse⁶⁹.

La 1 decembrie 1961 Fidel Castro rostea un discurs lung de șase ore care a devenit celebru prin clarificările pe care le aducea asupra orientării ideologice asupra revoluției cubaneze și a conducătorilor ei. Înlăturând speculațiile care se făceau referitor la revoluția cubaneză Fidel Castro afirma cu claritate caracterul socialist al revoluției⁷⁰. Aceste declarații au avut un uriaș ecou pe continent. O parte a cercurilor burghezo-demo-

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁶⁷ *Cuba at Punta del Este*, p. 67.

⁶⁸ Boris Goldenberg, *op. cit.*, p. 336.

⁶⁹ Vezi Georges Fournail și Roland Labarre, *op. cit.*, p. 75.

⁷⁰ Boris Goldenberg, *op. cit.*, p. 182.

cratice, majoritatea liderilor politici democrat creștini și a altor grupări de centru stînga, unii lideri socialiști, reformiști, care văzuseră în revoluția cubaneză „o a treia cale”, s-au desolidarizat de ea și au început să acționeze deschis împotriva Cubei. „Declinul” influenței revoluției nu trebuie însă, în nici un caz, exagerat fiindcă chiar dacă condițiile de viață ale cubanezilor erau mai grele decît se sperase aceasta se datora acțiunilor agresive ale imperialismului și, oricum, aceștia trăiau mai bine decît zeci de milioane de latino-americani. Din ce în ce mai multe mișcări socialiste și mișcări radicale acceptau cu entuziasm calea revoluției cubaneze ca o alternativă în fața democrației burgheze, ca un aport original, la aplicarea în condițiile concrete a ideilor socialismului științific. În același timp, însă, mai multe guverne au simțit că pot rupe în siguranță relațiile cu Cuba, proclamarea „Alianței pentru Progres” pîrînd că va asigura un fundament solid pentru o mai ascuțită politică anticubaneză și anti-comunistă.

Propunerea pentru reunirea Conferinței miniștrilor de externe ale țărilor membre ale O.S.A. a fost făcută de Columbia. Dar în spatele Columbiei se găseau Statele Unite al căror țel era acela de a-și oficializa prin excluderea Cubei din O.S.A. viitoarele agresiuni împotriva primului stat socialist din America Latină. În aceste condiții în țările de la Sud de Rio Grande s-a declanșat un val de acțiuni de solidaritate cu eroicul popor cubanez și de protest împotriva organizării acestei reuniuni interamericane. Antiimperialismul fervent, sentiment adînc înrădăcinat în conștiința latino-americanilor, a unit în cadrul acestui nou val de solidaritate cu Cuba cercurile cele mai largi din viața politică, toate forțele progresiste și democratice. Aceste acțiuni s-au manifestat înainte, în timpul și după Conferința O.S.A. de la Punta del Este desfășurată între 22 și 31 ianuarie 1962.

În Uruguay, țara gazdă a Conferinței, încă din primele zile ale anului au apărut pe străzi lozinci care cereau: „Nu trădați Cuba la Conferința O.S.A.!”⁷¹. În apărarea Cubei s-au ridicat toate forțele progresiste, muncitorii, intelectualii, studenții, acțiunile lor culminînd cu convocarea de către Centrala Unică a Muncitorilor din Uruguay și de către Federația Studenților Universitari la 23 ianuarie, la Montevideo, a „Conferinței pentru apărarea neintervenției și autodeterminării popoarelor” organizată ca ripostă a Conferinței O.S.A.⁷². Plenara C.C. al P. C. Columbian a criticat politica dusă de guvern față de Cuba considerînd solidaritatea față de poporul cubanez ca o sarcină a întregului popor columbian⁷³. La 12 ianuarie ministrul de externe al Braziliei, Santiago Datas, a convocat pe diplomații latino-americani acreditați în această țară pentru a le comunica că la Punta del Este țara sa se va opune aplicării vreunor sancțiuni diplomatice sau politice împotriva Cubei⁷⁴. În Argentina, „Comitetul național de solidaritate cu revoluția cubaneză” a lansat un manifest care, chemînd la solidaritate cu lupta eroicului popor, condamna complotul imperialist împotriva Cubei⁷⁵. Conferința Centralei Unice a Muncitorilor

⁷¹ „Scînteia”, an. XXXI, nr. 5369, 21 ianuarie 1962, p. 4.

⁷² „Scînteia”, 21 ianuarie 1962, p. 4.

⁷³ „Scînteia”, 4 ianuarie 1962, p. 3.

⁷⁴ „Scînteia”, 15 ianuarie 1962, p. 4.

⁷⁵ „Scînteia”, 20 ianuarie 1962, p. 6.

din Chile a adresat președintelui Jorge Alessandri o scrisoare în care se spunea că orice hotărâre a Conferinței interamericane îndreptată împotriva Cubei va avea de întâmpinat rezistența hotărîată a clasei muncitoare chiliene ⁷⁶. În Ecuador guvernul a declarat oficial prin glasul președintelui Carlos Arosemena că se va opune oricăror sancțiuni care ar putea fi adoptate de O.S.A. împotriva Cubei ⁷⁷. În Mexic se desfășura o amplă și puternică mișcare de solidaritate față de politica guvernului țării care apăra principiul neamestecului în treburile interne și al neintervenției și față de lupta eroică a poporului cubanez ⁷⁸. Într-un comunicat dat publicității de Federația Centrală a Studenților Universitari din Venezuela se arăta că aceștia au decis să declare la 22 ianuarie o grevă de solidaritate cu Cuba. La 20 ianuarie 1962 în fața Ministerului de Externe al Venezuelei a avut loc o mare manifestație împotriva alinierii guvernului la politica anti-cubaneză a S.U.A. ⁷⁹. În Costa Rica Confederația Generală a Muncitorilor a dat publicității o declarație în care chema pe muncitorii costaricani să declare grevă la 22 ianuarie, ziua deschiderii Conferinței O.S.A. ⁸⁰. În Bolivia „Mișcarea Națională Revoluționară”, organizația tineretului bolivian scria în ziarul său că „revoluția cubană reprezintă steagul glorios al mișcării pentru eliberare națională a țărilor latino-americane, sub care trebuie să lupte curajoși și neobosiți toți revoluționarii bolivieni” ⁸¹. Reprezentantul Frontului Unit de Eliberare Națională din Paraguay, aflat la 9 ianuarie în fruntea unei delegații în Cuba, declara că poporul paraguayean consideră revoluția cubană drept propria sa cauză ⁸².

Valul de solidaritate declanșat de planurile de a lovi Cuba, a determinat guvernul S.U.A. să ia o serie de măsuri care au îmbinat metodele șantajului politic și ale celui economic în așa fel încît să fie prevenită orice „surpriză” din partea țărilor latino-americane. Scopul final urmărit era acela al adoptării unui document, prezentat de Columbia, prin care se recomanda statelor americane să rupă în colectiv relațiile diplomatice și economice cu Cuba și aceasta să fie exclusă din O.S.A.

La 8 ianuarie, la Havana, s-a dat publicității o declarație a mai multor fruntași ai vieții publice și oameni politici de seamă din țările Americii Latine, printre care Lazaro Cardenas, Salvador Allende, Francisco Juliao, în legătură cu convocarea în Cuba, la 22 ianuarie a „Conferinței reprezentanților popoarelor latino-americane în apărarea Cubei”. La 20 ianuarie s-a anunțat la Havana crearea secretariatului acestei conferințe, ce urma să se desfășoare între 23—26 ianuarie, cu participarea unor delegații reprezentînd 17 țări ale continentului.

Poziția Cubei la reuniunea O.S.A. era precizată de primul ministru Fidel Castro într-o discuție cu reprezentanții Organizației Internaționale a Ziaristilor. Liderul cubanez arăta că la Conferința de la Punta del Este se va da o bătălie între dreptul popoarelor latino-americane la independență

⁷⁶ „Scnteia”, 21 ianuarie 1962, p. 4.

⁷⁷ „Scnteia”, 5 ianuarie 1962, p. 4.

⁷⁸ „Scnteia”, 13 ianuarie 1962, p. 4.

⁷⁹ „Scnteia”, 21 ianuarie 1962, p. 4.

⁸⁰ „Scnteia”, 13 ianuarie 1962, p. 4.

⁸¹ „Scnteia”, 17 ianuarie 1962, p. 4.

⁸² „Scnteia”, 10 ianuarie 1962, p. 4.

și autodeterminare, luptă ajutată de raportul de forțe din lume care respinge acțiunile agresive, și tendințele de dominație ale guvernului nord-american. De aceea Cuba nu va participa la conferință ca acuzat ci ca acuzator ⁸³.

Atmosfera în care se deschideau la 22 ianuarie 1962 lucrările Conferinței consultative a miniștrilor de externe ai țărilor membre ale O.S.A. era prezentată de agențiile de presă ca fiind dominată de o stare de nesigurantă în legătură cu rezultatele reuniunii. Încă din primele momente s-au manifestat puternice divergențe între pozițiile țărilor grupate în jurul S.U.A., Columbia, Venezuela, republicile din America Centrală, și celelalte state, care se opuneau planurilor nord-americane. Fără a intra în detaliile desfășurării lucrărilor dorim să menționăm lupta aprigă care s-a desfășurat între marile puteri latino-americane ce nu erau dispuse să voteze sancțiuni economice și politice și Statele Unite care făceau eforturi deosebite de a izola Cuba încercând să realizeze o majoritate de voturi în rîndul republicilor latino-americane mai mici. În culisele reuniunii secretarul de stat nord-american, Dean Rusk, a desfășurat o gamă întreagă de acțiuni persuasive pentru a determina guverne ca ale Braziliei, Argentinei și Republicii Chile să-și schimbe poziția în defavoarea Cubei. Toate aceste manevre, tergiversările și înfruntările din timpul conferinței s-au repercutat asupra situației interne din țările latino-americane. Această situație care amenința să devină explozivă nu a putut fi stăpînită de guvernele peruan, bolivian, guatemalez decît prin folosirea pe o scară largă a mijloacelor militare ⁸⁴.

În timp ce în Uruguay asupra conferinței interamericane se instalase un fel de dezinteresare reieșită din dezacordul profund al diferitelor poziții susținute de reprezentanții țărilor participante, la Havana, la 26 ianuarie, se încheia într-o atmosferă de solidaritate militantă, lucrările „Conferinței popoarelor latino-americane”. Rezoluția, elaborată în urma dezbaterilor, la care au participat 200 de delegați reprezentînd forțele progresiste și democratice din întreaga Americă Latină, condamna Conferința de la Punta del Este ca o „samavolnicie” arătînd că „solidaritatea cu Cuba este acum o datorie incontestabilă a tuturor popoarelor Americii Latine” ⁸⁵.

Tot la 26 ianuarie, la Montevideo, își încheie lucrările „Conferința popoarelor pentru neinterventție” care a adoptat o declarație ce afirma că orice rezoluție adoptată de O.S.A. care ar implica excluderea Cubei din acest organism nu va putea niciodată să o despartă practic de comunitatea popoarelor latino-americane.

Poziția Cubei în legătură cu desfășurarea reuniunii O.S.A. a fost reafirmată în luarea de cuvînt, din ziua de 29 ianuarie, a președintelui Osvaldo Dorticos care a cerut cu tărie să fie respectate drepturile popoarelor la autodeterminare, a condamnat politica intervenționistă a S.U.A., împotriva căreia poporul cubanez va lupta neconținut și a arătat că țara sa nu acceptă ca „conținutul socialist al revoluției să slujească drept

⁸³ „Scînteia”, 20 ianuarie 1962, p. 6.

⁸⁴ „Scînteia”, 25 ianuarie 1962, p. 4.

⁸⁵ „Scînteia”, 28 ianuarie 1962, p. 6.

pretext pentru limitarea drepturilor sale de stat suveran” deoarece Cuba este oricînd dispusă să dezbată diferendele sale cu alte țări la masa tratativilor în mod sincer și fără nici o rezervă ⁸⁶.

Rezoluția adoptată în ultima ședință plenară a Conferinței consultative a miniștrilor de externe ai țărilor membre ale O.S.A. din 31 ianuarie 1962, decidea că : „Cuba s-a plasat în mod voluntar în afara sistemului interamerican” și că incompatibilitatea marxism-leninismului cu sistemul interamerican și cu principiile obiective ale acesteia „exclud guvernul actual al Cubei de la participarea la sistemul interamerican”. Ultimul paragraf al rezoluției cerea doar ca „Consiliul O.S.A. și celelalte organe și organizații ale sistemului interamerican să adopte fără întârziere măsurile necesare pentru punerea în vigoare a acestei rezoluții” ⁸⁷. Nu erau specificate măsurile împotriva Cubei și nu se adoptau sancțiuni. Teoretic însă, Cuba era expulzată din cadrul O.S.A. Numai 14 delegații, exact numărul cerut pentru îndeplinirea condiției majorității de două treimi au votat în favoarea rezoluției, pe cînd delegațiile a șase state (Argentina, Brazilia, Bolivia, Chile, Ecuador și Mexic) locuite de 2 treimi din populația Americii Latine s-au abținut. Cele șase state care s-au abținut erau de acord cu condamnarea referitoare la marxism-leninism dar erau împotriva unei rupturi complete cu Cuba și susțineau că statutul O.S.A. nu poate oferi o bază pentru expulzarea unui stat american ⁸⁸. Argumentele juridice ascundeau însă motivele reale : teama de tulburări pe plan intern și refuzul de a face orice mișcare care ar fi putut fi interpretată ca o intervenție în afacerile unui stat frățesc sau ca dînd cale liberă presiunii imperialiste yankee. Prin reprezentantul său, președintele Osvaldo Dorticos, Cuba a respins toate documentele adoptate arătînd că : „Nici o rezoluție nu va putea să împiedice dezvoltarea revoluției cubane, nu va putea să împiedice întărirea relațiilor prietenești cu țările socialiste” ⁸⁹.

Conferința de la Punta del Este a contribuit la o creștere imediată a tensiunii politice la sud de Rio Grande. Manifestații de solidaritate cu Cuba au avut loc în numeroase orașe latino-americane. S-au înregistrat arestări, ciocniri cu forțele de ordine, în același timp cu o creștere a presiunii forțelor de dreapta. Sub presiunea reacțiunii interne sau a unei situații economice dificile o serie de state ca Argentina, Bolivia și Ecuador nu au putut rezista multă vreme, la întrunirea Consiliului O.S.A., de la mijlocul lunii februarie 1962, reprezentanții lor votînd alături de ceilalți 14 în favoarea excluderii Cubei ⁹⁰.

La Havana, în seara zilei de 31 ianuarie s-au organizat „funerariile O.S.A.”, mii de cubanezi defilînd în urma unui sicriu pe care flutura emblema organizației interamericane. În Cuba, conferința era calificată cel mai adesea drept „o farsă scandalosă” ⁹¹.

⁸⁶ „Scnteia”, 30 ianuarie 1962, p. 4.

⁸⁷ C. A. Collard, A. Manin, *Droit international et histoire diplomatique*, Documents choisis par ..., édition Montchrestien, tome premier, II Afrique—Amérique—Asie, Paris, 1971, p. 889—891; textul Rezoluției Conferinței Miniștrilor Afacerilor Externe a O.S.A.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ „Scnteia”, 1 februarie 1962, p. 6.

⁹⁰ Boris Goldenberg, *op. cit.*, p. 322.

⁹¹ „Scnteia”, 2 februarie 1962, p. 4.

Răspunsul poporului cubanez la această nouă agresiune a S.U.A., organizată cu ajutorul O.S.A., a fost impresionant. La 4 februarie 1962 seara, 1 500 000 de cubanezi au adoptat în unanimitate cea de-a doua „Declarație de la Havana”⁹².

Arătând că poporul cubanez este sigur de sprijinul popoarelor latino-americane în lupta pe care o duce, „Declarația de la Havana” respingea ca iluzorie orice speranță de rezolvare a crizei sociale a subcontinentului prin reforme și fără o revoluție de tip socialist.

Ultimul act al farsei de la Punta del Este s-a jucat la 26 iulie 1964 când la reuniunea conferinței miniștrilor de externe ai O.S.A. de la Washington s-a hotărât cu 14 voturi pentru și 3 împotriva (Bolivia, Chile, Mexic) ruperea relațiilor diplomatice și comerciale cu Cuba. Mexicul va fi singura țară care nu va ține cont de aceste decizii și legăturile se vor menține cu Cuba pe plan diplomatic și printr-un zbor săptămânal Mexico—Havana. Această situație a durat pînă în anul 1970, când noi schimbări pe arena politică latino-americană vor permite reluarea legăturilor firești și tradiționale între Cuba și țările de pe continent.

La sfîrșitul lunii octombrie a anului 1962 un eveniment a tulburat foarte mult liniștea relativă a lumii: Statele Unite amenințau Cuba cu intervenția armată aducînd astfel omenirea pe marginea prăpastiei războiului. Evenimentele derulate în acele zile sînt cunoscute în istoriografia contemporană sub numele de „criza din Caraibe”. Întrucît fondul problemei depășește oarecum obiectul lucrării de față ne vom referi doar la atitudinea Organizației Statelor Americane față de aceste evenimente⁹³.

Desfășurarea evenimentelor a făcut necesară convocarea la 23 octombrie 1962 a Conferinței O.S.A., care, deși părea că va crea dificultăți guvernului nord-american, a sprijinit unanim propunerile făcute de Statele Unite. „Baza legală” obținută în acest fel de Washington era însă formală întrucît Cuba, exclusă din O.S.A., prin încălcarea principiilor organizației, nu era nevoită să ia în considerare hotărîrile luate sub emblema ei. Menționăm, în legătură cu poziția guvernelor latino-americane, că atitudinea lor a fost condamnată de Cuba prin glasul primului ministru Fidel Castro, care arăta că în realitate niciodată popoarele latino-americane nu vor furniza carnea de tun pentru agresiunea imperialistă⁹⁴.

Moartea președintelui Kennedy și instalarea administrației Johnson vor însemna pentru America Latină repunerea în circulație, într-un ambalaj nou, a vechii politici a „marii bite”. Cu toată înăsprirea relațiilor dintre S.U.A. și Cuba, precum și Cuba și unele țări latino-americane, revoluția

⁹² Pentru textul declarației vezi: *A Doua Declarație de la Havana*, Edt. politică, București, 1962.

⁹³ Amănunte în legătură cu evenimentele care s-au derulat în octombrie 1962, oferă următoarele lucrări: Fidel Castro, *Cuba et la Crise des Caraïbes*, François Maspero, Paris 1963; Fidel Castro, *Rivoluzione e pace mondiale*, Roma 1962; Hubert Herring, *op. cit.*; Hendri S. Commager, *op. cit.*; Robert F. Kennedy, *Thirteen Days. A Memoir of the Cuban missile crisis*, New York, 1974; B. Ponomarev, A. Gromyko, V. Khostov, *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S. (1945—1970)*, sous la direction de ..., Edition du Progres, Moscova, 1974; *Ocerki istorii Kubi*, p. 461—464.

⁹⁴ Fidel Castro, *Cuba et la crise des Caraïbes*, p. 39

socialistă în această țară se va consolida tot mai mult. În restul continentului democrația burgheză parlamentară trecea printr-o gravă criză care se manifesta prin instabilitate politică, prin lovituri de stat militare care au înlocuit guvernele constituționale. În urma agravării situației economice, nemulțumirile diferitelor pături și categorii sociale au început să răbufnească creindu-se în numeroase țări o situație revoluționară, apărind o nouă formă de luptă și anume gherila urbană⁹⁵.

În acest context au avut loc evenimentele din aprilie 1965 din Republica Dominicană care au opus încă odată infanteria nord-americană unui popor înarmat ridicat în apărarea dreptului său la independență, suveranitate și pace⁹⁶. Deja mult slăbită de punerea în carantină a Cubei, O.S.A. a făcut odată în plus dovada, la Santo Domingo, că nu era un organism regional independent ci un ansamblu eterogen supus Statelor Unite. Prevalându-se de acordul unui număr de țări ale Americii Latine, Statele Unite au creat o așa-numită „forță de pace” interamericană, care deși aborda emblema O.S.A. nu putea ascunde adevărul. Alături de celelalte țări socialiste, de toate forțele progresiste și democratice din lume Cuba a protestat cu vehemență împotriva intervenției americane în Republica Dominicană, a cerut condamnarea agresorului și retragerea lui imediată. Reprezentantul Cubei la O.N.U. a descris forma în care s-a produs invazia, a scos în evidență adevăratele ei motive și a demonstrat că se violau atît principiile neintervenției înscrise în Carta de la Bogota ca și principiile pe care se bazează însăși Națiunile Unite.

Glasul Cubei nu s-a ridicat însă numai în apărarea și sprijinul popoarelor surori de pe continentul american. În conformitate cu principiile politicii sale externe, guvernul revoluționar cubanez s-a ridicat cu hotărîre împotriva agresiunii neocolonialiste, a războaielor dezlănțuite de imperialism în diferite părți ale lumii. În acest cadru s-a înscris și activitatea desfășurată de guvernul revoluționar cubanez în vederea înființării Organizației de Solidaritate a Popoarelor Asiei, Africii și Americii Latine (O.S.P.A.A.L.)⁹⁷. Prima Conferință a noii organizații a avut loc, în semn de omagiu față de revoluția cubaneză, la Havana, între 3—15 ianuariei 1966. În cadrul lucrărilor s-a hotărît crearea organizației de solidaritate a popoarelor de pe cele trei continente, organizație care avea ca scop să „unească, să coordoneze și să dezvolte lupta popoarelor Asiei, Africii și Americii Latine împotriva imperialismului, în frunte cu imperialismul nord-american, precum și să acorde un ajutor eficient mișcărilor de eliberare națională și popoarelor eliberate de pe cele trei continente”⁹⁸. Cubei i-a revenit înalta cinste de a numi pe secretarul general al noii organizații, acesta fiind desemnat în persoana lui Osmany Cienfuegos, membru al C.C. al Partidului Comunist din Cuba, președintele comisiei pentru politică externă al C.C. al P.C.C.⁹⁹.

⁹⁵ Boris Goldenberg, *op. cit.*, p. 338—340.

⁹⁶ În legătură cu situația din Republica Dominicană, vezi: Gregorio Ortega, *Santo Domingo—1965*, Ediciones Venceremos, Havana, 1965, și Marcel Niedergang, *op. cit.*, tom. 3, p. 180—210.

⁹⁷ În legătură cu istoricul organizației vezi „Probleme ale păcii și socialismului”, nr. 4 (92) an IX, aprilie 1966, p. 9—14.

⁹⁸ *Ibidem*, precum și „Politica internacional”, revista del Instituto de politica internacional, M.A.E., Cuba, 1968, p. 210.

⁹⁹ *Ibidem*.

Importanța conferinței iese cu putere în relief prin faptul că a demonstrat posibilitatea realizării unității forțelor revoluționare, a reafirmat principiul autodeterminării și suveranității naționale, dreptul popoarelor de a înfăptui fără amestec străin transformările pe care le consideră necesare. Conferința tricontinentală a marcat o etapă nouă superioară în lupta de eliberare națională și socială a popoarelor din Asia, Africa și America Latină.

În timpul Conferinței Tricontinentale la consfătuirea membrilor celor 27 de delegații latino-americane s-a hotărât în unanimitate crearea Organizației Latino Americane de Solidaritate (O.L.A.S.). Se răspundea astfel unor năzuințe imperioase a luptei popoarelor latino-americane necesității obiective a unei tactici și strategii unice în această parte a lumii unde imperialismul american era deosebit de agresiv.

Prima Conferință O.L.A.S. s-a desfășurat între 31 iulie și 10 august 1967 la Havana¹⁰⁰. Conferința căpăta o semnificație deosebită în condițiile existenței unei situații cu caracter revoluționar în America Latină. Existența unor divergențe printre revoluționarii latino-americani în condițiile când întărirea unității în lupta împotriva imperialismului era tot mai necesară a sporit însemnătatea discuțiilor care au avut loc. Conferința O.L.A.S. a fost marcată pe întreg parcursul ei de înfruntarea între partizanii „acțiunii armate” și cei ai „mijloacelor pașnice”¹⁰¹. Divergențele existente nu au constituit un obstacol, prevalând în cele din urmă principiul unității revoluționarilor în lupta lor comună împotriva oligarhiilor naționale și a monopolurilor străine, în depășirea momentelor grele un rol determinant avându-l partidele comuniste.

În legătură cu problemele dezbătute la Conferință subliniem faptul că în ceea ce privește calea de dezvoltare a revoluției în America Latină s-a concretizat un punct de vedere constând în ideea că lupta armată era, pe termen lung, singura cale pentru majoritatea țărilor de pe continent. În unele țări vor fi folosite forme nearmate de luptă revoluționară, dar, și aici, într-o anumită etapă a dezvoltării situației revoluției, în momentul începerii revoluției sau ca răspuns la o acțiune armată a reacțiunii, ori la o intervenție a imperialismului, lupta armată va deveni, de regulă într-o formă oarecare, veriga hotărâtoare a desfășurării revoluției. O serie de delegați au evidențiat în mod deosebit gherila ca formă de luptă arătând că ea nu poate fi ruptă de lupta politică și nu-i poate fi opusă, cele două forme completându-se reciproc. La Conferință s-a manifestat dorința de a nu se adopta formulări schematice, de a nu se impune tactici, un punct comun fiind ideea că revoluționarii din fiecare țară trebuie să-și înfăptuiască singuri revoluția aducându-și astfel, implicit, contribuția la opera comună a eliberării popoarelor din America Latină. Prima Conferință O.L.A.S. a constituit un pas înainte în dezbaterile problemelor majore ale revoluției latino-americane. În discursul de încheiere al Conferinței Fidel Castro spunea : „O revoluție e în gestație pe acest continent. Nașterea poate fi mai mult sau mai puțin dificilă dar ea este inevitabilă”¹⁰².

¹⁰⁰ „Probleme ale păcii și socialismului”, nr. 10 (100), an 10, octombrie 1967, p. 77—80.

¹⁰¹ Herman P. Gebhardt, *Fidel Castro et la Conférence de l'OLAS.*, în „Articles et Documents” nr. 01897, an 22, 29 martie 1968, p. 16—20.

¹⁰² „Probleme ale păcii și socialismului”, nr. 10 (100), an X, octombrie 1967, p. 77—80.

După succesul revoluției din Cuba un val al luptei de gherilă s-a extins asupra întregii Americi Latine. Însă exemplul revoluției cubaneze nu trebuie considerat ca un început, țările acestei zone geografice având deja o mare experiență în organizarea luptei grupurilor de partizani. În acest val se încadrează și evenimentele din Bolivia din anul 1967, țară pe care Ernesto Che Guevara și tovarășii săi de arme au ales-o ca loc de aplicare în practică a teoriei lor¹⁰³, considerând în urma analizei făcute, că oferă terenul cel mai prielnic pentru declanșarea unei lupte armate cu caracter continental, datorită situației politice instabile, a slăbiciunilor economice și a nenumăratelor revolte ale proletariatului minier.

La 2 octombrie 1965 cu ocazia Conferinței P.U.R.S., care avea să schimbe numele partidului în Partidul Comunist din Cuba, Fidel Castro a dat citire unei scrisori care puneă capăt zvonurilor în legătură cu dispariția lui Ernesto Che Guevara și prin care acesta renunța la toate demnitățile sale oficiale și la cetățenia cubaneză¹⁰⁴. Însoțit de mai mulți ofițeri cubani¹⁰⁵ și sprijinit de mai mulți comuniști bolivieni¹⁰⁶ Guevara a amenajat o bază de gherilă în zona sălbatică a provinciei Nancahuazu la Sud de Santa Cruz și în apropiere de Camiri unde se extrage aproape 90% din petrolul bolivian. Crearea focarului insurecțional, primul obiectiv al venirii lui Che în Bolivia, era legată de crearea unor noi baze de gherilă în Paraguay, poate în Brazilia și în mod sigur în Peru, ceea ce constituia al doilea obiectiv în ordinea priorităților, după cum o dezvăluie jurnalul său¹⁰⁷. În ciuda succeselor spectaculoase înregistrate împotriva armatei boliviane grupul lui Guevara trebuia să înfrunte dificultăți enorme pentru organizare și deplasare. Oboseala provocată de neîncetatele marșuri și contramarșuri în junglă, trădările și defecțiunile, imposibilitatea de a interesa în mod real pe țărani din regiune, divergențelor din sinul mișcării de stînga boliviene, slăbiciunile rețelelor urbane, izolarea aproape totală a luptătorilor și despărțirea lor în grupe separate au fost tot atâtea motive care explică lentul proces de dezagregare care se termina simbolic într-un colț sălbatic în apropiere de la Higuera, la nord de Vallegrande, la 8 octombrie 1967. La această dată unitatea de partizani condusă de Guevara a căzut într-o încercuire a armatei organizată cu ajutorul a 1 500 de soldați specialiști în lupta anti-gherilă. În urma luptei care se dezlănțuie Che Guevara este rănit la piciorul drept, capturat și închis în localul școlii din Higuera. Din La Paz sosește un mesaj imperios: Guevara trebuie lichidat. Ordinul este executat fără nici o șovăire. Legenda eroului începea o dată cu sfîrșitul tragic al omului care părăsise totul pentru a-și pune viața în acord cu convingerile.

¹⁰³ Este vorba de „teoria focarului” („el foqlismo”) revoluționar dezvoltată pe baza revoluției cubaneze de către Che Guevara în lucrarea *Războiul de gherilă și preluată de ziaristul francez Regis Debray în lucrarea *Revoluție în revoluție?**

¹⁰⁴ Andres Sorel, *Vida y obra de Ernesto Guevara*, Editions de la Librairie du Globe, Paris, 1968, p. 32—33. Vezi și I. Lavretsky, *Ernesto Che Guevara*, Progress Publishers, Moscow, 1976, p. 207—276.

¹⁰⁵ În legătură cu identitatea lor vezi K. S. Karol, *The guerrillos in power*, Paris, 1970, p. 382.

¹⁰⁶ Semnalăm faptul că din 1964 Partidul Comunist din Bolivia era divizat, Cf. Ruben Vasquez Diaz, *La Bolivie à l'Heure du Che*, François Maspero, Paris, 1968, p. 98.

¹⁰⁷ Marcel Niedergang, *op. cit.*, tom 2, p. 82—85.

Anul 1968 a marcat o cotitură în politica externă a Republicii Cuba. Momentul acestei coticurii a fost semnalat de declarația făcută de Haydee Santamaria, secretar general al Conferinței O.L.A.S., care, într-un interviu acordat televiziunii, vorbind despre ajutorul dat de Cuba mișcărilor de gherilă a respins ideea trimiterii de arme cubaneze în alte țări sau a conducerii acestei lupte de către O.L.A.S. Aceste declarații oficiale, cărora li se adăuga faptul că niciodată, nimeni nu a putut aduce dovezi pentru a demonstra că armele mișcării de gherilă sînt provenite din Cuba, au avut ecou în țările latino-americane membre ale O.S.A. Acest fapt a ieșit în evidență cu ocazia conferinței miniștrilor de externe ai țărilor membre ale O.S.A., care a avut loc în decembrie 1968 la Washington ¹⁰⁸. Toate eforturile întreprinse de guvernul S.U.A. de a se ajunge la constituirea unui stat major interamerican, însărcinat să organizeze intervențiile împotriva focarelor de gherilă, au eșuat. Singurul rezultat al conferinței a fost alcătuirea unei liste negre pe care au fost trecute într-o nouă încercare de agravare a blocadei împotriva Cubei toate societățile navale care prin vasele lor procedaseră la schimburi comerciale cu această țară.

Anul 1970 a marcat desprinderea unei noi verigi din lanțul blocadei instituite de Statele Unite împotriva Cubei. La 12 noiembrie 1970 Republica Chile a restabilit relațiile diplomatice cu Cuba în contextul preluării puterii politice de către coaliția forțelor de stînga „Unitatea Populară”. În fruntea noului guvern se afla Salvador Allende Gossens, liderul Partidului Socialist Chilian, unul dintre marii prieteni ai revoluției cubaneze, inițiator și sprijinitor activ al mișcării de solidaritate cu Cuba ¹⁰⁹. Dat fiind aceste premise vizita întreprinsă de Fidel Castro în Chile între 10 noiembrie—4 decembrie 1971 venea să pecetluiască faptul reluării relațiilor diplomatice, fapt care, după cum arăta liderul cubanez „a constituit pentru noi un motiv de mare bucurie și recunoștință”. În comunicatul comun dat publicității la sfîrșitul vizitei partea chiliană a reafirmat poziția sa de respingere a blocadei economice și politice îndreptate împotriva Cubei, arătînd că această politică este destinată înfrîngerii. La rîndul său guvernul cuban și-a exprimat poziția sa de respingere față de încercările de intimidare a guvernului „Unității Populare” ¹¹⁰.

Solidaritatea dintre cele două popoare a cunoscut momente înălțătoare în zilele grele ce au urmat loviturii de stat militare care a răsturnat guvernul „unității populare” cu sprijinul și amestecul S.U.A. Mii de refugiați chileni și-au găsit în Cuba ca și în celelalte țări socialiste un al doilea cămin. Eforturile depuse de guvernul cubanez pentru salvarea vieții a numeroși patrioți chileni stau drept pildă vie a solidarității care a unit, din primele zile ale cuceririi independenței și pînă azi, cele două popoare.

Alături de fermitatea Mexicului, exemplul Republicii Chile a creat un precedent. În iulie 1972 Peru reia relațiile diplomatice cu Cuba în urma venirii la putere a unui guvern militar progresist. La scurt timp

¹⁰⁸ Hermann P. Gebhardt, *op. cit.*

¹⁰⁹ Cuba — Chile. *Encuentro entre dos procesos historicos*, Ediciones politicos, Havana, 1972, p. 141.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 527—531.

țările de limbă engleză din Caraibe, Jamaica, Barbados, Guyana, Trinidad-Tobago își normalizează și ele relațiile cu Cuba. Aceste țări sînt urmate în mai 1973 de Argentina, în august 1974 de Panama, în decembrie 1974 de Venezuela, în martie 1975 de Columbia. Survenite în urma creșterii influenței sectoarelor progresiste și democratice în viața politică internă din țările menționate, aceste reorientări față de Cuba exprimau și tendința evidentă spre o politică externă independentă nederijată de la Washington.

În această perioadă două Conferințe ale O.S.A. vor dezbate problema menținerii blocusului devenit anacronic. În iunie 1972 la propunerea lui Juan Domingo Peron, se supune la vot o rezoluție care permitea oricărei țări, care va hotări astfel, să reinnoiască relațiile cu Cuba. Șapte voturi au sprijinit rezoluția, 3 delegații abținîndu-se, restul statelor fiind împotriva¹¹¹. În noiembrie 1974 rezoluția Conferinței O.S.A. care avea loc la Quito, în Ecuador, declara blocada împotriva Cubei ca „anacronică, ineficace și inoportună”. Două voturi au lipsit celor 12 state care au votat rezoluția pentru ca Cuba să-și capete locul firesc în comunitatea latino-americană¹¹². Reprezentanții celor 12 state au declarat că nu se simt legați de acest vot și că normalizarea relațiilor cu Cuba este o problemă a fiecărui stat. Conferința O.S.A., din iulie 1974, care s-a desfășurat la San Jose punea în mod practic capăt carantinei economice și diplomatice impuse în 1964, prin hotărîrea luată de a se lăsa fiecărei țări libertatea reluării relațiilor cu Cuba.

În privința relațiilor dintre Cuba și S.U.A. trebuie să subliniem progresele făcute pentru înlăturarea încordării dintre cele două țări. La 30 mai 1977 în urma angajării negocierilor privind normalizarea relațiilor bilaterale sînt acreditați reciproc „diplomați permanenți”.

Așa cum sublinia Fidel Castro la Congresul I al Partidului Comunist din Cuba, politica externă a Cubei își are punctul de plecare în „subordonarea pozițiilor cubane necesităților internaționale ale luptei pentru socialism și pentru libertatea națională a popoarelor”¹¹³. După cum arăta Fidel Castro, Cuba a dovedit vocația sa de solidaritate internațională militantă în numeroase moduri. În acest sens trebuie citate relațiile Cubei cu țări ca Vietnam, Angola, Mozambic, Etiopia, Guyana și recent Nicaragua.

Victoria deplină și definitivă a revoluției socialiste cubaneze a constituit un model teoretic și un imbold în lupta popoarelor latino-americane de făurire a unei societăți de tip nou. A fost spulberat mitul „fatalismului geografic”. Mișcarea de solidaritate a popoarelor latino-americane a contribuit din plin la întărirea tînărului stat socialist cînd acesta a fost amenințat de agresiunea imperialistă. Politica externă a Cubei a jucat un rol pozitiv în relațiile internaționale regionale prin susținerea ideilor respectării reciproce a suveranității și independenței naționale, a nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forța în relațiile dintre state, a bunei vecinătăți și a colaborării pe multiple planuri.

¹¹¹ André Carrel, Georges Fournial, *Cuba Socialiste de A à Z*, Editions sociales, Paris, 1975, p. 31-33.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Fidel Castro, *Raport central la Congresul I al Partidului Comunist din Cuba*, Havana, 1976, p. 290.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LES RAPPORTS DE CUBA AVEC LES PAYS DE L'AMÉRIQUE LATINE (1959—1975)

RÉSUMÉ

Analysant l'impact de la révolution cubaine en Amérique Latine, l'étude relève le vif intérêt suscité parmi les forces démocratiques et progressistes latino-américaine par l'engagement de Cuba dans la voie du socialisme. On démontre l'importance particulière du mouvement de solidarité avec le premier Etat socialiste du continent dans le contexte des essais des U.S.A., facteur politique extrêmement important dans le système inter-américain de l'O.S.A., d'annihiler par tous les moyens la révolution de Cuba. On examine de façon chronologique l'évolution de la position adoptée par divers gouvernements latino-américains envers le gouvernement révolutionnaire cubain dans le contexte des pressions exercées par les forces démocratiques intérieures qui militaient pour la défense des conquêtes de la révolution cubaine et des actions de l'impérialisme nord-américain qui agissait en vue d'isoler Cuba et de l'exclure de la communauté régionale. En soulignant l'importance de la victoire de la lutte du peuple cubain contre le chantage économique et politique, contre l'agression armée organisée et appuyée par les U.S.A., l'étude souligne que la reconsidération de la position des Etats latino-américains envers les rapports avec Cuba au début de la septième décennie s'imbrique étroitement avec le désir de ces Etats d'affirmer de manière plénière leur émancipation de la tutelle exercée par l'impérialisme nord-américain. L'auteur conclut que la révolution cubaine a offert un lumineux exemple pour la lutte de libération sociale et nationale déployée par de nombreux peuples du sud de Rio Grande.

DIN TRECUTUL UNUI VECHI ORAȘ DEVENIT SAT — GHERGHIȚA

(La 550 de ani de la prima mențiune documentară)

DE

NICOLAE STOICESCU și RADU LUNGU

Gherghița este unul din cele mai vechi orașe ale Țării Românești, fiind amintit prima oară la 1431 în cunoscuta poruncă adresată de Dan al II-lea tuturor tirgurilor din țară cu privire la comerțul cu Brașovul; „Gherghiceni” sînt menționați alături de orășenii din Cimpulung, Curtea de Argeș, Tîrgoviște, Tîrgșor, Brăila, Buzău și Orașul de Floci¹.

Împrejurările în care a apărut acest oraș sînt greu de precizat, întrucît aici nu s-au făcut săpături arheologice ca în alte așezări urbane (București, Tîrgoviște, Tîrgșor etc.). Procesul de apariție a orașului a fost studiat de Ștefan Olteanu² și Aurelian Sacerdoțeanu. Primul a menționat doar data pomenirii în documente a localității, presupunînd o vechime a acesteia din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn. Cel de-al doilea s-a oprit asupra procesului de apariție a orașului într-un studiu special³ în care a arătat că dezvoltarea Gherghiței s-a datorat unor cauze economice și strategico-militare: localitatea era așezată „pe marele drum comercial de-a lungul Ialomiței și Prahovei, de la Tîrgoviște și pînă la Gura Ialomiței, în care veneau și toate drumurile impuse de afluenții acestor ape”. Din punct de vedere militar, Gherghița era „platformă deschisă cu răscruce de drumuri printre păduri și bălți, obstacol important pentru ofensive nord-estice”⁴.

După cum a dovedit P. P. Panaitescu, pe aici trecea drumul ce venea din Moldova prin Buzău spre București, motiv pentru care în

¹ *Documenta Romaniae Historica*, D, I, p. 278 (în continuare colecția va fi citată DRH) și I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV—XVI*, București, 1905, p. 32—38.

² *Cercetări cu privire la geneza orașelor din Țara Românească* („Studii”, 1963, nr. 6, p. 1279—1280).

³ *Începuturile orașului Gherghița*, în *File din trecutul istoric al jud. Prahova*, Ploiești, 1971, p. 31—52. Documentele inedite privesc istoria orașului în sec. XVIII.

⁴ *Ibidem*, p. 38. Despre originea numelui vezi opinia lui N. Iorga în „Rev. istorică”, 1915, p. 149, unde se spune că întemeietorul „e aici un Gherghiță (de la Gheorghe)”. Părerăa marelui istoric că Gherghița s-ar fi ridicat după arderea Bucureștilor în vremea luptelor cu Ștefan cel Mare ni se pare nelintemeiată.

această regiune s-au desfășurat o serie de lupte, începînd cu cea dintre Ștefan cel Mare și Radu cel Frumos⁵.

La acestea, trebuie să adăugăm poziția geografică favorabilă: orașul era așezat la marginea regiunii păduroase, la adăpostul râurilor Prahova și Ialomița, pe locul unde își schimbau produsele locuitorii cîmpiei cu cei din regiunea dealurilor Cricovului și Istăului⁶. (În această privință avea o situație asemănătoare cu Tîrgoviștea.)

Importanța economică a orașului în secolul al XVI-lea este dovedită de participarea sa activă la comerțul cu Brașovul. În perioada anilor 1503—1554 (de cînd dispunem de date), Gherghița s-a aflat printre primele orașe din Țara Românească care întrețineau relații comerciale cu Brașovul, fiind întrecută de obicei doar de Cimpulung, Tîrgoviște, Tîrgșor, iar uneori de Buzău și Pitești; în 1554 a reușit să ocupe chiar locul 1 în țară după valoarea comerțului realizat cu marele oraș din sudul Transilvaniei.

Iată evoluția participării sale la schimburile comerciale amintite:

Anul	Aspri	Participanți	Transporturi	Locul
1503	400676	18	27	4
1529—1530	36870	22	44	5
1542	176970	32	108	5
1543	211630	34	111	6
1545	137945	30	83	5
1546				
(43 săpt.)	147960	36	97	6
1547	205150	39	108	6
1548	86570	10	21	5
1549	209690	42	136	4
1550	117350	33	100	7
1551	53070	25	58	6
(34 săpt.)				
1554	479920	36	109	1 ⁷

Negustorii de aici își duceau produsele spre vînzare fie singuri, fie în tovărășie cu alți comercianți din Gherghița sau din Tîrgșor, cum fac la 1503 Vasile Negru din Gherghița cu Manea Șerb din Tîrgșor sau de la 1548 Radu Ilie din primul oraș cu Busta din cel de-al doilea⁸. Printre negustorii din Gherghița se aflau și 10 „mercatores magni seu grandi”⁹.

⁵ P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare și orașul București* („Studii”, 1959, nr. 5, p. 14—18). Vezi și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 39, care subliniază importanța strategică a regiunii, ceea ce a făcut necesară stabilirea aici a unei garnizoane de slujitori și G. Zagoriț, *Tîrguri și orașe între Buzău, Tîrgoviște și București*, București, 1915, p. 59, care arată că Gherghița era așezată la vadurile de trecere peste Prahova și Ialomița spre București, vaduri care aveau, lângă oraș, poduri statornice din vremuri străvechi.

⁶ *Ibidem*, p. 49—50.

⁷ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, București, 1965, p. 260—261, 263—264, 265—267, 269—271, 272—275, 277—278, 280—282, 283—294, 296—298, 300—303.

⁸ *Ibidem*, p. 205.

⁹ Numele lor la A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 36—37, 40—44.

Importanța politică a orașului rezultă din faptul că numeroși domni din secolele XV—XVII au rezidat la Gherghița, de unde au eliberat foarte multe documente: Vladislav al II-lea, la 1453, Vlad Țepeș, la 1458, Radu cel Frumos, la 1471—1472, Laiotă Basarab, la 1476, Basarab cel Tânăr (Țepeluș), la 1482, Vlad cel Tânăr, la 1511, Vladislav al III-lea, la 1523, Radu de la Afumați, tot la 1523¹⁰ etc.

Mihai Viteazul însuși a locuit în cetatea de scaun de la Gherghița, de unde a eliberat numeroase documente în anul 1596, începînd de la 7 ianuarie pînă la 25 iulie și din nou la 23 septembrie¹¹.

În secolul al XVII-lea numărul actelor domnești eliberate din „scaunul” Gherghița scade mult; aici mai poposesc Radu Șerban în 1608 și 1609 (probabil cu această ocazie va fi făcut palanca = întăritura de care vom vorbi mai jos) sau Radu Mihnea în 1622¹².

Ca și celelalte orașe din Țara Românească, încă din a doua jumătate a sec. XV, Gherghița era condusă de un jude, ajutat de 12 pîrgari, care rezolvau treburile administrației curente, judecau pricinile mărunte dintre locuitori, întăreau schimburile de proprietăți intervenite în oraș etc.¹³

Se poate spune că epoca de înflorire a orașului Gherghița este cuprinsă între secolele XV și XVII. La 1641, italianul Locadello amintea Gherghița ca fiind primul dintre orașele mari ale Țării Românești, urmată de Buzău, Rîmnic, Focșani și Slatina¹⁴. Încă din această vreme, călătorii străini remarcă faptul că orașul „a fost pe vremuri mai mare și mai populat”¹⁵.

În vremea lui Radu Șerban la Gherghița exista și un important centru militar unde domnul a făcut o făcut o palancă și a așezat orașeni și „slujitori ca să șază într-însa”. În timpul năvălirii oștilor lui Gabriel Báthory, în iarna anului 1610—1611, orașenii și slujitorii au părăsit palanca, situată „din susul orașului”, și s-au mutat „la seliștea lor la Gherghița”¹⁶.

În timpul domniei lui Alexandru Cuconul (1623—1626), Gherghița era una din cele mai importante garnizoane ale călărășilor, care — alături de cei din Mănești, Ploești și Rușii de Vede — s-au ridicat împotriva domnului, fiind învinși însă la Mănești de „curtea” și boierii lui Alexandru vodă¹⁷.

¹⁰ DRH, B, vol. I, p. 193, 196, 232, 236—237, 257—290; I, Bogdan, *Relațiile*, p. 320, 331, 332; Hurmuzaki, XV/1, p. 49, 87; DRH, vol. II, p. 187, 491; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 33—34.

¹¹ DRH, B, XI, p. 190 și urm. și 273. Vremea „cînd a fost Mihai voevod în scaunul Gherghiței” este amintită la 14 ian. 1610. (*Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. I, p. 429; va fi citat mai departe DIR).

¹² DIR, B, veac. XVII, vol. I, p. 341, 366. Tot în vremea domniei lui Radu Șerban orașul a fost robît de tătari (*ibidem*, p. 85); vol. IV, p. 195, 201, 203. „Conacul ot Gherghița”, unde poposea domnul, este amintit în timpul domniei lui C. Brîncoveanu (Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voevod*, ed. A. Ilieș, București, 1970, p. 161, 179).

¹³ DIR, B, veac. XVII, vol. I, p. 203; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 199; DIR, veac. XVI, vol. III, p. 141.

¹⁴ *Călători străini despre țările române*, V, p. 34.

¹⁵ *Ibidem*, p. 120.

¹⁶ DIR, B, veac. XVII, vol. II, p. 11, III, p. 230; DRH, B, vol. XXII, p. 587.

¹⁷ *Istoria Țării Românești*, ed. C. Grecescu — D. Simonescu, București, 1960, p. 94. Despre aceste evenimente vezi și C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în secolul al XVII-lea* („Studii și mat. de istorie medie”, IX, 1978, p. 59—84).

Este foarte probabil că efectivele lor vor fi scăzut după această bătălie ¹⁸.

Orașul avea să joace apoi un rol important în timpul marelui război din 1655, când aici a fost punctul de concentrare al oastei slujitorilor; tot aici și-au sărbătorit singeroasa biruință cei trei principii aliați: G. Rakoczy al II-lea, Gh. Ștefan și C. Șerban ¹⁹.

Importanța orașului în această epocă se reflectă și în monumentele sale, unele ajunse până în vremea noastră. Este vorba de biserica lui Eniu portarul, dărîmată de cutremur în vremea lui Mihai Viteazul, schitul Malamuc din a doua jumătate a sec. XVI, biserica domnească Sf. Procopie, ridicată de Matei Basarab la 1641, în urma luptei de la Nenișori, schitul lui Pahomie și schitul Ruptura, ambele din sec. XVII, precum și biserica Sf. Dimitrie, ridicată de Preda căpitanul la 1705, ultima dintre construcțiile religioase ale orașului, ridicată într-o epocă în care decăderea acestuia începuse ²⁰.

Gherghița a avut mult de suferit cu prilejul evenimentelor ce au urmat domniei lui Mihnea al III-lea. Un martor ocular al acestor evenimente — celebrul călător Evlya Celebi — notează că trupele turco-tătare au prădat localitatea și, după ce au jefuit „toată averea acestui oraș”, i-au dat foc. Numărul robilor luați de aici se ridică la 3000 (cifra desigur exagerată, dar care arată că târgul era destul de populat). Când a revăzut orașul peste doi ani, Evlya nota că „era în curs de refacere” ²¹. Nu știm exact în ce a constat această refacere, dar este greu de crezut că orașul și-a mai revenit la starea dinainte de jefuirea și incendierea sa din 1659.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Gherghița era considerată încă oraș; ea apare în lista orașelor întocmită de Miron Costin la 1684 ²², ca și în harta stolnicului C. Cantacuzino de la 1700. Tot în rîndul orașelor „mai principale” o trece și Anton Maria del Chiaro, secretarul italian al lui C. Brincoveanu ²³. Acest domnitor a fost, de altfel, ultimul care a mai încercat să salveze orașul de la decădere; întrucît în această epocă se ridicase târgul de la Urlați, pe moșia spătarului Mihai Cantacuzino, constatînd că acesta „aducea pagubă domniei pentru că și vama Gherghița se strica dintru această pricină”, domnul hotărăște desființarea târgului de la Urlați ²⁴.

¹⁸ Un căpitan din Gherghița, Iancu, este amintit la 11 ianuarie 1623 și 20 aprilie 1628 (DIR, B, veac XVII, vol. IV, p. 213 și DRH, B, XXII, p. 109). Acest căpitan a fost răsplătit apoi de Matei Basarab pentru vitejia dovedită în lupta de la Plumbuita din toamna lui 1632 (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 252).

¹⁹ Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, București, 1968, p. 140, 147, 153, 164. Despre reizbucnirea și înfrîngerea răscoalei la București, Ploiești și Gherghița vezi *ibidem*, p. 158, 242.

²⁰ Pentru toate acestea vezi N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească*, 1970, p. 330—331.

²¹ *Călători străini*, VI, p. 470, 727.

²² M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 217.

²³ A. M. del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1929, p. 10.

²⁴ Gh. Zagoriț, *op. cit.*, p. 51. Vama de la Gherghița exista încă la începutul sec. XIX (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, IX, p. 508—511); la 1822 în locul ei se ridicase vama de la Urziceni (*ibidem*, XIII, p. 242).

În această vreme vechiul oraș începuse să decadă. Prima mărturie ne este oferită de cronicarul Iohann Filstich, care — prelucrînd *Letopiseșul Cantacuzinesc* pe la 1728 — înlocuiește termenul de tîrg din cronica munteană cu acela de sat, după situația în care ajunsese probabil în vremea sa. Astfel, cînd vorbește de lupta dintre Vlăduț și Mircea care a avut loc, potrivit cronicii, „la tîrgu din Gherghița”, Filstich pune „la satul Gherghița, în zi de tîrg”, iar la textul relativ la biserica lui Matei Basarab din Gherghița, amintită în cronică, precizează că este vorba de satul Gherghița²⁵.

Mai tîrziu, în a doua jumătate a sec. XVIII (îndeosebi după 1765, cînd moșia orașului a fost dăruită mitropoliei), semnele decăderii sînt evidente. Bauer consideră Gherghița „bourgade seigneuriale”²⁶. Peste puțin timp, la 1781, Sulzer trecea Gherghița ca fiind a doua localitate din județul Ilfov (după București). Pe vremea aceea era „un tîrgușor nevoiaș... În afară de cîteva case, mai bine zis colibe, localitatea nu mai posedă nimic”. La Gherghița își avea încă sediul un căpitan, însărcinat cu paza regiunii²⁷. Tot „orașel” o consideră și D. Fotino la 1815²⁸, foarte probabil în virtutea tradiției ca și a faptului că era încă centru administrativ.

Decăderea orașului Gherghița s-a datorat mai multor cauze. Prima este ridicarea orașului Ploești, îndeosebi în sec. XVIII. După cum remarcă Gh. Zagoriț, „dispariția Gherghiței și înlocuirea ei prin centre mai mici... a fost condiția fără de care Ploeștii nu se puteau ridica din rîndul orașelor regionale la rangul de oraș mare, pârtaș direct la viața economică generală a țării”²⁹.

A doua cauză a fost schimbarea direcției drumurilor comerciale spre București, îndeosebi a drumului Moldovei spre capitala Țării Românești³⁰, care din a doua jumătate a sec. XVIII nu mai trecea prin Gherghița, ci prin Urziceni³¹.

²⁵ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 106, 205; I. Filstich, *Încercare de istorie românească*, București, 1979, p. 107, 171.

²⁶ Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt—Leipzig, 1778, p. 146. În răspunsurile date de boierii munteni diplomaților ruși la 1770, unde se spune că la Ploești „se face cea mai însemnată vînzare din produsurile țării”, Gherghița nu mai figurează ca tîrg (M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 471). În schimb, același M. Cantacuzino în *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, alcătuită în aceeași epocă, consideră Gherghița oraș cu o căpitanie (ed. Tunusi, București, 1863, p. 174). La 1777 Ch. de Peyssonel o trece printre „les principales places de la Valachie” într-o listă nu prea exact alcătuită din care lipsesc orașe însemnate ca Ploiești (*Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, Paris, 1777, p. 177).

²⁷ F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, I, Viena, 1781, p. 290. Vezi și Oniciu Grațiana, *Localități din județul Ilfov*, București, 1935, p. 12.

²⁸ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, București, 1863, p. 164.

²⁹ Gh. Zagoriț, *op. cit.*, p. 61.

³⁰ Despre itinerariul Buzău—Gherghița—București, urmat în sec. XVII de călătorii străini care veneau din Moldova, vezi *Călători străini*, V, p. 120 (1636), 137 (1637—1638), 172 (1640).

³¹ G. Zagoriț, *op. cit.*, p. 59—60. La 1811 Urziceni era stația de poștă principală între București și Buzău (I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800—1850*, I, București, 1958, p. 99).

Nu credem că decăderea Gherghiței este legată de dispariția schelei de la Floci și îndreptarea drumului spre Brăila, cum afirmă A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 40, aceasta deoarece drumul Brăilei este mult mai vechi și mai important.

În sfârșit, decăderea orașului și transformarea sa treptată în sat a fost cauzată și de trecerea moșiei orașului pe seama mitropoliei la 1765 și de transformarea unei părți a locuitorilor în clăcași. Trebuie să subliniem faptul că în această epocă și alte orașe ale Țării Românești (Ploești, Craiova, Tirgoviște etc.) au fost dăruite unor proprietari feudali, dar că aceste orașe, datorită luptei lor dirze și, mai ales, puterii lor economice, au reușit să scape de aservire³². Neavînd această putere economică, deoarece orașul decăzuse³³, Gherghița nu a reușit să se emancipeze din starea de aservire, deși locuitorii ei au luptat împotriva sarcinilor feudale ce li se impuseseră după 1765. Dăruirea moșiei orașului mitropoliei este, în același timp, cauză dar și efect al decăderii orașului, proces început înainte de 1765 și agravat după această dată de transformarea locuitorilor în clăcași.

Trebuie să arătăm că dania făcută mitropoliei a fost ușurată de faptul că aceasta avea deja, înainte de 1765, unele drepturi în Gherghița: posedea ca metohuri biserica ctitorită de Preda căpitan și biserica domnească a lui Matei Basarab, care aveau moșie în localitate, și încasa din timpul domniei lui Ștefan Racoviță, împreună cu biserica Sf. Ștefan din București, vamă din tirgul ce se făcea la Gherghița³⁴.

În documentul din 19 mai 1765, prin care Ștefan Racoviță dă mitropoliei moșia domnească din Gherghița, se și motivează, de altfel, dania prin faptul că în oraș exista o biserică domnească, ajunsă „la pustiire”, și că biserica Sf. Ștefan din București avea deja unele drepturi în oraș. Prin extinderea acestor drepturi ale mitropoliei — care răspundea de biserica domnească, de metohul închinat de Preda căpitan și de biserica din București — aceasta căpăta o poziție care-i înlesnea aservirea orașului, aflat în decădere.

Prin acest document se hotărăște ca toți locuitorii „cîți se vor afla săzătorii pe moșia domnească, ori slujitori, ori călărași, ori birnic sau măcar cine ar fi să aibă a-și da dijma după obicei, cum dau și celelalte sate ce sînt șezătoare pe moșii boerești și mănăstirești și să-și dea și claca, urmîndu-se la tot strînsul de venit cu spor și cu adaos”. Se interzicea, totodată, orășenilor vînzarea vinului și rachiului. Erau scutiți de sarcinile feudale numai urmașii „vechilor orășani” care aveau cărți domnești și care stăpîneau în continuare „un petec de moșie”³⁵. Ca urmare a acestui hrisov, locuitorii orașului Gherghița au fost transformați în

³² Vezi Îndeosebi C. Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva aspirării feudale în sec. XVIII și la începutul sec. XIX* („Studii”, 1961, nr. 3, p. 623—658).

³³ Despre sărăcia locuitorilor, care ajunseseră să fumeze din lulele de cocean, vezi legenda reproducută la Gh. Zagorîț, *op. cit.*, p. 53—54.

³⁴ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 44—45, 52—53. Moșia stăpînită de orășeni se numea Lipovul. La 15 mai 1761 Scarlat Ghica dăduse jumătate din „moșia domnească ce să numește Gherghița” lui Ștefanache biv vel stolnic, dar dania sa a fost anulată în 1765 (Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., VI/35).

³⁵ „Biserica ortodoxă română”, 1893, p. 845. Dania a fost întărită de Al. Ipsilanti în 1776 (Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., VI/39). Situația este asemănătoare cu a orașului Roșiorii de Vede, unde urmașii slujitorilor au primit de la domnie 600 de stînjini din moșia domnească a orașului, închinată mănăstirii Sf. Spiridon din București (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XIII, p. 432).

clăcași pe moșia devenită proprietatea mitropoliei. În anii următori ei s-au opus la clacă și la darea dijmei, fiind nevoie de porunci domnești pentru a-i sili să se supună³⁶.

Procesele cu mitropolia au început în vremea domniei lui Nicolae Mavrogheni, când 30 „orașani de la orașul Gherghița... ,carii să trag din orașanii cei vechi”, au venit la domnie „zicînd că acest oraș Gherghița și cu moșia cît ține împrejur mai-nainte au fost slobodă domnească și să hrănea ei pe dînsa fără-de a da vreun adet al pămîntului”. După ce moșia a fost dăruiată mitropoliei, orașenii „au rămas supt dare de adetul pămîntului la clacă i dijmă și opriți de alișverihu lor a vinului și a rachiului”. Orașenii cer eliberarea moșiei „ca să rămîie orașul iarăși slobod domnesc asupra lor”. Neputînd strica dania făcută mitropoliei, domnul a hotărît ca moșia să rămînă mai departe a acesteia, dar cei 30 de orașeni să nu mai fie „supărați de clacă și dijmă” deoarece „să trag din orașanii cei vechi care au fost slobozi, pentru slujbele ce au făcut moșii lor domnilor și țării” (este vorba evident de vechii slujitori domnești). Restul locuitorilor erau obligați „a-și da dijma și claca după obicei... și să nu fie volnici a vinde vin sau rachiu”³⁷.

Locuitorii din Gherghița își bazau drepturile de proprietate asupra moșiei țîrgului pe un document de la Constantin Brîncoveanu din 13 iunie 1712, în care li se întărea orașenilor „această moșie domnească ce iaste împrejurul Gherghiții pe hotarele cele bătrîne”³⁸, hotare stabilite încă din 1534³⁹.

Procesul a fost reluat în 1790 cînd gherghițenii s-au plîns domniei că ispravnicul mitropoliei le cerea adeturile moșiei „și pentru anii trecuți” și că acesta săvîrșea fel de fel de samavolnicii, luîndu-le pînă și uneltele agricole și căldările de mămăligă drept zăloage⁴⁰.

La 1 mai 1790 „țîrgoveții ot Gherghița” au venit din nou la divan, arătînd că „din început” orașul „fiind moșie domnească, era ei sub privileghiuri de la domni a nu fi supărați de a da adeturile moșii”; deși N. Mavrogheni a scutit pe 31 liude ce se trăgeau „din cei vechi orașani” de prestațiile feudale, ispravnicul mitropoliei le cerea și acestora clacă și dijmă. Vechilul mitropoliei a răspuns că scutirea din 1786 a fost alcătuită „de frica domnului Mavrogheni”, chiar la cancelaria

³⁶ La 2 sept. 1779, la plîngerea mitropolitului că „oamenii ce sînt șezători” pe moșile Gherghița, Borusul și Berlești „nu să supun a-și face claca și a-și da dijma după obicei”, Alexandru Ipsilanti le poruncește să clăcuască 12 zile pe an, să dea dijma 1/10 „din toate semănăturile”, de capră cite doi bani și de stup cite trei bani pe an (Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., IV/24). Vezi și *Documente privind relațiile agrare în veacul XVIII. I. Țara Românească* p. 651, 693.

³⁷ *Ibidem*, p. 736. Pentru acordarea acestui drept orașenii au dat lui Mavrogheni 3500 de taleri. (V. Mihordea, *Politica lui Nicolae Mavrogheni față de țăranime*, în „Studii”, 1963, nr. 6, p. 1339).

³⁸ Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., VI/20. Vezi și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 47.

³⁹ DRH, B, vol. III, p. 286. Pentru întînderea moșiei Gherghița vezi și documentul din 8 iulie 1767, din care rezultă că se învecina cu satele Drăgănești—Prahova, Bălractar, Petrea și Brebeasca (Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., V/3, nr. 5).

La 19 noiembrie 1854, moșia Gherghița se compunea „și din alte trupuri”, anume: Borusul, Bușani, Zidurile, Berlești, Merii Petchi și Malamucul (*ibidem*, VI/47). La 27 martie 1816 se preciza că „moșia au fost domnească pînă în apa Prahovei” (V. A. Urechia, *Istoria românilor XIII*, p. 310).

⁴⁰ Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., VI/40. Vezi și C. Șerban, *op. cit.*, p. 628—629.

acestuia, și că mitropolitul „au fost silit dă nevoe de au pus pecetea” sa pe învoiala cu orășenii. Ca urmare, documentul din 1786 a fost anulat și „toată moșia Gherghița, cu tot cuprinsul ei”, a fost încredințată mitropoliei, toți cei care locuiau pe această moșie fiind obligați „a da dreptul adet al moșii la sfînta mitropolie”⁴¹.

După această dată opoziția foștilor orășeni la darea dijmei și prestarea clăcii s-a intensificat, documentele înregistrînd numeroase conflicte între locuitorii din Gherghița și reprezentantul mitropoliei în anii 1791, 1794, 1799 și 1801⁴².

Conflictul s-a agravat în 1801, cînd la Gherghița a avut loc un adevărat „zurbalic” împotriva isprăvnicilor care-i năpăstuiu pe locuitori cu dijma și claca „peste dreptul și obiceiul pămîntului”; ei „s-au ridicat cu zurba” și au bătut pe ispravnicul abuziv, iar unul din conducătorii lor, Stoian Sîrbu, a amenințat „cu obrăznicie... că va să facă una să să sperie și domnia” și mitropolitul, cerînd să vină om domnesc la cercetare, nu omul mitropoliei. Cînd reprezentantul domniei s-a dus la fața locului, locuitorii „au început a-l înfrunta, zicîndu-i vorbe proaste” și au cerut mitropoliei să li se facă „deosebit așezămînt după a lor voe, peste obiceiul pămîntului”, cerere cu care mitropolitul nu a fost de acord. El a solicitat domniei „a să pedepsi acei zurbagii ce fără judecată au bătut omul nostru”⁴³. Locuitorii din Gherghița îl acuzau pe arendașul Necula sin Anastase Grecu „pentru prăzile i bătăile, închisorile, înfricoșările cu iatagane și (pentru) toate obiceiurile lor stricate”⁴⁴.

La 29 ianuarie 1816 gherghițenii s-au plîns din nou la domnie împotriva arendașilor Gheorghe și Constantin care-i jefuiau „cu nemilostivire”; la data respectivă, aflîndu-se de 8 săptămîni la București „cu grea cheltuială”, locuitorii cer domnului să le facă dreptate „pentru pagubele și jafurile” pricinuite de arendași, arătînd că sînt „oameni săraci, birnici și cu greutăți asupra-ne” și că le „pier” casele⁴⁵.

În timpul cercetărilor întreprinse, locuitorii au susținut că dania făcută mitropoliei este ilegală și că ei stăpîneau moșia încă din vremea domniei lui Matei Basarab⁴⁶. (Este interesant de reținut faptul că la 1791 urmașii vechilor călărăși din Ploești afirmă că strămoșii lor primiseră moșia orașului tot de la Matei Basarab, pentru slujbă)⁴⁷. Cerîndu-li-se acte doveditoare, gherghițenii au făcut o declarație sub prestare de jurămînt (tacir), arătînd că mitropolitul le-a sustras cu amenințări actul de stăpînire⁴⁸. Declarațiile lor nu a fost luată în seamă, ei fiind obligați mai departe la prestațiile feudale și la plata sumei de 9000 de taleri drept cheltuieli de judecată⁴⁹.

⁴¹ Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., VI/41.

⁴² *Ibidem*, V/23, 26, 27, V. A. Urechia, *Istoria românilor*, IV, p. 128—130. La 1801 se spune că „neguțtorășii” din Gherghița „nu încetează de a face prăvălii” în care își vindeau vinul și rachiul fără voia mitropoliei.

⁴³ Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., V/30.

⁴⁴ *Ibidem*, V/31. Pentru o altă pricină din 1813 — cauzată de mărimea prăjinii cu care se măsură — vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, X B, p. 184.

⁴⁵ Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., V/57.

⁴⁶ *Ibidem*, V/28, 41, 43 și C. Șerban, *op. cit.*, p. 630.

⁴⁷ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 83—84.

⁴⁸ Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., V/50.

⁴⁹ *Ibidem*, V/42, 45, 47—48.

Pentru a înfricoșa pe gherghițeni, domnul a hotărît ca pe fruntașii lor, considerați „răzvrătitori”, „să-i pue în falangă în vileag și să le dea câte 200 toege fieșcărui”, amenințându-i că „de se vor mai purta și de acum înainte cu asemenea urmări de nesupunere și răzvrătire, pedeapsa lor va fi spinzurătoarea”⁵⁰.

Înspăimîntați de pedepse și amenințări, gherghițenii s-au supus; întrucît erau „muritori de foame”, ei au cerut să fie iertați de plata cheltuielilor de judecată, promițînd că nu vor mai acționa în judecată mitropolia și că se vor supune la clacă, dijmă și la celelalte adeturi cuvenite mitropoliei⁵¹.

În mai 1822 pricinile cu mitropolia au reinceput; mai mulți „orășani” din Gherghița (Nițu sin Dedu, Ioniță al Zmedei, Dinu băcanul, Dumitrache sin Ivan, Ion sin Voicu băcanul, Petre dogarul, Mogîrdici armeanul, Nicolae Mazilu, Nicolae sin Sandu brutarul, Stroe postelnicelul, Dumitru bărbierul și Ioniță măcelarul) au venit la divan arătînd că au avut așezămînt cu mitropolia pentru clacă „însă 30 lude să dea cîte un leu și 20 lude cîte 60 de parale pe an”. Mitropolitul a arătat că „așezămînturile sînt făcute din vremea răzmeriței, în vreme de mitropolit pus de stăpînire străină” și că ele au fost „anerisite” cînd s-a făcut pace.

Discutîndu-se despre judecățile din trecut cu mitropolia, orășenii au arătat că au fost două categorii de judecăți: „una a oamenilor muncitori pentru asuprirea ce le făcea (arendășii) la dijma finului i a porumbului, iar alta a fost a orășanilor, cînd ar fi moșia că ar fi a lor”. Întrebați „de a fost și ei în judecata aceea”, „răspunseră că au fost, pentru că ceilalți orășani care s-au pornit cu pîră i-au luat în silnicie, zicînd că, de nu vor fi cu ei împreună, le dărîmă casele și îi izgonește și de nevoie au venit, dar n-au nici un dovagealic, căci ei erau odihniți pe așezămîntul ce aveau cu mitropolia”⁵². Interesantă această stratificare între orășeni și oamenii muncitori, între care existau puternice contradicții de interese la 1822. Întrucît însă condiția de „oameni muncitori” s-a extins și asupra orășenilor, fosta așezare urbană a fost considerată sat, pierzîndu-și statutul de oraș.

În epoca regulamentară locuitorii din Gherghița au continuat lupta împotriva obligațiilor feudale ce li se impuneau, neîmpăcîndu-se cu situația ca așezarea lor să fie considerată sat, aceasta deoarece mulți dintre ei erau meșteșugari și patentari. În anul 1837, cînd au fost obligați să-și facă magazii de rezervă în care să depună cota de porumb, ei au cerut Vistieriei să fie scutiți de această sarcină deoarece sînt tîrgoveți, nu săteni plugari. Cererea le-a fost respinsă pe motiv că: „*tîrgul Gherghiții fiind sat*, sînt datori patentarii dă sat să contribuiască la toate datoriile sătenești”⁵³. Este interesant de reținut dubla calitate de tîrg și sat pe care o avea Gherghița la 1837: deși era tîrg prin tradiție și prin numărul de mește-

⁵⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, X B, p. 182.

⁵¹ Arh. St. București, Mitr. Țării Rom., V/25, 49, 52.

⁵² V. A. Urechia, *op. cit.*, XIII, p. 308—313. La acest proces au fost invocate numeroase învoiele și anaforale din anii 1810 și 1816 relative la relațiile dintre locuitorii din Gherghița și mitropolie.

⁵³ Ilie Corvus, *Lupta de eliberare a orașelor și tîrgurilor din Țara Românească sub Regulamentul Organic* („Studii și mat. de istorie modernă”, V, 1975, p. 20). La 1831 existau în Gherghița 81 de familii de negustori și meșteșugari și 44 familii de călăcași (*ibidem*, p. 15).

șugari și negustori (care aveau o stărostie afiliată la București), era considerat de stăpînire sat datorită numărului mare de plugari supuși la prestațiile feudale⁵⁴.

În primăvara anului 1842 locuitorii s-au opus din nou obligației de a depune porumb la magazia de rezervă, la această acțiune solidarizîndu-se și categoriile privilegiate, neamurile, postelniceii și mazilii din sat, care afirmau: „ne hrănim cu meșteșugul, iar alții cu negoțul, ca niște țirgoveți ce sintem, iar nu cu plugăria... Noi nu sintem plugari și nici că am fost vreodată, țirgoveți fiind și cumpărători pentru hrana noastră”. Li s-a răspuns din nou că stăpînirea nu-i consideră țirgoveți, ci săteni⁵⁵.

În 1861 cei peste 100 de patentari din Gherghița au cerut din nou stăpînirii să li se dea dreptul de municipalitate de care „se bucură alte țirgulețe sau orașele” mai mici și să-și înființeze „maghiștrat pentru binele comun, precum și stărostia trebuincioasă, scăpînd cu acest chipu de toate necuviincioasele maltratații” ce sufereau la „răspunderea datoriilor către subprefectură prin pircălabi, vătășei și deputați comunali”. Deși arendașul moșiei, Sidoride, a protestat împotriva pretențiilor satului de „a se transforma în țirg”, în 1862 localitatea era considerată țirg neamancipat, avînd dreptul de a fi condusă de o comisie orășenească⁵⁶.

La sfîrșitul secolului trecut, Gherghița era comună rurală. Marea majoritate a locuitorilor erau agricultori; existau doar 17 meșteșugari. Se păstra însă amintirea că în sec. XVI așezarea fusese „în toată splendoarea ei”, splendoare pe care o pierduse în secolele următoare⁵⁷.

Aceasta este pe scurt istoria unuia din orașele vechi ale Țării Românești, devenit sat în decursul veacurilor XVIII—XIX.

⁵⁴ Tot ca sat, cu numele Gherghița Pămînteni, avînd 153 de gospodării, este trecut și în harta rusă din 1835 (C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul sec. XIX*, București, 1957, p. 244). În această perioadă se stabiliseră la Gherghița și un număr de 22 de familii de sîrbi, meșteșugari și negustori: 7 croitori, 4 dulgheri, 2 mămulari, 2 olari, 2 băcani, 2 cizmari și cite un papugi, cîlgiu și zidar (I. Cojocaru, *op. cit.*, I, p. 125—126).

⁵⁵ I. Corfus, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁶ Arh. St. București, Min. de interne, Direcția comunală, dosar 33/1861.

⁵⁷ *Marele dicționar geografic al României*, III, București, 1900, p. 508.

IDEI SOCIAL-POLITICE ÎN A DOUA PARTE A „ROMANULUI ROSEI”

DE

RADU-ȘTEFAN CIOBANU

În secolul al XIV-lea, trei mari scriitori din Italia, Anglia și Franța Francesco Petrarca¹, Geoffrey Chaucer² și François Villon³ au scris pagini elogioase despre *Le Roman de la Rose* pe care au apreciat-o unanim ca pe una dintre cele mai celebre opere literare franceze. La sfârșitul aceluiași veac, *Le Roman de la Rose* care, judecînd după numărul manuscriselor păstrate a fost cea mai citită scriere din Franța între secolele al XIII-lea și al XVI-lea⁴ a provocat o vie și amplă polemică între pioasa Christine de Pisan și cancelarul Universității din Paris, Jean Gerson⁵ care i-au avut ca potrivnici pe Jean de Montreuil și pe frații Col⁶. Modul în care s-a desfășurat această dispută în anul 1399 ne dovedește peremptoriu că opera ce constituie obiectul ei, avea la peste un secol de la terminare, o largă răspîndire în Franța. Ea a trezit protestul și indignarea celor grupați în jurul Christinei de Pisan, în special datorită ideilor antinobiliare susținute și propăvăduite de autorul celei de a doua părți a operei — Jean de Meung — al căror sens profund nu a fost sesizat⁷.

Deoarece limbajul epocii în care a fost conceput și scris *Le Roman de la Rose* devenise caduc, în secolul al XVI-lea, poetul Clément Marot a transpus opera în franceza vremii sale, iar în anul 1527 a publicat-o și a pus-o în circulație⁸. În versiunea prezentată de Marot, romanul a fost cunoscut și apreciat de Sibilet⁹, de reprezentanții Pleiadei, Ronsard¹⁰

¹ Cf. P. O. Kristeller, *Studies in Renaissance Thought and Letters*, Roma, 1956.

² G. Chaucer, *The legend of good women. The Prologue*, în *Complete Works*, publ. de W. Skeat, vol. III, Oxford, 1896.

³ Fr. Villon, *Le Testament*, în *Oeuvres*, publ. de G. Paris, Paris, 1901.

⁴ Cf. E. Langlois, *Manuscripts du Roman de la Rose*, în *Travaux et Mémoires de l'Université de Lille*, Nouvelle série, 1/7, 1910.

⁵ Christine de Pisan, *Le Livre des faits et bonnes moeurs du roi Charles V*, coll. des Mémoires, Paris, 1840, p. 99; Jean Gerson, *Oeuvres*, ed. de Ellies Dupin, Anvers (Amsterdam), 1706, vol. III, p. 215 și urm.

⁶ Cf. A. Thomas, *De Joannis de Monsterolio vita et operibus*, Paris, 1883, p. 75 și urm.

⁷ Cf. G. Lanson, *Histoire de la littérature française*, ed. XVIII, Paris 1924, p. 139.

⁸ Guillaume de Lorris, et Jean de Meung, *Le Roman de la Rose*, mise en française moderne par Clément Marot, Venise, 1527.

⁹ Thomas Sibilet, *Art poétique*, publ. de Fr. Michel, Paris, 1837, p. 82.

¹⁰ Ronsard, *Remontrance au peuple de France*, Paris, 1563, p. 53.

și Baif¹¹, de Etienne Pasquier¹² și apoi, în secolele următoare de erudiții Bochus¹³, Lantin de Damerey¹⁴, Dainou¹⁵, Ampère¹⁶, etc.

Datorită interesului manifestat de literați și de oamenii de cultură pentru cunoașterea textului primitiv al *Le Roman de la Rose*, acesta a fost publicat în secolul al XIX-lea, reproducându-se manuscrise originale de către Méon¹⁷ și Francisque Michel¹⁸. Remarcând necesitatea unei ediții critice, corespunzătoare exigențelor studiilor moderne, Ernest Langlois a publicat o asemenea ediție pe care a însoțit-o cu numeroase note explicative ce alcătuiesc un studiu cu un caracter aproape exhaustiv asupra autorilor și a operei¹⁹.

Avînd la dispoziție roadele muncii predecesorilor lor bazate pe ample investigații în arhive, începînd de la sfîrșitul secolului trecut, de cînd au început să fie elaborate studii corespunzătoare cerințelor cercetării științifice contemporane, erudiții și-au expus în mai multe rînduri părerile mai mult sau mai puțin asemănătoare asupra *Le Roman de la Rose*. Între numele acelor care au contribuit la progresul studiilor, putem remarca literați cum ar fi Gaston Paris²⁰, Gustave Lanson²¹, Gustave Cohen²², Joseph Bedier²³, Edmond Faral²⁴, Paul Zumthor²⁵, Albert Saulnier²⁶, André Lagarde, Laurent Michard²⁷, Ion Zamfirescu²⁸, Sorina Bercescu²⁹, filosofi ai culturii și literaturii ca Gérard Paré³⁰, Ernst Robert Curtius³¹,

¹¹ Antoine de Baif, *Taillebras*, Paris, 1567, p. 28.

¹² Etienne Pasquier, *Oeuvres complètes*, vol. 1, Amsterdam, 1723, p. 16.

¹³ Cf. A. Mary, *Préface*, în Guillaume de Lorris, Jean de Meung, *Le Roman de la Rose*, mise en française moderne, Paris, 1928, p. 5.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 6.

¹⁷ Guillaume de Lorris, Jean de Meung, *Le Roman de la Rose*, publ. de Méon, 4 vol., Paris, 1814.

¹⁸ Idem, publ. de Fr. Michel, 2 vol. Paris, 1864; Se va cita J. de M.

¹⁹ Idem, publ. de E. Langlois, 5 vol., coll. S.A.T.F., Paris, 1914—1923.

²⁰ G. Paris, *La littérature française au Moyen Age (XI—XIV)*, vol. I, ed. V., Paris, 1914, p. 181.

²¹ G. Lanson, *op. cit.*, p. 130—140.

²² G. Cohen, *Le mouvement intellectuel, moral et littéraire*, în *Histoire générale*, publiée sous la dir. de G. Glotz, vol. III, Paris, 1933.

²³ J. Bedier, *Les Fabliaux*, Etudes de la littérature populaire et d'histoire littéraire du Moyen Age, ed. V, Paris, 1925, p. 221, 235, 277, 282.

²⁴ E. Faral, *Le Roman de la Rose et la pensée française au XIII e siècle*, în „Revue des deux mondes”, XXVI années, VIIIe période, Paris, 1926, p. 430—456; Idem, *De la IV e croisade au début de la guerre de cent ans*; J. Bedier — P. Hazard, *Littérature française*, vol. I, ed. II, Paris, 1948, p. 47—135.

²⁵ P. Zumthor, *Histoire littéraire de la France médiévale (VIe—XIVe siècles)*, Paris, 1954, p. 278 și urm.

²⁶ A. Saulnier, *Histoire de la littérature française*, Paris, 1965, p. 131 și urm.

²⁷ A. Lagarde—L. Michard, *La littérature française*, T. 1, Paris, 1973, p. 147 și urm.

²⁸ Ion Zamfirescu—Margareta Dolinescu, *Istoria literaturii universale*, vol. 1. București, 1970, p. 206.

²⁹ Sorina Bercescu, *Istoria literaturii franceze*, București, 1970, p. 40—70.

³⁰ G. Paré, *Le Roman de la Rose et la scolastique courtoise*, Paris—Ottawa, 1941; Idem, *Les idées et les lettres aux XIIIe siècle. Le Roman de la Rose*, Centre de Psychologie et Pedagogie, Montreal, 1947. A se consulta și A. Bruce, *Recenzie*, în „Speculum, A Journal of Medieval Studies”, publ. of Medieval Academy of America, January, 1952 (XXVII) A, p. 116—119.

³¹ E. R. Curtius, *Literatura europeană și evul mediu latin*, București, 1970, p. 149, și urm.

Paul Rinucci ³², Hermann Ley ³³ sau istorici ca Nicolae Iorga ³⁴, Jacques le Goff ³⁵, Léopold Genicot ³⁶, Elisabeth Carpentier ³⁷, M. Berza ³⁸ etc.

Din urmărirea studiilor asupra răspîndirii manuscriselor, *Le Roman de la Rose*, al disputelor și al aprecierilor făcute în legătură cu el și din simpla lectură a numelor erudiților moderni care au scris despre opera din secolul al XIII-lea, a căror enumerare este departe de a fi completă, ne apare ca deosebit de evidentă permanența preocupărilor pentru cercetarea și aprofundarea spiritului scrierii medievale de care ne ocupăm.

Deși a existat și există un interes incontestabil al specialiștilor pentru *Le Roman de la Rose*, el este încă puțin cunoscut. Există o serie de probleme ridicate de ideile social-politice și filozofice ale autorului celei de a doua părți a *Le Roman de la Rose*, Jean de Meung, ce nu au găsit un răspuns pînă în momentul de față, poate și datorită faptului că relația dintre literatura beletristică și filozofia secolului al XIII-lea se află încă în stadiul de început al cercetărilor ³⁹.

Le Roman de la Rose desigur că a atras atenția asupra lui, din prima clipă după apariție, atît datorită fondului bogat și complex de idei pe care-l conține cît și modului în care a fost alcătuit. Opera compusă din 22.817 octosilabe ⁴⁰ este rodul îmbinării scrierilor a doi autori, Guillaume de Lorris și Jean de Meung care nu au trăit în aceeași epocă, nu au colaborat niciodată, iar din punct de vedere al formației mentale și al concepțiilor despre lume și despre viață au fost diametral opuși.

Dintre cei doi autori, neîndoielnic, acela care a pus în circulație o serie de idei profunde, deci în ultimă instanță, a contribuit la marele succes în spațiu și în timp al operei, a fost Jean de Meung. Dar pentru a putea discuta scrierea lui, ni se impune să zăbovim puțin asupra primului autor.

Despre viața lui Guillaume de Lorris se știu puține date. Nu i s-a putut stabili data nașterii și a morții ci numai regiunea originară — Orléans ⁴¹, locul de rezidență — orașul Paris ⁴², iar din analiza textului pe care ni l-a lăsat, s-a dedus că parcuruse probabil ciclul de învățămînt format din trivium și quadrivium unde și însușise tehnica poetică numită „artès dictaminis” ⁴³. Făcînd parte din aceeași categorie de scriitori ca și André le Chapelain, Renard de Beaujeu, Chretien de Troyes ⁴⁴, etc., care

³² P. Rinucci, *L'Aventure de l'humanisme européen du Moyen Age — Ve — XVe siècles*, Paris, 1953, p. 83, și urm.

³³ H. Ley, *Studii de filosofie medievală*, București, 1973, p. 337 și urm.

³⁴ N. Iorga, *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor*, vol. 1, ed. II, București, 1968, p. 275—301.

³⁵ J. le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age*, Paris, 1957, passim; Idem, *Civilizația occidentalului medieval*, București, 1970, p. 255.

³⁶ L. Genicot, *Le XIIIe siècle européen*, Paris, 1968, p. 360—361 și urm.

³⁷ E. Carpentier, *La Grand Royaume (1270—1348)*, în *Histoire de la France*, sub dir. lui G. Duby, vol. 1, Paris, 1970, p. 361 și urm.

³⁸ M. Berza, *Cultura în Europa apuseană în secolele XI—XV*, în *Istoria evului Mediu*, Curs universitar, vol. II, partea I, Feudalismul dezvoltat, București, 1974, p. 411.

³⁹ Cf. H. Ley, *op. cit.*, p. 337.

⁴⁰ Romanul are această întindere în ediția publ. de Fr. Michel, V. N. 18

⁴¹ Cf. Fr. Michel, *Introduction*, în J. de M., p. XIII; G. Lanson, *op. cit.*, p. 123.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Cf. P. Zümthor, *op. cit.*, p. 254.

⁴⁴ Cf. E. Faral, *Le Roman de la Rose et la pensée française* . . loc. cit. p. 435—436.

au dezvoltat genul cunoscut sub numele de „art d'aïmer”, Guillaume de Lorris a mărturisit de la începutul celor 4669 octosilabe⁴⁵ pe care ni le-a lăsat :

„Ce est le Romanz de la Rose,
Ou l'Art d'Amors est toute enclose”⁴⁶

Este evident că aceste două versuri ne arată că autorul a urmărit să alcătuiască o scriere tipică asupra „ars amandi”. În această primă parte a romanului, care nu se pretează la analiză și nu poate fi judecată după un rezumat, autorul a reușit să alcătuiască un tratat didactic în care au figurat formele, fazele, accidentele și progresele dragostei așa cum o înțelegeau tinerii nobili.

Folosind cu măiestrie personificările și alegoria, poetul a reușit să eludeze uscăciunea codificării și a colorat abstracțiile⁴⁷ creînd un manual asupra dragostei de curte. Opera, a cărei valoare constă în execuție și nu în originalitatea scriitorului, „ultimul și cel mai frumos fruct al tradiției cavaleresti, încheind o întreagă literatură asupra dragostei”⁴⁸, a evitat orice nominalizare a personajelor : îndrăgostitul a fost numit „l'Amant” iar doamna aleasă „la Rose”. Toate celelalte personaje reprezentînd sentimente sau stări de spirit, proiectate în afara personajelor principale, au căpătat numele cuvenit, în funcție de situația respectivă.

Autorul a făcut să se desfășoare firul acțiunii pînă în apropierea clipei în care „l'Amant” era pe punctul de a cuceri „la Rose”. Întreruperea istorisirii acțiunii înainte de atingerea țelului principal — cucerirea femeii iubite — care încheia în mod firesc toate tratatele asupra „art d'aïmer”⁴⁹ și afirmația lui Jean de Meung că Guillaume de Lorris a fost răpit de moarte „cînd era încă foarte tînăr”⁵⁰, au făcut să se creadă că opera sa ar fi rămas neterminată⁵¹.

Edmond Faral analizînd cursul acțiunii și spiritul operei scrise de Guillaume de Lorris, a ajuns la concluzia că scrierea ar fi fost încheiată în momentul în care autorul a lăsat pana din mină⁵². Dacă ținem seama de caracterul impersonal al romanului și de dedicația clară către o doamnă oarecare căreia-i era destinat pentru a fi cucerită, atunci putem inclina către acceptarea ipotezei lui Faral, căci într-un tratat al „art d'aïmer” nu ar fi fost greșeală mai flagrantă ca mărturisirea succesului înainte de a fi fost obținut. Fie că a fost întrerupt din motive mai mult sau mai puțin cunoscute pentru noi, fie că a fost lăsat intenționat de autor în forma în care ne-a parvenit, partea romanului scrisă de Guillaume de Lorris între anii 1225—1240⁵³ s-a bucurat de un enorm succes⁵⁴.

Remarcînd larga răspîndire a scrierii lui Guillaume de Lorris Jean de Meung a decis să se folosească de cadrul comod creat de predecesorul său, să afirme că „la 40 de ani după moartea acestuia”, „ii continuă

⁴⁵ Scrierea are această întindere în ediția publ. de Fr. Michel. Cf. N. 18.

⁴⁶ J. de M., *Prologue*.

⁴⁷ Cf. G. Lanson, *op. cit.*, p. 126.

⁴⁸ Cf. P. Zumthor, *op. cit.*, p. 254—255.

⁴⁹ Cf. E. Faral, *op. cit.*, p. 438.

⁵⁰ J. de M., v. 11338 și urm.

⁵¹ G. Lanson, *op. cit.*, p. 130; G. Cohen, *op. cit.*, p. 294, etc.

⁵² E. Faral, *op. cit.*, p. 438.

⁵³ Fr. Michel, *op. cit.*, p. XII; G. Lanson, *op. cit.*, p. 126; E. Faral, *op. cit.*, p. 435, etc.

⁵⁴ *Ibidem*; E. Langlois, *op. cit.*, *passim*.

opera”⁵⁵ și aproximativ între anii 1270—1285⁵⁶ să scrie un enorm final de 18 148 octosilabe⁵⁷. Procedul întrebuițat de autorul celei de a doua părți a *Le Roman de la Rose* era obișnuit în secolul al XIII-lea : literații preluau cadrul și ficțiunile existente într-o operă de succes și le prelucrau pentru a-și expune propriile lor gânduri⁵⁸. În acest mod au procedat Rutebeuf⁵⁹ și poetul din Lille, Jacquemart Gielée⁶⁰ : ei au preluat cadrul faimosului *Roman de Renart*, l-au adaptat în mod convenabil pentru ei și au prezentat ideile care-i frământau.

Limitându-ne la aceste două exemple grăitoare pentru cele afirmate anterior, alese la întâmplare din multitudinea existentă în literatura secolului al XIII-lea, este evident că valoarea părții a doua a *Le Roman de la Rose* nu constă în dezvoltarea ficțiunii concepută de Guillaume de Lorris. Lectorul este imediat surprins și impresionat de modul de gândire diametral opus al celor doi autori, ceea ce face ca *Romanul Trandafirului* să se găsească la cotitura pe care a făcut-o, între cele două date extreme de compoziție, „spiritul francez”⁶¹.

Jean de Meung a creat o operă în care a reflectat modul în care a gândit orașenimea franceză în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, ce corepunde temporal cu domnia efectivă a lui Ludovic IX (1226—1270) mcepută după revenirea sa din Egipt (1254), un monarh cu un spirit realist, cu tendințe absolutiste dar animat de idealurile moralei cavaleresti, cu domnia fiului său Filip III cel Îndrăzneț (1270—1285), întruparea regelui cavaler și cu cea a nepotului său, Filip IV cel Frumos (1285—1314), politician calculat, lipsit de scrupule, dar în același timp, cel mai complex și mai ciudat reprezentant al familiei Capetiene. Acum se remarcă profunde schimbări în structura orașelor și în inteligență, arătând că, cel puțin în aceste direcții, reprezintă o civilizație omogenă, fruct al maturizării celor trei secole anterioare, evidentă în artă, literatură, gândire cât și în domeniul social.

Monarhia franceză a știut să se impună pe marea majoritate a teritoriului țării, a adus la ascultare o nobilime care fusese temperată, a legiferat „instituția păcii”, baterea monedelor regale și astfel a făcut posibilă circulația comercială fără primejdii. Consecința imediată a constat în dispariția comerțului ambulant, în dezvoltarea negoțului cu bani, izvorul celor mai mari averi, autorizat de subtilitățile clerului⁶², în reducerea marilor neamuri aristocratice la grupuri apropiate de familiile moderne,

⁵⁵ J. de M., v. 11333—11336.

⁵⁶ Cf. Fr. Michel, *op. cit.*, p. XIII; G. Paris, *op. cit.*, p. 315; G. Lanson, *op. cit.*, p. 130; E. Faral, *op. cit.*, p. 436; P. Zunthor, *op. cit.*, p. 274, etc.

⁵⁷ Cf. ed. Fr. Michel; A se vedea N. 18.

⁵⁸ Cf. E. Faral, *op. cit.*, p. 438.

⁵⁹ Rutebeuf, *Renart le Bestourné*, în *Oeuvres complètes de Rutebeuf*, vol. 1, ed. de Julie Bastin—Edmond Faral, Paris, 1959, p. 537—544.

⁶⁰ Jacquemart Gielée, *Renart le Nouvel*, édité d’après le manuscrit la Vallière (B. N. fr. 25566) Thèse complémentaire, publ. de Henri Roussel, 1961.

⁶¹ Laffont—Bompiani, *Dictionnaire des œuvres de tous les temps et de tous les pays. Littérature—Philosophie—Musique—Science*, vol. II, Paris, 1959, p. 304.

⁶² Cf. Henri Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen Age*, ed. II, Paris, 1969, p. 89.

în sărăcirea micilor nobili siliți să se angajeze ca militari⁶³, în eliberarea șerbilor⁶⁴ și în vinderea de scrisori de înobilare orășenimii⁶⁵, deținătoarea unei părți însemnate a avuției publice.

Regalitatea a folosit acum „aliatul ei firesc” — orășenimea — în opera de reorganizare a Franței și de impunere în fața marilor feudali și a puterii spirituale.

Deși viața rurală a rămas dominantă atît din punct de vedere demografic⁶⁶ cît și din cel economic-social, elementul dinamic l-a reprezentat mediul urban unde s-a răspîndit știința scrisului și cititului, evidentă și din comerțul cu cărți⁶⁷. Sesizînd cu acuitate și promptitudine ponderea deosebită a orașelor din Franța și în special a populatului și activului Paris, papalitatea a căutat să și le subordoneze prin intermediul ordinilor cerșetorești, al dominicanilor și al franciscanilor. Apărute la începutul secolului al XIII-lea, cele două ordine au fost destinate părăsirii vechiului ideal al mîntuirii în sihăstrie, departe de lume și practicării „vita attiva” în mijlocul orașelor⁶⁸, în universități, unde trebuiau să slujească dogma confesiunii catolice.

Acum, în a doua parte a secolului al XIII-lea s-au văzut roadele întregului veac care mai mult inventator decît organizator, mai mult practic decît fantezist, a elaborat o operă intelectuală imensă într-un climat de cercetare concretă și dragoste religioasă pentru adevăr⁶⁹. Deși este ușor de remarcat că printre gînditorii cei mai originali, francezii sînt puțin numeroși în comparație cu italienii, englezii și germanii, școlile din Franța, a căror putere materială și spirituală nu a încetat să sporească, au rămas fruntașe pe continent iar regina lor a continuat să fie Universitatea din Paris. Aici s-au dezbătut marile dar insuficient cunoscutele probleme ale filosofiei secolului al XIII-lea⁷⁰ care a încercat să împace ideile marilor antici și ale aristotelismului păgîn al lui Averoes cunoscute prin intermediul traducătorilor, cu fundamentele filosofiei creștine. Din această confruntare de idei a reieșit evident că pe planul moravurilor și al ideilor, Europa occidentală începea să se laicizeze: rari erau aceia care erau conștienți deși domnea convingerea că școala era suficientă pentru învățămînt, regii de ajuns pentru guvernare și vedeau că rolul ierarhiei eclesiastice, concepută într-o formă caducă, era din ce în ce mai puțin corespunzător.

Unul dintre acești intelectuali medievali, cum este plastic numit de J. le Goff, a fost Jean de Meung care a surprins toate modificările vremii și a scris pentru orășenii de rînd, micii negustori și meșteșugari,

⁶³ E. Carpentier, *op. cit.*, p. 380.

⁶⁴ Cf. G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, vol. 1, Paris, 1962, p. 260 și urm.

⁶⁵ Populația rurală din Franța reprezenta circa 80—85% din totalul locuitorilor țării. Cf. R. Mols, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, vol. II, Louvain, 1955, p. 44.

⁶⁶ M. Bloch, *La société féodale*, Paris, 1969, p. 445 și urm.

⁶⁷ S. Jako—R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971, p. 71, 85, 139; J. le Goff, *Les intellectuelles...* ed. cit., p. 83.

⁶⁸ Cf. L. Genicot, *op. cit.*, p. 223.

⁶⁹ Cf. P. Zumthor, *op. cit.*, p. 227.

⁷⁰ Cf. H. Ley, *op. cit.*, p. 337—338.

dezarmați și fricoși care apar în paginile sale alături de bogații medici și avocați din rîndurile cărora se vor ridica juriști regali ca Pierre de la Broce⁷¹, Pierre Flote, Pierre Dubois, Guillaume de Nogaret⁷², etc.

Datele cunoscute despre viața, formația mentală și relațiile sociale ale lui Jean de Meung deși sînt sumare, ne oferă posibilitatea să-l cunoaștem mai bine ca pe Guillaume de Lorris.

J. de Meung ni se prezintă el însuși așa cum era cînd a scris partea a doua a *Roman de la Rose* :

„Puis vendra Jehans Clopinel,
Au cuer jolif, au cors isnel,
Que nestra sor Loire à Méun”⁷³

Dacă judecăm după conținutul scrierii în care întîlnim reproduse frecvent expresiile profesorilor universitari și părți din prelegerile audiate⁷⁴, după traducерile din Boetius⁷⁵, Vegetius⁷⁶ și Abélard⁷⁷ și după epitaful în care este numit „doctor”, desigur că J. de Meung a absolvit cursurile Universității din Paris. Acest om pe care documentele din jurul anului 1300 ni-l înfățișează ca pe un respectabil și bogat orășean, posesor al unei case în str. St. Jacques și al unei grădini la Tournelles⁷⁸, a murit, probabil în preajma anului 1305⁷⁹.

În continuarea la *Le Roman de la Rose*, J. de Meung nu s-a mai arătat partizanul dragostei idilice preconizată de înaintașul său, ci al ideii că raportul între sexe presupune numai continuarea speciei, așa cum o cere personajul său alegoric, Natura⁸⁰. Prin cuvintele unui negustor, soț gelos⁸¹ care exprimă în fond ideile autorului, au fost denigrate toate femeile. Ele au fost prezentate ca ființe inferioare, imorale, cărora nu li se poate încredința nici o taină :

„Et quiſonques dit a sa fame
Les secrez, il en fait sa dame
Nus homs qui soit de mère nés,
S'il n'est yvres ou forsennés,
Ne doit à fame révéler,
Nul riens qui face à céler,
Se d'autul ne le vuet oïr.
Miex vaudroit du païs foïr,
Que dire à fame chose à taïre,
Tant soit loial ne débonaire”.⁸²

⁷¹ Pentru viața și activitatea lui, a se vedea Ch. V. Langlois, *Philippe III le Hardi*, Paris, 1899, p. 15.

⁷² Idem, *De recuperatione Terrae Sanctae de Pierre Dubois*, Paris, 1891, passim.

⁷³ J. de M., v. 11330—11332.

⁷⁴ Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 276.

⁷⁵ Traducerea este încă inedită. Cf. E. Faral, *De la IVe croisade*... loc. cit.; p. 96.

⁷⁶ A fost publicată sub titlul *L'art de chevalerie de Vegece*, traduit, de J. de Meung, publ. de U. Robert, în coll. S.A.T.F., Paris, 1897.

⁷⁷ J de M., *Abélard et Héloïse*, publ. de Charlotte Charrier, coll. S.A.T.F., Paris, 1934.

⁷⁸ Cf. Fr. Michel, *op. cit.*, p. XIV; G. Lanson, *op. cit.*, p. 130.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ J. de M., v. 15045—15046.

⁸¹ Idem, v. 9282—și urm.

⁸² *Ibidem*, v. 17285—17293.

Dar parcă în antiteză cu aceste cuvinte, discursul unui alt personaj, „La Vieille”, adevărată străbună a Celestine-i⁸³ pare să justifice actele de răzbanare ale femeilor permanent lovite și umilite.

În alt paragraf în care dă sfaturi femeilor cum să se îmbrace, să se machieze, să se comporte în societate, autorul arată cum înțelegeau orășenii regulile de politețe impuse în păturile sociale mijlocii și bogate din mediul urban. Deși în această situație este câteodată însuflețit de o ironie malițioasă ca în cazul în care a scris că pieptănătura femeilor ar stirni și invidia „țapilor și cerbilor”⁸⁴. J. de Meung nu dă dovadă de reavoință față de femei și pledează pentru stabilirea unor raporturi firești în căsnicie.

Analiza ansamblului textului ne arată împotriva celor scrise pînă acum, că autorul nu a fost un misogin⁸⁵ iar vena antifeministă care străbate *Le Roman de la Rose*⁸⁶, a constituit un atac deliberat al lui Jean de Meung împotriva unuia din principiile fundamentale ale eticii aristocrăției — respectul monden al femeii⁸⁷.

Discutînd tema dragostei autorul, în timp ce-și conduce eroul către reușită, pe căi cu totul opuse celor folosite în prima parte a scrierii, a găsit prilejul să-și dezvolte ideile antif feudale, favorabile orășenimii, într-o serie de digresiuni despre egalitatea oamenilor, origina regalității și a nobililor, viața clerului, raporturile om-natură-divinitate, cunoștințele în domeniul magnetismului, transmutației metalelor, regulile de politețe ale vremii, etc.

Pornind de la un curent filozofic antic reinviat în secolul al XIII-lea, de la ideile milenarismului lui Gioachino del Fiore⁸⁸ și de la concepțiile egalitariste care circulau în vremea lui⁸⁹, J. de Meung a prezentat idilic „vîrsta de aur” a omenirii. El a afirmat că atunci pămîntul cu toate bogățiile lui aparținea tuturor oamenilor care nu aveau proprietăți, munceau în comun și-și împărțeau cele obținute fără ură și dușmănie. Dar pe pămînt, între oameni au venit „Barat”⁹⁰ însoțit de rudele sale reprezentate de toate viciile posibile. În această situație oamenii au fost obligați să aleagă :

„Un grant vilain entr-eus eslurent,
Le plus ossu de quanqu'il furent,
Le plus corsu et le greignor,
Si le firent prince et designor.
Cil jura qu'a droit les tendroit,
Et que lor loges desfendroit,
Se chacuns endroit soi le libre,
Des biens dont il se puisse vivre.
Ainsin l'ont entr-eus acordé,
Cum cil l'ont dit et recordé.

⁸³ G. Lanson, *op. cit.*, 138.

⁸⁴ J. de M., v. 14239—14242.

⁸⁵ Cf. G. Lanson, *op. cit.*, p. 134; N. Iorga, *op. cit.*, p. 280.

⁸⁶ E. Carpentier, *op. cit.*, p. 386.

⁸⁷ P. Zumthor, *op. cit.*, p. 278.

⁸⁸ J. le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, ed. cit., p. 255.

⁸⁹ Fr. Pall, *Structura socială a Franței după tratatul de drept al lui Beaumanoir*, în „Studii și cercetări de istorie”, Cluj, VII/1956, p. 49 și urm.

⁹⁰ Vechi cuvînt de origine celtică ce desemna în franceza medievală fraudă.

Cil tint grant piècc cest office.
 Li robéor plain de malico.
 S'assemblère quant seul le virent,
 Et par maintes fois le batirent
 Quant les biens venoient embier,
 Lors r'estut le peuple assemblere,
 Et chascun endroit soi tailler
 Por serjans au prince bailler.
 Communement fors se taillèrent.
 Et tous et toutes li baillièrent
 Et donerent grans tenemens
 De la vint li commencemens
 As rois, as princes terriene,
 Selonc l'escrit as anciens"⁹¹.

Explicind astfel originile regalității, el o „desacraliza”⁹², o golea de esența ei divină și-i răpea astfel drepturile de a se impune ereditar în fruntea societății. Prin cuvintele sale Jean de Meung contesta și poziția nobilimii de sine care nu avea nici un drept, numai pe baza descendenței congenitale, de a moșteni onorurile și bunurile dobândite de înaintași prin merite de mult dispărute⁹³. El a cerut nobilimii să nu-și mai irosească timpul în turniruri sau vânători unde urmăreau iepuri și cerbi⁹⁴, ci să se comporte asemeni lui Gauvain și Robert d'Artois⁹⁵ și să-și îndeplinească menirea lor pe acest pământ: luptând pentru apărarea patriei.

Discutind problema responsabilității în societate a ordinelor privilegiate el a găsit că cea mai mare vină pentru neîndeplinirea menirii originare o au clericii. Jean de Meung și-a motivat afirmația arătând că aceștia, prin învățătura pe care au dobândit-o, știu mai bine să diferențieze faptele pozitive de cele negative, pot să prevadă și să prevină răul⁹⁶. Critica împotriva modului de viață al clerului, pe care J. de Meung îl cunoștea bine căci el însuși era preot, constituie, alături de atacul împotriva femeilor, una din marile vene care străbat a doua parte a *Roman de la Rose*. Autorul s-a referit în special la ordinul dominican. Atitudinea lui este explicabilă. Acest ordin de la întemeierea lui s-a așezat în Paris⁹⁷, unde orășenii i-au putut observa bine practicile, a fost depozitarul Inchiziției, a reușit să-și construiască numeroase noi stabilimente monastice pe întreg teritoriul Franței, în timp ce celelalte ordine, cu excepția franciscanilor, au stagnat⁹⁸, a adunat averi imense în timp ce predica cerșetoria și sărăcia⁹⁹ și în fine, a fost principalul promotor al luptei contra profesorilor seculari în timpul certeii universitarilor (1253—1257)¹⁰⁰. Acuzația care

⁹¹ J. de M., v. 10357—10380.

⁹² M. Berza, *op. cit.*, p. 411.

⁹³ J. de M., v. 19553—19554.

⁹⁴ *Idem*, v. 19610 și urm.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Idem*, v. 19593—19600.

⁹⁷ Cf. *Chartularium Universitatis Parisiensis*, publ. de H. Demifle și P. Chatelain, vol. I, Paris, 1876, p. 171.

⁹⁸ Cf. E. Faral, *Responiones de Guillaume de Saint Amour*, în *Archives d'histoire littéraire et doctrinales du Moyen Age*, Paris, 1951, p. 369 și urm.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

revine cu cea mai mare frecvență împotriva clericilor din mănăstiri este cea a nerespectării posturilor și a vieții de penitență prin care trebuiau să atingă idealul creștin de viață: în timp ce ei predică viața simplă, în vremea posturilor, mănincă bucate alese și beau vinuri bune¹⁰¹. Folosind viclenia, perfidia și un ansamblu de alte asemenea metode necinstite, călugării, care-i disprețuiesc pe oamenii sărmani și pioși¹⁰², au reușit să stringă mari averi de la bogații pe care i-au linsușit:

„Mes d'un riche usurier malade
La visitance est bone et sade:
Celi vois-ge réconforter
Cer g'en cuif deniers aparter”¹⁰³.

Pentru a completa imaginea despre ordinul dominican, J. de Meung l-a îmbrăcat pe cel mai odios personaj din scrierea sa, pe Faux-Semblant în rasa folosită de călugării iacobini și l-a pus să făptuiască o crimă pentru a-și atinge țelul¹⁰⁴. Prin această acuzație adusă ordinului iacobin, J. de Meung a făcut o aluzie evidentă la soarta magistrului Guillaume de Saint Amour¹⁰⁵. El a fost conducătorul magiștrilor seculari care au vrut să apere drepturile Universității din Paris în timpul „certei universitarilor”. Bun cunoscător al dogmei și al dreptului „decretual”, Guillaume de Saint Amour împreună cu magiștrii seculari a susținut libertatea de predare în Universitate, dreptul magiștrilor de a se opune autorităților temporale și spirituale prin închiderea cursurilor și a contestat ocuparea de către ordinele cerșetorești a trei catedre în loc de două care li se acordaseră oficial¹⁰⁶. J. de Meung ca și Rutebeuf¹⁰⁷ a descris larg această luptă la care se pare că a participat alături de Guillaume de Saint Amour. El a păstrat în opera sa o serie de detalii asupra desfășurării conflictului, referindu-se în special la lucrarea astăzi pierdută, a franciscanului Giovanni de Borgo San-Domino, „L'Évangile pardurable”¹⁰⁸ și la combaterea celor 31 erori grave pe care le conținea. Îmbrățișarea cauzei Universității din Paris și a magistrului Guillaume de Saint Amour, probabil fost profesor al lui J. de Meung, o credem explicabilă. Autorul orășean, ca și alți autori orășeni, în numele categoriei sale sociale a apărat acum libertatea de gândire, în accepția secolului al XIII-lea și nu a înțeles să facă nici un fel de concesie autorității pontificale care dorea s-o înăbușe. Poziția lui J. de Meung nu a fost singulară nici în domeniul criticii regalității și a ordinelor privilegiate, nici în acela al apărării Universității din Paris. Ideile propagate de autorul părții a doua a *Le Roman de la Rose* le întâlnim și în operele altor autori orășeni cum ar fi Rutebeuf¹⁰⁹, Jacquemart Gielée¹¹⁰ sau în diverse „dits”,

¹⁰¹ J. de M. v. 11811—11815.

¹⁰² *Idem*, v. 11890 și urm.

¹⁰³ *Idem*, v. 12178—12181.

¹⁰⁴ *Idem*, v. 13031—13039.

¹⁰⁵ Pentru viața și activitatea lui Guillaume de Saint Amour, a se vedea E. Faral, *Responsiones*... loc. cit., p. 369 și urm.

¹⁰⁶ *Chartularium Universitatis Parisiensis*, vol. 1, ed. cit., p. 180.

¹⁰⁷ Cf. Rutebeuf, *Le dascorde de L'Université et des Jacobins* în *Oeuvres complètes de Rutebeuf*, vol. 1, ed. cit., p. 238—241.

¹⁰⁸ J. de M., v. 12734—12740.

¹⁰⁹ Rutebeuf, *Le dit de Guillaume de Saint Amour*, loc. cit., p. 243—248.

¹¹⁰ Jacquemart Gielée, *Renart le Nouvel*, ed. cit., v. 5350—5500; 6170—6250.

„fabliaux”, etc. ai căror autori sînt anonimi ¹¹¹. Existența aceluiași idei în mai multe opere orășenești, din cele relativ puține care ni s-au păstrat, ne arată că ele formau o stare de spirit generală pentru orășeni.

Jean de Meung a avut meritul de a le exprima mai clar, într-o formă mai categorică, făcîndu-le astfel să circule mai intens. Prin punerea problemei existenței concordanței între menirea stărilor privilegiate și realitatea vieții lor cotidiene și a modului de folosire a timpului, se pare că autorul pe care-l discutăm, a arătat că din secolul al XIII-lea orășenimea își punea întrebarea dacă sînt necesare stările privilegiate ¹¹². Îndrăzneala și profunzimea gândirii scriitorului a mers mai departe. Prin numirea personajului său, Natura, „vicar și contabil al lui Dumnezeu” ¹¹³ el a contestat rolul papei care deținea acest titlu ¹¹⁴ și implicit întreaga structură a ierarhiei bisericești. J. de Meung nu s-a limitat exclusiv la atacarea vieții clerului și a ierarhiei eclesiastice. Indiscutabil că prin violența și precizia invectivelor sale și-a depășit contemporanii, dar aceasta nu înseamnă prea mult căci atacurile contra clerului au fost extrem de obișnuite în toată literatura secolului al XIII-lea ¹¹⁵. J. de Meung s-a ridicat pe un plan superior, depășindu-și net contemporanii, în momentul în care a atacat o serie de probleme de dogmă discutate și disputate atunci între profesorii de la Universitatea din Paris.

Jean de Meung în momentul în care a pus în discuție una dintre problemele fundamentale ale disputei dintre teologi și filozofi, cea a creației sau a eternității lumii, l-a prezentat pe Dumnezeu ca pe o forță pasivă care lasă rolul creator numai pe seama Naturii ¹¹⁶. Poziția autorului în această direcție ne face să vedem limpede că el înclină către eternitatea, deci către materialitatea lumii: este astfel împotriva recunoașterii actului genezei care stă la baza Bibliei. Apoi discută raportul dintre liberul arbitru, preștiința divină și nemurirea sufletului, natura mișcării în univers, relația dintre credință și rațiune, valoarea virtuții, a păcatului și a rugăciunilor, în fine, origina și natura adevărului. Prin acceptarea liberului arbitru care practic contestă rolul predestinării divine, valoarea păcatului și a rugăciunilor, prin admiterea adevărului dublu ce are drept corolar primatul rațiunii în fața credinței în Divinitate, Jean de Meung s-a vădit a fi un adept al ideilor lui Siger de Brabant, animatorul celor mai înaintate idei de la Universitatea din Paris între anii 1250—1277 ¹¹⁷.

În momentul de față nu putem stabili relația exactă dintre filozofii Siger de Brabant și Boece de Dacie care desigur au fost materialişti ¹¹⁸ și în nici un caz tomiști ¹¹⁹ deoarece operele acestora nu au fost încă publicate

¹¹¹ A. Langfors, A. Jeanroy, L. Brandin, *Recueil général des jeux-partis français*, coll. S.A.T.F., Paris, 1926, passim.

¹¹² Cf. E. Carpentier, *op. cit.*, p. 362.

¹¹³ J. de M., v. 7719, 20439—20444.

¹¹⁴ Cf. G. Lanson, *op. cit.*, p. 136.

¹¹⁵ Cf. E. Faral, *Le Roman de la Rose et la pensée* . . loc. cit., p. 440

¹¹⁶ J. de M., v. 16100 și urm.

¹¹⁷ Cf. Mary McLaughlin, *Paris masters of the XIIIth and XIVth centuries and ideas of intellectual freedom*, în „Church History”, V, XXIV, F. L., 1935, p. 196.

¹¹⁸ Cf. H. Ley, *op. cit.*, p. 273 și urm.

¹¹⁹ Cf. F. van Steenberghen, *Nouvelles recherches sur Siger de Brabant et son école*, în „Revue philosophique de Louvain”, 1956, p. 41.

integral¹²⁰. Deși nu putem stabili limitele raporturilor dintre filozoful Siger de Brabant și scriitorul orășean Jean de Meung, putem afirma totuși că ideile din opera celui de al doilea, desigur preluate de la primul, au avut o largă circulație și o profundă influență, căci Toma d'Aquino, unul din cei mai de seamă filozofi creștini în *Contra impugnantes* a polemizat cu *Le Roman de la Rose*¹²¹ imediat după apariția lui.

Preocuparea lui Jean de Meung nu s-a rezumat numai la rezolvarea problemelor filozofice și teologice ci și la explicarea lor pentru oamenii de rând. Făcînd parte dintre intelectualii medievali care au îmbrăcat haina eclesiastică pentru a putea studia, dar au rămas constant cu sufletul laic, apropiat de cei din rîndurile cărora a provenit¹²², J. de Meung a căutat să înlăture superstițiile și să explice în mod științific fenomenele naturii. Autorul a redat într-o formă ușor acceptabilă cunoștințele sale despre Arabia și aurul ei¹²³, despre orașul Napoli¹²⁴, despre animale exotice ca elefanți, lei, tigri etc.¹²⁵, despre transmutația metalelor¹²⁶, despre puterea miraculoasă a oglinzilor care măresc și micșorează imaginile¹²⁷ etc. Prezentarea acestui ansamblu de cunoștințe variate pe care Jean de Meung și le-a însușit în urma audierii prelegerilor universitare, au dat părții a doua a *Roman de la Rose* un caracter enciclopedic¹²⁸ făcînd-o să devină o adevărată sumă a cunoștințelor timpului¹²⁹. Credem că meritele autorului nu s-au limitat exclusiv la popularizarea cunoștințelor ci ele constau și în modul de a pune problemele, prin care a urmărit să-l facă să gîndească pe orășeanul de rînd.

După ce a prezentat inundațiile, ocazie cu care a vorbit cu simpatie despre țărani¹³⁰, scriitorul a arătat că ele au o influență nefastă asupra orășenilor săraci căci scumpesc viața¹³¹. Grija pentru explicarea corectă a fenomenelor naturii se vedește și în momentul în care au fost amintite cometele. Ele au fost prezentate real ca niște „stele căzătoare”: cu această ocazie au fost combătute superstițiile legate de ele¹³². Jean de Meung a demonstrat peremptoriu pentru lectorii săi că nu au nici o legătură cu dispariția regilor și a principilor, că nu o vestesc mai mult ca pe aceea a unui om de rînd, căci monarhii nu valorează mai mult ca un porcar în fața morții¹³³. A fost un pretext pentru autor pentru a ataca din nou tema favorită: relațiile social-politice din epoca sa.

¹²⁰ Idem, *Siger de Brabant*, *Oeuvres inédites*, în *Philosophes belges*, t. XII, Louvain, 1931, p. 184.

¹²¹ Cf. G. Paré, *Les idées et les lettres aux XIIIe siècle. Le Roman de la Rose*, ed. cit., p. 109.

¹²² H. Grundmann, *Naturwissenschaft und Medizin in Mittelalterlichen Schulen und Universitäten*, în *Deutsches Museum, Abhandlung und Berichte* (XXVIII), 2/1960, p. 60.

¹²³ J. de M., v. 10248.

¹²⁴ Idem, v. 19660—19662.

¹²⁵ Idem, v. 14521 și urm.

¹²⁶ Idem, v. 12222 și urm.

¹²⁷ Idem, v. 12600.

¹²⁸ Cf. G. Lanson, *op. cit.*, p. 137.

¹²⁹ Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 137.

¹³⁰ J. de M., v. 18864—18873.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² J. de M., v. 12150 și urm.

¹³³ *Ibidem*.

Deși a fost orășean și a lovit în special în ordinele privilegiate, Jean de Meung nu a neglijat nici structura socială din orașe. El a privit cu severitate cupiditatea avocaților și a medicilor care doreau tot mai mulți clienți și pacienți¹³⁴, necinstea judecătorilor care făceau dreptate celor ce plăteau mai mult, neuitând astfel să se legene ei în ștreang în locul condamnatului¹³⁵. Aici scriitorul care blama irosirea timpului de către nobilime s-a ridicat împotriva tezaurizării care reprezenta un fenomen de acumulare¹³⁶: deci a sesizat instinctiv rolul de frână în economie al acestui proces și l-a condamnat.

În antiteză cu bogătașii din Paris au fost descriși oamenii de rînd, salahorii din Place de Grève. Viața lor simplă formată din muncă și apoi din cheltuirea imediată a cîștigului în petreceri¹³⁷ este descrisă de autor în mod voit idilic, ca o formă de existență fericită. Acești oameni sînt comparați cu monarhul: ei sînt considerați a-i fi superior deoarece nu au nici o obligație și se pot mișca liber unde vor¹³⁸. Suveranul care s-a ridicat din rîndul oamenilor de rînd datorită unor calități care au fost pierdute de urmașii săi, trebuie să respecte contractul primitiv cu poporul căci altfel riscă să fie răsturnat¹³⁹. Pornind de la această idee contractuală, scriitorul a discutat cu mult curaj actele politice externe ale regelui. El a aprobat „cruciada” lui Charles d'Anjou în Sicilia, lupta cu Hohenstauffenii Manfred și Konrad și preluarea regatului lor¹⁴⁰.

În guvernarea țării, scriitorul și-a permis să-l sfătuiască pe rege cum să guverneze. El l-a îndemnat să se înconjoare de oameni învățați care, spre deosebire de principele ocupat cu numeroase treburi, au timp numai pentru a citi și a găsi în cărți cele mai bune exemple și soluții pentru situațiile ivite¹⁴¹. Probabil că prin acest îndemn, J. de Meung s-a referit la situația existentă în timpul său cînd monarhii au folosit larg juriștii ridicați din rîndurile orășenimii. Era astfel un îndemn la colaborare cu orășenimea în dauna aristocrației, îndemn înscris în linia generală, anti-feudală care domină *Le Roman de la Rose*. După ce amintește fugitiv răscoala cetățenilor din Marsilia, sub conducerea lui Boniface de Castellane și înăbușirea ei de către Charles d'Anjou¹⁴², J. de Meung revine la ideea contractuală și-i atrage atenția regelui că dacă nu respectă înțelegerea inițială cu poporul trebuie să se teamă de mînia lui de care nu-l va putea scăpa nimeni și nimic¹⁴³. Este o amenințare evidentă care ne aduce aminte de Rutebeuf¹⁴⁴ și ne arată că orășenimea era conștientă de forța ei, îi atrage atenția regelui și-i cere să țină seama de ea. Dar scriitorul orășean nu a văzut singura soluție de rezolvare a situației grele a celor săraci într-o bună guvernare a monarhului în care se pare, nu avea multă încredere. El a alcătuit un adevărat program de lichidare al sără-

¹³⁴ J. de M., v. 6100 și urm.

¹³⁵ Idem, v. 6306—6315.

¹³⁶ Cf. J. le Goff, *Civilizația occidentului...*, ed. cit., p. 249.

¹³⁷ J. de M., v. 5850 și urm.

¹³⁸ Idem, v. 5920—5930.

¹³⁹ Idem, v. 5931— și urm.

¹⁴⁰ Idem, v. 7373--7389.

¹⁴¹ J. de M., v. 19830 și urm.

¹⁴² J. de M., v. 7463—7474.

¹⁴³ Idem, v. 7902 și urm.

¹⁴⁴ Rutebeuf, *Renart le Bestourné*, loc. cit., v. 159—165.

ciei : a cerut bogătaşilor să dea o parte a avuțiilor lor celor nevoiași și să contribuie astfel la realizarea unei egalizări a situației existente în societate ¹⁴⁵. Ideea lui Jean de Meung în această direcție este utopică, similară cu acelea ale socialiștilor utopici din secolele următoare, deci irealizabilă. Credem că nu se putea cere mai mult scriitorului din secolul al XIII-lea. În orice caz și în acest domeniu are un merit net superior față de contemporanii săi : nu s-a limitat numai la critică, ci a căutat și a oferit o soluție pentru a înlocui într-un fel oarecare ceea ce dărima.

Ideile expuse de J. de Meung în a doua parte a *Roman de la Rose* trecute în revistă fugitiv în funcție de spațiul pe care l-am avut la dispoziție, dar care ar merita o analiză mult mai amplă, ni-l arată a fi nu numai un literat ci și un profund cunoscător al realităților social-economice și un filozof. El a sesizat o serie de aspecte semnificative ale societății timpului său și le-a redat în mod sugestiv și semnificativ așa cum s-a întâmplat în cazul nobilimii aflate în criză : în legătură cu ea a cuplat personajele alegorice Lărghetea și Sărăcia. A știut să surprindă tarele vieții clerului, slăbiciunea monarhiei și să-i arate clar acesteia din urmă că deține puterea din voința poporului și nu din mila divinității. Ridicînd în legătură cu divinitatea o serie de probleme de dogmă el nu s-a dovedit păgîn ¹⁴⁶, ci mai degrabă credincios ¹⁴⁷, profund interesat de soarta bisericii și a confesiunii catolice. În discutarea problemelor de dogmă, unde atinge un nivel deosebit de înalt prin situarea lui pe poziția unora din cei mai de seamă filozofi ai evului mediu, cum a fost Siger de Brabant, Jean de Meung, chiar dacă nu a expus ultimele teorii care circulau atunci, s-a impus prin punerea în centrul atenției a „omului microcosmos” ¹⁴⁸. Credem că această manieră de abordare și rezolvare a problemelor filozofice care au fost fermentul tuturor ereziilor și au stat la baza filozofiei moderne, ni-l arată pe Jean de Meung ca pe unul din primii și cei mai mari umaniști medievali.

Toate aceste idei ne dovedesc că Jean de Meung a fost un spirit interesat de a ști tot ce era nou, iar sub acest aspect poate fi comparat cu Rabelais ¹⁴⁹ și cu Voltaire ¹⁵⁰ și nu sub cel al problematicii care a fost deosebit pusă și rezolvată în funcție de epoca în care a trăit fiecare.

Poate că meritul cel mai mare al autorului părții a doua a *Le Roman de la Rose* constă în virulența, profunzimea și totodată accesibilitatea ideilor sale social-politice care, găsindu-se atît în scrierile contemporanilor cît și în acelea ale imitatorilor săi, ne arată că au fost general acceptate și au făcut ca lucrarea să circule intens : astfel autorul ei a fost deschizătorul drumului criticii sociale franceze căreia i se vor alipi ulterior multe nume ilustre.

¹⁴⁵ J. de M., v. 8802—8830.

¹⁴⁶ Gérard Paré, *op. cit.*, p. 109.

¹⁴⁷ Cf. Raynaud de Lage, *Conte-rendu*, în „Bulletin critique de Revue du Moyen Age latin”, T. VI, nr. 1, Strassbourg, 1950, p. 334—335.

¹⁴⁸ P. Rînucci, *op. cit.*, p. 83.

¹⁴⁹ Cf. G. Lanson, *op. cit.*, p. 139.

¹⁵⁰ G. Paris, *op. cit.*, p. 314.

IARĂȘI DESPRE LOCALIZAREA VICINEI

De aproximativ 100 de ani problema localizării Vicinei¹ constituie obiectul unor pasionante dezbateri. Aproape nu există așezare arheologică mai importantă pe ultima porțiune a Dunării inferioare care să nu fi fost aleasă drept loc unde ar fi existat acest misterios oraș². Rînd pe rînd, cercetătorii au identificat Vicina cu Măcin, Troesmis—Iglița³, Isaccea, Nîculițel, cu un loc neprecizat din împrejurimile Tulcei, cu Mahmudia, Păciul lui Soare, Somova, Ismail⁴, Hirșova, Capidava și Cernavoda⁵.

Teza localizării Vicinei la Păciul lui Soare am enunțat-o noi⁶, aducînd în sprijinul ei numeroase argumente oferite de analiza documentelor arheologice, numismatice, cartografice, cum și de cercetarea — pe cît ne-a fost posibil — a izvoarelor scrise: portulane, cronici, acte comerciale, procese verbale ale Patriarhiei din Constantinopol, etc.

Se vede însă că teza noastră n-a convins în suficientă măsură de vreme ce și astăzi se mai încearcă localizarea Vicinei altundeva decît la Păciul lui Soare.

Cea mai recentă tentativă în acest sens aparține talentatului istoric Ion Dumitriu-Snagov. Ea constă dintr-un succint studiu⁷, care are la bază cercetarea a două hărți cunoscute sub numele de Borgiana V și Borgiana VIII, ambele păstrate în Biblioteca Vaticană⁸.

Ion Dumitriu-Snagov se oprește mai întîi asupra Borgiane V⁹, ieșite din atelierul lui Fra Mauro, pe la 1450, dacă ar fi să dăm crezare specialiștilor, și completată, după cum se crede, de un anonim din Veneția.

Ion Dumitriu-Snagov ne atrage atenția că — dincolo de cîteva insule dunărene, de mărime mijlocie, dantelate de anume canale ale bătrînului fluviu în *amonte* de deltă — în această hartă se observă încă o insulă mai mare decît precedentele. În cuprinsul ei este înscris toponimicul *Pecui*. În două locuri de pe insulă cartograful a realizat imaginea unei biserici și, respectiv, a unui castel (cetate).

¹ În fapt, mai corect ar fi Vecina decît Vicina.

² O bibliografie despre Vicina vezi la Ion Dumitriu-Snagov *Borgiana V și Borgiana VIII, două hărți italiene din Renaștere și localizarea Vicinei*, în „Revista de Istorie”, 32, 1979, 10, p. 1941—1942, nota 2. În următoarele trei note, noi vom adăuga lucrările necitate de Ion Dumitriu-Snagov.

³ Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități*, I, București, 1902, p. 68.

⁴ Al. Kuzev, *Zur Lokalisi rung der Stall Vicina*, în „Etudes balkaniques”, 3, Sofia, 1977, p. 112—125.

⁵ Elisabeta Todorova, *More about Vicina and the West Black Sea Coast*, în „Etudes balkaniques”, 2, Sofia, 1978, p. 121—138. Cercetătoarea bulgară admite posibilitatea ca Vicina să se fi aflat în unul din următoarele trei centre: Hirșova, Capidava, Cernavoda.

⁶ Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, în „Pontica”, 3, Constanța, 1970, p. 275—295; *idem*, *Păciul lui Soare—Vicina*, în „Byzantina”, 8, Thessalonique, 1978, p. 409—450.

⁷ Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 1941—1947 (vezi și nota 2 din acest articol).

⁸ *Ibidem*, p. 1942.

⁹ Această hartă este publicată de Roberto Almagia, *Planisferi carte nautiche ed affini dal secolo XIV—XVII*, (Monumento Cartographica Vaticana I, Biblioteca Apostolica Vaticana), MCMXLIH, harta nr. XIV, și republicată în *Славянски ръкописи, документи и карти от Ватиканската Апостолическа библиотека и Секретния Архив на Ватикана (IX—XIII век)*, Sofia, 1978, harta nr. LVIII și textul la nr. 25 (sub redacția lui José Roescard și Ivan Dujcev)

Avind în vedere existența toponimicului Pecui din Borgiana V, Ion Dumitriu-Snagov susține că Vicina nu mai poate fi localizată la Păciul lui Soare¹⁰. Dându-ne să înțelegem că pe la 1450 — când se presupune că a fost realizată Borgiana V — așezarea arheologică de la Păciul lui Soare se numea *Pecui*, preopinental nostru propune că Vicina să fie căutată în altă parte. Dar unde anume? Răspunsul ni-l dă tot D-sa.

Ion Dumitriu-Snagov observă că în Borgiana V, mai la vale de Pecui și imediat înainte de despletirea fluviului în brațele deltei sale, este desenaată silueta unei cetăți numite *Torre*. Această cetate, adică *Torre*, plasată pe malul drept al fluviului, nu ar fi altceva decât Vicina. Și, ca să poată dovedi că în *Torre* din Borgiana V se ascunde numele *Vicinei*, Ion Dumitriu-Snagov apelează la cea de-a doua hartă, adică la Borgiana VIII, elaborată la începutul secolului al XVI-lea, mai exact, în anul 1508¹¹.

În Borgiana VIII se distinge limpede conturul unei cetăți, cu numele de Vicina, situate pe malul drept al fluviului. Plecând de aici Ion Dumitriu-Snagov încearcă să ne convingă de faptul că Vicina din Borgiana VIII este plasată în același spațiu geografic în care este plasată și *Torre* din Borgiana V. În alte vorbe, aceasta vrea să însemne că *Torre* din prima hartă (Borgiana V) este tot una cu Vicina din a doua hartă (Borgiana VIII). Și, iată cum prin mijlocirea unei hărți în care apar toponimele *Pecui* și *Torre*, dar lipsește toponimicul *Vicina* și a altei hărți în care apare toponimicul *Vicina* dar lipsește toponimele *Pecui* și *Torre*, sintem îmbiați să căutăm Vicina cât mai aproape de delta Dunării și, în plus, să acceptăm că acest oraș se mai numea și *Torre*. Evident, dacă am ține seama că Ion Dumitriu-Snagov socotește că Vicina se afla la Isaccea¹², căreia, după câte știm, i se mai spunea și Oblucița¹³, ar trebui să admitem că mult căutatul oraș avea — în antichitatea medievală — patru nume: Isaccea, Vicina, Oblucița și *Torre*, ceace, să recunoaștem, este prea mult, chiar pentru un centru urban de faima *Vicinei*.

¹⁰ Prin urmare, Ion Dumitriu-Snagov ajunge oarecum la „concluzia” la care a ajuns și Al. Kuzev, *За имената на средновековната крепост на дунавския остров Пăкуиул луй Соаре* în *Izvestija-Varna*, XIII (XXVIII), 1977, p. 57—58. Al. Kuzev socotește că cetatea din insula Păciul lui Soare a avut în decursul istoriei sale două nume: Mundraga, în sec. IX—XI și Păciul, începând din secolul al XIII-lea.

Faptul că cetatea s-ar fi numit întâi Mundraga îi este impus lui Al. Kuzev de împrejurarea că prin anii 895 izvoarele bizantine (vezi bibliografia lui Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 68) amintesc de o fortificație indicată ca atare, fortificație în care și-ar fi găsit salvarea Simeon fugind din calea ungarilor. „Argumentul” cercetătorului bulgar nu poate sta în picioare, deoarece la acea dată, adică în 895, cetatea din insula Păciul lui Soare încă nu exista. Ea a fost construită pe la 971 (vezi, Petre Diaconu, în *Păciul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, București, 1972, p. 23 și urm; idem, „Revista de istorie”, 29, 1976, 6, p. 939—941).

Numelui *Păciul lui Soare*, Al. Kuzev îi atribuie o origine slavo-bulgară (vezi *infra*, nota 30). În aceeași ordine de idei, Al. Kuzev mai susține că insula a avut un nume slavo-bulgar și în secolul trecut. Dovada? Denumirea de *Plosca*, consemnată pentru anul 1854, într-o hartă rusească publicată la S. Petersburg în 1854 (vezi Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 58). Evident, Al. Kuzev nu a sesizat că harta pe care o invocă este greșită în această privință. În vremea alcătuirii hărții insula se numea Păciul lui Soare (vezi T. Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei* (1830—1877), București, 1975, p. 165, doc. nr. 15, din 12 I, 1852 și p. 170, doc. nr. 154, din 2 II, 1852. La această dată, adică în 1852, insula aparținea Țării Românești. Numele de *Plosca* aplicat în harta rusească insulei Păciul lui Soare era, în realitate, numele unui canal dunăren care scâldea malul de nord al insulei. La p. 61 a articolului său. Al. Kuzev declară că argumentele lui Petre Diaconu în privința localizării *Vicinei* n-au „nici o valoare probatorie”. Asupra „valorii probatorii” a contra argumentelor lui Al. Kuzev vezi Petre Diaconu, în „Revista de Istorie”, 33, 1980, 2, p. 353—361.

¹¹ Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 1944.

¹² Idem, *Codex Latinus Parisinus*, 7239, în „Revista Arhivelor”, 52/37, 1975, p. 208.

¹³ Olandezul G. Douza scria pe la 1598: „Am intrat în satul *Obluczice* sau *Saczy* cum îl numesc turcii”. (P. Matcovic, *Putovanja po Balkanskom poluotoku, XVI veka*, Rad. CXXXVI, p. 96, ap. Al. Kuzev, în *Izvestija-Varna*, VII (XXII), 1971, p. 83). Numele de Oblucița este consemnat pentru prima dată în scrisoarea din 11 II 1462 a lui Vlad Țepeș către Matei Corvin (vezi Bogdan, I., *Vlad Țepeș*, București, 1896, p. 81). Este locul să recunoaștem că noi n-aveam dreptate atunci când susțineam („Pontica” III, 1970, p. 284, notă), că prin Oblucița din documentele vremii era indicată „după toate probabilitățile... localitatea din fața Isaccei... și trecerea (vadul) din acest loc”.

Flrește, Ion Dumitriu-Snagov sprijinindu-se — în problema localizării Vicinei — pe Borgiana V și Borgiana VIII, n-a ajuns la cea mai fericită soluție, iar aceasta, în primul rând fiindcă a operat o neîndreptățită comparare a celor două hărți, iar în al doilea rând, fiindcă le-a crețetă incomplet. Să ne explicăm.

După cum am văzut mai sus, Ion Dumitriu - Snagov susține că Torre din Borgiana V ocupă „o poziție asemănătoare” din punct de vedere geografic cu poziția Vicinei din Borgiana VIII¹⁴, probabil în sensul că ambele orașe sînt situate pe malul drept al Dunării.

Dar aceasta nu poate sluji cu nimic tezei înfățișate de preopinental nostru. În Borgiana V este consemnată existența și a altor cetăți (orașe) pe malul de sud al Dunării de Jos. Avem în vedere Duracam, Jorgoranco, Fisco¹⁵ etc. Metodologic judecînd lucrurile, Vicina din Borgiana VIII poate fi identificată cu oricare din cetățile (orașele) din Borgiana V, amintite aci.

Este posibil ca acest fapt să-l fi sesizat și Ion Dumitriu - Snagov. Poate că tocmai de aceea D-sa s-a grăbit să ne atenționeze că dintre cetățile de pe malul drept al Dunării de Jos numai enigmaticul Torre este plasat în același spațiu topografic în care este plasată și Vicina din Borgiana VIII. Cu alte cuvinte, Ion Dumitriu - Snagov vrea să susțină că atât Vicina din Borgiana VIII cît și Torre din Borgiana V sînt situate în zona dinaintea de începerea deltei fluviului, adică în partea de miazănoapte a fostei provincii Scythia Minor, mai exact, acolo unde se află astăzi Isaccea.

Însă o analiză, chiar sumară, a reperelor din cele două hărți nu ne îndreptățește să accepțăm opinia lui I. Dumitriu - Snagov. Dacă Torre din Borgiana V ocupa o zonă din nordul Dobrogei, care, cu puțină bunăvoință, poate fi identificată cu teritoriul Isacei, în schimb, Vicina din Borgiana VIII ocupă o zonă din afara Dobrogei, corespunzînd platformei prebalcanice și părții ce se întind pînă la insula Sirma (Sirmium).

Într-adevăr, în timp ce marginea vestică a conturului orașului Vicina se sprijină pe insula Sirma, marginea estică a aceluiași oraș se oprește la oarecare *distanță* de deltă; reperate din hartă ne îndeamnă să susținem că *distanța* respectivă corespunde tocmai teritoriului Dobrogei — deci teritoriului în care nu se afla Vicina. Și, în felul acesta, am arătat, credem noi, de ce nu se poate face nici o apropiere între Torre din Borgiana V și Vicina din Borgiana VIII.

Este de la sine înțeles că noi nu vom cădea în păcatul absolutizării criteriilor reperelor geografice din Borgiana VIII și, drept urmare, să căutăm, în teneiul lor, a vedea în ce zonă se găsea Vicina și pe ce mal al Dunării se afla ea.

Și nu o vom face pentru că în această privință nu Borgiana VIII constituie cel mai bun izvor cartografic. La drept vorbind, Borgiana VIII este o copie a hărților de după începutul secolului al XIV-lea, hărți despre care se știe că abundă în erori. N-avem motive să ne îndoim că la erorile existente în hărțile copiate, cartograful din 1508 a adăugat propriile sale erori. Că Borgiana VIII e o copie a hărților de după începutul sec. XIV ne-o dovedește consemnarea numelor Bulgariei și al Greciei. Or, aceste state își încetaseră ființa cu multă vreme înainte de data elaborării Borgiei VIII. Neținînd seama de aceste fapte oricare poate ajunge la paradoxala încheiere că Vicina a dăinuit pînă la 1508 (cel puțin), că Bulgaria a supraviețuit secolului al XIV-lea sau că imaginea împăratului bizantin zugrăvită pe hartă în spațiul sud-dunărean este imaginea patriarhului constantinopolitan¹⁶.

Pentru problema dată era indicat ca Ion Dumitriu-Snagov să consulte hărțile mai vechi, contemporane epocii de dezvoltare maximă a Vicinei, cum sînt cele ale lui Petro Vesconti (1318) și, respectiv, Marino Sanudo (1320), deoarece ele ne dau o imagine mai fidelă a poziției mult căutatului oraș. Consultîndu-le, Ion Dumitriu-Snagov ar fi constatat că Vicina se afla într-o insulă situată la o bună distanță de delta Dunării și nu pe malul drept al fluviului în apropiere de gurile acestuia¹⁷.

Ajungînd aici se impune să facem unele precizări și în privința Borgiane V. Această hartă se aseamănă extrem de mult cu alte două hărți elaborate tot în atelierul lui Fra Mauro. Cu siguranță că toate cele trei hărți sînt copiate una după cealaltă, sau împreună reproduc datele unui alt exemplar pierdut între timp. Nu-i mai puțin adevărat, că există unele deosebiri între cele trei hărți, dar ele nu sînt esențiale. Una dintre deosebiri rezidă în formele diferite sub

¹⁴ Ion Dumitriu-Snagov, *Borgiana V și Borgiana VIII*, p. 1946.

¹⁵ Fisco trebuie să fi fost scris inițial Sisco (Sistov). Eroarea se datorează confuziei care se făcea în scrierea medievală între literele *f* și *s*. Oricum, faptul în sine ne îndeamnă să credem că Borgiana V este o copie după o altă hartă în care numele de Sistov trebuie să fi fost scris Sisco sau într-o formă apropiată.

¹⁶ Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁷ Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 360 și nota 46.

care apare numele insulei. Am văzut că în Borgiana V această insulă se numește *Pecui*. În prima dintre cele două hărți, zugrăvită pe unul dintre zidurile bisericii San Michele din Murano¹⁸, ea se numește *Pacin*, iar în a doua, realizată în anul 1459, se numește *Pacui*¹⁹.

Deși ultimele două hărți sint executate imediat după mijlocul sec. XV, ele reflectă o situație din secolul al XIV-lea ; altfel nu s-ar explica menționarea Bulgariei, stat care și-a încetat existența în 1393.²⁰

Evident, nu-i ușor de stabilit care dintre cele două hărți este mai veche ; aceea cu toponimicul *Pacin*²¹ sau cealaltă cu toponimicul *Pacui*²². În schimb, noi înclinăm să credem că Borgiana V (cu toponimicul *Pecui*) este cea mai nouă²³ și că autorul ei, coplind-o după alt exemplar, a încercat să o adapteze realităților politice din vremea sa. Spre o atare opinie ne mină constatarea că din Borgiana V lipsesc mențiunile Grecia, Bulgaria, Zagora, păstrindu-se în schimb cea de Vlahia. Numai din acest punct de vedere avea dreptate Ion Dumitriu-Snagov cînd socotea că Borgiana V înfățișează o situație din sec. XV.

Prin urmare, atunci cînd vrem să apreciem realitățile geografice din secolul XV de la Dunărea de Jos, în temelul hărților lui Fra Mauro, este mai bine să luăm în considerare datele Borgianei V decît datele celorlalte două hărți.

Oprindu-ne însă asupra Borgianei V, s-ar fi cuvenit ca Ion Dumitriu-Snagov să sublinieze măcar o parte a particularităților și a inexactităților din cuprinsul ei.

Insula *Pecui* se prezintă sub forma unei „delta” circumscrise de fluviul Dunărea și gurile unui rîu care vine dinspre Transilvania, după cit se pare. Așa dar, *Pecui* din Borgiana V nu este o insulă dunăreană în înțelesul drept al cuvîntului. Judecînd după reperele din dreapta hărții rezultă că insula *Pecui* se găsește la apus de munții Olteniei. Desigur, în cazul de față sintem confrunțați cu incongruențele cartografice tipice hărților medievale de după începutul secolului al XIV-lea.

Acestea nu sint însă singurele erori din Borgiana V. Cartograful a desenat la răsărit de Tristra (Siliștra) un rîu care vine de dincolo de sudul Bulgariei. Este de prisos să adăugăm că un asemenea rîu nu există și nici n-a existat vreodată. Și pentru că a venit vorba de Tristra vom semnala că acest oraș nu este plasat pe Dunăre, cum ar fi fost firesc, ci în apropiere de Tîrnovo, la poalele unui munte. Jorgoramco²⁴, identificat — pe bună dreptate — de Ion Dumitriu-Snagov cu Giurgiu, se găsește în Borgiana V, nu pe malul stîng al Dunării de Jos, ci pe cel opus, iar Laspera, unul dintre brațele Deltei Dunării este marcat la sud de Sfîntu-Gheorghe și nu la nord. Am subliniat aici numai cîteva din erorile hărții, dar ele sint mai numeroase.

În pofida nepotrivirilor din Borgiana V să admitem — împreună cu Ion Dumitriu-Snagov — că toponimicul *Pecui* este o realitate istorico-geografică.

În consecință, se ridică întrebarea : prin toponimicul *Pecui* este indicat numele insulei și al localității de pe teritoriul ei—așa cum crede I. Dumitriu-Snagov — sau numai numele insulei ?

¹⁸ Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, p. 80 și II, nr. 34, București, 1938. Autorul atrage atenția că această hartă a mai fost publicată la noi în țară și de V. A. Urechia, *Cartografia română*, în An. Acad. Române, seria II, tomul II, secția II, București, 1880, p. 419. Cf. și Al. Kuzev, *За имената*, p. 58, nota 10.

¹⁹ T. Gasparini Leporace, *Il mappamondo di Fra Mauro*, Presentazione di Roberto. Almagia, Roma, 1956, p. 51, nr. 283, harta XXIX (non vidi); ap. Al. Kuzev, *op. cit.*, loc *cit.*

²⁰ Cf. Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 58—59. Autorul — în acest loc — crede că Borgiana V reflectă o situație din sec. XIV.

²¹ În cazul că — din punct de vedere cronologic — prima hartă ar fi aceea cu numele *Pacin*, atunci lucrurile ar fi oarecum simplificate. Cartograful, vînd să marcheze toponimicul Vicina (Vecin) a scris *Pacin*, greșală explicabilă în contextul informațiilor din acea vreme.

²² Evident, *pacui*, este scris în loc de *păcui* (*pecui*). Și astăzi încă unii locuitori de pe malurile Dunării pronunță *pecui* dar niciodată *pacui*.

²³ În acest caz, nu mai poate fi datată pe la 1450, ci după 1459.

²⁴ Al. Kuzev, în *Izvestija-Varna*, XIV (XXIX), 1978, p. 73—79, printre alte greșeli pe care le comite socotește că numele de Giurgiu n-ar fi românesc și ar reproduce un slavobulgar Ghiurghevo. Lui li scapă din vedere că Giurgiu este un antroponim autentic românesc, prin el indicîndu-se numele de Gheorghe (vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 496).

Acceptînd valabilitatea primei posibilități²⁵ trebuie să admitem că „cetatea” *Pecui* era în același timp un puternic centru ecleziastic, sediul unei episcopii sau al unei mitropolii. De altfel, *Pecui* este scris în dreptul unei biserici. Or, din analiza hărții Borgiana V reiese că acolo unde cartograful a desenat o biserică exista o episcopie sau o mitropolie. Ne grăbim să adăugăm însă că niciîncă n-a ființat o episcopie sau mitropolie cu numele de *Pecui*. Un astfel de nume este complet necunoscut documentelor ecleziastice. Ca atare, se exclude posibilitatea ca prin numele de *Pecui* din Borgiana V să fie identificată o localitate.

Astfel prezentîndu-se lucrurile rămîne să admitem că *Pecui* din Borgiana V designează numele unei insule²⁶, în care — ce-i drept — se afla o cetate și o biserică cu numele neconsemnat însă²⁷.

În acest caz, se dovedește nu netemeinicia tezei că Vicina se afla la Păcuiul lui Soare ci, mai degrabă, că insula în care se găsea Vicina se numea *Pecui* (Păcui) încă din veacurile de mijloc, fapt care este de natură să îmbogățească șiragul toponimelor vechi românești din bazinul Dunării de Jos.

Pericle Papahagi atrăgea atenția că în limba localnicilor din sud-vestul Dobrogei *păcui* înseamnă o insulă „aproape de sat, unde oamenii pot trece ca să-și ducă vitele la păscut”²⁸; cu alte cuvinte *păcui* (pecui) înseamnă pur și simplu ostrov, insulă (păcuiul Aurora, păcuiul La Nisip etc.). Între km 355 și km 366, există următoarele păcui: Păcuiul lui Soare, Păcuiul Mare, Păcuiul Mijlociu, Păcuiul Mic zls și Păcuiul²⁹.

Asupra originii cuvîntului *păcui* s-au propus mai multe soluții. Lăsînd la o parte explicația bizară dată de V. Beșevliev³⁰, vom aminti că unii cercetători i-au atribuit o origine pecenegocumană³¹. Cei mai mulți însă au căutat, cum era și firesc, de altfel, originea latină a acestui toponim.

Ion Dumitriu-Snagov derivă forma *pe cui* (consemnat ca atare în Borgiana V) din sintagma *per cuneum*. Propunerea pleacă însă de la un fapt greșit³², de aceea și soluția la care se ajunge este greșită. Ovid Densușianu derivă cuvîntul din *piculeus* (tema picc, răspîndită în apus cu sensul de „vîrf de munte”)³³. Această opinie este însușită intrucitva și de Iorgu Iordan³⁴. G. Ivănescu socotește că *păcui* vine din latinul *peculium*, cuvînt din care ar deriva macedo-românul *picul*³⁵. Din acest punct de vedere opinia lui G. Ivănescu se identifică cu aceea a

²⁵ Ion Dumitriu-Snagov pare a opta pentru această ultimă posibilitate. De altfel, în articolul său scris odată (p. 1943) că este vorba de „un ostrov denumit *pecui*” iar altă dată (p. 1496) despre o fortăreață denumită *Pecui*.

²⁶ Ceeace nu trebuie să ne mire, de vreme ce pe parcursul Dunării inferioare mai sînt indicate numele și a altor insule: Porto di Ferro, de exemplu.

²⁷ În Borgiana V mai sînt marcate localități cu numele neîndicat.

²⁸ Pericle Papahagi, *Ostroavele Dunării*, în „Dunărea”, Revistă științifico-literară, anul I, 5—8 (sept.—dec.) 1923, p. 117—118.

²⁹ Nu *Pacui*, cu a cum apare în Marele Dicționar Geografic al României (s.v.) Cf. Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 117.

³⁰ V. Beșevliev, *За античното име на Шуменската крепост*, în *М.И.К.*, XIV, 4, 1974, p. 3; cf. Al. Kuzev, *op. cit.*, p. 59, nota 13. În fond, savantul bulgar susține că Păcuiul lui Soare înseamnă *слънчев неж* (adică *dogoarea soarelui*), dîndu-ne, prin aceasta, să înțelegem că cuvîntul *pecui*, *păcui* este de origine slavo-bulgară. Al. Kuzev, la pagina indicată, acceptă această explicație (vezi *supra* nota 10).

³¹ I. Conea — I. Donat, *Contributions onomastiques, publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 aout, 1958*, București, 1958, p. 150.

³² Întrucît turla bisericii se înălța pînă la limita nordică a insulei, cartograful a fost nevoit să scrie cuvîntul *pecui* de o parte și de alta a acestuia. Așa se explică de ce el apare în Borgiana V sub forma *pe cui* și nu *pecui*. Faptul nesesizat de Ion Dumitriu-Snagov a fost luat ca atare și, de aceea, în articolul său toponimicul *Pecui* apare totdeauna sub forma *pe cui*.

³³ Ov. Densușianu, *Graul din Țara Hafeșului*, București, 1915 p. 54.

³⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia Românească*, București, 1961, p. 39. Autorul adaugă acolo și următoarele toponime; *Păcuiul*, (deal de lângă Focșani), *Păcoiul de jos*, *Păcoiul de sus* (ambele în zona Piteștilor), *Picuieta*, *Picuiet*, *Picuiul*.

³⁵ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 181.

³⁶ Vezi, *infra*, nota 37.

³⁷ Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 117—118; Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, ed. II-a, București, 1974, p. 972 crede însă că *picuniu* nu reproduce latinescul *pecunia*. Tot acolo se afirmă că *piculiu* (piculju la P. Papahagi, *op. cit. loc. cit.*) vine din latinul *peculium*.

lui Tache Papahagi³⁶. Pericle Papahagi³⁷ după ce apropie, pe nedrept, *păcui* de macedo-românul „*piculju*”, care înseamnă *averea lăsată moștenire* „la fii și nepoți ca să fie pomeniți părinții”³⁸ socotește cu învederată dreptate că *păcui* vine din latinul *pecunium*, exprimându-și totodată dezacordul față de explicația oferită de Ovid Densusianu. Dealtfel, P. Papahagi susține că dacă *păcui* ar deriva din *piculeus* (tema *picc*) el ar fi trebuit să sune *picui*, datorită lui *i* lung. În fapt, adăugăm noi, *picui*, *chicui*, ar putea să derive tot din *pecunium*, prin transformarea lui *e* (precedat de *p*) în *i*. Ce-i drept, unul (*păcui*) înseamnă insulă dunăreană, iar celălalt (*picui*), deal, vîrf de munte; ne grăbim să precizăm însă că în antichitatea medievală *păcuiele* erau neinundabile, deci mai înalte decît nivelul maxim de creștere al apelor³⁹.

Pericle Papahagi atrage atenția că la început *păcui* însemna avuție în vite și că acest înțeles, pierzîndu-se cu timpul la dacoromâni, s-a păstrat numai în toponimie.

După cum se vede substantivul *păcui* (*pecui*), devenit toponimic, trebuie legat de ocupația păstoritului românesc. Dealtminteri, în regiunea Dunării de Jos există multe alte toponimice cu acest sens (a se vedea *Ciobanu*, *Mocanu*, *Vadu-Oii*, *Çiobănești* etc)⁴⁰.

Oricum ar fi, *păcui* (*pecui*) este un cuvînt românesc moștenit din limba latină. Dacă Ion Dumitriu-Snagov s-ar fi oprit numai la acest fapt, articolul D-sale ar fi cîștigat mult mai mult.

Concentrîndu-și silința pentru a dovedi că Vicina nu se afla în insula Păcuiul lui Soare, preopinental nostru trebuia să ia în discuție și argumentele care au stat la baza ipotezei combătute. Din păcate n-a făcut-o.

La dovezile aduse de noi în sprijinul localizării Vicinei în insula Păcuiul lui Soare, astăzi mai adăugăm una, hotărîtoare în felul ei.

În 1947, savantul italian B. Motzo publica un portulan datînd de la sfîrșitul secolului al XIII-lea⁴¹, în care sînt indicate distanțele dintre porturile aflate pe țărmurile înărilor. În portulan se face o largă prezentare a gurilor Dunării. La un moment dat sînt informați că vasele italiote pot ajunge la Vicina pătrunzînd prin cele patru guri ale Dunării: Sf. Gheorghe, Aspera, Sulina și Licostoma, precizîndu-se însă că mai accesibile sînt primele două. Tot acolo se susține că de la gura Aspera și pînă la Vicina sînt 200 mile — desigur, genoveze — deoarece partea din portulan referitoare la bazinul Mării Negre a fost alcătuită de un genovez. 200 de mile genoveze înseamnă circa 347 km. Or, așezarea din insula Păcuiul lui Soare se găsește astăzi la o distanță de 356 km față de gura brațului Sulina. Fie-ne permis să credem că diferența de 9 km între distanța din portulanul lui Motzo și distanța actuală reprezintă porțiunea de deltă sedimentată în mare de apele Dunării, în ultimii 600—700 de ani.

La capătul notei noastre nu putem încheia fără a sublinia și meritele lucrării lui Ion Dumitriu-Snagov. Ele rezidă, cu deosebire, în publicarea a două hărți (Borgiana V și Borgiana VIII) necunoscute pînă în prezent specialiștilor români.

Petre Diaconu

³⁶ Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 117.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Desigur, mare parte dintre *păcuie* sînt inundabile astăzi, iar aceasta din cauza ridicării nivelului apelor Dunării ca urmare a defrișării pădurilor din Europa Centrală și sud-estică în epoca medievală.

⁴¹ B. Motzo, *Il compaso di navigare*, în „Annali della Facolta di Lettere e di Filosofia della Università di Cagliari”, 8, 1947, p. 130—131. Cf. și Bojidar Dimitrov, în „Arheologia”, XXI, 1979, 1, p. 26—28 care localizează Vicina la Păcuiul lui Soare tot în baza portulanului lui B. Motzo.

AL XVI-lea CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIA ȘTIINȚEI

Începînd din anul 1925 istoricii ai tuturor domeniilor științei din întreaga lume se întîlnesc la un interval de trei ani în cadrul unor congrese mondiale — cu excepția anilor 1940—1952 — pentru a dezbate pe diferite planuri problemele specifice pentru fiecare știință în parte și a stabili aportul științei în general la politica de colaborare internațională între toate statele și popoarele de pe planeta noastră. În acest fel au avut loc pînă anul acesta (1981) un număr de 15 congrese internaționale de istoria științei, cele din ultimul deceniu fiind găzduite de orașele Moscova (1971), Tokio (1974), Edinburg (1977).

Din 1977 însă s-a hotărît ca aceste reuniuni internaționale de înalt prestigiu științific să se desfășoare odată la patru ani. Drept urmare între 26 august — 3 septembrie 1981 Bucureștiul a fost gazda lucrărilor celui de al XVI-lea Congres internațional de istoria științei organizat sub auspiciile Uniunii internaționale de istoria și filozofia științei — divizia de istorie a științei — și ale Academiei R. S. România, cu sprijinul U.N.E.S.C.O., și sub înaltul patronaj al tovarășei acad. dr. Ing. Elena Ceaușescu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., prim viceprim ministru al guvernului, președintele Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, tematica generală a acestei deosebite manifestări științifice fiind de data aceasta: „*Știință și tehnologie, umanism și pace*”.

Deschiderea oficială a lucrărilor Congresului a avut loc în ziua de 27 august în sala Palatului R. S. România în prezența unui număr de peste 1 200 oameni de știință, personalități marcante ale științei mondiale, printre ei laureați ai premiului Nobel — savanți din peste 50 de țări (503 România, 80 U.R.S.S., 48 S.U.A., 47 Marea Britanie, 44 Franța, 40 R. F. Germania, 35 Japonia, 32 R. D. Germană, 31 R. P. Ungaria, 31 R. P. Bulgaria, 24 R. S. Cehoslovacă etc.), de pe toate continentele (22 Europa, 13 Asia, 8 Africa, 6 America, Australia), care prin lucrările lor au adus pînă acum un aport important la realizarea marilor speranțe ale omenirii și anume menținerea păcii și dezvoltarea progresului și civilizației. La ședința inaugurală a Congresului au participat deasemenea membri ai guvernului R. S. România, academicieni, cercetători și cadre didactice din învățămîntul superior, reprezentanți ai vieții noastre științifice și culturale, șefi de misiuni diplomatice acreditați în țara noastră, membri ai corpului diplomatic, trimiși speciali ai unor ziare, posturi de radio și televiziune și corespondenți ai presei străine.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. Gh. Mihoc, președintele Academiei R. S. România, președintele Comitetului român de organizare a congresului. În alocuțiunea sa acesta a subliniat importanța lucrărilor congresului, care, prin diversitatea tematicii, a dezbaterilor va contribui la mai buna punere în valoare a activității științifice și tehnice a predecesorilor noștri de pe toate meridianele, la cunoașterea participării lor nemijlocite la progresele științei și civilizației umane. Totodată vorbitorul și-a exprimat convingerea că lucrările Congresului „se vor desfășura sub semnul dorinței unanime a oamenilor de știință din întreaga lume de a cunoaște și înțelege mai bine, de a conlucra mai ferm și mai strîns pentru a pune cuceririle științei în slujba cauzei nobile a păcii, spre binele omenirii, în folosul tuturor popoarelor, al progresului și civilizației pe planeta noastră”. A urmat apoi la cuvînt acad. dr. Ing. Elena Ceaușescu, prim viceprim ministru al guvernului, președintele C.N.Ș.T. care a scos în evidență marea importanță a congresului ținut la București („un eveniment de seamă în viața științifică mondială... o contribuție pozitivă la întărirea conlucrării între oamenii de știință la o mai bună cunoaștere și aprofundare dintre popoare la cauza înțelegerii și păcii în lume”). Vorbitoarea a apreciat în mod elogios contribuția de seamă a gîndirii științifice și tehnice românești, din trecut și din zilele noastre, la îmbogățirea științei universale, acordînd o deosebită atenție cercetărilor din domeniul istoriei științei („Istoria

științei demonstrează că fiecare popor, fie el mare sau mic, poate aduce o contribuție de seamă la dezvoltarea științei la sporirea tezaurului universal de creație științifică și tehnică"). Președintele C.N.Ș.T. a făcut un apel vibrant pentru încetarea dezvoltării acelor cercetări științifice și tehnice consacrate descoperirii și folosirii unor noi arme de nimicire în masă (rachetele nucleare, bomba cu neutroni, armele bacteriologice), a arătat că „dorința și hotărârea oamenilor de știință a cercetătorilor din România” este „de a participa în modul cel mai activ la colaborarea internațională, la schimbul mondial de valori cooperind tot mai strins cu oamenii de știință din celelalte țări în toate marile probleme de care depinde mersul înainte al omenirii pe calea progresului și civilizației”, încheind cu convingerea că „toți participanții la Congres conștienți de rolul răspunderii deosebite ce revin științei în epoca noastră, vor face totul pentru ca lucrările acestui congres să ducă la dezvoltarea și mai puternică a colaborării dintre oamenii de știință și întărirea conlucrării pentru afirmarea misiunii nobile a științei de a fi purtătoarea binelui și progresului, a libertății, independenței și păcii popoarelor”.

În continuare a luat cuvîntul prof. A. T. Grigorian, președintele Uniunii Internaționale de Istorie și Filozofie care a relevat marelui interes manifestat de cercetările științifice contemporane în domeniul istoriei în general și al istoriei științei în special. Totodată oaspetele a arătat necesitatea stabilirii unei strinse colaborări între oamenii de știință din toate domeniile cunoașterii reuniți în jurul specialiștilor în istoria științei pentru a conlucra cu toții la dezvoltarea procesului de destindere, de pace și de înțelegere între popoarele tuturor țărilor. Ședința oficială de deschidere a congresului s-a încheiat cu un reușit spectacol de gală dat în onoarea participanților la congres, la care și-au dat concursul personalități de prestigiu ale artei interpretative românești.

În după amiaza aceleiași zile și în zilele următoare lucrările congresului au continuat cu cele aproape o mie de comunicări și rapoarte (din care peste 400 aparțin savanților din R. S. România) înscrise în program, în cadrul mai multor categorii de manifestări: A. Secții științifice, B. Simpozioane, C. Ședințe tematice, D. Comemorări.

O caracteristică a acestui congres a fost prezența în număr mare la discuții a participanților la problemele legate direct de preocupările lor și la acelea de interes general, care necesitau o amplă dezbateră pentru adîncirea cercetării științifice. Această afliuență s-a dovedit atât în secțiile care și-au desfășurat lucrările în sălile de la Universitatea din București cît și în sălile de la Muzeul Arhivelor Statului și de la Conservatorul „Ciprian Porumbescu”, unde s-au desfășurat o parte din lucrările congresului.

Un important sprijin acordat participanților la discuții s-au dovedit a fi cele patru volume conținînd rezumatele comunicărilor și rapoartelor înscrise la Congres (însușind peste 2 000 pagini), realizate prin grija Comitetului român de organizare a congresului și apărute înainte de desfășurarea ședinței inaugurale. Aceste materiale au permis celor interesați să aibă în prealabil o bună orientare cu privire la elementele generale conținute de fiecare raport și comunicare ce avea să fie expusă în plen.

La Secțiile științifice, în număr de 14, au fost înscrise în program 625 comunicări și rapoarte, din care aproape o treime aparținînd cercetătorilor din țara noastră. Dat fiind numărul acestora prea mare și ținînd seama de diversitate a preocupărilor celor care le-au prezentat, ne vom referi în relatarea noastră, numai la acelea care s-au dovedit a fi de interes general și pe profilul cercetării istorice în înțelesul cel mai larg al cuvîntului. Astfel la Secția 1, **Știința și tehnologia în antichitate** au fost expuse lucrări ca de ex.: A. K. Bag (India) *Astronomy in the Indus Culture*; E. I. Berezkina (U.R.S.S.), *O razviti matematiki v Drevnem Kitae*; M. Brudiu (România) *Les plus anciens outils d'exploitation minière découverte sur le territoire de R. S. de Roumanie*; I. H. Crișan (România) *La pensée et la création scientifique de Geto-Daces*; G. Haring (R.D.G.) *Asklepiades von Bithynien in der modernen Forschung*; G. Iugulescu, C. Lanchy (România, Franța). *Le début de l'activité pharmaceutique dans la Dacie romaine*; K. D. Mathur (S.U.A.), *The World-view of Indian Atomists*; J. Plaskowski (Polonia), *The Technology of Pattern-welded Roman Swords Examined in Poland*; H. Smolenov (Bulgaria) *Zenon's Paradoxes and Logic of Becoming etc.*; la Secția 2 **Știința și tehnologia din antichitate pînă la 1600**, comunicări ca de ex. N. M. Boyer (S.U.A.), *Working at a Bridge Site in Medieval France*; I. E. Emandi, N. Băncescu (România), *Contributions historiques au sujet des techniques et des technologies d'usinage pour les pièces de fer (les IXe—XVIIe siècles)*; M. Folkerts (R.F.G.), *Zur Frühgeschichte des magischen Quadrate in Westeuropa*; Al. A. Youssef Hassan (Siria), *A Note on Gunpowder and Cannon in Arabic Literature*; Z. Mihail

(România) *Technologie et outils agricoles roumains avant 1600*; G. A. Molland (Anglia), *The Role of Infinite Series in the Middle Age*; J. Samsó (Spania), *Une nouvelle Traduction latine du XIIIe siècle du Calendrier de Gordone*; S. Seiki (Japonia), *Three Technological and two Great Revolutions etc.*; la secția 3 **Matematică și mecanică**: F. Bălan (România), *The influence of Galilei and Newton in the Mechanics of the 18th and 19th Centuries in Romania*; A. Islinski (U.R.S.S.), *Razvitie i sovremennoe problem mehaniki*; É. Knobloch (R. F. G.), *L'édition académique des manuscrits mathématiques de Leibnitz (1672—1676)*; M. Martinez (Argentina), *Anticipations de la théorie de la relativité généralisée*; S. Popp (România), *Les commencements de l'école de mécanique des fluides à l'Université de Bucarest*; R. Rider (S. U. A.), *Applied Mathematics in 20th Century America*; Y. Yamagata (Japonia), *On the Modernity of Galileo's Work etc.*; la Secția 4, **Fizică și astronomie** comunicările: G. B. Abdullayev, R. M. Seidov (U.R.S.S.), *Développement of Physical Science in Azerbaijan*; Gh. Chis, P. Arpad (România), *Les débuts et le développement de l'astronomie à Cluj*; C. Drămbă (România), *Sur les cimes de la mécanique céleste (1775—1875)*: Laplace, Lagrange, Poisson, Haret; A. Gabbey (Irlanda), *Relexions on the Rotation of the Monn: Newton, Descartes and others*; A. J. L. James Frank (R. F. G.), *Thermodynamics and Solar Theories (1846—1862)*; A. D. King (S.U.A.), *Universal Solutions in Medieval Islamic Astronomy*; N. I. Nevaskaia (U. R. S. S.) *The Forgotten Work of Petersburg Astronomers of the 18th Century*; M. Popescu (România), *Les contributions roumaines au progrès de la physique (1860—1914) etc.*; la Secția 5 **Chimie** comunicările: F. Aragon de la Cruz (Spania) *Research on Platinum in 18th Century — Spain*; T. A. Balaban (România), C. D. Nenitzescu and the Progress of Romanian Organic Chemistry; A. Bruylants (Belgia), *Louis Henry (1834—1913) chimiste belge, membre étranger de l'Académie de Science de Bucarest, décoré de l'ordre de la Couronne de Roumanie*; M. P. Crosland (Anglia), *Input, Instruction and Influence; the Library of the Chemist Gay—Lussac (1778—1850)*; G. Pallo (Ungaria), *Marie Curie's Influence on the Chemistry in Hungary at the Beginning of the Century*; C. J. Simionescu (România), *Les fondateurs de l'école roumaine de chimie. Les relations avec les savants étrangers etc.* La Secția 6 **Științe biologice**, comunicările: M. Băcescu, Al. Marinescu (România) *Emile Racovitza et les archives de zoologie expérimentale et générale à la lumière d'une correspondance inédite*; A. H. M. Helmy (Kuvett), *Evolutionary Speculations of Muslim Medieval Scholars*; R. Hohlfeld (R. F. G.), *Theory Development in Molecular Biology*; R. Löther (R.D.G.), *August Weismanns Auffassung vom Verhältnis zwischen Ontogenese und Phylogenese*; E. Pora, I. Mîrza (România), *Livres de biologie animale en Transylvanie dans les siècles XVIIe et XVIIIe*; A. N. Shamin (U.R.S.S.), *Problems of History of Biochemistry — Soviet Studies etc.*; la Secția 7 **Științe medicale și farmaceutice**, comunicările: B. Ben Yahia (Tunisia), *Medicine Sociale en Lunisie au Xe siècle*; B. Biserka (Iugoslavia), *Science and Medicine in 19th Century in Croatia*; Ch. Chun (Taipei China), *On the Discovery of Acupuncture*; M. Cotrău (România), *Les Transylvains dans la culture et la science de Moldavie*; E. Crișan (România), *Les plantes médicinales utilisées par les getodaces*; R. R. Florescu (S.U.A.) *Why They Died: A Medical History of the Plymouth Plantation During the Winter of 1620—1621*; O. Keel (Canada), *La formation de la notion d'anatomie des systèmes*; A. A. H. Saber (Egipt), *Pharmaceutical Education in Egypt*; H. Schwann (R. D. G.), *Die Bedeutung der altägyptischen Medizin für die Entwicklung des Ohrenheilkunde*; A. Aslan, Al. Vrăbiescu, M. Dumitru (România) *Réalizations de la gérontologie et de la gériatrie en Roumanie etc.*; la Secția 8 **Științele agricole**, comunicările: G. Feher (Ungaria) *Landwirtschaftliche Versuchstationen in kapitalistischen Ungarn zwischen 1869—1938*; D. Davîdescu, V. Davîdescu (România), *Bref aperçu sur l'histoire de la recherche agrotechnique en Roumanie*; G. Constantinescu, Al. Timosenko (România), *Une pionnière roumaine des actions de controle du climat et de évitalisation des zones arides: la physicienne Stephanie Mărăcineanu etc.*; la Secția 9 **Știința pământului**, comunicările: M. Albotă (România), *Contributions to the History of Photogrammetry in Romania until the Second World War*; M. Bassin (R.F.G.), *Geographical Exploration in the Russian Far East during the 1850's 1860's*; I. P. Gherasimov (U.R.S.S.), *The Present-day Face on the Earth and its Formation*; A. Lundgren (Suedia), *Attitudes towards Natural Resources. Geologists Mining Engineers 1850—1900*; R. D. Oldroyd, O. Reinhardt (Australia) *Kant's Theory of the Earth*; E. Pennini de Vega (Argentina), *La paléontologie en Argentine aux XVIIIe et XIXe siècles*; C. Rusenescu (România) *La contribution de l'école géographique roumaine à la méthodologie de l'étude de la population et des établissements humains*; L. A. Shur (Israel), *Kiril Khlebnikov's Travel and Recherche in North America etc.*; la Secția 10 **Tehnologie și Inginerie** comunicările: D. F. Chanell (S.U.A.) *The Biological Roots of Nineteenth Century Technology*; V. I. Dovgopol (U.R.S.S.) *The Development of Ferrous Metallurgy of Urals*; J. A. Garcia — Diego (Spania) *Les roues hydrauliques en pierre dans le Pays Basque*; G. Heckenast (Ungaria), *Bemerkungen zur Typologie des ältesten Hochöfen in Ungarn*; Fl. Neagu (România), *Historique de la*

technologie de refrigeration des roches dans les travaux d'inginerie; J. Novak (Cehoslovacia), *Gornaia tehnika v Slovakkii i ee otnošenii a gornoj Evropoi*; M. Oroveanu (România); *L'élément historique dans l'industrie avec un spécial regard sur la construction de machines*; N. Petrovici (Iugoslavia), *Hofrat von Kenipellen aus dem Jahre 1794 für den Schiffahrtskanale Donau — Theiss erbaut 1783—1802*; R. Răduleț (România), *La contribution de la recherche métathéorique au progrès de l'électromagnétisme au XIX-e siècle*; C. Serban (România), *Préoccupations concernant la construction des fusées en Moldavie à la fin du XVIIIe siècle*; I. M. Stefan (România); *Forerunning and Priority Ideas in Romanian Modern Technique* etc.; la Secția 11 **Istoria științei despre om, comunicările**: P. Boev (Bulgaria), *Antropologia i filozofia*; D. Droixhe (Belgia), *Système et parenté dans la linguistique du XVIIIe siècle*; E. A. Moutopoulos (Grecia), *Psycho—and Bio-cybernetics in Plato's Acoustics and Theory of Education*; R. Theodorescu (România) *L'histoire de l'art médiéval entre l'approche culturelle et l'approche formelle*; A.N. Tkacenko (U.R.S.S.), *Razvitie predmeta psihologii v kontekste istorii nauk o celoveke* etc.; la Secția 12 **Știința și societatea, comunicările**: J. Balabanici (Iugoslavia), *On the Impact of Darwinism in Croatia until 1918*; Ilie Ceaușescu (România) *The Armed Forces — Society Interface in Technological and Cultural Spheres in Romania in the 20 th Century*; D. P. Gribovanov (U.R.S.S.), *Problemi vzaimodeistviia nauki i obșestva*; B. Jaczwowski (Polonia), *Evolution des formes organisationnelles des sciences dans les années 1918—1939 en Europe centrale et orientale*; E. Kahane (Franța), *Lavoisier, L'expérience et la causalité probable*; Șt. Pascu (România), *Science et société*: W. Schlicker (R.F.G.), *Ausbaupläne der Berliner Akademie in der 1 Hälfte des 20. Jahrhunderts in sozialen und wissenschaftlichen Kontext*; H. Shiokawa (Japonia), *Genetic Engineering and Japanese Society*; A. Spiridon (România), *Romanian's Industrialization Concept within European Context till 1914*; Al. Zub (România), *De la conception humaine de l'histoire à l'historiologie* etc.; la Secția 13 **Probleme metodologice ale istoriei și filozofiei științei, comunicările**: Șt. Bălan, R. Pantazi (România), *The History of Science as a Scientific Discipline*; A. Drago (Italia), *K. Marx's Contribution to the Critique and Re-founding Mathématique*; A. Ferraz (Spania), *Histoire des sciences et rationalité scientifique*; C. Gaek (Cehoslovacia), *Predmet filozofii nauki*; S. Gonzales Juan—Jose (Mexic), *La science et la non-science dans l'explication historique des sciences*; S. R. Mikulinski (U.R.S.S.), *V. I. Vernadski kak istorik nauki*; Ni Guang—Jong (China), *On the Methodology in the Theory of Relativity*; A. Petit (Franța), *Ernest Renan et l'histoire des sciences*; G. Schubring (R.F.G.), *Methodologische Probleme der Sociologeschichte der Mathematik*; D. Trifunovici (Iugoslavia), *Priloženje metodologiji istorii matematiki*; M. Wakidi (Maroc), *Les principes épistémologiques et les fondements idéologiques des classifications arabo-islamiques des sciences*, etc.; la Secția 14 **Transporturi și telecomunicații în sec. XIX și XX, comunicările**: R. E. Bilstein (S.U.A.), *A. Myriad of Wings: the General Aviation Sector in the United States*; P. Postelnicu (România), *Pioniers roumains dans la technique des systèmes de transmission téléphonique*; S. Mărieș (România), *Aspects de l'histoire des transports en Roumanie au XIXe siècle*; P. Vajda (Ungaria), *Die Radar—Astronomie ist fünfunddreissig Jahre alt*: Fl. Zăgănescu (România), *Original Contributions on the Liquid Fuel Rocket Engines Carried out between 1940—1944 in Romania* etc.

Materialele prezentate la secțiile științifice au atestat, în unele cazuri, vechimea cercetărilor din domeniul astronomiei și geologiei în India încă din mileniul IV—III î. e. n., a utilizării sudurii fierului în Imperiul roman în secolul I î. e. n. — V e. n., a exploatării miniere și practicării olăritului în Dacia din secolul VI î. e. n., faptul că în Spania se lucrau orologii în secolul XIII și că în Dacia era creat calendarul solar în mileniul V î. e. n., că în Orientul mijlociu se făcea praf de pușcă în secolul al XIII-lea, că în China a fost construit primul telescop în 1615 înainte cu 13 ani de acela al lui Galileu, că în Europa din evul mediu timpuriu existau preocupări privind problema sporirii mijloacelor mecanice pentru producerea energiei, că în Țările Române se construiau rachete cu mai multe trepte încă de la începutul secolului al XVI-lea, că teoria relativității generalizate a fost elaborată în Anglia în 1870 așa dar cu 36 ani mai înainte de cercetările savantului Einstein, etc. Alteori ele s-au remarcat prin furnizarea unor știri noi relativ la crearea școlii de matematică din Blaj, la studierea matematicii în India înainte de 1600, la editarea manuscriselor lui Leibnitz, la dezvoltarea fizicii în Azerbaidgean, la contribuțiile savanților italieni din secolul al XVIII-lea în problema structurii materiei, la activitatea savanților olandezi în domeniul interacțiunii între lumină și materie, la acelea ale celor români la progresul fizicii și chimiei între 1860—1914, ale celor spanioli în cercetările asupra platinei în secolul al XVIII-lea, la ale celor francezi în domeniul alchimiei și chimiei, ale celor cehi și maghiari în radioactivitate, ale savanților belgieni din secolul XIX în electricitate etc.

Deosebit de interesante s-au dovedit a fi comunicările și rapoartele precum și discuțiile în legătură cu contribuția savanților din Tunisia și Polonia în domeniul medicinei sociale, al celor din Croația în medicina generală, al celor din China și România în practicarea acupuncturii în secolele XIX și XX, al celor din Egipt și R.D.G. în farmacologie, al celor din România în endo-

crinologie, neurologie, geriatrie, apiterapie, dermatologie, diabetul zaharat, chirurgie etc. Merită a fi menționate de asemenea și lucrările care au abordat unele aspecte din dezvoltarea agriculturii pe calea capitalismului în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX în Ungaria și România, din trecutul geografiei și geologiei în U.R.S.S., Polonia, R.F.G., Cehoslovacia, Suedia, Anglia, America de Nord, Japonia și China, etc. Discuții fructuoase s-au mai angajat pe marginea unor comunicări privind dezvoltarea meteorologiei în R.D.G., paleontologiei în Argentina în secolele XVIII—XIX, cartografiei privind Canada, etc., metalurgiei fierului în Urali în secolele XVII—XIX, existenței roților hidraulice din piatră în Spania în epoca contemporană, tipologiei cuptoarelor de topit în Ungaria în secolele XVII—XVIII, transferului de tehnologie pe plan european în secolul al XIX-lea, dezvoltării energetice în Rusia în secolele XIX și XX, exploatării sării în țările est europene, construirii de rachete în Moldova în secolul al XVIII-lea, construirii de căi ferate în România în secolul al XIX-lea cu repercusuni în viața economică a țărilor vecine, aportului aviației utilitare în vlașta economică, socială, culturală a S.U.A. în zilele noastre etc.

În cadrul Simpoziunelor (12 la număr) au fost înscrise în program 220 comunicări din care aproape 100 aparținând cercetătorilor din țara noastră. Dat fiind aspectul mult prea tehnic al multor lucrări din această grupă ne vom referi numai la acelea care privesc în mod direct știința istorică*. Așa de ex. la secția 2 Tehnologie, umanism și pace, aspecte istorice, comunicările: St. A. Kolev (Bulgaria), *L'influence du progrès technique sur certain développements sociaux en Bulgarie vers la fin du XIXe siècle*; J. Pürs (Cehoslovacia), *Industrial Revolution to the Scientific and Technological Revolution; Technology, War and Peace in Historical Perspective*; A. G. Cock (Anglia), *Scientific Internationalism, Chauvinism and World Peace*; I. Holban (România), *L'int graton des problèmes de l'éducation pour la paix dans l'ensemble des actions visant la cristallisation de la personnalité*; etc.: la Secția 3 Știința, tehnologia și problemele dezvoltării sociale, comparații și perspective istorice comunicările: Șt. Bălan, M. Mihăilescu (România), *Histoire chronologique de la science et de la technique en chiffres*; I. Malecki (Polonia), *Science Policy and Social Development in the Last Thirty Years*; MA. Luisa R. Sala Gomezgil (Mexic); *Scientists in the Mexican Society: a Historical Revision*; V. Roman (România), *The Industrial Revolutions in the History of Society*; Mary M. Robischon (S.U.A.), *Scientific Instrument Makers in London (17 th 18 th Centuries)*; la Secția 4 Știința și universitatea în epoca Renașterii comunicările: N. Bacivaro (Bulgaria), *Bolgarskoe literaturnoe obșestvo v Braille — președstvenik Bolgarskoi Akademii Nauk (1869—1911 gg)*; Șt. Birșănescu (România), *Essais et commencement de l'enseignement supérieur dans les Pays Roumains*; G. Mihăilescu, E. Fruchter (România), *Un Moyen academieque dans la Valachie au milieu du XVII-e siècle*; M. Markowski (Polonia), *Die Geschichte und die Philosophie der Wissenschaft im XV Jh. an den mitteleuropäischen Universitäten*; F. Mordechai (S.U.A.) *Science in the Sixteenth and the Seventeenth Centuries at Cambridge*; J. Vozar (Cehoslovacia), *Anfänge des Hochschulunterrichts der Bergbauwissenschaften in der Habsburgsmonarchie etc.*; la Secția 6 Rolul femeilor în dezvoltarea științei și tehnicii comunicările: S. Gürsey (Turcia), *Women in Science in the Young Turkish Republic*; J. Haughton (Australia), *Women in Agricultural and Veterinary Science in Australia before 1970*; S. Gidea (România), *La contribution de la femme au progrès multilateral de la Roumanie actuelle*; D. Jacquart (Franța), *Le savoir medical des femmes au Moyen âge (XIIe — XVe siècles) — l'exemple de la France*; S. G. Kohlstedt (S.U.A.), *Women in Science in the United States in the 19 th Century*; O. Lejneva (U.R.S.S.), *Jenșint v sovetskoj nauke*; E. Damian (România), *Les premières femmes—docteur en médecine en Roumanie et leur apport à l'évolution des spécialistes médicales*; A. Yamashita (Japonia), *Women Scientists in Japan etc.* la secția 7 Rolul instrumentelor științifice în dezvoltarea științei; comunicările: A. Kunio (Japonia), *The Watermills in Japan*; M. Popescu (România), *L'électroscope et les premières recherches de physique nucléaire*; Em. Poulle (Franța), *Les instruments astronomiques du Moyen Age*; K. Schillinger (R.D.G.) *Die Bedeutung von Brennspiegeln und Brennsgläsern des 17. und 18. Jahrhunderts für verschiedene Wissenschaftsgebiete*; G. L. E. Turner (Anglia), *Experimental Philosophy in the University of Oxford during the Eighteenth Century*, etc.; la secția 9 Promovarea cercetării științifice și învățământului în istoria științei și tehnologiei, comunicările: Șt. Bălan, E. Roman (România), *Les Académies de Constantinople et les influences exercées sur les Académies Roumaines*; S. Garma, L. C. Arboleda (Spania), *Promotion de la recherche scientifique*; M. H. Otero (Mexic), *Education and Research in History of Science and Technology in Mexico*; O. Y. Tarasov (U.R.S.S.), *Introduction in the History of*

* Din aceste motive au fost omise comunicările de la secțiile: 1 Rolul unităților standard în istoria științei și tehnicii; 5 Creațiile științifice și problemele progresului; 8 Revoluția în biologia secolului XX.

Science and the Formation of a Young Researcher; C. I. Simionescu, B. C. Simionescu (România), *Petru Poni et Constantin Istrati — fondateurs de l'école roumaine de chimie*; la secția 10 *Protecția și punerea în valoare a moștenirii culturale și naturale* comunicările: A. Biernacki (Polonia) *Romania and Poland, The Reality and the Legend in the Expatriation of Ovidius*; Cr. Kirsten (R.D.G.) *Die Archive wissenschaftlicher Institutionen und die Möglichkeit ihrer Wirksamkeit für die wissenschaftsgeschichtliche Forschung*; Al. Ștefan (România), *Les projections aérophotographiques au service de la recherche, de la protection et de la mise en valeur du patrimoine archéologique en Roumanie*; J. Vondra (Cehoslovacia), *Die Sichtung und gesellschaftlichen Nutzung der Denkmäler der Technik des 19. Jahrhunderts in C.S.S.R.*; Fr. Greenaway (Anglia), *A Project for a Survey of Physical Evidence of History of Science*; la secția 11 *Publicații cu privire la istoria științei* comunicările: C. Damian (România) *Publications d'histoire de la science et de la technique en Roumanie*; E. Garfield (Anglia), *Some New Standards for History of Science Journals*; D. Năgler (România), *Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften am Grund der Sammlungen alter Bücher (15—18. Jahrhundert) aus der Bibliothek des Brukenthal—Museums*; M. Kranzberg (S.U.A.), *Setting Style and Scope*; F. Kraft (R.F.G.), *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte: Journal of Wissenschaftsgeschichte etc.*; la secția 12 *Istoria auzitei muzleale* comunicările: I. K. Klemke (R. F. G.), *Die „Musica Mathematica“ (1614) des Abraham Bartolus und ihre Bedeutung für die Musiktheorie der Renaissance*; M. Hua—Jue, F. Jia Yun (China), *A Further Exploration of Design and Manufacture of the Chinese Ancient Chine Bells*; E. Ursescu (România), *Aspects de l'histoire des automates musicaux reflétés dans les collections des musées de Roumanie*; T. Yamada (Japonia), *On the Pith—Sense of Japanese Musicieans from Medieval Time in the End of the Nineteenth Century etc.*

În lucrările prezentate la grupa Simpozioane au fost scoase în evidență progresele înregistrate de nivelul tehnic în industria din Bulgaria și din Cehoslovacia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, elementele comune și diferențierea înregistrată în dezvoltarea tehnicii și tehnologiei producției în țările din Europa de sud—est în secolele XVIII—XIX, aspectele umane ale introducerii automatizării în epoca contemporană, caracterul specific al dezvoltării științei și tehnicii contemporane la nivel mondial, politica guvernului mexican în anii 1935—1976 în problema organizării cercetării științifice, construirea de instrumente științifice în Anglia în secolele XVII—XVIII destinate navigației și comerțului în special, principalele aspecte ale revoluției industriale pe plan european, prioritățile și perspectivele științei și tehnologiei românești în epoca contemporană, frecvența invențiilor în tehnologia românească la sfârșitul epocii moderne și în epoca contemporană. În cursul expunerii lucrărilor lor mulți dintre autori au prezentat prin diapozitive, grafice, tabele sinoptice, statistici, desene, ilustrații menite să completeze expunerile lor.

De o deosebită atenție s-au bucurat acele lucrări care au analizat activitatea Societății literare bulgare din Brăila (România) din anii 1869—1911, instituție care a creat condițiile înființării Academiei de științe bulgare, dezvoltarea științelor europene (astronomia, fizica, medicina în epoca Renașterii, începuturile învățământului superior în țările române atestat încă din secolul al XVI-lea, studiul istoriei și al filozofiei științei în Universitățile din Europa centrală încă din secolul al XV-lea, crearea primelor grădini botanice (cu profil inițial numai de plante medicinale) pe lângă Universitățile din Italia, Germania, Franța în secolul al XVI-lea etc.

Așa cum era și de așteptat au trezit mare interes acele comunicări și rapoarte în care a fost dezbătută problema contribuției femeii în dezvoltarea istoriei științei și tehnologiei. În acest sens s-au impus acele lucrări în care s-au adus informații noi privind aportul femeilor din România, Turcia, S.U.A., Ungaria în știința și tehnica din secolul al XIX-lea și al XX-lea, a femeilor din Bulgaria în domeniul matematicii și în secolul al XX-lea, al femeilor din Australia în științele agricole și veterinare în ultimele patru decenii.

Au fost evocate și figurile unor femei savanți în diferite țări din lume a căror activitate a îmbogățit știința și tehnica universală și a fost subliniat faptul că azi femeile sînt profund implicate în cercetarea științifică și că ele sînt un factor important în progresul social.

S-a subliniat în multe lucrări rolul hotărîtor al instrumentelor științifice în dezvoltarea tehnicii din antichitate pînă în zilele noastre, modul cum s-au răspîndit în lume tablele astronomice menite să contribuie la fundamentarea științifică a meteorologiei în toate continentele, dimensiunile istorice europene ale unor realizări românești din domeniul învățământului în evul mediu și în epoca modernă, influența exercitată de academile din Constantinopol în secolul al XVII-lea asupra primelor academii românești, aspectele teoretice și metodologice ale păstrării moștenirii culturale și naturale, posibilitatea creării arhivelor conținînd descoperiri științifice pentru aprofundarea dezvoltării tehnicii, necesitatea creării fondului de carte rară științifică

în bibliotecile din zilele noastre, alcătuirea tratatelor cu caracter național și internațional privind istoria științei și tehnicii în perspectivă istorică, contribuțiile originale românești în problemele acusticii și organologiei muzicale etc.

În cadrul Ședințelor tematice (7 secții) au fost înscrise în program 100 de comunicări și rapoarte din care 40 aparțin participanților din România. Ca și la celelalte grupe precedente de manifestări științifice ne vom referi numai la acelea care au fost în concordanță cu preocupările specialiștilor în domeniul istoriei cu larg orizont de cercetare. Astfel la secția 2 **Întimplare și necesitate în descoperirea științifică** au fost prezentate comunicările: C. Mare (România), *La relation entre la nécessité et le hasard dans la découverte scientifique*; 7. M. Karpov (U.R.S.S.), *On Correlation of Necessity and Chance in Scientific Discoveries*; A. Miller (S.U.A.), *On Einstein's Discovery of the Relativity of Time*; la secția **Dezvoltarea științei și tehnicii în țările din Extremul Orient** comunicările: J. Needham, Lu Gwei-Djen (Anglia), *New Light on the History of Gunpowder and Fire Arms in the Chinese Culture-Area*; Xi Zezong (China), *The Discovery of Jupiter's Satellite Made by Gan De 2000 Years before Galileo*; J. C. Martzloff (Franța), *Les preuves dans l'œuvre mathématique de Mei Wanding (1633-1721)* etc.; la secția 6 **Izvoare primare pentru istoria științei și tehnicii** comunicările: P. Czartoryski (Polonia), *La fonction des manuscrits dans la préparation de l'éducation des œuvres complètes de Nicolas Copernic* etc.; I. Gal (România), *Primary Sources for the History of Science and Technique*; R. Constantinescu (România), *Medieval Scientific manuscripts of Transylvania*; M. Vanku (Iugoslavia), *Manque de documentation à l'examen de l'histoire contemporaine*; Fr. Greenway (Anglia), *The Variety of Sources for the History of Science*; R. Taton (Franța), *Sur la publication de la correspondance de Leonhard Euler (1707 - 1783)*; E. Savova (Bulgaria), *Bibliografieskie istočniki po istorii bolgarskoj nauki*; M. Dogaru (România), *Les sources sigillaires au service de l'histoire de la science et de la technique*; la secția 7 **Istoria științei și tehnicii în Africa** comunicările: B. Mubabinge (Zair); *La culture africaine face aux exigences du Cosmos techno-scientifique*; Omar El Nasgar, Ahmed M. A. Abdalla Hakem (Sudan), *Iron Working at Meroe and the African Iron Age*; C. I. Gulian (România), *Humanisme et rationalisme dans les cultures africaines traditionnelles* etc.

Ca și la alte grupe anterioare de manifestări științifice, materialele prezentate s-au impus prin bogata lor documentare și știrile noi privind unele probleme ale istoriei științei și tehnicii. Astfel s-a arătat în unele din ele faptul că deși necesitatea și întimplarea sînt fenomene în opoziție din punct de vedere dialectic, între acestea există o strînsă corelație. Cît privește meritul savantului privind aceste două fenomene el constă în faptul că a reușit să le stăpînească pe ambele pentru a asigura viabilitatea descoperirilor sale științifice. În altele s-a subliniat faptul că cercetările recente au demonstrat folosirea prafului de pușcă în China încă din secolele VI-X e. n., că tot în China savanții au descoperit sateliții planetei Jupiter cu 2000 de ani înainte lui Galilei, așadar în secolul IV î. e. n., că în Africa precolonială știința și tehnica cunoscuseră o mare dezvoltare nu numai în Egipt, cum s-a susținut pînă acum, ci și în Libia, Nubia și Etiopia, că matematicienii arabi și-au adus o contribuție însemnată în evul mediu la elaborarea teoriei numerelor; că în Spania aflată sub dominația arabă crearea instrumentelor astronomice a cunoscut o înflorire la Cordoba și Sevilla în special. Un interes sporit a fost acordat lucrărilor referitoare la izvoarele de bază ale istoriei și tehnicii de-a lungul istoriei. Participanții la discuții au susținut, printre altele, necesitatea publicării în viitor a unei bibliografii ample, cataloage de documente, elaborarea unor filme documentare în legătură cu istoria științei și tehnicii la nivel mondial, crearea unor comisii mixte menite să studieze astfel de probleme etc.

La ultima grupă intitulată Comemorări (4 secții) au fost înscrise în program 38 comunicări și rapoarte din care aproape jumătate au aparținut participanților din țara noastră. Așa cum reiese din titlu, în lucrările prezentate au fost evocate cîteva mari personalități aflate la loc de cinste în galeria savanților care au îmbogățit istoria științei și tehnicii universale cu prilejul sărbătoririi jubileului nașterii lor. Pentru împlinirea unui mileniu de la nașterea lui Avicenna (Ibn - Sina), filozof și medic din Orientul mijlociu a cărui operă s-a aflat sub influența lui Aristotel și neoplatonicienilor au fost expuse comunicări ca M. S. Asimov (U.R.S.S.), *Ibn Sina i mirovaia civilizacija*; Gh. Brătescu (România), *Avicenne le medicin*; T. Kavyali (Siria), *D'ou vient le nom d'Ibn Sina*; S. M. Hakim (Pakistan), *Avicenna and Medical Ethics*; A.N. Samin (U.R.S.S.), *Trudi Ibn Sint v Evrope epochi vozrojdenija* etc.

* Secțiile la care nu ne-am referit sînt: 1. Probleme ale interacțiunii științelor naturii, tehnicii și sociale; 3. Raportul dintre matematică și fizică începînd din secolul XVIII; 5. Științele matematice și fizice în țările arabe din Orientul mijlociu.

La împlinirea bicentenarului nașterii lui Denis Poisson, renumit matematician francez care a lăsat lucrări fundamentale relativ la mecanica generală, la teoria elasticității și la analiza matematică au fost expuse comunicările: P. Dugac (Franța), *Poisson ses travaux et les fondements de l'analyse*; R. E. Rider (S.U.A.), *Poisson and Algebra: Against an 18 th Century Background*; J.F. Clarke (Australia), *S. D. Poisson and the Quantification of Electrostatics*; C. Drîmbă (România), *S. D. Poisson un trésoir scientifique inépuisable*; O.B. Sheynin (U.R.S.S.) *Poisson, Gavarret and Medical Statistics etc.*

Cum era și firesc pentru sărbătorirea centenarului savantului român de renume mondial George (Gogu) Constantinescu, descoperitorul sonicității și al mecanicii sonice, au fost prezentate numeroase comunicări — în special de către cercetători români — după cum urmează: Șt. Bălan (România), *George Constantinescu*; I. Mc. Neil (Anglia), *George Constantinescu and the Development of Sonic Power Transmission*; C. I. Drăgan (Italia), *Gogu Constantinescu's Sonics Impact on Modern Technology: Set, Application, Record*; M. Marinescu (România), *Georges Constantinescu le créateur de la Science „sonique” etc.*

Cît privește pentru amintirea bicentenarului nașterii lui George Stephenson, inginer englez creatorul transportului feroviar și al primei locomotive cu abur din lume, au fost prezentate comunicările: M. C. Duffy (Anglia), *The Evolution of the Stephenson Traction System*; R. L. Hills (Anglia), *George Stephenson (1781—1848)*; D. Urmă (România), *George Stephenson ou le triomphe de la persévérance*;

În lucrările lor participanții au abordat probleme privind istoria științei și tehnicii pe plan multidisciplinar pentru a căror cercetare au folosit material informativ edit și inedit; totodată ei au prezentat concluziile la care au ajuns la capătul unor îndelungi cercetări în laboratoare, arhive și biblioteci, congresul dovedindu-se a fi un prilej cît se poate de favorabil pentru a efectua un larg și fructuos schimb de opinii în legătură cu evoluția științei și tehnicii din toate domeniile la nivelul mondial atît în trecut cît și în prezent. Deasemenea, în multe din rapoartele și comunicările prezentate au fost expuse și perspectivele de viitor ale dezvoltării științei și tehnicii în diferite ramuri de activitate. S-a mai constatat apoi faptul că în lucrările lor și în discuțiile angajate pe marginea acestora participanții au scos în evidență unele aspecte mai puțin cunoscute specialiștilor preocupați în această direcție a cercetării științifice, mai ales că în zilele congresului a fost relevată în același timp și evoluția diferitelor științe de-a lungul vremii în corordanță cu drumul pe care l-a parcurs conceptul filozofic care a stat la baza lor. De un real folos au fost pentru cei prezenți la lucrările acestui congres concluziile la care au ajuns specialiștii în legătură cu rezultatele cercetării fundamentale în domeniul științei și tehnologiei întreprinse de savanți din diferite părți ale lumii începînd din antichitate pînă în zilele noastre. Tot atît de interesante s-au mai dovedit apoi a fi acele cercetări consacrate modului cum rezultatele descoperirilor în domeniul științei și tehnicii de-a lungul veacurilor au influențat dezvoltarea societății umane. De altfel discuțiile purtate pe marginea comunicărilor au avut rolul să scoată la iveală în special necesitatea studierii interdisciplinare a științelor și mai ales cunoașterea problemelor interacțiunii științelor naturii, sociale și tehnice începînd mai ales din epoca modernă pînă azi.

Asemenea probleme au mai fost discutate și la o masă rotundă avînd ca temă: **tendințe viitoare în dezvoltarea științei și tehnologiei vizînd o dezvoltare socială și umană** (2 septembrie 1981), organizată din inițiativa României cu sprijinul Academiei de Științe Sociale și Politice, Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie (CNȘT) U.N.E.S.C.O. și Federația mondială pentru studierea viitorului, la care au participat oamenii de știință specialiști, cercetători din 20 de țări.

Problemele dezbătute au fost în general cele legate de necesitatea creșterii solidarității internaționale a oamenilor de știință pentru apărarea celor mai înalte țeluri ale gîndirii umane, de sublinierea actualității laturii prospective a istoriei și filozofiei științei, de formularea unor recomandări metodologice pentru dezvoltarea științei tehnologiei în viitor. La discuții au luat cuvîntul: prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe sociale și politice, Mihai Florescu, ministru secretar de stat la C.N.Ș.T., Jose Jaz, reprezentantul directorului general al U.N.E.S.C.O., directorul Biroului de cooperare științifică pentru Europa și America de Nord, Abdur Rahman, președintele Consiliului Internațional pentru studierea politicii științei, Eleonora Masini, președinta Federației mondiale pentru studierea viitorului, Ulrika von Haumer, secretar al Comisiei internaționale pentru istoria științifică și culturală a umanității de pe lingă U.N.E.S.C.O., acad. Șt. Milcu, președintele Comisiei naționale române pentru istoria și filozofia științei, ing. Ion Crișan director general al Institutului central pentru construcția de mașini. În urma discuțiilor participanții au ajuns la unele concluzii și anume: că există o relație

dialectică între știință, societate și dezvoltare umană, că se impune proiectarea tuturor acțiunilor consacrate dezvoltării sociale și umane, că este utilă orientarea eforturilor oamenilor de știință de pretutindeni spre idealurile păcii și cooperării, preocupările privind căile și modalitățile de încorporare efectivă a valorilor sociale și umane în conceperea soluțiilor și rezolvarea problemelor economice, sociale, politice și culturale actuale și de perspectivă ce trebuiesc legate de cerințele progresului material și spiritual al societăților contemporane și de cele ale dezvoltării, prin efort colectiv și planificat a științei însuși. S-a mai arătat că în stadiul actual de dezvoltare a științei și tehnologiei se impune necesitatea unei noi ordini și în aceste domenii ale activității umane, dat fiind decalajele mari care separă țările sărace de cele bogate și mai ales accentuarea fenomenului de concentrare a resurselor și tehnologiilor în statele puternic dezvoltate. În cuvîntul de închidere rostit de prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu, au fost scoase în evidență eforturile făcute de România pentru realizarea unei noi ordini economice și a unor inovații în politica mondială a dezvoltării sociale, în promovarea păcii și progresului pe planeta noastră. Merită să fie remarcat și faptul că într-una din zilele când au avut loc lucrările congresului, George Palade, laureat al premiului Nobel, profesor la Universitatea Yale (S.U.A.), a ținut conferința „Scurtă istorie a biologiei celulare” (la Institutul de biologie și patologie celulară).

În aceeași perioadă au mai fost inaugurate trei expoziții privind istoria științei și tehnicii în perspectiva istorică. **Expoziția de carte științifică din secolele XV — XVI — XVIII** organizată în înalta Bibliotecii R. S. România, care a reunit câteva zeci de volume privind preocupările științifice în evul mediu și în epoca modernă (incunabule, cărți rare, atlase, gravuri și hărți), multe din ele prezentînd ex-librisuri de mare valoare națională și internațională; **Expoziția internațională de carte privind istoria științei**, organizată, în sala de expoziții a Institutului de Arhitectură „Ion Mincu”, de către Biblioteca Centrală de Stat și cu concursul Comitetelor naționale de istoria științei din țările participante, care a cuprins peste 1250 volume din diverse domenii: fizică, chimie, medicină, istorie, arheologie, etc. apărute în S.U.A., U.R.S.S., Franța, R.F.G., Italia, R.D.G., India, Israel, Iugoslavia, India, Ungaria, România etc. A treia expoziție a avut ca titlu: **Știința și tehnica din România în documentele epocii** organizată la Muzeul Arhivelor Statului, care a cuprins câteva sute de exponate din Fondul arhivistic național, a reflectat permanența și continuitatea civilizației și culturii românești în spațiul carpato-danubian-pontic din antichitate pînă la începutul secolului XX (documente, manuscrise, hărți, planuri, stampe, fotografii, gravuri). Dintre aceste materiale documentare merită a fi menționate cele care se referă la construcțiile din Dacia preromană (murus dacicus), la mijloacele tehnice pentru exploatarea minieră pentru obținerea de energie (morile de apă cu făcașe), la realizările din domeniul balisticii din evul mediu (racheta din sec. XVI), la construcțiile de drumuri și poduri, la primele aparate de zbor, de la începutul sec. XX, la lucrările de hidrotehnică etc.

Încheierea lucrărilor celui de al XVI-lea Congres internațional de istorie a științei a avut loc în ziua de 3 septembrie, în aula Universității din București. Au luat cuvîntul: acad. Gh. Nihoș, președintele Comitetului român de organizare a congresului, care a relevat înaltul nivel al comunicărilor și dezbaterilor ce au avut loc pe marginea acestora, comunicări bogate în idei originale, realizate pe baza unei tematici foarte diverse, faptul că din aceste comunicări a reieșit înalta responsabilitate ce revine oamenilor de știință din lumea întreagă pentru sporirea contribuției lor la procesul de cunoaștere, înțelegere și colaborare reciprocă. „A fost afirmată fără echivoc convingerea că realizările științei și tehnicii, ale culturii și civilizației trebuie puse în slujba tuturor popoarelor, a binelui omenirii, a progresului, a păcii pe planeta noastră” a spus în cuvînturile vorbitorului. Deasemenea s-au adus mulțumiri organelor de partid și de stat care au acordat o atenție deosebită bunei desfășurări a lucrărilor congresului. A urmat la cuvînt apoi prof. Jose Jaz, reprezentantul directorului general al U.N.E.S.C.O., directorul Biroului de cooperare științifică pentru Europa și America de Nord, care a subliniat faptul că U.N.E.S.C.O., care urmărește cu mult interes congresele internaționale de istoria științei, va sprijini în viitor unele programe internaționale „vizînd îmbunătățirea condițiilor generale pentru folosirea științei și tehnologiei și protecția mediului și resursele naturale”. Ședința finală s-a încheiat cu cuvîntul prof. A. Grigorian, președintele în exercițiu al Uniunii internaționale de filozofie și istoria științei, care a remarcat faptul că la actualul congres calificat drept „un exemplu convingător de colaborare internațională” a fost realizat un climat de prietenie și înțelegere reciprocă între savanții din toată lumea datorită în special eforturilor depuse de Comitetul român de organizare pentru crearea celor mai bune condiții în acest sens. Deasemenea vorbitorul a subliniat faptul că lucrările congresului desfășurate „la un înalt nivel științific și profesional” s-au aflat tot timpul sub puternica impresie pe care a produs-o ideile de un înalt umanism, existente în cuvîntarea președintelui C.N.Ș.T. din România, acad. dr. ing. Elena Ceaușescu. Președintele Uniunii internaționale de istorie și filozofia științei a dat citire în continuare „Mesașului participanților la cel

de al XVI-lea Congres internațional de istoria științei" al cărui conținut reflectă preocuparea permanentă a oamenilor de știință pentru viitorul strălucit al omenirii. „Avem convingerea că oamenii de știință, toată intelectualitatea omenirii — se spune printre altele în acest mesaj — vor acționa fără ostenire pentru ca toate popoarele lumii să se bucure de minunatele rezultate ale științei și tehnologiei, ale progresului economic și cultural, pentru ca toate națiunile să se dezvolte libere și independente, să poată privi și să pășească cu încredere și demnitate spre viitor”.

Constantin Șerban

DIȚIONARUL ISTORIC AL LOCALITĂȚILOR DIN ROMÂNIA

În cadrul Institutului de istorie „N. Iorga” se elaborează o amplă cercetare, la care, alături de un colectiv de cercetători, care au determinat cadrul teoretico-metodologic și asigură coordonarea științifică, participă istorici, arheologi, profesori, muzeografi, arhiviști, etnografi și alți specialiști din județe. Cercetarea urmează să fie finalizată în *Dicționarul istoric al localităților din România*, oferind astfel un instrument științific de primă mână pentru cunoașterea istoriei locale și implicit naționale a poporului român. Lucrarea își propune să demonstreze continuitatea noastră istorică, aspectele particulare proprii fiecărui județ, care, în diversitatea lor, asigură unitatea spirituală, politică și economică a națiunii române. În prima sa formă, dicționarul va fi alcătuit pe județe, începând cu Țara Românească (Muntenia, Oltenia, Dobrogea).

Dicționarul va cuprinde istoricul fiecărei localități (sat, târg, oraș), începând cu cele mai vechi urme de viață omenească descoperite prin săpături arheologice până în vremea noastră, după următoarea ordine aproximativă:

— *Cadrul geografic* — pe scurt — șes, deal, munte, valea unui riu, pe Dunăre, etc. și măsura în care cadrul geografic a influențat viața și ocupațiile locuitorilor (agricultori, pastori, pietrari, lemnari, pescari, cărăuși etc.). Drumurile mai importante, eventual distanța de orașul mai apropiat. Se vor alcătui și hărți pe comune, cu satele respective, sau planuri de orașe.

— *Numele localității* explicația acestuia, numele schimbat dacă este cazul.

— *Întinderea satului*, utilizând eventual și vechi hotărnicii, care cuprind topice, în parte dispărute. Dacă este cazul, sate dispărute foste pe teritoriul localității actuale.

— *Cele mai vechi urme de locuire* descoperite prin săpături sau perlegeze arheologice începând din paleolitic, neolitic, etc., subliniindu-se continuitatea de viață. Dacă pe teritoriul satului s-au făcut descoperiri deosebite (cultura Ipotești—Cundest, Dridu etc.), se insistă asupra caracterelor acestor culturi.

— *Prima mențiune documentară* a localității care se poate face: când satul devine dependent sau se vinde o parte din el, când are loc o hotărnicie, când apare ca martor un locuitor de acolo etc. Dacă la prima mențiune documentară se evocă acte mai vechi (până la Negru Vodă!) se ține seama de data acestora.

— *Mersul proprietății*: dacă satul a fost liber sau aservit, când, de cine, succesiune, proprietarilor, perioadele de aservire și eliberare prin răscumpărări (dacă este cazul). Pentru satele libere, de subliniat lupta pentru apărarea libertății și împotriva cotozirii.

— *Relațiile cu proprietarul*, subliniindu-se aspectele luptei împotriva exploatării (fugă, nesupunere la lucru, răzvrățiri locale).

— *Evenimente importante*; participări la marile răscoale sau revoluții (1655, 1821, 1848, 1888, 1907 etc.), alte evenimente (lupte, arderi de turci, robiri, tabere militare etc.).

— *Ocupațiile locuitorilor*, vechimea acestora și în ce măsură s-au păstrat unele din ele. De menționat târgurile, bilciurile, locurile de vamă etc.

— *Populația și evoluția ei*, utilizând documente și catagrafii vechi.

— *Familii cu rol important în trecut* (Bălăceanu, Băleanu, Brîncoveanu, Corbeanu etc.) și oameni de seamă născuți în localitate.

— *Dezvoltarea culturii* (vechimea școlii, cămin cultural etc.).

— *Situația actuală* (cu date luate de pe teren, de la autoritățile locale).

— *Monumente* (cetăți, mănăstiri, biserici, curți boierești, hanuri etc.), istoric și descriere, subliniind importanța acestora unde este cazul.

La *fostele târguri* (Gherghița, Tirgșor etc.) se va explica procesul de ascensiune și decădere a acestora.

La orașe prezentarea va fi asemănătoare, insistându-se asupra procesului de urbanizare, rolului economic și politic, luptei pentru emancipare de sub tutela domniei sau a stăpînilor feudali (Ploiești, Tîrgoviște, Cîmpulung etc.), dezvoltării mișcării muncitorești de la apariția acesteia, evenimentelor de seamă la care au participat locuitorii, etc.

În *Introducere* la fiecare dicționar pe județ se va prezenta un scurt istoric al județului (vechime, așezare geografică, întindere și modul cum a evoluat aceasta, evenimente de seamă petrecute pe teritoriul său, rolul economic etc.), utilizîndu-se datele din colecția *Județele patriei* din diverse alte studii. Se va insista asupra situației actuale a județelor, aportului lor la dezvoltarea economică a țării.

La această operă de interes național lucrează un colectiv de 8 cercetători de la Institutul „N. Iorga”, care a strîns un bogat material informativ privitor la localitățile din județele din Muntenia și Oltenia și care organizează în colaborare cu organele locale din județele respective (începînd cu Teleorman, Dîmbovița, Argeș) dezbateri cu caracter științific și metodologic precum și cu diverse probleme organizatorice în cadrul cărora s-au stabilit detaliile colaborării, urmînd ca dicționarele respective să fie predate tiparului începînd din 1982.

Nicolae Stoicescu

CÎTEVA CUVINTE DESPRE UNELE „ÎNSEMNĂRI” RECENT APĂRUTE

În *Revista de istorie*, 33, 12, 1980, p. 2407—2410, la secțiunea „Însemnări”, se află și acelea prilejuite tov. Victor Eskenasy de lectura lucrării *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, publicată anul trecut sub egida muzeului din Făgăraș. Cum lectura lor este în măsură să inducă în eroare pe cititorul care nu are totdeauna timpul și răbdarea să verifice în detaliu consistența și veracitatea afirmațiilor și considerațiilor lui V. E., am socotit de obligația noastră să zăbovim succint asupra lor.

Într-o întreprindere de felul celei a lui V. E. sînt firești, adesea necesare, diferențele în opinii în aprecierea faptelor și evenimentelor istorice, cu elementara condiție ca amintitele opinii să fie formulate dacă nu de pe poziții obiective, cel puțin oneste. Dar, în legătură cu cele spuse acum, este mai bine să nu-l influențăm pe cititor în conturarea aprecierii sale. Fie-ne îngăduit, deci, să dăm textele.

Revista de istorie, p. 2408: „Structura lucrării și, de ce să nu o spunem, limitele sale sînt devansate de intențiile exprimate de autori în *Cuvîntul înainte*. Merită amintite aceste intenții pentru a putea judeca în final măsura în care ele au fost realizate. Astfel, este remarcabilă promisiunea de a publica integral cercetările de la Comana de Jos, ca și aceea de a trage concluziile de ordin istoric și arheologic ce se impun (p. 6). Dar alături de aceste promisiuni se strecoară și rezerva enunțului că nu vor fi discutate decît materialele rezultate din complexe închise și chiar și acelea doar prin prezentări selective (p. 6)”.

Comana de Jos, p. 6: „Intenția noastră a fost aceea de a prezenta integral cercetările, rezultatele acestora și concluziile de ordin arheologic și istoric, fără a ilustra însă exhaustiv materialele arheologice descoperite. Am preferat prezentarea materialelor în discuție pe complexe închise (locuințe, amenajări gospodărești) tocmai pentru a rezulta asocierea lor și, atunci cînd s-au făcut prezentări selective de materiale, selecția nu a denaturat structura și proporțiile diferitelor categorii de descoperiri. Mai mult, pentru a nu da o extindere neobișnuit de mare ilustrațiilor, nu au fost prezentate materialele descoperite în toate complexele închise, renunțîndu-se la cele cu extrem de puține descoperiri și cu descoperiri nesemnificative. Materialele arheologice ilustrate, provenite fie din complexe închise, fie din stratul de cultură sînt însă în măsură să ofere imaginea de ansamblu și de detaliu asupra inventarului așezărilor”.

Revista de istorie, p. 2410: „... neatențiile în limbajul folosit (vezi forma „stranie — și atît! — a unui sembordei: p. 81)”.

Comana de Jos, „*Sembordaiul 37*, descoperit tot în secțiunea XXII, m 20—22 (fig.23) are o formă stranie (rezultată din prăbușirea pereților), cu un ieșind pe latura de nord-est”. Comentariile sînt inutile.

Alte imputări pot fi socotite, în cel mai bun caz, curioase. De pildă, referindu-se la capitoul I, intitulat „Țara Făgărașului — cadru geografic”, reproșul se adresează *capitolului* (s. n) „... capitolul abuzează de noțiuni pure de geografie și geologie, preluate din lucrări de speciali-

tate...” Trebuiau folosite „noțiuni pure” din alte științe? Și, pentru că tot e vorba de geografie, așezarea dacică de la Crizbav, neluată în discuție de autori (de unde prilejul pentru V. E. de a formula un alt reproș — p. 2408) este, într-adevăr, situată într-o „Țară” dar... a Birsei.

Lăsând însă la o parte „obiectivitatea” lui V. E., însemnările acestuia semnaleză și inadvertențe reale, ce nu pot fi decit binevenite, utile cititorului (p. 2409): „... gr. 1 apare în cap. II între (s. n.) m. 9—10, iar la descrierea așezării dacice între (s. n.) m. 9—11 real în m. 9—11, n. n.); semibordeiul 5 are odată plan rectangular, pentru a deveni în capitolul următor trapezoidal (de fapt era scris „Cu plan aproape trapezoidal...” n. n.); semibordeiul 10 prezent (probabil prezentat pentru că „prezent” fusese la Comana de Jos, n. n.), revine cu nr. 11 în cap. V, într-un caz de formă patrulater neregulat, în al doilea, cu rezerve nefiind integral cercetat, cu plan trapezoidal, și în realitate avind o formă vădit ovală!” (În realitate se spunea „pare să fi avut plan trapezoidal” pentru că două dintre laturile sale, anume cele lungi, sînt drepte și se distanțează continuu una de cealaltă, iar a treia, scurlă, este puțin rotunjită, n. n.). Cît privește numărul semibordeiului, el este 10, dar, în adevăr, la p. 73, apare cu nr. 11. Aceasta este una dintre cele peste 130 greșeli de tipar de care a „beneficiat” lucrarea în discuție, urmarea a acordării bunului de tipar „cu condiția operării corecturilor semnalate” (N. B.: „remedierea” aparține Întreprinderii Poligrafice Cluj—Napoca, și, din motive binecunoscute, îndreptările de cuvîință nu au putut fi incluse decit parțial în *errata* — și așa neobișnuit de mare — atașată volumului). Dealtminteri pe aceeași p. 73, deasupra semibordeiului 11 se amintește semibordeiul 9, iar sub 11 locuința 11 și bordeiul 12. Cum numerotarea trebuia să curgă firesc, nu era prea greu de știut pe seama cui ar fi fost de pus inadvertența.

Greșelile de mai sus, ca și altele (după V. E.) ce se vor aminti în continuare, „ridi ă un semn de întrebare asupra atenției cu care a fost redactat textul și a concordanței dintre otele carnetului de șantier și planurile anexate. Potrivit stratigrafiei obositor reluată în discuție (se va vedea îndată ce efecte nedorite a avut asupra lui V. E., n. n.) stratul de cultură nediferențiat cronologic este reprezentat de un pămînt brun-negricios. Se naște de la început întrebarea dacă nu au existat totuși diferențe sesizabile între nivelde de cultură dacică și prefeudală, cel puțin la acele citeva locuințe care se suprapun. De altfel, ceva mai departe (p. 70), se afirmă că există un nivel de călcare distinct prefeudal, deosebit de cel dacic, dar care lipsește de regulă din profilele desenate. Spre exemplu, semibordeiele 5 și 6 (fig. 5), unul dacic celălalt prefeudal se întretaie vizibil în planul prezentat, dar nu și în profilul desenat, unde apare o unică groapă de locuință. Pe același plan, dar faptul se repetă și în alte cazuri, apare un simbol neexplicat în legendă sau text (între m. 24 — 27), o combinație între simbolurile pămîntului viu și stratului de cultură. Nu odată gropi desenate în plan, lipsesc în desenul profilului sau invers”. „Urmează exemplele amintite (groapa 1, semibordeiele 5 și 10) și se adaugă: „Nu apar marcate pe profile întotdeauna nici numeroasele refaceri ale locuințelor prefeudale, dăși se afirmă ca diferențele de înălți ne între podelele de lut sînt notabile (0,20 m)” — p. 2409.

Lăsînd la o parte „amabilitățile” prin care excelează însemnările lui V. E., să ur înim concret ceea ce se cuvine. La p. 70 se scrie de fapt: „Reamintim totuși că acolo unde în strat nivelul de călcare prefeudal era distinct de cel dacic, diferența pe verticală între ele varia de la 0,10 la 0,15 m”. Primul „exemplu”: în fig. 5, locuința 5, prefeudală, a străpuns parțial lo uința 6, dacică; în profil doar în m. 7 se putea păstra și s-a păstrat nivelul podinei locuinței dacice, ceea ce se vede clar în desen. Al doilea: combinația există (nu în plan, ci în profil și nu între m. 24—27, ci în m. 25—27, pentru că, firesc, numerotarea curge de la 0 și nu de la 1) dar nu credem că avea nevoie de explicații speciale cît timp pînă și V. E. și-a dat seama ce reprezînta. Al treilea: gropile desenate în plan, care lipsesc din profil fie că erau în mijlocul secțiunii, fie că erau dintre cele surpate (surpările amintite în text); celelalte, desenate în profil, fără a fi și în plan, din aceeași cauză a friabilității solului nu era posibil să fie cotate clar. Al patrulea; refacerile au fost marcate doar acolo unde erau vizibile, și, în cazul concret la care se referă (B 7, fig. 5) refacerea este marcată clar în m. 14—18. În aceste situații nu mai poate fi vorl a de „obiectivitate” sau „amabilitate”. În atare situație ni se pare inutilă explicarea lășării necerectate a unei suprafețe dintr-un obiectiv de interes arheologic în vederea verificărilor ulterioare, regulă ce ține de A—B—C—ul arheologic.

Altă imputare se referă la predilecția pentru a cita analogii ale ceramicii prefeudale în așezări aflate în curs de cercetare și „inexplicabila atracție pentru materialele ceramice din așezările din Bulgaria” (p. 2410).

Analogiile cu materiale din așezări aflate în curs de cercetare se referă strict la zona de sud a Transilvaniei și la Banat. Credem că nu este nevoie de explicații suplimentare. Cît despre celelalte, din Bulgaria, nu este necesar, pentru cunosători, să insistăm asupra răspîndirii pe vaste spații geografice a unor forme de vase și motive ornamentale, nici asupra asocierilor de forme și motive ornamentale, de unde decurge necesitatea de a vedea materialul arheologic și în special ceramica. Trimiterile la materialele din Bulgaria (firesc, cu citarea acelor ce ni le-au pus la dis-

poziție pentru studiu — pare-se un obicei de neînțeles pentru V. E.) vizau tocmai *deosebirile* existente față de ceramica de la Comana de Jos. După menționarea particularităților ceramicii de la Comana de Jos (p. 90—91), în legătură cu vasele de acolo se adaugă: „Luate individual toate își găsesc analogii nu numai pe teritoriul patriei noastre ci pe spații mai largi din Europa sud-estică și centrală. Nota de individualitate constă, pe de o parte, în absența integrală a unor forme ..., ornamente..., ornamente lustruite și specii ceramice..., iar pe de altă parte, în poziția complexelor închise. Este de adăugat, de pildă, că în ciuda analogiilor pentru unele forme de vase și anumite motive ornamentale existente în muzeele din Bulgaria..., factura ceramicii este totuși alta”. Pentru ca la p. 96—97 să se reia în discuție particularitățile inventarului așezării în context cu stabilirea etnicului locuitorilor așezării prefeudale și să se conchidă că așezarea este de atribuit populației românești. Sperăm că de astă dată, în adevăr, V. Eskenasy nu a înțeles și nu că ne-a reproșat atribuirea așezării populației românești.

În domeniul interpretării istorice a descoperirilor arheologice, pe lângă logica evidentă, dar inoperantă („Lipsa cercetărilor de teren nu implică și inexistența locuirii” — p. 2408. Ar trebui să se scrie și despre ce nu știm încă?), V. E. ne dă o lecție. Anume, referindu-se la acea parte a lucrării privitoare la descoperirile databile în epoca romană, V. E. notează: „Radical deosebită este considerată (de autori, n. n.) amplasarea așezărilor din epoca romană citându-se în acest sens o serie de puncte arheologice cercetate în ultimii ani... Este de observat însă că situația descrisă nu se datorează modificării ambianței naturale ci unor considerente de ordin istoric-politic, unei concepții a administrației romane din Dacia, care a transformat provizoriu Oltul într-o frontieră naturală.” (p. 2410).

Ni se explică, deci, cam cum ar fi trebuit interpretate istoric amplasarea așezărilor înainte de și în epoca romană. De ce? După trecerea în revistă a descoperirilor de epocă romană din Țara Făgărașului și de pe malul drept al Oltului, la p. 66 se poate citi: „Cu alte cuvinte, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor din Țara Făgărașului, se constată inexistența oricăror urme de locuire pe durata epocii romane. Această situație a fost explicată (vezi trimiterea din nota 85, deci nu de V. E.) prin stabilirea liniei de castre pe malul drept al Oltului și prin transformarea zonei dintre Olt și munți într-un teritoriu supravegheat de Imperiul roman dar golit de populație din motive lesne de înțeles” pentru ca la p. 67 să se adauge: „Restricția — ca să o numim așa — le locuire a zonei dintre Olt și munți a funcționat doar atât cât a durat stăpânirea romană în Dacia, adică în vremea cînd autoritatea administrației romane s-a impus. Imediat după retragerea autorităților romane din Dacia lucrurile aveau să revină la starea lor firească” etc.

În general vorbind însă, considerațiile istorice și interpretările persoanele ale lui V. E. privitoare la Țara Făgărașului în epoca antică așteptăm să le citim cu toată atenția în studii consistente.

I. Glodariu

CRONICA

În ziua de 12 septembrie 1981 a avut loc în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „Nicolae Iorga” susținerea publică a tezei de doctorat *Relațiile României cu Statele Unite în anii primului război mondial 1914—1920* elaborată de Ion Stanciu.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I, „Relațiile româno-americane în perioada anterioară primului război mondial”; Cap. II, „România și Statele Unite în anii neutralității ambelor state 1914—1916”; Cap. III, „Relațiile româno-americane de la intrarea României în război la ieșirea din neutralitate a Statelor Unite, august 1916 — aprilie 1917”; Cap. IV, „România și Statele Unite, relațiile lor de la intrarea în război a celui din urmă la „pacea” de la București, aprilie 1917 — mai 1918”; Cap. V, „Sfârșitul războiului mondial și relațiile româno-americane, martie—decembrie 1918”; Cap. VI, „Relațiile româno-americane în anii 1919—1920. Problemele conferinței de pace și rolul lor în debutul interbelic al acestor relații”. În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Cuvînt înainte”, „Bibliografie selectivă”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” președinte; dr. Dan Berindei, conducător științific; conf. univ. dr. Vasile Curticăpeanu, col. dr. Victor Atanasiu, dr. Ion M. Oprea membri.

În unanimitate comisia de doctorat a acordat lui Ion Stanciu titlul științific de *doctor în istorie*.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1981, 342 p.

Istoria clasei muncitoare reprezintă o parte distinctivă și integrantă în cadrul istoriei zburcinate și glorioase a poporului nostru, istoric a luptei neconținute duse de generații de înaintași, care timp de peste două milenii, s-au jertfit pentru propășirea patriei pe căi de libertate, de unitate națională și progres social. Din această istorie s-a născut, ca o crință obiectivă a mersului înainte al Românicilor în epoca modernă, forța social-politică cea mai viguroasă și mai revoluționară, clasa muncitoare. Încă de la apariția sa pe scena istorică a țării, clasa muncitoare, mișcarea socialistă ca exponentă a intereselor sale pe plan politic și ideologic, a ținut să-și exprime nu numai legătura organică cu antemergerii, cu cei care au purtat prin timp steagul libertății sociale și naționale, dar și hotărârea fermă de a duce aceste aspirații spre limanul împlinirii, al transformării lor din dezerat în realitate concretă.

Aniversarea a 6 decenii de la făurirea Partidului Comunist Român a prilejuit îmbogățirea istoriografiei de specialitate cu date, fapte și interpretări științifice noi, de mare valoare istorică, puse în circulație de cercetătorii științifici, cadre didactice și alți lucrători în domeniul științelor sociale. Cartea: *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, apărută de curind în Editura Academiei Republicii Socialiste România, constituie tocmai un atare însemnat câștig pentru frontul nostru istoric; este o lucrare care pune în evidență în mod pregnant faptul că evenimentul politic petrecut în urmă cu 60 de ani își are rădăcinile în vechea mișcare muncitorească și socialistă din România, că Partidul Comunist Român este legatarul unei bogate moșteniri revoluționare, al unor îndelungate tradiții de luptă ale poporului român pentru libertate și progres, pentru dreptate socială și națională.

Autori de prestigiu, afirmați deja în istoriografia perioadelor modernă și contemporană prin lucrări și studii de certă valoare științifică, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu au reușit să realizeze o amplă sinteză a evoluției

mișcării muncitorești în România din epoca apariției proletariatului, pe fondul destrămării relațiilor de producție feudale în cea de a doua jumătate a secolului XVIII, pînă în zilele contemporane nouă, în pragul epocii edificării societății socialiste.

Pornind de la constatarea reală că în comparație cu alte țări din centrul și apusul Europei dezvoltarea economiei capitaliste în țările române a fost întârziată, datorită, cu precădere, dominației străine, autorii analizează evoluția ascendentă, sub raport organizatoric, a mișcării noastre muncitorești.

Primele forme de organizare ale proletariatului din România apar încă de la jumătatea veacului trecut, sub forma unor asociații de intrajutorare. Paralel și concomitent cu procesul de apariție a asociațiilor muncitorești, apare și se dezvoltă în România mișcarea socialistă. Cercurile socialiste, create în principalele centre ale țării, în cea de a doua jumătate a secolului trecut, au jucat un rol însemnat în procesul răspîndirii marxismului în România, stimulînd transformarea treptată a asociațiilor de intrajutorare în organizații proletare de sine stătătoare, bazate pe principiile luptei de clasă.

În atare împrejurări — și pe fondul unei activități propagandistice propice organizării clasei muncitoare, susținută prin intermediul unor gazete proletare ca „Tipograful român”, „Analele tipografice”, „Uvrierul” —, este înființată, în octombrie 1872, Asociația generală a lucrătorilor din România, care reprezintă un pas însemnat în cadrul eforturilor de organizare a proletariatului român la scară națională. În perioada ce a urmat acestui însemnat eveniment politic, se conturează tot mai mult procesul de apropiere a socialiștilor de mișcare muncitorească. În sensul acestor idei și eforturi, în anul 1886, Constantin Dobrogeanu-Gherea publică lucrarea „*Ce vor socialiștii români?*”, în care se susține ideea dictaturii proletariatului și necesitatea organizării partidului politic, de avangardă al clasei muncitoare din România, jalonînd, totodată, principalele obiective pro-

gramatică în spiritul învățaturii marxiste. Un an mai târziu, în 1887, se constituie la București, Iași și în alte orașe cercuri muncitorești care își vor baza activitatea pe principiile luptei de clasă, impulsivând unirea mișcării muncitorești cu socialismul științific și apariția primului partid politic al proletariatului român. Acest eveniment a avut loc în primăvara anului 1893, la Congresul ținut la București, în zilele de 31 martie — 3 aprilie 1893 care a statuat înființarea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România.

Congresul socialist național din 1893, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, „constituie un moment de însemnătate istorică în dezvoltarea luptelor sociale din țara noastră, în organizarea clasei muncitoare pe plan național, începutul afirmării sale în principalele probleme care frământau viața social-politică a societății în acea vreme”.

Demonstrând convingător că socialiștii români s-au situat de la început pe poziții marxiste clare, că și-au propus ca obiectiv fundamental soluționarea problemelor arzătoare izvorite din realitățile concrete ale țării, din necesitățile dezvoltării României pe calea progresului material, social și spiritual, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu arată, totodată, că partidul clasei muncitoare din România s-a manifestat consecvent ca detașament activ al mișcării muncitorești internaționale.

În mod deosebit se impun și concluziile autorilor în privința coordonatelor patriotice caracteristice dezvoltării ascendente a mișcării muncitorești din țara noastră, oglindite în documentele programatice și în practica partidului său revoluționar. Exponență politică și ideologică a intereselor maselor muncitoare, mișcarea muncitorească, socialistă din România a afirmat ca un postulat de primă importanță ideea că unitatea și independența sînt atribute inalienabile ale națiunii, că pentru realizarea lor nici un sacrificiu nu putea fi prea mare. Această poziție înaintată, patriotică explică consensul național al luptei poporului român, exprimat în eforturi și jertfe considerabile, pentru realizarea statului național unitar. Desfășurate larg în bătaia vîntului de libertate și unitate națională — scriu autorii — flămuriile proletare, alături de cele naționale, prezente la 1 Decembrie 1918 la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, care a hotărît în unanimitate unirea Transilvaniei cu România, au dat consistență și vigoare deosebită acestui act istoric care reprezenta chezașia viitorului poporului român, deschizîndu-i posibilități largi de acțiune pentru înlăturarea exploatarei capitaliste și cucricra, în perspectivă, a libertății sociale.

Procesul afirmării clasei muncitoare din România în viața social politică a țării s-a

intensificat în anii ce au urmat desăvîrșirii statului național unitar, în contextul unor mari conflicte sociale și politice de clasă. Adîncirea contradicțiilor social-economice ale regimului burghezo-moșieresc, cauzată de distrugerile războiului, de dezorganizarea activității economice și înrăutățirea situației materiale a maselor largi populare, determină o creștere impetuoasă a avîntului și combativității revoluționare a maselor muncitoare. În acești ani lupta clasei muncitoare din România s-a ridicat pe o treaptă superioară. Ea și-a găsit expresia în trecerea mișcării muncitorești de la acțiuni și cerințe mai mult sau mai puțin limitate și parțiale, la revendicări și lupte de anvergură. Multiplele și viguroasele mișcări de masă au influențat puternic modul de a gîndi și a activa al militarilor socialiști. Ei pun problema reorganizării partidului și a sindicatelor pe baze noi.

Luptele de clasă din anii 1918—1920 au reprezentat o importanță școală politică pentru clasa muncitoare din România, necesitatea făuririi partidului comunist fiind principala concluzie pe care proletariatul român a desprins-o din învățămintele acestor mișcări revoluționare.

După cum este cunoscut, Congresul partidului socialist, în același timp și primul Congres al P.C.R., s-a întrunit în București, în ziua de 8 mai 1921, într-o atmosferă de puternic entuziasm. Delegații participanți la Congres, reprezentînd peste 45 000 de membri de partid, au luat în discuție o serie de probleme fundamentale ale mișcării muncitorești din România: raportul de activitate al Comitetului executiv al partidului socialist; raportul asupra afilierei la Internaționala Comunistă și Programul de activitate al partidului; proiectul de statut; proiectul programului agrar; o serie de alte probleme referitoare la presa și propaganda partidului, organizarea tineretului revoluționar, a mișcării femeilor ș.a.

Locul central în cadrul lucrărilor Congresului l-au avut dezbaterile asupra raportului privind afilierea la Internaționala Comunistă și programul partidului. Pornind de la analiza celor mai importante etape ale luptei clasei muncitoare din România și de la experiența mișcării muncitorești internaționale, raportul prezentat în legătură cu această problemă sublinia că mișcarea muncitorească din România, organizațiile sale politice și profesionale au respectat în permanență și au aplicat în practică principiile de bază ale învățurii marxiste, pornind de la necesitatea luptei pentru înlăturarea unei noi societăți, a societății comuniste. Referitor la căile și mijloacele de acțiune prin care clasa muncitoare din România putea ajunge la înlăturarea acestui deziderat, Programul partidului comunist

indica necesitatea cuceririi puterii politice din mîna burgheziei de către clasa muncitoare și aliații săi. Idealul comunist se releva în această privință în documentul dezbătut la Congres, invocat de autori în cel de al III-lea capitol al lucrării, „are scop trecerea puterii politice și economice în mîna muncitorilor de la sate și orașe...”. „Pentru atingerea acestui scop, masele proletare vor lupta, după cum va fi rezistența adversarilor, pînă la conflict armat cu puterea de stat capitalistă. Dictatura proletariatului fiind o stare de tranziție, ea va funcționa pînă la înfăptuirea organizației socialiste a societății și dispariția oricărui pericol de revenire a dictaturii burgheziei”.

În seara zilei de 11 mai 1921, marca majoritatea a delegaților au votat pentru transformarea partidului socialist în partid comunist și afilierea sa la Internaționala a III-a. Delegații curentului centrist din partidul socialist s-au pronunțat la rîndul lor în sens asemănător, dar și-au manifestat rezerve față de cîteva puncte din statutul Internaționaliste Comuniste — cu precădere față de cele care limitau autonomia partidului față de hotărîrile Internaționale, hotărîri considerate obligatorii pentru toate partidele afiliate.

Apreciind de la început pericolul pe care îl reprezenta crearea P.C.R. pentru menținerea dominației lor politice, clasele exploatare au trecut neîntîrziat la măsuri represive. Astfel, în după-amiaza zilei de 12 mai, în timpul dezbaterilor pe marginea problemei agrare, lucrările Congresului au fost întrerupte prin intervenția brutală și samavolnică a organelor de represiune. Delegații care au votat afilierea necondiționată a partidului la Internaționala Comunistă au fost arestați și întemnițați, fiind judecați mai apoi — alături de numeroși alți fruntași ai partidului din întreaga țară — în cunoscutul proces din Dealul Spirii.

Paginile cărții demonstrează clar că evenimentele social-politice ulterioare au dovedit însă că în pofida măsurilor samavolnice la care a fost supus fără încetare și care au culminat cu scoaterea partidului în afara legilor, în primăvara anului 1924, Partidul Comunist Român nu a putut fi zdrobit. Și aceasta tocmai datorită faptului că existența P.C.R. răspundea în România unei necesități obiective, evoluției societății spre libertate și progres social.

Pe fondul sublinierii prealabile a principalelor caracteristici ale situației economice și social-politice specifice României în deceniile 3 și 4, lucrarea pune în evidență faptul că prin transformarea Partidului socialist în Partidul Comunist Român, lupta revoluționară a clasei muncitoare din România s-a ridicat pe o treaptă calitativ superioară, cu

implicații largi în viața social-politică a țării. Apăruse acea forță politică conducătoare a proletariatului român care înscriind în programul său de activitate înfăptuirea unei societăți noi, și-a dovedit și capacitate organizatorică și politică de a-l transpune din dezerat teoretic în fapt, în realitate practică.

Interpretînd științific date și fapte istorice deosebit de revelatoare, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu au reușit să demonstreze în mod convingător, mai ales în capitolele VI și IX, că Partidul Comunist Român a dobindit recunoașterea rolului de conducător al oamenilor muncii datorită fidelității, devotamentului și spiritului de jertfă cu care a slujit nelncetat interesele supreme, fundamentale ale poporului român. Politica sa, inspirată din nevoile arzătoare ale dezvoltării societății românești, a devenit drapelul sub care s-au unit muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea progresistă. De pe această platformă, și în pofida condițiilor de conspirativitate deosebit de dificile, partidul comunist a desfășurat o activitate multilaterală pentru unitatea clasei muncitoare, a organizat și condus marile bătălii de clasă ale proletariatului român împotriva exploatații capitaliste.

În anii ascensiunii fascismului, P.C.R. a creat și condus o serie de organizații de masă, de asociații, ligi, comitete etc., care în lupta pentru apărarea democrației și a intereselor naționale, pentru zdrobirea grupărilor fasciste, au reunit, alături de muncitori numeroși reprezentanți din rîndurile celor mai diferite clase și pătri sociale. Partidul comunist s-a ridicat în apărarea independenței și integrității teritoriale, a ținut trează grija neostenită pentru soarta țării. „*Ne cheamă la luptă singele lui Doja, Horia și Tudor Vladimirescu — glăsuia o vibrantă chemare adresată întregului popor de Partidul Comunist Român în ianuarie 1938. Ne cheamă la luptă dragostea de țară, pe care nu vrem să o vedem sfîrșită și colopită, dragostea de acest popor, pe care nu-l vrem ingenunchiat și robit*”.

Hotărîrea fermă de a apăra, cu orice sacrificiu și prin orice mijloace, independența națională și integritatea teritorială a patriei a fost probată, ca urmare, nu numai de concepția teoretică, dar și de acțiunile practice, de luptă împotriva primejdiei fasciste și de război, organizate și conduse de partidul comunist.

Aceste sentimente antifasciste și voința de luptă, arată autorii lucrării, și-au găsit o remarcabilă confirmare în documentele plenarylor partidului comunist din februarie 1935 și iulie 1936, în marile întruniri și demonstrații de masă care au avut loc, de la un capăt la altul al țării, în anii 1935—1940, impunându-se în mod deosebit manifestările revoluționare și patriotice de la 1 Mai 1939. Numărîndu-se printre puținele manifestări din

Europa care au avut loc în condițiile când fascismul era în ofensiva după München — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, factor de conducere în organizarea și desfășurarea acestor acțiuni revoluționare remarcabile — „manifestațiile antifasciste de la 1 Mai 1939 constituiau o dovadă a maturității clasei muncitoare, a posibilităților de care dispunea atunci poporul român, forțele sale revoluționare și progresiste de a organiza cu succes lupta împotriva războiului și fascismului.

Eroismul, abnegația și spiritul de sacrificiu dovedite de masele populare: români, maghiari, germani și de alte naționalități care au imprimat conținut mișcării de rezistență antifascistă din România, reprezintă o expresie grăitoare a aspirațiilor patriotice care au animat întregul popor român în anii grei ai dictaturii militare-fasciste și războiului hitlerist, o dovadă a consecvenței cu care au fost slujite interesele majore ale națiunii noastre.

În focul viu al rezistenței antifasciste și antihitleriste, organizate și conduse de partidul comunist — reliefează autorii lucrării în capitolul X — a luat naștere un sistem de alianțe suplu, dinamic, adecvat exigențelor epocii respective, ajungându-se la evenimentele memorabile din august 1944, evenimente care au deschis o eră nouă în istoria poporului român.

Procesul revoluționar declanșat în august 1944 a dus la zidirea, sub conducerea P.C.R., a unei realități istorice noi, o realitate a inițiativei și activității revoluționare, patriotice a clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității, fără deosebire de naționalitate. Pentru prima dată în zbuciumata sa istorie, poporul român dobânda adevăratul statut de națiune liberă, independentă și suverană.

Actul istoric din anul 1944, operă a tuturor forțelor antifasciste, progresiste, și democratice naționale, a marcat o cotitură decisivă în evoluția contemporană a României, deschizând calea înfăptuirii revoluției populare și trecerii la edificarea socialismului. Revoluția populară, lupta pentru democratizarea țării

au dat noi dimensiuni luptei Partidului Comunist Român, care a dovedit, și cu acest prilej, capacitatea de a elabora o linie strategică și tactică în concordanță cu realitățile din România. Reclundu-și activitatea legală, Partidul Comunist Român a acordat o mare atenție întăririi Frontului Unic Muncitoresc și înfăptuirii unității de acțiune a clasei muncitoare, a acționat pentru a atrage alături de muncitorime masele țărănești, intelectualitatea progresistă, categorii sociale și cercuri politice cât mai largi, pentru a concentra în jurul său toate forțele creatoare ale poporului. Ca urmare a făuririi unui larg front național-democrat, care grupa toate forțele progresiste ale națiunii, în centrul cărora s-a aflat alianța muncitorească-țărănească, masele populare au înfruntat, în furtunoase bătălii de clasă, forțele reacțiunii și au instaurat puterea democrat-populară, deschizând României perspectivele trecerii la construirea socialismului.

Acestea sînt în rezumat, concluziile deesență pe care le desprindem din lectura capitolului final al lucrării, capitol dedicat analizei trăsăturilor definitorii, economice și social-politice ale României în epoca revoluției de mocrat-populare, capitol pe care autorii îl intitulează în mod semnificativ *Condițiile istorice ale făuririi partidului unic al clasei muncitoare (1944—1948)*.

Redactată într-o manieră științifică și stilistică corespunzătoare istoriografiei noastre contemporane, lucrarea istoricilor Mircea Mușat și Ion Ardeleanu se adresează, desigur, în primul rând publicului larg, valorile ei politice și educative fiind și din acest punct de vedere deosebit de relevante. Trebuie să reținem însă și interesul pe care îl prezintă cartea pentru specialiști, pentru profesorii de istorie și alți lucrători în domeniul științelor sociale. Menționăm, în această privință, capitolele VII și VIII, care aduc date și interpretări științifice inedite incontestabile în privința analizei evoluției mișcării socialiste și social-democratice din România în contextul vieții politice interne din epoca interbelică.

Olimpiu Matichescu

Prof. univ. dr. GHEORGHE I. IONIȚĂ, *Istoria României și a Partidului Comunist Român (1948—1981)*, Tipografia Universității București 1981, 148 p.

Apărut în preajma celei de-a 60 aniversări a creării Partidului Comunist Român, volumul de față urmărește, după cum ne-o declară autorul său în *Prefață*, „să înfățișeze sintetic problemele de bază ale istoriei patriei și partidului nostru în acest interval de timp hotăr-

ător pe fluviul marilor noastre deveniri”, constituind totodată un „suprem omagiu” adus gloriosului jubileu amintit mai sus.

Cunoașterea istoriei acestei perioade — se arată în continuare — se impune cu acuitate în condițiile în care sînt „voci peste hotare”

care denigrează realizările obținute de poporul român.

În elaborarea lucrării autorul a utilizat documentele de partid, lucrările tovarășului Nicolae Ceaușescu, concluziile istoricilor care au studiat această perioadă.

Lucrarea cuprinde patru părți. În prima dintre acestea cititorului îi sînt înfățișate principalele elemente și momente care au caracterizat procesul fĂuririi socialismului în România (anii 1948—1965). Sînt analizate pe larg, în ordine cronologică, Congresul de unificare a mișcării muncitorești din februarie 1948, naționalizarea principalelor mijloace de producție din iunie același an, declanșarea procesului de cooperativizare a agriculturii în 1949, Congresele al VII-lea — din 1955 și al VIII-lea din 1960 ale partidului. Sînt relevate succesele obținute de poporul român în direcția industrializării țării, precum și importanța încheierii în 1962 a cooperativizării. Un amplu paragraf este consacrat procesului de fĂurire și perfecționare a statului socialist, arătîndu-se în context importanța creării Marii Adunări Naționale ca organ suprem al puterii de stat, în martie 1948, a adoptării Constituției, o lună mai tîrziu, a constituirii, la sfîrșitul anului 1950, a organelor locale ale puterii de stat, a reorganizării activității guvernului, a creării organelor de securitate, miliției, procuratură înscărcinate cu apărarea noii orînduirii socialiste. Urmează un paragraf înfățișînd modul de rezolvare a problemei naționale în care se arată că meritul în rezolvarea acestei probleme revine P.C.R., care a elaborat și aplicat în anii socialismului o politică națională științifică novatoare, corespunzătoare realităților patriei, a cĂrei trĂsătură fundamentală este caracterul ei integral, de drept (constituțional și legal) și de fapt, pe tĂrim politic, economic, ideologic, al învățămîntului, al culturii, sub toate aspectele practice ale vieții sociale (p. 46—47). Penultimul paragraf al primei părți este rezervat de autor tratării creșterii neconținute a rolului conducător al partidului în care se subliniază permanenta preocupare a partidului de întărire permanentă sub aspect politic și organizatoric, de afirmare a rolului său conducător în toate compartimentele vieții sociale, de stringere a legăturilor sale cu masele ca premisă esențială a fĂuririi societății socialiste. Paragraful final al primei părți înfățișează succint activitatea internațională a partidului în care, după ce se analizează în mod critic aspectele legate de activitatea Biroului Informativ al partidelor comuniste și muncitorești și se prezintă creșterea neconținută a prestigiului internațional al partidului, se face o amănunțită prezentare a documentelor plenary partidului din aprilie 1964 care a reafirmat principiul egalității în drepturi a tuturor

partidelor, a neamestecului în treburile altor partide, a dreptului fiecărui partid de a-și hotĂri linia politică internă și externă și în cadrul cĂreia s-a fĂcut un apel la unitate, la rezolvarea deosebirilor de principiu prin tratative. A doua parte a volumului, tratînd perioada de consolidare a societății socialiste cuprinsă între Congresele al IX-lea (1965) și al X-lea (1969) ale P.C.R., debutează cu o amplă prezentare a lucrărilor Congresului al IX-lea, congres care, pe lîngă o amplă analiză economică pe baza cĂreia s-au produs direcțiile de dezvoltare a RomĂniei pentru următorii cinci ani în vederea continuării procesului de desĂvîrșire a construcției socialiste, are meritul de a fi dezbătut problematica orînduirii socialiste în RomĂnia și de a propune în concordanță cu noile realități sociale, caracterizate de victoria deplină a socialismului, elaborarea unei noi Constituții a cĂrei adoptare de M.A.N. a avut loc la 21 august 1965 și a cĂrei analiză constituie subiectul paragrafului următor.

Caracteristica fundamentală a acestei Constituții, consideră cu temei autorul, este democratismul, faptul că întreaga putere, întemeiată pe rolul conducător al clasei muncitoare în strinsă alianță cu țĂrĂnimea și intelectualitatea, aparține poporului.

În continuarea narațiunii sale prof. Gheorghe I. Ioniță se oprește asupra Conferinței Naționale a partidului din decembrie 1967, asupra măsurilor de perfecționare a activității în domeniul industriei, agriculturii, învățămîntului, a acțiunilor de lĂrgire a democrației socialiste, relevîndu-se în context importanța creării în noiembrie 1968 a Frontului Unității Socialiste.

A treia parte a volumului ce-l supunem atenției cititorului în rîndurile de față tratează o perioadă extrem de bogată în evenimente, de mari succese în toate domeniile de activitate, cea a anilor de fĂurire a societății socialiste multilateral dezvoltate 1969—1981. Paragraful de debut este consacrat Congresului al X-lea al P.C.R., care a definit trĂsăturile noii etape a societății romĂnești, caracterizată de creșterea intensă a forțelor de producție, crearea unei economii avansate, a unei industrie și agriculturi moderne, dezvoltarea susținută a științei, învățămîntului și culturii, ridicarea continuă a bunĂstĂrii oamenilor muncii, perfecționarea continuă a relațiilor de producție, participarea tot mai activă a oamenilor muncii la conducerea societății, dezvoltarea democrației socialiste (p. 83). Cititorului îi este înfățișată problematica dezbătută la congres, autorul oprindu-se apoi asupra măsurilor din domeniul ideologiei adoptate în 1971, asupra Conferinței Naționale a P.C.R. din 1972, care a dezbătut modul cum se înfăptuiesc hotĂrĂrile Congresului al X-lea și a sta-

bilit măsuri de îmbunătățire și perfecționare a activității economice și a creșterii rolului conducător al partidului și a analizat activitatea internațională a partidului. Autorul se oprește de asemenea asupra momentului instituirii funcției de președinte al republicii și a alegerii în această funcție supremă în stat a tovarășului Nicolae Ceaușescu, martie 1974, precum și asupra primului congres al Frontului Unității Socialiste din mai 1974.

Urmează un paragraf consacrat politicii externe, prilej pentru autor să releve principiile ce stau la baza relațiilor externe ale țării noastre precum și principalele realizări în acest domeniu, pentru ca în continuare un amplu paragraf să fie consacrat Congresului al XI-lea al P.C.R.

Importanța deosebită a acestui Congres constă — arată autorul, citind cuvintele secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu — în faptul că a adoptat „Programul Partidului Comunist, cartă ideologică fundamentală a partidului, programul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării patriei noastre spre comunism”. Ca și la precedentele congrese, autorul analizează pe larg documentele congresului, în special Raportul C.C. al P.C.R. și Programul P.C.R., insistându-se asupra aprofundatei analize făcute fenomenelor și tendințelor din lumea contemporană. În continuare autorul ne înfățișează succint principalele realizări obținute de poporul român atît pe plan intern cit și extern în anii 1976—1979, această a treia parte încheindu-se cu paragraful consacrat celui de-al XII-lea Congres al Partidului.

Moment de importanță excepțională în drumul înaintării noastre spre comunism, Congresul din noiembrie 1979, a făcut o amplă trecere în revistă a succeselor obținute în cincinalul precedent, a trasat liniile directoare ale dezvoltării economico-sociale a României în următorul cincinal și de perspectivă, a făcut o amplă trecere în revistă a politicii externe a partidului și statului și a hotărît elaborarea pînă la următorul congres a unui nou Program al Partidului.

Ultima parte a volumului prezintă succint revoluția înfăptuită în anii socialismului în domeniul culturii, arătîndu-se importanța Plenarei C. C. al P.C.R. din noiembrie 1971 și a Congresului educației politice și al culturii socialiste din 1976 în stabilirea direcțiilor fundamentale de dezvoltare a educației și culturii. În continuare se punctează principalele realizări din domeniul învățămîntului științelor sociale, literaturii și artelor în anii noștri.

În încheiere, apreciind volumul ca o reușită sinteză a istoriei anilor noștri, ca o demonstrație convingătoare a marilor realizări obținute de poporul nostru sub conducerea Partidului Comunist Român, credem că așa cum s-a rezervat o secțiune specială culturii s-ar fi putut realiza același lucru și pentru politica externă, aspect care ni se pare mai puțin realizat în raport cu restul problemelor tratate în lucrare. Prin stilul clar, prin bogăția informațională, cursul profesorului Gh. I. Ioniță va fi apreciat deopotrivă de studenți cît și de toți cei interesați în studierea acestei perioade.

Mihai Oprîșescu

IOAN SILVIU NISTOR, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 280 p.

Istoriografia noastră a înregistrat în ultimul timp un fenomen semnificativ și anume intrarea în circuitul științific a numeroase lucrări de istorie locală și în special culegeri de documente care pun la dispoziția cercetării științifice materialul necesar elaborării sintezelor și a altor lucrări cu caracter general.

Volumul pe care încercăm să-l prezentăm întărește încă de la început ideea că documentele de arhivă moștenite de la generațiile trecute, cît cele create de contemporaneitate, se înscriu cu prisosință între valorile spirituale ale poporului nostru cu însemnat rol științific, cultural și educativ, deoarece reprezintă izvorul cel mai bogat și autentic de cunoaștere și scriere a istoriei patriei, a luptei eroice a poporului român pentru independență națională și eliberare socială.

Autorul volumului la care ne referim — se ocupă de zona Mureșului, deoarece este originar din aceste părți precum și pentru faptul că această zonă a fost „mai puțin studiată pînă acum sub raportul evenimentelor din toamna anului 1918”.

Lucrarea este apărută în colecție „Testimonium” a prestigioasei edituri clujene și beneficiază de o consistentă prefață semnată de academicianul Ștefan Pascu.

Volumul se compune dintr-un amplu studiu, format din trei părți, fiind urmat de anexe, care cuprind un număr de 83 documente din perioada 5 noiembrie 1918 — 16 februarie 1927, care oglindesc atitudinea și lupta mureșenilor pentru realizarea Marii Uniri din 1918. De fapt aceste documente au stat la baza elaborării studiului fiind selectate

dintr-un noian de documente dintre cele mai semnificative din dorința de „a oferi un film viu, clocvent și veridic al evenimentelor”.

Selectarea documentelor a fost o sarcină foarte grea, deoarece autorul a avut în vedere două aspecte și anume de a oferi publicului larg iubitor de istoric, imagina viaa a luptei mureșenilor și de a satisface și interesul cercetării științifice.

De remarcat că în amplul său studiu, autorul se ocupă și de unele localități care deși din punctul de vedere al împărțirii administrativ-teritoriale de atunci nu aparțineau județului Mureș. I.a baza elaborării studiului au stat și surse editate, marea majoritate a informațiilor , cea 80—85 % este inedită, fiind folosit un bogat material de arhivă aflat în depozitele Arhivelor Statului.

În demersul său științific, Ioan I. Nistor relevă că și în zona Mureșului, ca de altfel în întreaga Transilvanie, erau acumulate profunde nemulțumiri cauzate de război și de crunta asuprire socială și națională. De asemenea activitatea agitatorică a foștilor prizonieri din Rusia a avut un puternic ecou în răspindirea și generalizarea revoluției burghezo-democratice. Din studiu se desprinde ideea că și aici descompunerea armatei a făcut ca soldații să se alăture luptei păturilor populare din orașele fără o muncitorime dezvoltată și mai ales luptei țărănimii, generalizând astfel revoluția burghezo-democratică începută în centrele mai importante.

De asemenea unirea mișcărilor greviste ale proletariatului cu mișcările soldaților, încă din prima zi a izbucnirii revoluției burghezo-democratice, a pus în imposibilitate clasele exploatare să reprime lupta revoluționară a maselor populare. Autorul menționează că furia cu care țărani s-au năpustit în primul rând împotriva autorităților, mai ales a jandarmilor și a notarilor, denotă că țărani știau că, pentru a se răfui cu moșierii era necesar în primul rând să zdrobească aparatul de stat represiv. Deși aveau un caracter spontan, nefiind legate între ele, răscoalele s-au extins cu înțelea fulgerului în tot județul Mureș, constituind o imensă forță a revoluției burghezo-democratice din noiembrie 1918, și au contribuit din plin la destrămarea aparatului de stat represiv austro-ungar. De fapt răscoalele țărănești din noiembrie 1918 au constituit parte integrantă a revoluției burghezo-democratice din Transilvania.

Totalitatea acțiunilor revoluționare ale maselor populare din Transilvania au constituit prin țelurile și rezultatele lor, o mișcare unitară, care a reușit nu numai să înlăture și să lichideze vechiul aparat de stat austro-ungar, ci și să creze în locul acestuia noi forme de organizare și conducere a vieții publice.

Studiul relevă și activitatea celor 2 instituții create în Județul Mureș în focul revoluției de eliberare națională și anume Consiliile naționale, ca forme politice de organizare a maselor populare și garda națională, ca factor de acțiune militară al Consiliului Național.

În primele zile ale revoluției au început și în Județul Mureș, ca de altfel, în întreaga Transilvanie, procesul de constituire a gărzilor naționale, care erau concepute ca o instituție profund democratică. Aici organizarea Consiliilor Naționale s-a realizat nu numai la chemarea C.N.R.C., ci și din inițiativa proprie a populației românești, aflată în plină eferescență revoluționară. Aceste Consilii Naționale locale au fost create ca organe populare în cadrul unor mari adunări, cu participarea tuturor locuitorilor. Alcătuite din reprezentanți ai tuturor straturilor sociale, țărani care nutreau dorința fierbinte a înlăturării exploatare sociale și a obținerii pământului pe care-l muceaua, muncitori, intelectuali, micii meșteșugari, soldați socialiști ori membri ai P.N.R., animați de ideea obținerii libertății naționale și a unirii cu România, Consiliile Naționale Române, născute în ritmul viu al mișcării naționale revoluționare, au dovedit în cursul activității lor un deosebit simț al receptivității față de cerințele și doleanțele maselor populare, ceea ce le-a permis să fie adevărate forțe organizatorice capabile să preia și să dirijeze întreaga viață economică, politică și administrativă a orașului, comitatului sau comunei respective.

Din studiu rezultă că Consiliile Naționale Române au fost secundate îndacoape de gărzile naționale, care au început să se formeze odată cu constituirea C.N.R., având menirea forței executive pentru aplicarea hotărârilor inițiate de C.N.R. și de forță publică care să asigure ordinea și liniștea pe întreg teritoriul Transilvaniei. Autorul relevă faptul că instituția gărzii a fost larg îmbrățișată de mase și a intrunit de la început azeziunea soldaților, muncitorilor, țărănilor și intelectualilor care s-au înrolat cu însofletire în aceste formațiuni înarmate românești.

În ultima parte a studiului, istoricul clujean se ocupă de entuziasmul cu care populația Județului Mureș a primit armata română și activitatea desfășurată de autoritățile militare.

Studiul este rodul unei cercetări științifice îndelungate, fiind scris cu acribie de specialist, dublat de un stil fluent și convingător. Regretăm totuși că autorul nu a folosit în bibliografia utilizată o serie de lucrări de sinteză relativ recente asupra anului 1918 și anume lucrarea lui Gh. Unc și Augustin Deac *Gărzile naționale române din Transilvania*, apărută în 1979 la Editura militară.

Partea a doua a volumului se compune dintr-un set de documente care ne arată că

autorul s-a orientat mai cu seamă spre acele mărturii „care vin în împlinirea ideii de participare efectivă, plenară, la lupta pentru libertate națională și socială, a tuturor claselor și păturilor sociale de pe Valea Superioară a Mureșului și cîmpia transilvană” (p. 141). Prezentă ediție se compune dintr-o mare varietate de documente ca protocoale, rapoarte, apeluri, manifeste, tabele, informări etc. scrise în limbile română și maghiară, cu un conținut divers cu stiluri și terminologie deosebite, care au o trăsătură comună și anume dorința fierbinte a tuturor celor care au îndeplinit sarcini redacționale de a surprinde și fixa în actele întocmite, voința populației de a duce pînă la capăt lupta pentru unirea politică a tuturor românilor și de a învinge.

Documentele oferă și informații bogate și valoroase cu privire la modul de organizare, funcționare și activitate a gărzilor naționale române.

Această lucrare mixtă, rod al unui îndelungat travaliu științific, are și un indice selectiv

de persoane, foarte util, precum și un grupaj de ilustrații foto, care vin să sporească valoarea documentară a lucrării amintite.

Ar fi fost totuși util ca în cazul în care unele documente au mai fost publicate să se fi specificat de către autor locul publicării lor anterioare. De asemenea nu era lipsit de interes ca volumul să fi fost însoțit și de un glosar, care să cuprindă explicarea unor termeni regionali cu circulație mai restrînsă.

Stilul este alert (mai ales în capitolele de sinteză) și contribuie în acest fel la asigurarea unui nivel de prezentare redacțională corespunzător unei lucrări de sobră ținută științifică. Se poate conchide deci că lucrarea lui Ioan Silviu Nistor reprezintă o contribuție meritorie în literatura noastră de specialitate consacrată anului 1918, marcînd reliefaarea unor laturi mai puțin cunoscute din acțiunile maselor populare din județul Mureș pentru desăvîrșirea statului național unitar român.

Constantin Vasilescu

BIANCA VALOTA CAVALLOTTI, *Nicola Iorga*, Guida Editori, Napoli, 1977, 312 p.

Colecția *Gli Storici*, coordonată de istoricii S. Mazzarino și F. Tessitore, și-a propus să publice ample și judicioase monografii consacrate unor mari istorici europeni de diferite naționalități. După monografiile consacrate lui Jacob Grimm, Otto Hintze, Heinrich Ritter von Srbik (ilustrul biograf al lui Metternich), Michele Amari, Gioacchino Volpe și Ludvig Dehio, un al șaptelea volum din serie a fost dedicat marelui nostru istoric Nicolae Iorga de pietatea unei savante descendente, Bianca Valota Cavallotti¹. Este vorba de cea dintîi biografie compactă a marelui istoric român publicată într-o limbă străină² și, dacă ținem seama de biografiile

lui Barbu Theodorescu (1968) și Vasile Netea (1971, și ediție franceză), publicate în limba română³, a treia biografie generală a marelui dispărut.

Uriașa, aproape neverosimila complexitate intelectuală a lui Nicolae Iorga, sprijini-

p. 44—59, a fost considerat ca fiind „by far the best account in English of Iorga's personality and historical work” (Cf. George C. Soulis, „Historical Studies”, apud Charles & Barbara Jelavich / ed. / *The Balkans in Transition*, Hamden, Archon Books, 1974, p. 437.

³ Autoarea menționează toate studiile importante consacrate de istoricii români lui Nicolae Iorga, în reviste sau volume omagiale. Sînt astfel pomeniți: G. Tofan, Ștefan Mețeu, Tudor Vianu, A. Sacerdoțeanu, M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. Berza, Gh. I. Brătianu, D. M. Pippidi, Eugen Stănescu, Virgil Cîndea, Șerban Cioculescu, Emil Condurachi, C. Daicoviciu, George Fotino, Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, G. Zane, Valentin Al. Georgescu, Ștefan Olteanu, Paul Simionescu, Camil Mureșanu, Valeriu Rîpeanu, Dan Zamfirescu, Valeria Costăchel, A. Fochi, Francisc Pall, I. Scurtu, Al. Duțu, Gh. Cronț, Dan Berindei, Titus Georgescu, Eliza Campus, M. Ionescu, Al. Elian, P. Teodor, Al. Zub etc.

¹ Ulterior au mai apărut biografiile lui Savigny, Antonie Gramsci, Don Ramón Menéndez Pidal (1869—1968) și Theodor Mommsen.

² Se știe că numeroși istorici străini au consacrat o serie de studii și articole lui Nicolae Iorga, mai ales în urma tragicului său sfîrșit. Printre aceștia: Mario Roques, Paul Henry, I. Maçurek, Henri Foçillon, H. Grégoire, V. Laurent, C. T. Dimaras, Keith Hitchins, O. Folberht, R. Samardzik, T. Gölbilgin și J. Campbell, al cărui studiu, *Nicolas Iorga*, publicat în *The Slavonic and East European Review*, anul XXVI (1947),

nită pe o memorie fenomenală și pusă în slujba unei arzătoare pasiuni culturale și patriotice, poate foarte anevoie să fie cuprinsă, analizată și înfățișată într-un singur volum și de o singură persoană. Fațetele personalității culturale și politice a lui Nicolae Iorga sînt mult prea multiple, activitățile sale în toate domeniile prea dinamice, prea multilaterale, pentru a îngădui, pînă la generația noastră, o sinteză finală și un bilanț coerent. Pretutindeni, în viața culturală și politică a României, între 1896—1940, umbra lui Nicolae Iorga a fost prezentă. Autoarea s-a străduit totuși, și a reușit în mare măsură, să înfățișeze cititorilor străini o imagine coerentă și verosimilă a uriașei personalități a lui Nicolae Iorga, surprinsă în încheștarea ei permanentă pe o înaltă linie culturală, morală și națională și în permanentă luptă cu nenumărate stihii care se puneau în calea realizării, apărării și modernizării acelei „*Grande Romania*”, la edificarea căreia a contribuit atît de substanțial.

Analiza personalității lui Nicolae Iorga este urmărită de autoare în paralel cu analiza evoluției istorice a României între 1866—1940 și sub formula comună de „*tradizione e innovazione*”. Reluînd celebra formulă a lui Mario Roques, autoarea îl înfățișează pe Iorga ca fiind „un de ces hommes des temps épiques, initiateurs, conducteurs et directeurs de la nation, qui doivent inlassablement tout comprendre de leur pays, tout apprendre, mais aussi tout démêler, trier et adapter de ce que les auteurs nations peuvent lui fournir; tout essayer chez eux, tout commencer, tout organiser; plus tard, tout vérifier, corriger et souvent tout reprendre à la base⁴. Curiozitate universală pusă în slujba unei energii de apostolat, deschizătoare de drumuri noi în toate domeniile, aceasta este, poate, formula cea mai sintetică susceptibilă de a îmbrățișa o vastă activitate risipită în fapte și în acte, în cele peste 1 300 de volume și peste 25 000 de articole ale căror titluri au fost cu evlavie culese și strînse de colaboratori devotați, în frunte cu Barbu Theodorescu.

Autoarea indică obrșia bizantină — pe linie maternă — a lui N. Iorga (familia Arghiropol) și analizează liniile de confluență — cele tradiționaliste și cele novatoare — care s-au exercitat, în ultimul sfert al veacului trecut, asupra întelecutului marelui istoric, făcîndu-l să se simtă cu încetul „sempre più mercatamente „diverso” dal mondo che lo

circonda” (p. 19). Deosebit de profesorii să formați în școala pozitivistă, deosebit, mai cu seamă, de societatea burgheză în care viețuia, de mediul ambiant cultural, mult prea static pentru dinamismul exacerbant al personalității sale. Cercetările sale în străinătate l-au făcut să-și depășească orizontul natal, dar l-au îndemnat mai presus de toate spre munca rodnică și migăloasă a cercetării documentelor: „Raccogliete il documento e tenete conto del documento” este sfatul suprem dat istoricilor de către Nicolae Iorga, care aborda „la dura disciplina di ricerche metodiche et meticolose”.

Maeștrii străini ai lui Nicolae Iorga, un L. Duchesne, un Charles Bémont, un Gabriel Monod, un Charles V. Langlois, un Ludwig Geiger, un Karl Lamprecht, dar, mai cu seamă scrierile marelui istoric german Leopold von Ranke, au fixat cadrul enciclopedic, universalist și comparatist care va determina marea vocație istorică a lui Nicolae Iorga și-i va stabili locul cuvenit în istoriografia universală. Înapoiat în țară, și ajuns, după un concurs universitar disputat, titular al catedrei de istorie universală de la Universitatea din București, Nicolae Iorga își va începe numai decit activitatea de critică acerbă a societății burgheze, îmbinînd linia critică tradiționalistă a *Junimii* cu linia critică socialistă⁵. El a regîndit atunci, în adncime și comparativ conceptul modern al națiunii, punîndu-l la temelie „della grande Romania”, anticipată din tot sufletul în toate scrierile sale de-atunci, culminînd cu istoria lui Mihai Viteazul (1900), simbolul retrospectiv al unității naționale. În același sens, Iorga devine, din 1903, *spiritus rector* al revistei „Semănătorul” și al mișcării semănătoriste, care se străduia să înțeleagă și să definească specificul „sufletului românesc” pentru a-i înțelege linia de evoluție și a-i extrapola corect perspectivele. Națiunea rămîne astfel în concepția lui N. Iorga, pentru totdeauna, „il punto di riferimento obbligato ed esaltante” (p. 69), Iorga rămînînd, toată viața, „uno storico nazionalista”, care, prin toate manifestările lui: oratorice, politice, educative, publicistice, mai cu seamă prin „Neamul Românesc”, inițiat în 1906, se va manifesta, impetuos, în acest sens. Autoarea n-a crezut nimerit să menționeze curioasa luare de poziție a lui N. Iorga împotriva „franțuzismului” unui anumit segment al societății românești, luare de poziție care a

⁵ De notat o eroare, probabil de tipar, la pag. 45, rîndul final, unde se pomenește despre „tradimento dei generosi” (trecerea unor intelectuali ca Vasile Morțun, Al. Radovici, Gh. Diamandi, Iosif Nădejde, V. Sassu, etc., de la socialiști în P.N.L.) ca avînd loc în 1889, nu 1899.

⁴ Mario Roques, „Eloge funèbre de M. N. Iorga, membre de l'Académie de Inscriptions et Belles Lettres”, în „Revue historique du Sud—Est européen” XVIII (1941), p. 10—19.

determinat⁶ tulburările studențești din piața Teatrului Național la 13 martie 1906 și care i-a silit pe conservatorii de orice nuanțe să-și revizuiască părerile pe seama celui care păruse, un moment, dispus să se încadreze politic printre junimiști. Dar insistă asupra importanței universității populare întemeiate în 1908 la Vălenii de Munte după cum insistase asupra structurii criticii sociale și culturale necruțătoare lansate de Iorga încă din 1899 și asupra poziției curajoase luate de marele istoric în timpul răscoalelor țărănești din 1907.

Între 1901—1914 Iorga, colaborator la *La Grande Encyclopédie* și autorul unor lucrări fundamentale în colecția de istoriografie europeană de temeiate de Heeren și Ückert, s-a impus în cercurile intelectualității europene ca un maestru al istoriografiei universale și românești. Convins că istoria românilor este de neînțeles fără situarea ei în mediul ambiant european și mai ales sud-est european și balcanic, Iorga a cercetat întreaga istorie europeană, zăbovind asupra fiecărui popor european și căutând să-i înțeleagă specificul evolutiv și sensul legăturilor istorice și culturale cu poporul român. Astfel a luat naștere *Geschichte des Osmanisches Reiches*, în cinci volume, ca și numeroasele lucrări și studii consacrate Imperiului bizantin și tuturor popoarelor balcanice, din care reiese credința lui Iorga în existența unei străvechi comunități carpato-balcanice (...) din care facem parte și noi și care s-a păstrat nealterată pînă ieri, și s-ar putea deci reconstitui lesne într-o formă corespunzătoare nevoilor epocii noastre^{6 bis}. Simburele acestei comunități rămîne, pentru Iorga, „marele popor al tracilor”⁷.

★

În mijlocul preocupărilor multilaterale ale marelui istoric, reprezentant al țării sale la cel de-al patrulea Congres internațional de studii istorice, la Londra (1913), izbucnirea primului război mondial a dat aripi noi nădejilor și energiilor poporului român și lui însuși. În atmosfera multă vreme tulbură a neutralității oficiale, printre curente politice exacerbate și învrăjbite, N. Iorga căuta să deslușească firul fermecat care putea duce cît mai temeinic la realizarea visurilor unui neam în conformitate cu dreptatea și cu interesele europene. Articolele sale publicate

⁶ *Opinions sincères d'un mauvais patriote. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, lucrare care, după cum se știe, a determinat automat o coaliție de resentimente a tuturor celor vizați de N. Iorga

^{6 bis} *Histoire des Etats balkaniques à l'époque moderne*, București, 1915, p. 11.

⁷ *Ibid.*, p. 9—10.

atunci în „*Neamul Românesc*”, înălțătoarele discursuri rostite în Parlament, culminînd cu celebrul discurs de la Iași: „*Vom fi iarăși ce-am fost, și mai mult decît atîta!*” au încălzit inimile robitei deznădejdei și incertitudinilor și au contribuit esențial la menținerea cît mai sus a moralului unui întreg popor. Meritele astfel cîștigate în perioada războiului și a neutralității îl îndrituiau pe marele istoric să joace un rol politic de prim plan în noua viață politică românească, reformată prin consecințele întregirii neamului, ale introducerii sufragiului universal și ale împroprietăririi țărănilor. „*La grande, „inesperada”, vittoria romana è anche la vittoria di Iorga*”, notează foarte just autoarea (p. 119), menționînd activitatea depusă în cadrul *Ligii Culturale* de marele tribun și prin „*Neamul Românesc*” de marele ziarist, care a fost Nicolae Iorga.

Totuși, în noua ambianță politică, în năvala patimilor și confruntarea intereselor a peste zece partide, Nicolae Iorga⁸ n-a putut fi decît un izolat. Temperamentul său vijelios, o anumită viziune subiectivă și romantică asupra semenilor săi, ca și multiplele preocupări și activități: culturale, universitare, educative, misionare în străinătate, ziaristice, teatrale, memorialistice, nu-i dădeau răgazul unei activități politice obișnuite și nu-i prilejuiau apropierea îndelungată față de nici unul din noile partide burgheze, mici-burgheze și „țărănești” care-și disputau sufragiile universale preconționate administrativ. Ce căuta marele istoric, se întreabă singur, „în questa turba rumorosa di animi talmente corrotti?”⁹ Omul care a fost ales membru al 17 academiilor europene și a 10 institute internaționale de înaltă cultură; doctorul *honoris causa* al 11 universităților străine; profesorul docent în Sorbonna din 1920 și vice-președintele Comitetului Internațional de științe istorice, din 1938, a dat probabil prea mult din prețioasa lui activitate măruntelor conflicte politice lăuntrice. Întemeietor, în 1922, al școlii române

⁸ Cariera lui politică, începută în 1907, este marcată, după primul război mondial, de trei momente caracteristice: (1) președinția primei Camere a deputaților a României Mari (1919—1920); (2) președinția guvernului „de tehnicieni” coordonat de C. Argetoianu (1931—1932); în sfîrșit, (3) funcția de consilier regal (1938—1940).

⁹ Constatare îndurerată figurînd în vol. III (p. 139) din *O viață de om*, și care generează în sufletul marelui om de cultură „un supremo disgusto”. Autoarea se mărginește să schițeze sumar, relațiile personale alternative ale lui N. Iorga cu unii bărbați de stat și oameni politici români din perioada interbelică: Ion I. C. Brătianu, Maniu, Vaida etc.

de la Paris, a *Academiei Romena*, din Roma (1922, cu Vasile Pârvan) și a *Casei Romena*, din Veneția (1930), N. Iorga avea altă misiune decât aceea de a se confrunta în Parlament cu adversarii săi politici detestați, un C. Stere, un A. C. Cuza sau un Virgil Madgearu. Recteurul Universității din București (1929–1931) părea, cum l-a calificat un critic recent, un anacronism în viața politică a României interbelice. Respins de politica burgheză și disprețuit-o, N. Iorga a revenit la marile sale lucrări istorice, inaugurând o nouă perioadă de sinteze universale culminând cu cele 11 volume din *Historie des Roumains et de la Romanité Orientale* și cu acele fragmente din *Historiologia umană* pe care soarta nu i-a îngăduit să le mai vadă tipărite. Atunci a izvorit în mintea istoricului român ideea fecundă a multiplexelor *Romanii*, fragmente izolate rămase din strălucita împărăție romană în perioada năvălirilor barbare și ținând, instinctiv, să se reintregească într-o formă sau alta, politică sau culturală, în vechia structură tradițională a unei unități de civilizație greco-romană imperială. Atunci a reconsiderat N. Iorga unele segmente privilegiate din trecutul poporului român, cum ar fi domnia lui Ștefan cel Mare, aceea a lui Mihai Viteazul, epoca fanarioților, ca și problemele Mării Negre și cele privind comerțul sud–est european. Nicolae Iorga s-a străduit să deslușească etapele istorice ale evoluției poporului român către formele și instituțiile moderne ale societății și ale statului, paralel cu năzuința către libertate, independență și unitate națională. Din aceste crecățuri s-au înălțat, luminoase, câteva figuri istorice scumpe inimii lui Nicolae Iorga, de la Ștefan cel Mare pînă la Alexandru Ioan Cuza, „bărbat vrednic de propria lui legendă”. Dar Nicolae Iorga n-a pierdut niciodată din vedere energia creatoare de istorie a poporului român, în pofida tuturor năvălirilor și a influențelor nocive rămase totdeauna la stadiul epifenomenal, nevolnice să se pună pînă la urmă deacurmezișul năzuințelor creatoare de libertate în cadrul autonom al unui stat național.

Pentru a înțelege mai temeinic acest fenomen, fundamental și singular în istoria Europei, al dăinuirii milenare a unui neam așezat „în calea răutăților” Nicolae Iorga și-a lărgit foarte curînd perspectiva istorică și culturală, îmbrățișînd întreaga istorie a sud-estului Europei. A evocat astfel, cu predilecție, vremile de slavă ale Imperiului bizantin, și moștenirea lui încă atât de pregnantă în cultura fiecărei țări răsăritene, care a realizat, fiecare, după specificul poporului respectiv, un „*Byzance après Byzance*”. Această preocupare i-a asigurat prietenia și admirația tuturor marilor bizantinologi europeni, în frunte cu Charles Diehl, cu Henri Grégoire, cu Louis Bréhier și

cu V. Laurent. Împotriva succesurului asiatic al Imperiului bizantin, românii au reprezentat „cel din urmă avanpost al civilizației europene împotriva Asiei”, după pregnantă formulă a marelui istoric român; cel din urmă popor eruropean care a lăsat, vremelnice, arma din mînă, fără a consimți — în contrast cu absolut toți vecinii săi — să îngăduie implantarea semilunii, a geamiei și a administrației islamice pe teritoriul lui, cîrmuit, fără vreo soluție de continuitate, de domnitori de legea lui. După cum — așa cum a arătat Nicolae Iorga în atîtea împrejurări — tot poporul român este acel popor european care s-a singularizat — printre toate celelalte popoare europene — prin refuzul hotărît și statornic de a contropi ținuturi asupra cărora se proiectau drepturile legitime ale altor popoare. Popor al omeniei, românii au urmărit numai și numai să-și apere „sărăcia, și nevoile, și neamul”, împotriva necontenințelor năvălitorilor care și-au împins hoardele spre Dunărea de jos.

Al patrulea, și cel de pe urmă, capitol al acestei pioase monografii, atît de pătrunzătoare în puterea ei de analiză, și atît de colorată în puterea ei de evocare, se intitulează, trist, *Fine de una epoca*. Sfirșitul epocii a fost și sfirșitul, atît de tragic, al vieții lui Nicolae Iorga, jertfită pentru poporul său și pentru un anumit stil de cultură și de civilizație europeană pe care marele istoric îl identificase cu structura spirituală a poporului român; și față de care intransigența lui se dovedise atît de îndărătnică, fără nici cea mai redusă concesie, încît dușmanii neamului au intuit că Nicolae Iorga trebuia jertfit pe pragul independenței României pentru a proceda apoi la destrămarea ei politică, teritorială și culturală. Într-o formulă sintetică și temeinică, autoarea prefigurează această dramă: „Propria questa sua concezione del nazionalismo, questo modo di intendere la Romania nel contesto europeo, la stretto legame fra le sue posizioni politiche e le sue interpretatione storiografiche, si scontravano del resto con l'affermarsi di nuove tendenze, nuove ideologie, all'interno delle classe dirigenti romene” (p. 183). În fața curentelor divergente care se exercitau, cu tot mai sfidătoare intransigență în Europa post-belică, curente cărora le corespundea luări de poziții paralele în politica lăuntrică a statului român, tradiționalismul și patriotismul la fel de intransigent al lui Nicolae Iorga reprezentau un bastion de apărare care putea juca rolul de polarizator al energiilor conștiente ale neamului românesc. Surprindem aici una din cheile psihologice ale evoluției marelui nostru istoric și ale liniilor sale de confruntare cu corifeii vieții publice românești în diferite epoci. În 1899, Nicolae Iorga

Iuase poziție hotărâtă, critică și iconoclastă, împotriva direcției din acea vreme a culturii și vieții politice românești. Momentul culminant al iconoclastului îl reprezintă manifestația din Piața Teatrului (13 martie 1906), în ambianța euforică a serbărilor jubileului de 40 de ani de domnie ai regelui Carol I. Această poziție de frondă nu putea să nu stîrnească aprehensiunile și nelcrederea corifeilor vieții politice și universitare românești: junimiștii, spirite esențial clasice, ca Titu Maiorescu, Petre P. Carp și Alexandru Marghioloman, familia Brătianu, jenate în veleitățile ei de ascensiunea vijelioasă a personalității lui Nicolae Iorga. Toți s-au coalizat pentru a formula, atunci, aprecieri dubitative asupra acestei vijeloase personalități, pomenind de lipsă de echilibru (Petre Carp), de confuzie permanentă între etnic, etic și estetic (Titu Maiorescu, Eugen Lovinescu), de incoerență și vedetism (Irații Brătianu), de naționalism excesiv (Take Ionescu), și evoluție indoielnică (I. L. Caragiale). Erau tot atâtea formule de autoapărare instinctivă folosite de personalități politice și culturale jenate, în interesele și concepțiile lor, de latura dinamică, expansionistă, romantică, novatoare, a personalității lui Nicolae Iorga. După primul război mondial, pozițiile se schimbă exponențial și polarizarea are loc de-acum înainte, tot mai pregnant, între latura tradiționalistă și intransigent și inteligent naționalistă a lui Nicolae Iorga și dinamismul novator cu orice preț al unor curente politice vehiculând cuvinte de ordine de peste hotare în slujba unor veleități grăbite de ascensiune socială și politică. Împotriva acestor tendințe, apreciate și demascate progresiv de Nicolae Iorga ca fiind primejdioase pentru sănătatea morală a României, atitudinea marelui istoric a fost intransigentă și explică, nuanțat, anumite luări finale de poziții care au putut deconcerta pe numeroși admiratori ai savantului de reputație mondială.

Problema fundamentală, în epoca post-belică, a fost aceea a unei cit mai corecte definiții a naționalismului patriotic și a democrației parlamentare, în contextul votului universal, corectat foarte curînd prin legea electorală din martie 1926 elaborată de Alexandru Constantinescu după model italian. Prerogativele executivului, astfel cum au fost opuse sistemului parlamentar încă din luna martie 1871 prin guvernul prezidat atunci de Lascăr Catargiu, au fost astfel puse la adăpost, o bună bucată de vreme (pentru 66 de ani, pînă în 1937!) de vicisitudinile consultărilor electorale prin această „*legge elettorale maggioritaria*” (p. 184). Din acea clipă a fost generată o „clima di tensione e di esasperazione” agravată de controversele acerbe purtate între diferitele familii politice

de „chestia închisă” privindu-l pe principele Carol și ducînd la o nouă și definitivă polarizare: Ion I. C. Brătianu (în această privință mai intuitiv) și Nicolae Iorga (atras de iluzii romantice în ceea ce-l privea pe fostul său elev, ajuns, spre nefericirea României, rege între 1930–1940)¹⁰. Moartea succesivă a regelui Ferdinand și a lui Ion I. C. Brătianu, în a doua jumătate a anului 1927, a lăsat politica românească fără un coordonator suprem, pînă la 6 iunie 1930 cînd s-a produs Restaurația. Într-un climat de confuzie democratică Nicolae Iorga s-a văzut astfel silit să accepte investirea noului monarh pentru o președinție de consiliu care i-a produs marelui istoric numai amărăciune și decepție, ca „prim-ministru în guvernul Argetoianu”, după spiri-tuala formulă, rostită de la Geneva, de bătrî-nul conte Albert Apponyi. După un an de cîrmuire haotică în care, după formula sa celebră, „Eu n-am fost eu”. Nicolae Iorga s-a văzut silit să se retragă din fruntea guvernului inspirat de alții. „Una volta di più — scric, cu o formulă pregnantă, autoarea — „*la politica lasciava il passo alla storia, o, meglio, si prolungeva nella storia...*” (p. 197).

Într-adevăr, pendularea constantă — și frecvent criticată de adversari acerbii — a marelui profesor între istorie și politică rămîne o caracteristică a lui, pe care psihologii și politologii ar avea datoria s-o elucideze ca un pasionant „*case study*” îngăduind prețioase concluzii. E semnificativ că, ajuns la vîrsta de 62 de ani, și simțîndu-se, după formula cu care-și încheie *O viață de om*, „sigur și tare, mîndru înaintea conștiinței mele și a judecății vremurilor”¹¹, Nicolae Iorga și-a desfășurat activitatea, în cei mai puțin de zece ani cit îi va mai îngădui soarta să viețuiască, mai cu seamă în trei direcții: (1) aceea de memorialist, lăsînd astfel posterității, în cele șapte volume de *Memorii*, retranscrise la altă cheie în cele trei volume din *O viață de om așa cum a fost*, cea mai extraordinară oglindă a evenimentelor și a personalităților politicii românești, între 1900–1940, filtrate prin prisma unei personalități frecvent subiective în aprecierile ei, dar totdeauna pătrunzătoare și informată; (2) aceea de mare istoric universal, atras de marile opere de sinteză privind istoria românilor și a Europei; (3) în sfîrșit, aceea de catalizator al vieții politice și culturale românești, antrenat într-o campanie intransigentă pentru cultul valorilor trainice ale societății române. Din această triplă stră-

¹⁰ Autoarea folosește pentru elucidarea acestor probleme complicate și destul de puțin cunoscute astăzi, lucrarea lui Henri Prost, *Le Destin de la Roumanie* (Paris, 1954) p. 39–59.

¹¹ Neamul Românesc” din 16 martie 1940.

danie, după plastica formulă a autoarei, „ne emerge un *personaggio ricco di slanci e di illusioni, e di un forte senso del dovere: ma anche, con una profonda coscienza delle difficoltà che si frappongono alla sua azione, un ambiente culturale e politico la cui arretratezza e povertă vengono sottolineate e sentite in tutta la loro gravità, ora che l'amarazza — e la natura particolare dell'opera — inducono lo storico moldavo a mettere un po' da parte il suo ottimismo volontaristico e quasi programmatico”* (p. 199).

Expus astfel, tot mai frecvent, și pe scară mult mai mare decit înainte de 1914, tuturor incomprehensiunilor și necrederiilor, Iorga se vedea tot mai silit la intransigență în fața asaltului incompetențelor și al veleităților exacerbate de venirea la putere a „Împăratului Adolf I”, cum se exprima N. Iorga în „Neamul Româncesc” la 5 august 1934 cu prilejul morții mareșalului von Hindenburg. El denunța *Profunda corupere a ideilor*¹² și se străduia să contribuie la regruparea forțelor antihitleriste din țară și din străinătate. Prin această atitudine intransigentă, marele istoric și-a semnat sentința de moarte. Asasinarea lui era inevitabilă și a reprezentat, cum a stigmatizat-o cu atita curaj Henri Focillon, „une victoire éclatante pour la réaction européenne”. „Nul n'a jamais respiré plus fortement et plus noblement la vie”, adăuga marele istoric francez, într-o formulă admirabilă care îmbrățișează o întreagă personalitate. „Des régions éternelles, Iorga et ses amis nous exhortent à la confiance. Leurs noms, leur souvenir, précèdent les hommes libres dans le combat!”.

✱

Istoriologia umană urma să fie opera capitală de sinteză supremă, a activității științifice

afice a lui Nicolae Iorga. Încercare de coordonare organică a cunoștințelor sale istorice într-o perspectivă universală și unitară, asupra căreia plutea umbra veneratului său maestru, Leopold von Ranke — pentru care nu s-ar putea concepe altfel de istorie decit istorie universală. Străduindu-se să-și depășească perspectivele și formulele folosite în cele patru volume din *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* (tipărite la Paris între 1926—1929), Iorga ar fi putut da istoriografiei universale, dacă ar fi fost lăsat să-și ducă opera până la capăt, una din cele mai luminoase sinteze din cite s-au scris vreodată. Acea „personalitate culturală extraordinară a epocii noastre”, cum l-a prezentat pe Nicolae Iorga, în 1930, rectorul Universității americane Columbia, era singurul istoric în stare să realizeze o asemenea sinteză, comparativă, interdisciplinară și universală în aceeași măsură. Căci, așa cum a mai apucat să scrie Iorga în prefața lucrării sale neterminate, „adevărurile istorice sint descoperite de *discernămint*, iar nu din simplă constatare documentară și reproducerea textelor. E nevoie de o cunoaștere adincă a limbii și de fantezia creatoare de definiții. A pomeni despre oamenii din trecut în vocabularul de astăzi înseamnă să greșești de la început până la sfârșit. Și așa fi dorit să pot avea și mai mult talent „poetic” pentru a fi cit mai aproape de adevăr”.

Cu acest citat semnificativ, anticipând ceea ce savanți moderni, în frunte cu Kenneth E. Boulding, denumesc „*proces cognitiv*” sau „*learning process*”, atit de esențial în științele umane, se încheie lucrarea scrisă cu atita pătrunzătoare evlavie. Un prețios tabel cronologic al vieții și activității lui Nicolae Iorga, un inventar a 450 de titluri de lucrări, socotite mai reprezentative, ale marelui istoric, în sfârșit, un inventar bibliografic adus la zi, contribuie la valoarea lucrării.

¹² Ibidem.

Dan A. Lăzărescu

GEORGE CIPĂIANU, Vincențiu Timișoara, 1980, 235 p.

Babeș (1821—1907), Edit. Facla,

Apărută de puțină vreme, cartea s-a bucurat de o unanimă apreciere și de mai multe ecouri deosebit de favorabile, după cum reiese din cteva cuprinzătoare recenzii semnate de universitari prestigioși ca Liviu Maior și Nicolae Boșcan și cercetători științifici ca Dumitru Suciu.

Ceea ce ne-a îndemnat să luăm condeiul în mână și să ne alăturăm și noi aprecierilor publicate până acum, este Îmbucurătorul fapt al distingerei cărții despre Vincențiu Babeș

cu un premiu al Academiei R.S.R. Astfel, premiul „Ștefan Gheorghiu” pe anul 1980 vine să încoroneze o lucrare merituoaasă, judicios aleasă de înaltul for academic.

Recenzind una din cărțile anterioare ale istoricului George Cipăianu și a distinsului și regretatului profesor Mihail P. Dan, *Correspondența lui Vincențiu Babeș (scrisori primite)*, spuneam că autorii au pus la dispoziția cercetătorilor și a publicului larg un valoros instrument de lucru, bogat în date și evenimente,

aducînd un aport real și autentic la o mai profundă și complexă înțelegere a istoriei moderne a Transilvaniei.

În mod firesc, ne menținem părerea și cu privire la cartea acum în discuție. Nu am putea avea o imagine corectă și autentică a epocii amintite fără o cunoaștere deplină și profundă a complexei și controversatei personalității a lui Vinčențiu Babeș, „fiul Banatului”.

Întocmită cu acuratețea științifică necesară noua biografie este lucrată în aceeași manieră, cu aceeași seriozitate care se desprinde și din volumul de corespondență.

Ținem să subliniem apoi că această monografie istorică este de fapt *prima lucrare* importantă dedicată lui Vinčențiu Babeș, tatăl celebrului Victor Babeș, el însuși nu mai puțin reputat. Investigațiile asidue pentru reconstituirea figurii lui Vinčențiu Babeș au ținut cîțiva ani, fiind desfășurate riguros, ceea ce explică deosebita preocupare pentru detaliu a autorului, dar și dialogul ce nu ocolește controversa științifică cu bibliografia.

Cu o structură complexă și echilibrată, monografia analizează, interpretează și sintetizează nu numai viața și activitatea acestui fruntaș al vieții politice a românilor din Banat și Transilvania, ci putem spune pe drept cuvînt că trece prin exigenta retortă a cercetării întreaga sa epocă, adică a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Așadar, avem de a face cu *omul încadrat în epocă* și nu e vorba de statuia stingheră de pe vreun pedestal apogetic căreia i se tot aduc, din pagină în pagină, inflorite și ditirambice elogii. Tentația pentru așa ceva la un biograf, oricît de obiectiv ar fi, trebuie să recunoaștem, există. Dar aici, remarcăm cu satisfacție, că autorul a știut să se detașeze suficient de „personaj”, care nu a reușit să anihileze ascuțitul *spirit critic* al pasionatului cercetător.

Vinčențiu Babeș omul ne este prezentat deci cu calitățile sale, e adevărat, dar și cu defectele și greșelile ce i-au fost proprii. Una din greșeli, poate nu chiar atât de mare, aceea privind nesușinerea suficientă a Pronunțamentului de la Blaj, am fi dorit-o poate subliniată mai categoric, dar cealaltă, care i-a fost mereu aruncată în față în timpul vieții, aceea referitoare la oportunitatea înmînării Memorandului, a fost abil argumentată și explicată de George Cipăianu.

Amplitudinea notelor la cele șase capitole ale cărții dovedesc hărnicia autorului, iar acrobacia citatelor atestă integritatea cercetătorului. Cele șase capitole: *Familia, studiile, primii pași în viață; Vinčențiu Babeș în mișcarea de eliberare națională a românilor din Imperiul habsburgic; În parlamentul din Budapesta; Vinčențiu Babeș în publicistica românilor din Imperiul habsburgic; Preocupări cultural-științifice; Vinčențiu Babeș și colabo-*

ratorii politici, prietenii și contemporanii săi, însoțite și de o bogată, originală și uneori inedită iconografie, fac dovada unei documentații largi, aproape exhaustive, care a fost remarcată de toți recenzenții de pînă acum; la această apreciere am adăuga încă una: arta cu care autorul știe să pună în valoare, să proiecteze o lumină relevantă asupra întinsei informații de arhivă și bibliografică. Astfel, Vinčențiu Babeș apare drept ceea ce a fost, unul dintre cei mai combativi deputați din parlamentul maghiar, luptător îndrăjit împotriva dualismului pe care l-a prevăzută înainte de 1867, inițiator și creator al Partidului Național din Banat și Ungaria, redactor al gazetei „Albina” și fecund ziarist, membru fondator al Academiei Române. Merite zdrobitoare. Numai cele enumerate aici și ar fi suficiente pentru a se dedica o așa de cuprinzătoare monografie. Dar el mai avea și altele; am aminti unul mai modest, dar cu rezonanță în epocă, asupra căruia autorul a trecut poate prea ușor, și anume activitatea sa pe tărîm bisericesc, de mare importanță în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avînd în vedere rezistența opusă de biserica românească ardeleană la deznaționalizare. La fel, spiritul de excesivă încredere în forțele proprii și o oarecare înclinare spre atitudinea dictatorială în cadrul P.N.R. și în Clubul deputaților români de la Budapesta, este, cum am mai spus, menționată cu măsură și obiectivitate de autor, dar, fără nici o maliție, afirmăm că nu ni s-a părut considerată în dimensiunea ei reală slăbiciunea lui Vinčențiu Babeș pentru intriga din culisele Partidului Național, deși această observație ar putea izvorî din prejudecăți născute sub influența lecturilor făcute de noi în diferitele surse de informație, defavorabile lui Vinčențiu Babeș.

Important este însă faptul că autorul surprinde esența, sensul unei lupte de o viață, care ca un fir roșu trece prin lucrare, semnificația supremă a zburcîmului unei vieți și al unei epoci, visul și dorința nestrămutată de a realiza o Transilvanie unită cu România, mare și independentă. Babeș a avut toată viața încredere că poporul român va reuși să o realizeze, punînd el însuși o cărămidă la acest edificiu.

Cartea se mai impune printr-un aspect meritoriu, faptul că se citește ușor, este o lectură plăcută, cu un stil elevat și un fel particular de participare afectivă, care nu impietează cu nimic asupra capacității autorului de a uza de o desăvîrșită luciditate științifică, angajîndu-se să slujească linia unei înalte educații patriotice. Lista bibliografică a monografiilor științifice, prejudiciată de ezitarea unor edituri, care pe nedrept le consideră „nevandabile”, s-a îmbogățit astfel cu încă una, semn sigur al maturității unei culturi istoriografice.

Confirmarea valorii acestei monografii prin acordarea unui premiu al Academiei R.S.R. constituie fără îndoială o apreciere dată în același timp activității întregului Institut de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, cît și școlii istorice clujene, al cărei reprezentant este autorul lucrării recenzate. El ne rămîne însă dator cu publicarea unei alte părți valoroase a documentației folosite în monografia sa, aceea care trebuie să conti-

nue *Corespondența lui Vincențiu Babeș (scrisori primite)* cu scrisorile trimise, semnate de Vincențiu Babeș, al căror conținut ar pune la dispoziția cercetătorilor multe răspunsuri și amănunte care într-o monografie nu pot să-și găsească întotdeauna loc, și fără de care capitolul Babeș al istoriografiei noastre nu poate fi încă definitiv închis.

Gelu Neamțiu

MARIA LUIZA MARCÍLIO, HUBERT CHARBONNEAU et al., *Démographie historique*, Presses Universitaires de France, Rouen-Montréal, (1979) (Publications de l'Université de Rouen, Les Presses de l'Université de Montréal), 215 p.

Ideea unei lucrări de inițiere în procedeele de cercetare ale demografiei istorice i-a apărut treptat principalului redactor responsabil al cărții — prof. Maria Luiza Marcilio de la Universitatea din São Paulo —, în timpul și ca urmare a lungii sale experiențe didactice în diferite centre universitare din America Latină și S.U.A. „În multe ocazii, studenții și colegii noștri interesați de demografia istorică ne-au cerut un manual... Am crezut însă întotdeauna că un manual de inițiere, mai ales unul elementar, solicită de la autorul său o lungă experiență și o completă stăpînire a disciplinei. A traduce știința în limbaj simplu, fără însă a face concesii, a organiza și clasă materia, a selecționa elementele esențiale, toate acestea cer o mare maturitate” (p. 31). Este motivul pentru care a urmărit constituirea unui grup de cunoscuți istorici demografi, pricepuți în a prezenta elementele de bază și perfecționările tehnice ale disciplinei. Ideea s-a concretizat cu ocazia Congresului internațional al populației de la Liège (1973) și s-a materializat în versiunea portugheză (*Demografia histórica*, Livraria Pioneira Editora, São Paulo, 1977), iar apoi — datorită eforturilor lui Hubert Charbonneau de la Universitatea din Montréal — în ediția franceză (apărută la sfîrșitul anului 1979).

Cartea însă nu este propriu-zis un manual, și nu numai pentru că intenționează a se opri numai asupra unor aspecte (dar aprofundîndu-le), ci mai ales prin calitatea autorilor: specialiști de primă mărime în diferite zone geografice și domenii ale demografiei istorice sintetizează rezultatele obținute și avansează idei.

★

Introduction (M. L. Marcilio, p. 11—32) schițează condițiile în care, după cel de-al doilea război mondial, s-a format și dezvoltat

demografia istorică. Se oprește, firesc, asupra aportului francez (căci ea a apărut ca o „știință franceză”; p. 13), pentru a da apoi tabloul unor succese, înregistrate de diferite școli naționale: în Marea Britanie, Italia, U.R.S.S., alte cîteva țări socialiste europene (cu referire la România se citează comunicarea prof. Șt. Pascu la Liège în 1973, precum și *Populație și societate*, II, (Cluj-Napoca, 1977)), în cîteva state asiatice și africane, S.U.A., Canada, America Latină; se enumeră și realizări ale organismelor internaționale.

Excursul devine o modalitate comodă — pentru o bună cunoscătoare a rezultatelor demoistoriografiei actuale — și de a insera în subsol liste bibliografice, dar și de a enunța importante orientări ale cercetării: reconstituirea familiilor (procedeu creat de Henry și Fleury), tehnica agregativă (creată de Wrigley și în general de Școala de la Cambridge), modelele populației (cele ale lui Coale și Demeny sint puse, de către Universitatea din Princeton, la baza unei lucrări de amploare asupra fertilității europene) ș.a. Succesul noii discipline se datorește faptului că, așa cum se înțelege tot mai clar în lumea științei, cunoașterea aspectelor demografice este esențială pentru toate studiile de caracter social, economic, cultural (p. 19), dar — adaugă semnatarul acestor pagini — și pentru cele referitoare la domeniul istoriei vieții politice și cotidiene.

La démographie historique; concepts et sources (Thomas H. Hollingsworth de la Universitatea din Glasgow, p. 33—51) deosebește „demografia istorică” de „istoria demografică” (p. 34—35), disjuncție pe care și cel ce scrie aceste rînduri a simțit nevoia de-a face cu începere din 1974, folosind însă sintagme mai precise (respectiv: demografia

veche și demografia istorică¹⁾. Ceea ce ne deosebește însă pare a fi orientarea (pe care, dealtminteri, am mai întâlnit-o) de a specializa într-atât pe cercetătorii demografiei vechi, încât istoria populației și concluziile ce se degajă din ea să fie lăsate în principal pe seama altora — istorici sau alți specialiști în științe sociale (p. 39); în această privință am propus o soluție ce mi se pare mai adecvată, vreau să spun: mai flexibilă, dialectică. Autorul face utile recomandări asupra fazelor lucrului în „demografia istorică” (— demografia veche) și mai ales asupra diferitelor tipuri de izvoare, pe alocuri și asupra reprezentativității lor.

L'exploitation des registres paroissiaux et la reconstitution des familles (Louis Henry de la „Institut National d'Études Démographiques” din Paris, p. 53—76) conține o frumoasă expunere concisă asupra celebrei tehnici de lucru pe care a inițiat-o, ilustrată cu patru figuri (reproduceri de fișe) și un tablou.

Problèmes d'échantillonnage statistique dans les enquêtes de démographie historique (Giuseppe Leti de la Universitatea din Roma, p. 77—107) este contribuția unui statistician-demograf, capabil să utilizeze instrumente matematice evolute. El atrage atenția asupra tehnicii sondajului, încă prea puțin utilizată în studiul fenomenelor demografice ale trecutului, deși — consideră autorul — „viitorul demografiei istorice se bazează pe aplicarea corectă a metodei statistice a eșantioanelor” (p. 77). Marele interes al acesteia rezidă în faptul că — acolo unde materialul informațional de bază marchează lacune — ea permite uneori a le înlocui cu date calculate, probabil apropiate de cele lipsă. Situația este concret exemplificată, ceea ce impune introducerea în lucrare a 10 tablouri și a unei figuri.

Utilisation des ordinateurs en démographie historique (Hubert Charbonneau și Jacques Légaré de la Universitatea din Montréal, p. 109—130) ne amintește necesitatea ca mijloacelor meșteșugărești să li se substituie cele automate. Dacă în urmă cu 25 de ani, acestea nu puteau fi încă introduse în exploatarea registrelor parohiale și a genealogiilor, acum colaborarea informaticianului deschide demografului noi orizonturi. Articolul se oprește asupra modalităților practice ale amintitei colaborări, detaliind căile de rezolvare a dificultăților (se folosesc, în acest sens, patru figuri). Într-o *Annexe* (p. 124—129)

se prezintă concret procedeele (pe bază de material canadian) în vederea trecerii de la manuscrise (act de căsătorie din 12 aprilie 1655 și actul de naștere din 8 septembrie 1667 a unei fiice a cuplului) la fișa de familie, elaborată de ordinator (figurile 5—8).

Démographie historique et modèles (Étienne Van de Walle de la Universitatea din Pennsylvania, p. 131—151) arată foloasele aplicării modelelor la demografie, tehnică folosită pentru întâia oară de Edmund Halley în anul 1663. Se operează cu modele de mortalitate și de fertilitate, se analizează probleme ale populației stabile, intenția fiind de a arăta — pe bază de exemple (patru tablouri și două figuri) — mecanismul modelelor și aplicarea la reconstituirea trecutului. Folosirea lor se generalizează actualmente în cercetare, domeniile ce li se deschid fiind mai numeroase decât cele prezentate: nupțialitatea, migrațiile etc. Chemarea autorului la folosirea tehnicilor îndrăgite se încheie cu această reflecție, care merită atenție: „Neîncrederea pe care ele o inspiră încă este adesea adresată incertitudinii cu care ea este cuplată. Algegera nu este însă între realitate și model, ci într model și refuzul unei informații parțiale și condiționate care, în cele din urmă, înseamnă mai mult decât ignoranța” (p. 150).

Introduction à l'étude des migrations anciennes (Jean-Pierre Poussou de la Universitatea Bordeaux III, p. 153—188) se constituie într-o lucrare bogată, ca urmare a eforturilor de a generaliza ceea ce s-a obținut în ultima vreme în mai multe țări. În problemele vechilor migrații (= cele care s-au produs pînă către anul 1850, adică cele ce cad sub incidența demografiei vechi), cercetarea se dovedește a avea întârzieri, mult mai frecventă fiind abordarea altor probleme ale disciplinei, mai ales a chestiunilor mișcării naturale. Se dau definiții și clasificări; se arată diferite categorii de surse pentru studii referitoare la Italia, Anglia, Franța, Spania, America Latină; se pun probleme de reprezentativitate a izvoarelor; se formulează elemente orientative cu referire la diferite tipuri de migrații, pe baza unui material faptic concret (o figură); se prezintă câteva procedee specifice de cercetare, cerindu-se aplicarea unui serios spirit critic asupra surselor și rezultatelor obținute. Demografiei autorul îi constată exclusiv un specific cantitativ, ea elaborându-și concluziile pe baza datelor cantificate, ceea ce-l silește să-și ațintească privirea mai ales asupra surselor seriale (p. 160, 182). Observația pare justă, dar numai în anumite limite: demografia (inclusiv cea veche) pornește, ce-i drept, de la cantificări, dar ea nu poate fi ruptă de studiul cauzal și interpretarea datelor; ideea prof. J. P. Poussou, continuare logică a aceleia a prof.

¹ L. Roman, *Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique*, în „Analele Universității București”, Istorie, XXIX, 1980, p. 99—109.

T. H. Hollingsworth, este deci și ea criticabilă. Ceea ce se vede chiar din interesanta orientare a autorului: listele de locuitori, a căror exactă reprezentativitate crează totdeauna probleme, fac necesar „studiu aprofundat al contextului economic, social și uman în care ele sînt inserate (cu această rezervă numai că ele sînt, adesea, cel mai bun mijloc de a studia însuși acest context...)” (p. 162). Modalitatea dialectică, în care aici se abordează procese concrete, răscumpără din plin defecțiunea, remarcată în cazul încercării de a soluționa chestiuni de mare generalitate.

Profession et statut social (Étienne Hélin din la Universitatea din Liège, p. 189—213) critică atitudinea acelor istorici-demografi, care neglijează asemenea aspecte esențiale ca diferențierea populațiilor după activități profesionale, structura ocupațiilor, inegalitatea socială; fără luarea în considerare a ocupației, nu este posibil a situa individul și familia sa într-unul din straturile, din care se compune societatea de altă dată. Postîndu-se hotărît pe poziția a ceea ce s-a numit „demografie diferențială”, autorul ne dezvăluie o largă viziune asupra demografiei istorice, cercetarea aici desfășurîndu-se în „speranța de a descoperi felul cum se interpretează și se schimbă de-a lungul vremii factorii economici, sociali și demografici” (p. 190). Orientarea susținută este de veche și bogată tradiție, una dintre cele dintii aplicări ale sale fiind acțiunea de la sfîrșitul secolului al XVII-lea a lui Gregory King care, cu referire la anul 1688, a distribuit cei peste 5,5 mil. de supuși ai regelui Angliei în 26 de categorii sociale. Cum însă, pentru a rezolva asemenea grave și complicate probleme, observațiile empirice — oricît ar fi de necesare — sînt insuficiente, trebuie pusă la lucru informatica, adică mașini neobosite, capabile a prelucra și sintetiza masele de date din arhive. Se enumeră deci exigențele în acest sens față de istoricul-demograf și i se prezintă codurile de lucru. „Ocupația” însă nu intervine nicodată singură în calitate de factor de discriminare socială — ci împreună cu: statutul social, variabilele demografice, locul de domiciliere, venitul, mobilitatea socială (se va recunoaște, neîndoindu-ne, că de aici și pînă la conceptele de „clasă” și „pătură socială” mai este un singur pas) — ; se analizează de aceea, rînd pe rînd, problemele pe care și acești factori le ridică în fața studiului automat al datelor. Ele sînt multe și dificile, dar lucrarea se încheie cu un optimism marcat, exprimat de un specialist al problemei, cu o bogată experiență la *Service de Traitement Automatique de la Documentation Sociale* de pe lîngă Universitatea din Liège. Alte cîteva

lucrări ale sale, care mi-au devenit cunoscute², îi recomandă și multitudinea preocupărilor, și cunoștințele, și lărgimea viziunii, constituindu-se deci într-o întemeiere a optimismului manifestat. Frumoasa reușită care este *Bibliographie internationale de la démographie historique* (apariție anuală, cu începere din 1978), al cărei redactor șef este prof. Étienne Hélin, accentuează și mai mult o asemenea concluzie.

★

Simpla enumerare a citorva idei din fiecare studiu recomandă cu căldură cartea. Este, fără discuție, meritul prof. M. L. Marcilio de a-și fi ales colaboratorii după priceperea lor într-un anumit domeniu de studiu, precum și după concepția lor demoistoriografică înaintată. O asemenea concepție transpare clar și în schița introductivă a cărții de față, precum și în lucrările cercetătoarei, care-mi sînt cunoscute³.

În afara folosului direct, pe care cartea îl aduce tuturor celor interesați de progresele cercetării de profil, ea ne atrage atenția și asupra unor aspecte de pe alte meleaguri, cu care este nimerit a ne compara pentru a pătrunde lucrurile mai adînc. Mă opresc asupra unuia dintre aceste aspecte, de mai larg orizont.

Pornindu-se de la experiența franceză și avîndu-se în vedere exclusiv caracterele surselor demografice, s-au stabilit: 1. O perioadă protostatistică (a) pînă la 1667; b) între 1668 și mijlocul secolului al XIX-lea), caracterizată prin existența unor importante izvoare, dar prin absența sau puținătatea statisticilor demografice; 2. O perioadă sta-

² É. Hélin, *Les débuts des statistiques nationales*, în *Populație și societate*, IV, ed. prof. Șt. Pascu, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1980, p. 7—11 (chestionar pentru una dintre problemele, dezbătute la Colocviul de la Cluj-Napoca, din septembrie 1977); idem, *Origine des recensements belges*, *ibid.*, p. 12—24; idem, *Adolphe Quetelet (1796 — 1874) et l'organisation des recensements belges*, *ibid.*, p. 136—153; idem, *Politique, économie et société à Liège au siècle des lumières*, în *Le siècle des lumières dans la Principauté de Liège*, p. 13—19 (Exposition au Musée de l'Art Wallon, Liège, oct. — nov. — déc. 1980).

³ Maria Luiza Marcilio, *Les origines des recensements du Brésil*, în *Populație și societate*, IV, p. 25—34; eadem, *La ville de São Paulo. Peuplement et population 1750—1850 d'après les registres paroissiaux et les recensements anciens*, préf. M. Fleury et L. Henry, <1972> (Publications de L'Université de Rouen).

tistică ulterioară⁴. Urmîndu-l pe Louis Henry, istorici-demografi din diferite părți ale lumii au clasat sursele referitoare la istoria populației proprii țării în trei perioade: prestatistică, protostatistică și statistică. Se consideră că „treccrea de la prima la cea de-a doua perioadă este marcată de apariția registrelor și documentelor de toate felurile care dau loc la elaborarea de serii statistice continui, lungi, reprezentative și universale... Perioada statistică se deschide în ficcare țară cu primul dintre recensămîntele generale, naționale și periodice” (p. 29). Cu referire la o întinsă zonă europeană, în anii 1620—1760, s-au luat în considerare chiar treceri pe mai multe trepte succesive: de la perioada antestatistică („anterioară oricărei măsurări a economicului și socialului”) la perioada prestatistică („perioadă pentru care măsurările de bază au fost făcute, parțial cel puțin, dar nu elaborate”) și, în fine, la perioada protostatistică („măsurarea este însoțită de un început de elaborare statistică”)⁵; ar urma deci și o a patra treaptă — cea statistică.

O periodizare ce se ambiționează a fi de largă aplicabilitate nu poate fi, desigur, decît orientativă; este însă de observat că, în cea de mai sus, sînt de dorit mai multe precizări ale conținutului fiecărui interval. Terminologia utilizată, ca oricare alt sistem de apelative, este fără îndoială convențională: denumirile „antestatistică” și „prestatistică” au în vedere faptul că perioadele respective nu ne-au transmis nici o statistică demografică satisfăcătoare (altminteri însă, termenii sînt fără sens, căci orice evidență demografică, oricît de rudimentară — inclusiv una reconstituită de istorici, pe baza izvoarelor existente — poate fi supusă unei prelucrări statistice). Cu aceste precizări, i se poate da oare o accepțiune universală clasificării propuse? Să vedem în ce sens ne sfătuiește periodizarea surselor demografice referitoare la teritoriul R. S. România, problemă care încă nu s-a abordat.

Luîndu-se în considerare particularitățile evoluției societății carpato-ponto-dunărene, dar și — în mare măsură — specificul izvoarelor, istoria populației României a fost divizată în trei mari intervale: din cele mai vechi timpuri pînă la sfîrșitul mileniului I e.n.; de aici și pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea/începutul celui de-al XIX-lea; din acest

moment și pînă în zilele noastre⁶. Din punct de vedere al specificului surselor, ultimele două zone temporale se subdivid în chip firesc în cinci perioade, începîndu fiecareia fiind determinat de schimbările calitative, ivite în natura izvoarelor discutate:

1 Începe odată cu cele mai vechi mențiuni narrative despre populația autohtonă (raportate la evenimentele din jurul anului 900) și cu primele documente interne (secolul al XI-lea).

2 Are ca punct inițial cele dintii numărători, unele dintre ele conținînd și anumite înregistrări primare (registrele de *decimae* și recensămîntele transilvănene locale din prima jumătate a veacului al XIV-lea).

3 Momentul incipient este acela, în care numărătorile și recensămîntele premoderne — înainte de toate conscripțiile și catastrile fiscale — nu mai cuprind decît o parte redusă a populației totale (din anii '30 ai secolului al XVI-lea în Principatul Transilvaniei; din anii '70 ai aceluiași veac în Moldova și Țara Românească). Puținele date existente permit a conchide că și în anumite fazc ale perioadei precedente (întinsă din veacul al XIV-lea și pînă în anii '30/'70 ai celui de-al XVI-lea) au existat decalaje notabile între masa contribuabilă și stocul demic al țării. Însă numai cu începere din amîntitele decenii ale secolului al XVI-lea, deosebirile între cele două tipuri de numere devin radicale (fenomenul s-a declanșat poate mai devreme chiar în teritoriile necmijlocit administrate de Poartă).

4 Începe odată cu primele recensămînt moderne (în 1784—1787 în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina; la 1831 în Țara Românească și Moldova; în anii '40 ai secolului al XIX-lea în Dobrogea).

5 Are ca punct inițial cele dintii recensămînte contemporane (la 1850—1851 dincolo de Carpați și în Bucovina; la 1859—1860 în Țara Românească și Moldova; după 1878 în Dobrogea)⁷.

Schișarea unei periodizări — perfectibilă, desigur, pe baza investigațiilor ulterioare — a surselor noastre demografice medievale, moderne și contemporane își află valoarea, înainte de toate, în consolidarea temeiurilor cercetării istoriei populației României. Dar ea mai are un sens: se crează noi puncte de reper, în vederea analizelor comparatiste între studiile noastre de demografie istorică

⁴ L. Henry, *Manuel de démographie historique*, 2e éd., Droz, Genève—Paris, 1970, p. IX.

⁵ P. Chaunu, *La civilisation de l'Europe classique*, Arthaud, Paris, 1966, p. 642.

⁶ L. Roman, *Cercetările de demografie istorică*, în „Revista de istorie”, 33, 7—8, 1980, p. 1581—1602.

⁷ Nădăjduiesc că pot da cu alt prilej o discuție detaliată asupra tipurilor/formelor și clasificării surselor demoiostriografice, pe cele cinci perioade propuse aici.

și veche și cele întreprinse în străinătate, de unde rezultă evidente avantaje științifice (în vederea unei asemenea analize, în cele ce urmează sînt nevoit a prelua — ca termen de comparație, în ghilimele—terminologia propusă pentru a desemna periodizarea surselor demografice, deși — așa cum s-a subliniat mai sus — sînt destule rețineri în legătură cu ea).

Se constată astfel, că trecerea în țara noastră la perioada „statistică” s-a făcut către mijlocul secolului al XIX-lea, așa cum în general s-a întimplat și în țările dezvoltate ale vremii (p. 153, nota). Perioada „protostatistică” a început însă la noi relativ tîrziu, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea (în Franța: la 1668), dar nu pentru că anterior ar fi lipsit documentarea cuvenită (așa cum s-a întimplat, de exemplu, în Brazilia, unde — datorită inexistenței în deceniile precedente a unei informații corespunzătoare — perioada „protostatistică” are momentul inițial la 1760⁹), ci pentru că materialul informațional nu exprima decît o parte redusă a stocului demic. Intervalul dintre veacul al XVI-lea și începutul perioadei „protostatistice” în țările române nu poate fi o perioadă „prestatistică” (deoarece din acea vreme *ne parvin* statistici demografice), ci una „deficient-statistică”, pentru a folosi un termen de același tip cu cele de mai sus (întrucît evidențele demice ce le avem din acea vreme sînt radical deosebite de realitate). Atunci „prestatistic” este intervalul secolelor XIV—XVI, iar „antestatistic” — cel al veacurilor X — începutul celui de-al XIV-lea.

⁸ M. L. Marcilio, *Les origines des recensements du Brésil*, în *Populație și societate*, IV, p. 26.

Avem deci de-a face cu două clasificări distincte: un grup de țări (le-aș numi „Zona A”), în care — în perioada luată în discuție — pot fi stabilite patru intervale („antestatistic”, „prestatistic”, „protostatistic” și „statistic”); alt grup („Zona B”), unde apare și o perioadă „deficient-statistică” (în țările române, ea se inserează între intervalele „prestatistic” și „protostatistic”). Situația se explică prin faptul că periodizarea inițială a pornit de la cunoașterea lucrurilor numai în prima zonă, unde — subsistînd, într-un anumit segment al veacurilor XVI—XIX, o monarhie feudală absolutistă ori un regim burghez — înregistrările fiscale exprimau relativ corect (eventual cu 10—15 % sub realitate) potențialul demic al statului, Or, există și o „Zonă B”, în care, în scoatele amintite, apare o deosebire radicală între evidențele demografice și numărul populației totale (limitele perioadei variază de la o țară la alta): în Moldova, Țara Românească și Principatul Transilvaniei, în Ungaria și Imperiul otoman, în Regatul de Neapole și Irlanda; după toate probabilitățile, în unele state germane și Marele Ducat al Lituaniei; poate și în alte țări⁹. Aceasta ca orientare generală.

În particular, rînduirea surselor demografice medievale, moderne și contemporane este de făcut, în fiecare țară, în funcție de trăsăturile caracteristice ale situației locale.

Louis Roman

⁹ L. Roman, *Nouvelles orientations dans la démographie historique*, în *XVe Congrès International des Sciences Historiques*. Bucarest 10—17 août 1980, IV (în curs de apariție).

G. M. FILELFO, *Amyris*, Casa Editrice Pàtron, Bologna, 1978, p. 241

Cu o introducere evocînd episodul căderii Constantinopolului ca temă literară, o suită de repere cronologice marcînd ascensiunea puterii otomane (1345—1481), două liste bibliografice, o biografie a umanistului, un studiu filologic asupra operei sale, un rezumat al acesteia și o notă despre codice, profesorul Aldo Manetti de la Universitatea din Bergamo, publică poemul *Amyris* al lui Gian Maria Filelfo (1426—1480), monument epic al turcofiliei umaniste.

Intellectual peregrin, cultivator al retoricii, poetice și studiilor clasice, Filelfo s-a născut la Constantinopol, unde tatăl său a funcționat timp de șapte ani în calitate de secretar al bailului Veneției. După numai șase luni de la naștere, el este dus în Italia, dar se va rein-

toarce în capitala Imperiului bizantin pentru studii de greacă, între 1439 și 1442.

Cu o existență de mare mobilitate, consumată prevalent în nordul Italiei, între curți princiare și catedre ilustrate întru gloria literelor și a anticității, Gian Maria Filelfo face parte dintre umaniștii cărora căderea Constantinopolului și a mediogrecității, nu le-a inspirat un cînt funebru, ci un sentiment de admirație pentru tinăra putere ce se afirma în istorie.

Amyris — de la amir(emir) — *poema de via și gestii Mahomei Turcorum imperatoris*, poem în patru cărți despre viața și faptele memorabile ale lui Mohamed II, este precedat de un prolog în proză al anconitanului Othman Lillo Ferducci, scrisoare dedicatorie

prin care acesta îi oferă suveranului turc opera prietenului său Filelfo în care numele ilustrului sultan e recomandat posterității (*Ad illustrissimum et invictissimum Turcorum Amyram Olhaman Lillus Anconitanus prae-fationem in Amyridos eodidem misit.*)

Compunerea poetică, scrisă la comanda lui Ferducci între anii 1471—1476 (timp în care autorul s-a aflat în Ancona), este o redactare alterată în final în raport cu intenția inițială, pentru că ultima parte a cărții a patra, exaltă personalitatea principelui Galeazzo Maria Sforza pe care autorul încearcă astfel să-l determine să preia comanda creștinătății spre a bara expansiunea turcească.

Narațiune versificată a istoriei vieții lui Mohamed II din adolescență pînă la 1476, opera, construită după canoanele poemului epic constituite de la Homer la Dante, abundă de episoade, oracole, profeții și tot felul de figuri literare, în tonalitate retorică.

Ca sursă, autorul se putea adresa nu numai celor scrise, reprezentate în special de cronicile bizantine, dar și — foarte larg — informației orale. E suficient să amintim că raporturile italo-turce și mai ales cele între republicile maritime italiene și Constantinopol, n-au încetat nici la 1453, nici mai tîrziu, că Ancona era nu numai centrul unui activ comerț cu Orientul, dar cucerirea otomană făcuse din ea și un loc de refugiu solicitat.

Manuscrisul, în posesia Bibliotecii Publice și Universitare din Geneva, a fost cercetat de Favre, exeget al operei lui Filelfo (1856) din care a citat în studiul consacrat acesteia un număr considerabil de versuri. Editat apoi nu după mult timp de Hopf și Dethier pentru *Monumenta Hungariae Historica*, poemul filelian n-a satisfăcut exigențele Academiei Ungare care a respins inserarea lui în volum și a decis distrugerea publicației, motiv pentru care Aldo Manetti crede că *Amyris* poate fi considerat o operă inedită pînă în 1978.

Prima carte — 1030 versuri — narează, după invocație și justificarea tributului encomiastic, nașterea și prima parte a vieții lui Mohamed în care, înclinațiile genetice, exemplele eroilor antici și setea de glorie, îl determină să opteze pentru cariera armelor a cărei alegere este consimțită, în cele din urmă, și de tatăl său, Murad II.

Mohamed este chemat să continue și să încheie opera punitivă contra grecilor uzurpatori, care au distrus pe troienii cei de aceeași origină cu turcii, au vrut să răpească imperiul succesorilor lui Enea, transferîndu-l la Constantinopol, și să domine pămînturile ce aparținuseră străbunilor lui Mohamed. O parte a acestora fusese recuperată, Mohamed era acum dator să triumfe definitiv.

După exemplul atît de frecvent cultivat de Homer, Vergilius, Dante, i se prezice ace-

luia al cărui tată se încumentase să încerce a trece Dunărea, cucerirea Traciei și a Noii Rome, a Galației, Mitilenei, Cicladelor și Peloponezului, disputa pe viață și pe moarte cu Veneția pentru supremația în Mediterana orientală, dezlănțuirea unei serii de campanii militare care vizau înghițirea Serbiei și a Ungariei, a Iranului lui Uzum-Hasan, dar și pe valahi, chiar dacă „descendenții ai Romei” sau „din stirpea romanilor” — cum îi identifică autorul — neam de țărani deprins să reziste cu tenacitate.

Cartea a doua (1017 versuri) prezintă începutul domniei noului sultan, care convoacă, pentru a discuta proiectele sale, consiliul de război. Halil recomandă urmărirea dreptății și pacea cu grecii de singe comun cu al turcilor (Constantinopolul fusese fondat de romani, urmașii troianului Enea). Decizia prin arme nu poate aduce nici un avantaj, apreciază acesta. Întreaga creștinătate, argumentează vizirul, s-ar opune, unită, dintr-o extremitate în cealaltă a Europei. Alt consilier pledează însă pentru arme, deoarece inamicul nu e periculos, europenii — francezii, englezii, germanii ungurii, slavii de sus, valahii și alții — sînt divizați, nu există o amenințare iminentă din partea lor, „într-un atît de mare e discordia între frați”, venețienii, cei puternici pe mare și pe uscat, napolitanii, florentinii, ferrarezii, mantovanii și ceilalți italieni, sînt sau nepregătiți sau angajați în lupte intestine, nici o putere nu se va expune pentru greci, după a căror înfrîngere Mahomed își va extinde dominația și peste alte popoare.

Sultanul ia marea decizie, o armată de patru sute de mii de oameni este pusă în mișcare, de la Galipoli, împotriva greșităii, care nu mai e cea antică, ci una decăzută și eretică. Nici o mirare dar că abandonată de toți — gînta aceea n-a putut evita triumful și jugul otoman, consemnează autorul, după care narează asediul Constantinopolului, participarea genovezilor lui Giovanni Giustiniani la apărare, trecerea ingenioasă a navelor turcești în golful Cornul de Aur, operațiune care a surprins peste măsură și a paralizat rezistența bizantină, conduita demnă a ultimului împărat, Constantin, care înțelege să piară odată cu imperiul pentru a nu deveni prizonierul sultanului, măcelul și jaful la care este supusă capitala, ducerea în sclavie a populației, intrarea lui Mohamed într-o cetate moartă.

În cartea a treia (1126 versuri) se redă convorbirea dintre cuceritor și Lucas Notaras, execuția lui Halil care i-a avizat pe bizantini de iminența asaltului turcesc, apoi a lui Zagan, celălalt consilier trimis ca ambasador pe lângă Iancu de Hunedoara și acuzat de corupție, supunerea Peloponezului (cu excepția posesiunilor venețiene de la

Modon, Coron și Cicon), a imperiului de la Trebizonda, a insulei Lesbos dominată de familia genoveză Gattilusio, invadarea și devastarea Serbiei despotului Gheorghe Brancovici, călcarea Bosniei și a altor pământuri sud-slave, întoarcerea sultanului.

Cum ungerii (în original denumiți *Hunni*) păreau să nu mai aibă de gînd să se dezlănțuie, pregătind un nou război — ungerii atît de temuți de tatăl acestuia, Murad, care cunoștea și alianța valahilor cu ei, Mohamed își permite un repaos, după care construiește o flotă impunătoare și înrolează marinari.

Ultima carte, cea mai amplă (1673 versuri) inițiată prin considerații despre destinul oamenilor, popoarelor și puterilor, îi oferă autorului ca materie narativă ofensiva Turcicii împotriva posesiunilor mediteraniene ale Venetiei, îndepărtata campanie în Iran cu alternativa desfășurare a luptelor cu Uzun-Hasan, ajutat de venetieni, și — după o nouă referire la valahii „odinioară colonie romană-organizată între ghețurile scitice” ce încercau constant, să se unească în luptă, printr-un tratat, cu Ungaria — o expediție în Epir, întreruptă apoi, o alta contra coloniei genoveze Caffa, din Crimeea, apărută împreună cu strălucita jumime a Genovci și de bărbați „valahi” (citește moldoveni), de unguri, de senatul venețian, de cavaleria lui Hasan — o coaliție în fața căreia, pentru a supune Caffa și „a nimici pe valahii cei nelindurați”. (În altă parte „însăpămintători în războaie”), Mohamed încheie un armistițiu cu Serenissima.

O flotă de opt sute de nave e înarmată, Caffa asediată din nou, e ocupată datorită discordiei interne și o pradă considerabilă îi așteaptă pe cuceritori, mulți locuitori sînt duși în Grecia, țcama domină Mediterana.

O încercare neconcludentă de a cucerii Cetatea Albă (Moncastru) imediat succesivă supunerii Caffei, este abandonată, în așteptarea primăverii.

Mohamed însuși a constituit o flotă considerabilă pe care o conduce pe Dunăre cu scopul de a-i distruge pe valahi („ut Vlachis noceat”), dar pe „Valahul” (utilizat aici cu sensul de domnul Moldovei, în alt loc „Vlachus princeps”), care s-a unit prin legămint cu ai săi împotriva turcilor, nu-l impresionează nici desfășurarea extraordinară de forțe care s-a pregătit, nici semnalele de trompete și tumultul insolit.

„Ce face așa dar nefericitul de ei”? — nefericitul (*miser*) e Ștefan cel Mare — se întrebă, în fața altor mari popoare prosternate în fața lui Mohamed, poetul. Radă la pămînt zidurile de incintă (*moenia*) și poruncește ca tot poporul, părinți și copii, cu toate turmele, să se retragă în munți, nelnsăpămintat de amenințarea Turcului, domn-oștean

deprins *ab ipso principio generis* cu mînuirea armelor și purtarea războaielor.

Pus într-o asemenea situație de cel care nici nu dă locul, nici nu recurge încă la arme, sultanul amină, în așteptarea anotimpului cald, planul său.

Necunite, despărțite de uri și discordii, popoarele nu pot avea altă perspectivă decît subjugarea, sclavia. Unica salvare e într-o alianță împotriva agresiunii, într-o coaliție a tuturor — italieni, francezi, englezi, germani, spanioli, unguri, români și alții, călăuziți de același crez — sub conducerea ducelui milanez Galeazzo Maria Sforza.

În încheiere, unele observații privind ediția, introducerea și notele editorului ca și opera în sine.

Fără discuție, ediția e mai mult decît prețioasă. Filolog exigent, profesorul Manetti a pus în această lucrare scrupol profesional înalt, perseverență și pasiune. Grație lui, un nou document literar, de real interes, chiar dacă de mai puțină valoare istorică și artistică e pus la îndemina specialiștilor.

Informația, însemnările editorului, sînt în genere exacte. O triplă inexactitate semnalăm cu privire la Dracul, considerat supranume, atribuit lui Vlad Țepeș și explicat prin cruzimea acestuia. O alta, în plasarea Cetății Albe la gurile Dunării.

Pe lingă umaniștii Poggio Bracciolini, Enea Silvio Piccolomini, Flavio Biondo și numeroși alții, încă unul — Gian Maria Filelfo afirmă cu demnitate romanitatea românilor, idee cu circulație curentă în ambientul bizantin și italian al epocii, frecventat de el.

Sub raport geografic și istoric — cronologic, informația lui Filelfo lasă de dorit. E dificil să se identifice neori cu precizie momentul sau evenimentul exact la care se referă, în asemenea cazuri e necesar un efort pe baza datelor verificate de care istoriografia temei dispune din abundență.

Să avem în vedere însă că avem de a face cu o operă a literaturii encomiastice, al cărei prim scop nu era acela de a informa.

Figurile literare cultivate de autor sînt profund tributare clasicismului, tendința comparației eroilor cu personaje reale sau mitice ale antichității, domină.

Referitor la cunoștințele sale despre români, de notat cu portretul colectiv pe care li-l face, e viu și autentic, în general corect.

Sub numele de *Vlachi*, el cuprinde nediferențiat atît pe munteni cît și pe moldoveni. Din narațiunea, incompletă, a expediției lui Mohamed în Moldova, rezultă că scriitorul cunoștea bine practica pustiirii în calea invadatorului, aplicată de domnul țării de atunci și nu numai de el.

Relevabilă forma *Hyanchus* pentru *Iancu* de Hunedoara, semnificativă atât pentru că traduce perfect aspectul ei fonetic românesc, cât și pentru că explică derivația deformată sub care e cunoscut în Italia, *Bianco* (cavalerul Alb, de fapt cavalerul Iancu).

În apendice, autorul ediției mai oferă listele ultimelor împărați și patriarhi ai Bizan-

țului, ale sultanilor turci ai perioadei respective și împăraților de la Trebizonda. Încheie cu un rezumat al poemului *Constantinopleos* (Miscellanea di varie operette, Venezia, tomi 8, 1743, I) al lui Ubertino Puscolo, martor ocular al căderii imperiului.

Ștefan Delureanu

TS. A. ABDULADZE — M. H. SVANIDZE, *Defter-i Caba-i Eyâlet-i Çıldır* — „Djaba defter Çıldırskago eyâleta” (Condica geaba a provinciei Cildîr) 1694—1732; Textul turec cu traducere gruzină (georgiană) și note de Ts. A. Buladze, studiul introductiv de M. H. Svanidze¹ Tbilisi, 1979, 326 p. + facs.

Această condică importantă, împreună cu alte documente turcești, provine din arhiva secției orientale a Bibliotecii Naționale „Chiril și Metodieu” din Sofia (fond OAK 261, AE. 17), prezentate acum 13 ani de istoricul gruzin K. L. Meșveviliani². După unele caractere specifice și conținut este o condică care aparține fostului minister de finanțe otoman (*Defterhane*) din Istanbul, cedat împreună cu multe alte acte Bulgariei pentru „maculatură” (1930—1931). În orice caz, un astfel de izvor istoric privind Georgia (Gruzia) nu putea fi creat pe pământul Bulgariei, ci adus aici întimplător.

Condica și studiul, prezentate succint, au următorul cuprins: „Predislovie” (p. 9—10). — Din istoria carcerării condicilor otomane (11—24); Condicile-cadastrului (*Tapu-tahrir defterleri*) (25—44). — Condicile otomane, alcătuite pe teritoriul Gruziei (45—63); Condica de impuneri „*djaba* provinciei (*eydlet*) Çıldır (64—75. — Condica de impunere ca izvor pentru istoria pašalicului Ahalițhiski (=Cildîr) (76—95); — Despre publicarea textului (96—98); — Lista de abrevieri — Traducerea gruzină a „condicii *djaba*” (100—204); — Condica de impunere a provinciei Cildîr 1694—1734 (rez. rus, p. 205—215); *The Defter-i Caba of the Çıldır Eyalet in 1694—1732* (Summary, p. 216—222); — Indice de persoane și geografice (223—241).

¹ Despre bibliografia autorului cf. Mihail Haritonovici Svanidze în *Bibliograficeskij Slovar’ Sovetskikh Vostokovedov* de S. D. Milliband, Moscova, 1977, p. 499/I—II.

² *Osmanskje dokumental’noe istociniki o Gruzii v Arhivah Bolgarii* — „Ottoman Documentary Sources Sources on Georgia in the Archives of Bulgaria”, Tp. TGY, t. 127, Seria istorii, VII, Tbilisi, 1968, p. 413—421.

Urmează textul turec al condicii de impunere în descifrare și transcriere (caractere arabe, p. 3—80), redându-se și unele titluri în roșu (cerneala chinovar), 2 f. (4 p.) fascimile ilustrative (p. 245—248).

Se observă că autorii au întîmpinat unele dificultăți în redarea sensului pentru termenul otoman „*djaba*” (*Caba*), lăsînd chiar la titlul condicii publicate, care însemna „impunere la dări, sistem impozitar”. Se impunea ca Abulai să insiste mai mult asupra tipului de scris „*siyakat*” al contabilității otomane³, și să ne dea o descriere amănunțită a condicii respective. N-ar fi fost de prisos facsimilarea întregului registru de impunere „*djaba*”. Este interesant că termenul otoman (arab) „*djaba*” seamănă cu termenul românesc *de’geaba* (*de+geaba*)⁴, fără plată, în zadar, fără folos etc.; de fapt — *geaba* (<tc. *Caba*) în turcește înseamnă tot gratis, în dar.

În sistemul financiar otoman „*Caba akçesi*” era un fel de dare plătită timarioților pentru pămînt. Atît pentru acest termen cit și pentru precizare și clarificare terminologiei otomane, în general, se impunea ca autorii să folosească opera lui M. Z. Pakalın, *Dictionarul expresiilor și termenilor otomani*⁵,

³ Cf. Dündar Günday, *Arşiv Belegelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri ve Divan Rakamları* (Particularitățile scrisului Siyakat în documentele de arhivă și cifrele divanice), TTK. Basımevi—Ankara, 1974, 259 fol. + facs.

⁴ Degea’ba siehe gea’ba apud Dr. H. Tiktin, *Rumänisch—Deutsches Wörterbuch*... II (Bukarest, 1899), p. 518/I și p. 668.

⁵ *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri Sözlüğü* I (Istanbul, I, 1946, și 1971), p. 253 I: „*Caba akçesi*...”.

precum și *Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane* de Mithat Sertoğlu⁶, fost director general al arhivelor otomane.

Se observă că cea mai mare parte a textului (204 p.) este în caractere georgiene sau gruzine, tipar înființat în Țara Românească, sub domnia lui Constantin Brîncoveanu, de către Antim Ivireanu, mitropolitul Valahiei (1709—1716)⁷. Ar fi fost bine venit dacă autorii consacrau un mic fragment despre instituția otomană *Defterhane*⁸ care întocmia și ținea la zi astfel de condici. Se impunea folosirea articolului *Timar* de Ö. L. Barkan⁹. Avînd în vedere că notele sub textele gruzine și otomane se urmăresc anevoie se impunea o listă bibliografică fie la început fie la sfîrșit sau între cele două texte. Trebuia să se men-

ționeze că în izvoarele turcești *Ahiska* înseamnă Cildir.

Făcînd abstracție de aceste observații mărunte, studiul învățaților gruzini este cît se poate de sistematic, bine întocmit, care ocupă un loc important în studiile de turcologie istorică din R.S.S. Gruzia, continuînd opera turcologului acad. prof. S. S. Djikiya (n. 1898—)¹⁰. Un merit deosebit al autorilor constituie faptul că sînt bine informați asupra cercetării condicilor de acest tip. Astfel întîlnim în note numele unor învățați ca Ö. L. Barkan, N. Beldiceanu, H. Inalcik etc.

Izvorul publicat, privit în ansamblu, oglindește categoriile de impozite încasate de la rața, adică de la țărani, pentru posesia și fructificarea pămîntului. În ultima analiză se poate spune că numita condică este și un „Timar defteri”, completînd seria bogată din arhivele turcești Îndeosebi din Başbakanlık Arşivi (Istanbul)¹¹. În ce privește conținutul condicii timariote, zisă „djaba” (—*geaba*) este un izvor istoric de cea mai mare importanță care privește situația social-economică din sud-vestul Georgiei—Gruziei în epoca dominației otomane.

Mihail Guboglu

⁶ *Resimli Osmanli tarihi Ansikl*, Istanbul, 1958, p. 53/II: *Caba, caba bennâk* (cf. *Çift*, p. 67—68).

⁷ Cf. S. N. Kurdguelaşvili, *Roly Rumunii v razvitiî Knigopečatnîia v Gruzii i na Arab-skom Vostoke* (Le rôle de la Roumanie dans le développement de l'imprimerie en Grouzie et dans l'Orient arabe), Moscou, 1960, 10 p. „Communication au I-er Congrès des Etudes Balkaniques”, Sofia, 26 Août—1 Sept. 1966 (AIÉSSEE).

⁸ Cf. I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı* (Organizarea centrală și marină a Imperiului otoman), T. T. K. Basımevi Ankara, 1948, p. 95—110: *Defterhane*...

⁹ În *İslâm Ansiklopedisi* 123, Cüz, Istanbul, 1972, p. 286—320 și 124. Cüz, Istanbul, 1973, p. 321—400.

¹⁰ Despre bibliografia autorului cf. S. D. Milliband, *op. cit.*, p. 180—181.

¹¹ Cf. Atillâ Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu* (Călăuza arhivei Președ. Cons. de Miniștri), Istanbul, 1979, p. 83—111: *Defterhane'ye ait defterler... Tapu—Tahrir defterleri* sub n-rele: 525, 527, 953 și 1035 (p. 93), fiind vorba de Gürcistan (=Gruzia).

„Gutenberg Jahrbuch”, Mainz, vol. 54 (1979), 342 p.; vol. 55 (1980), 365 p.; vol. 56 (1981), 304 p.

În 1895, la aniversarea a 500 de ani de la nașterea lui Johannes Gutenberg, directorul de atunci al Bibliotecii din Mainz, profesorul Karl Dziatzko a lansat chemarea pentru a întemeia un muzeu al tiparului. Muzeul, care de atunci poartă numele lui Gutenberg, a fost deschis în 1901 o dată cu înființarea Asociației Gutenberg (*Gutenberg-Gesellschaft*). Muzeul Gutenberg patronat la început de asociația cu același nume, a desfășurat o bogată activitate, în el s-au adunat vestigii de inestimabilă valoare cu privire la activitatea lui Gutenberg, și la istoria tiparului în general. Amintind instituțiile s-au impus în curând pe plan mondial, devenind centre prestigioase ale cercetării în domeniile istoriei cărții, tiparului, filigranologiei etc. Asociația Gutenberg încă de la înființare a început publicarea unor lucrări științifice, iar din 1926, din inițiativa profesorului Aloys Ruppels (1882—1977) apare anuarul „Gutenberg Jahrbuch”, publicația cea mai prestigioasă din toată lumea în domeniul istoriei cărții și tiparului. Anuarul Gutenberg publică studii în limbile germană, engleză, franceză, italiană și spaniolă.

Pe lângă „Gutenberg Jahrbuch”, Asociația Gutenberg mai are și alte serii de publicații cum sînt monografiile (serie în care pînă acum au apărut 23 volume), publicații omagiale (în total 5 volume), așa-numitele tipărituri mici ale Asociației Gutenberg (în total 106 caiete), cataloage și ghiduri de expoziții și vestita serie de publicații speciale, îndeosebi ediții facsimilate ale unor tipărituri realizate de Gutenberg sau alți tipografi germani cunoscuți din secolul al XV-lea.

Publicația periodică „Gutenberg Jahrbuch” cu volumul pe anul 1981, apărut recent, a ajuns la cel de al 56-lea volum. În prezentarea noastră ne vom rezuma la ultimele trei volume pe anii 1979—1981. Publicația de la început a avut și păstrează o serie de rubrici permanente cum ar fi: cercetări închinată activității și moștenirii lui Gutenberg, tiparul în secolul al XV-lea, tiparul în secolul al XVI-lea, tiparul în secolele XVII și XVIII, dări de seamă despre literatura de specialitate, ilus-

trarea cărții, legătura de carte, istoria bibliotecilor și răspîndirea cărții, miscellanee și altele. În ultimii ani anuarul publică și studii cu privire la istoria scrierii, la istoria cărții manuscrise, precum și la stadiul actual și noutățile tehnice în domeniul tiparului.

Ultimul volum, cel pe anul 1981 se deschide cu o prefață semnată de cunoscutul specialist german în istoria cărții și tiparului, profesorul dr. Hans Joachim Koppitz din Mainz. În prefață se subliniază că în volumul 56 punctul de greutate cade pe tema intitulată: *Moștenirea lui Gutenberg astăzi*. Se publică studiile și comunicările a 35 de autori din 8 țări R. F. Germania, Austria, Anglia, Franța, Italia, Cehoslovacia, Ungaria și S.U.A.). Profesorul Koppitz anunță încă de pe acum că volumul pe anul 1982 va fi consacrat cu precădere tiparului și răspîndirii notelor muzicale.

Volumul cuprinde de asemenea o dare de seamă despre activitatea pe anul 1980 a Asociației Gutenberg, dare de seamă semnată de secretarul asociației Heinz H. Schmiedt. Rezultă din această dare de seamă că asociația avea la finele anului 1980 un număr de 1796 de membri. Heinz H. Smiedt se oprește în raportul său mai pe larg asupra decernării Premiului Gutenberg profesorului dr. Hellmut Lehmann-Haupt de la Universitatea din Columbia (S.U.A.) Acest premiu acordat de orașul Mainz și Asociația Gutenberg în valoare de 20.000 de mărci este decernat din 1968 oamenilor de știință cu o activitate și cu rezultate excepționale în domeniul istoriei cărții și tiparului și mai ales unor inventatori de noi litere și tehnologii în domeniul tiparului contemporan. Purtătorii acestui premiu sînt pînă acum Giovanni Mardersteig din Verona (1968), Henri Friedlaender din Ierusalim (1971), Hermann Zapf din Darmstadt (1974), Rudolf Hell din Kiel (1977) și Hellmut Lehmann-Haupt din Columbia S.U.A. (1980). De altfel, profesorul Hans-Joachim Koppitz a făcut, cu ocazia decernării premiului amintit, o amplă prezentare a activității lui Hellmut Lehmann-Haupt, prezentare publicată integral în volumul 56 din „Gutenberg Jahrbuch” (p. 16—20).

Centrul de greutate în volumul pe anul 1981 cade — așa cum am mai amintit — pe rubrica intitulată *Moștenirea lui Gutenberg astăzi*. Această rubrică care ocupă un spațiu preponderent, cuprinde materiale de un deosebit interes nu numai strict științific, ci și de organizare a informaticii și documentării. Ea se deschide cu studiul semnat de Hans H. Donth, director în Ministerul federal pentru cercetare și tehnologie, studiu intitulat: *Programul federal pentru promovarea informaticii și documentării* (p. 21—45). Autorul înfățișează rezultatele programului anunțat încă în 1974 și se oprește mai pe larg asupra perspectivelor actuale. Se subliniază că în etapa actuală informarea și documentarea științifică ocupă un loc foarte mare în munca de cercetare și pentru a înlesni accesul la afluența extraordinară de publicații (autorul vorbește de un „torent de publicații” — p. 21) se impune o permanentă perfecționare a informaticii și a documentării, este necesară folosirea din ce în ce mai largă a tehnologiilor de vîrf.

Rubrica cuprinde și alte studii care privesc latura informativă a activității omului de știință. Astfel, profesorul dr. Thomas Ellwein semnează un studiu interesant despre biblioteca personală a omului de știință ca o bază de informare (p. 46—54). De fapt, profesorul de la Universitatea din Konstanz sintetizează rezultatele unei cercetări sociologice pe această temă. Directorul Muzeului Gutenberg, profesorul dr. Hans A. Halbey se referă în articolul său (p. 55—58) la noua concepție a muzeului Gutenberg, arătînd că intenția de a realiza un muzeu mondial al artei tipografice reclamă elaborarea unei noi concepții despre rostul și locul muzeului. În acest context autorul subliniază că pe lângă metodele și mijloacele tradiționale este necesar să se acorde o atenție mai mare metodelor audiovizuale, care să permită o cit mai promptă și adecvată informare a vizitatorului atît în ce privește conținutul și importanța descoperirii lui Gutenberg, evoluția și răspîndirea tiparului, cît și în privința stadiului actual și perspectivelor tiparului. Chiar și titlul primului paragraf al studiului semnat de profesorul Hans A. Halbey este deosebit de sugestiv: *Descoperirea lui Gutenberg într-o nouă prezentare*. De altfel, la dispoziția vizitatorilor stau o serie de aparate de proiecție, filme și alte mijloace pe care le poate folosi singur în funcție de interesul pe care-l manifestă. Autorul se pronunță pentru o nouă concepție și în ce privește expozițiile permanente sau ocazionale. Se referă, în context, la experiența acumulată în urma organizării expoziției permanente despre dezvoltarea scrierii în cadrul diferitelor culturi. În sfîrșit, profesorul Halbey abordează probleme didac-

tico-pedagogice în activitatea muzeului, obiectivele legate de cercetarea Bibliiei în 42 de rînduri tipărită de Gutenberg și de organizarea bibliotecii de specialitate pentru carte, scriere și tipar. Un foarte interesant studiu publică profesorul dr. Karl Holzamar (p. 58—62) despre limbă și formele sale de exprimare cum sint: scrierea și tiparul, vorbirea și imaginea. Amintim, de asemenea, studiul (p. 62—70) semnat de Eberhard Mertens despre așa-zisele micro-ediiții în activitatea grafică și în biblioteconomie. Profesorul dr. Karl Steinbuch (în p. 70—81) abordează o problemă care preocupă pe oamenii de cultură mai cu seamă de la apariția unor mijloace moderne de comunicație și în special de la pătrunderea masivă a televiziunii. Omul de știință german repetă întrebarea pusă de atîtea ori: A sosit oare sfîrșitul erei de carte tipărită? Ne aflăm noi astăzi într-o perioadă de trecere de la era Gutenberg la era Marconi — așa cum crede McLuhan? Răspunsul este îngreunat — după părerea profesorului german — de nesiguranța creată de posibilitățile tehnice din ce în ce mai mari și chiar imprevizibile. Autorul trece în revistă noile medii de informații de la telefax și transportul electric al scrisorii și pînă la computerizarea informațiilor. Față de evoluția istorică schițată de McLuhan în formula: era antealfabetică, era alfabetică și era postalfabetică, profesorul Steinbuch, ținînd seama de factorii care acționează în domeniul informaticii, ajunge totuși la concluzia că nici în viitorul apropiat, nici în perspectivă cuvîntul tipărit nu și-a epuizat încă posibilitățile. Profesorul Hans Peter Willberg, în studiul său intitulat *Ad Fontes* abordează problematica interpretării formale a literei clasice cu specială privire la fotozaț (p. 82—96).

După o rubrică atît de bogată consacrată în fond problemelor actuale ale dezvoltării artei grafice și implicațiilor ei în zilele noastre, urmează și în volumul 56 al anuarului studiile cu privire la cercetarea hîrtiei și istoria scrierii. În fond, majoritatea contribuțiilor au ca obiect filigranologia. Astfel, dr. Peter Amerunf de la Württembergische Landesbibliothek din Stuttgart examinează metoda radiobeta-grafică de reproducere a filigranelor, pe cînd tot de la aceeași bibliotecă Joachim Siener descrie metoda fotografierii obișnuite a filigranelor prin luminare în condițiile unui obișnuit laborator de foto. Cunoscutul filigranolog din Erfurt, dr. Wisso Weiss cercetează în studiul său apariția filigranului umbrat. Studiul profesorului Otto Hurm din Viena este consacrat transformărilor pe care le-a suferit scrierea artistică a lui Rudolf von Larisch. De fapt același Otto Hurm a mai publicat două studii despre Rudolf von Larisch: primul în volumul 54 al anuarului

„Gutenberg Jahrbuch” pe anul 1979, iar pe cel de al doilea în volumul 55 pe anul 1980.

După rubricile consacrate moștenirii lui Gutenberg astăzi și istoriei scrierii, urmează în toate trei volumele pe anii 1979—1981 rubricile în care se publică studiile privitoare la istoria tiparului. A intrat în tradiția anuarului de a oferi cercetătorilor informații și rezultate noi despre tiparul din secolul al XV-lea în cadrul unei rubrici separate. Ca de obicei se publică cu prioritate contribuțiile referitoare la Johannes Gutenberg. Astfel, în volumul 55 pe anul 1980, profesorul Albert Kapr încearcă să clarifice problema dacă Johannes Gutenberg a studiat sau nu la Universitatea din Erfurt. Același autor, care și-a consacrat cercetările sale vieții și activității lui Gutenberg, încearcă în volumul 56 pe anul 1981 să dea o nouă interpretare expresiei „Werk der Bücher”, care figurează în socotilele de impozit ale orașului Mainz. Frederick R. Goff studiază exemplarul cu 42 de rânduri al Bibliei lui Gutenberg, exemplar ce se păstrează în Biblioteca Congresului S.U.A., iar Severin Corsten, directorul Bibliotecii Universității din Köln se referă în articolul său, publicat în volumul 56 al anuarului, la o rubrică tipărită în Biblia de 42 de rânduri, puțin studiată. În sfârșit, dr. András Vizkelety de la Biblioteca națională din Budapesta publică textul unei poezii păstrate într-un manuscris la Biblioteca orașenească din Nürnberg, poezie închinată lui Gutenberg și datată din 1602. Autorul versurilor reproduce și comentate a fost Wolfart Spangenberg.

Dintre studiile închinat tiparului din secolul al XV-lea mai reține atenția cel semnat de dr. Ferdinand Geldner referitor la un fragment xilografic necunoscut din tratatul „De missa” a lui Albertus Magnus, tipărit la 1470. Profesorul Rudolf Hirsch prezintă traducerea italiană tipărită tot în 1470 a cuvântărilor lui Demosthenes, iar dr. Dennis E. Rhodes de la Biblioteca britanică din Londra analizează primele tipăriri latine ale operei lui Xenophon. Dr. Fritz Juntk, bibliotecar la Halle, se referă la textele canonice din cele două ediții ale cărții intitulate *Missale speciale* publicate în 1498 de Johan Grüninger și Johann Prüss, după ce edițiile amintite au fost pe larg înfățișate de autor în „Gutenberg Jahrbuch” pe anul 1970. Ursula Bruckner de la Biblioteca de stat din Berlin descrie fila necunoscută din opera lui Bartolus de Saxoferrato: *Super I. parte Infortiati*. În sfârșit, Klara Csapodi—Gárdonyi, șefa Secției de manuscrite de la Biblioteca națională din Budapesta ne oferă o scurtă prezentare a Corvinei, tipărită în 1499 la Veneția de Aldus Manutius, prezentare realizată pe baza exemplarului necunoscut, păstrat la Biblioteca din Uppsala. Toate aceste

contribuții au apărut în volumul 56, pe anul 1981 al anuarului. Contribuții tot atât de interesante cu privire la diferitele tipăriri din secolul al XV-lea au fost publicate și în volumele 54 și 55 pe anii 1979 și 1980. Dintre studiile referitoare la primul secol al multiplicării mecanice a cărții o mențiune specială se cuvine articolului semnat de profesorul Hans—Joachim Koppitz intitulat: *Aprețerea rezultatelor. Influența descoperirii tiparului asupra transmiterii textelor germane pînă la începutul secolului al XVI-lea*.

În rubrica referitoare la istoria tiparului din secolul al XVI-lea sînt publicate în cele trei volume la care ne referim 26 de contribuții, toate deopotrivă de interesante. Bogate sînt și rubricile privitoare la secolele XVII—XIX, precum și cele în cadrul cărora apar rezultatele cercetării în domeniile ilustrării cărții, legăturii de carte și istoriei bibliotecilor. În cadrul rubricii de Miscelaneu a fost publicată în volumul 55 pe anul 1980 și contribuția lui Corneliu Dima—Drăgan despre un Ex Libris al lui Hartman Schedel în România. În același volum figurează și rubrica de rapoarte asupra literaturii de specialitate. În cadrul ei a apărut darea de seamă întocmită de Helmut Urban despre literatura de specialitate din anii 1978—1979 cu privire la tiparul din secolele XVI—XVII precum și studiul semnat de Claus W. Gerhardt despre literatura de specialitate din anii 1976—1978 privind tiparul din secolul al XX-lea. În aceeași rubrică a apărut și studiul interesant al profesorului Hans—Joachim Koppitz cu privire la problemele de informare din domeniul biblioteconomiei în etapa actuală.

Chiar și această sumară enumerare demonstrează cât de multilaterală a devenit „Gutenberg Jahrbuch” în ultimii ani, cât de variată este tematica ei, care tinde să realizeze dezideratul exprimat în titlatura Asociației Gutenberg, care o patronază, asociație ce poartă subtitlul de Societate internațională pentru istoria și prezentul artei grafice. Nu putem decât să regretăm faptul că istoria tiparului din zona Europei răsăritene și de sud-est și în special tiparul chirilic lipsește cu desăvîrșire din cele trei volume la care ne referim. Bunele intenții nu lipsesc însă nici în acest domeniu, ceea ce ne-au dovedit recentele discuții purtate într-o atmosferă de perfectă înțelegere și animate de dorința de a promova colaborarea și pe acest tărîm, discuții pe care am avut fericita ocazie de le purta cu specialiștii din Mainz și cu factorii de răspundere din cadrul Asociației Gutenberg. Nutrim speranța că această dorință de colaborare se va concretiza și ea se va reflecta și în coloanele anuarului de real prestigiu internațional, care este „Gutenberg Jahrbuch”.

L. Demény

REVISTA DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

ANUL XXXIV, 1981

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

Expunerea tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU „60 de ani de slujire devotată a poporului, de luptă pentru dreptate socială și libertate națională, pentru construirea socialismului și ridicarea bunăstării maselor, pentru independența patriei, colaborare internațională și pace”	6	1023
FLOREA, ION, Filozofia istoriei în viziunea „noii drepte”	9	1705
BOIA, LUCIAN, Evoluția științei istorice românești	7	1233
PETRIC, ARON, EUGEN STĂNESCU, Cu privire la limbajul istoric	3	389
SAIZU, ION, Relația știință-societate în gândirea românească interbelică	5	799
SILARD, ANDREI, Risorgimento și problema meridională a Italiei în opera lui Antonio Gramsci	8	1531
ȘTEFAN, I. M., Procesul formării școlilor științifice și tehnice românești	6	1079
ȘTEFAN, I. M., Idei precursore și realizări prioritare în știința din România contemporană	9	1611
* * * Agricultură României pe drumul înfăptuirii noii revoluții agrare	4	585

Istorie contemporană

ALEXANDRESCU, ION, Considerații privind politica economico-socială a guvernului revoluționar-democrat (1945—1947)	2	221
ARDELEANU, ION, MIRCEA MUȘAT, Confirmarea internațională a Marii Uniri din 1918	8	1423
AXENCIUC, VICTOR, Penetrația capitalului străin în România până la primul război mondial (I)	5	821
BOLINTINEANU, ALEXANDRU, Rolul partidului în elaborarea politicii externe a României socialiste	6	667
BOZGA, VASILE, Condițiile penetrației capitalului străin în România în primul deceniu după Marea Unire din 1918	6	1065
BRATU, DORU, Contribuții cu privire la relațiile Cubei cu țările Americii Latine (1959—1975)	12	2263
CALAFETEANU, ION, Mișcarea de rezistență a poporului indonezian în anii celui de-al doilea război mondial	11	2065
CAMPUS, ELIZA, Tentative de consolidare a Societății Națiunilor (1922—1925)	3	487
CIACHIR, NICOLAE, Informații din arhivele românești despre Mustafa Kemal Atatürk	6	1135
CONSTANTINIU, FL., MIHAIL E. IONESCU, Planuri eşuate: reacția hitle-ristă la insurecția română din august 1944	11	1991
DASCĂLU, NICOLAE, Evoluția statistică a presei în România interbelică	7	1251
EKREM, MEHMET ALI, Relațiile româno-turce (1928—1934)	5	883
FONTA, ILIE, Neofascismul în Italia	10	1919
IONIȚĂ, GHEORGHE I., Partidul Comunist Român — inițiatorul, conducătorul și dinamizatorul procesului de edificare a societății socialiste multi-lateral dezvoltate în patria noastră	4	639

~

MATICHESCU, OLIMPIU, 45 de ani de la procesul de la Braşov al militanţilor comunişti şi antifascişti	6	1049
MATICHESCU, OLIMPIU, „Scinteia” — tribună de luptă a Partidului Comunist Român în anii ilegalităţii	9	1635
MOISUC, VIORICA, Anul 1918 în istoria românilor. Puncte de vedere	5	853
NETEA, VASILE, Semnificaţia istorică a tratatului de la Trianon (1920)	10	1813
OPREA, ION M., Apărarea suveranităţii naţionale a României la Conferinţa păcii de la Paris (1919—1920)	12	2177
PUIA, ILIE, Trăsături ale politicii economice pe plan mondial în perioada interbelică	2	285
PUIA, ILIE, Capitalul străin în economia României în deceniul premergător celui de-al doilea război mondial	8	1405
STANCIU, ION, Relaţii comerciale româno-americane în perioada interbelică	1	111
TUŢU, DUMITRU, Regimul forţei de muncă în România în anii războiului hitlerist (1941—1944)	12	2199
UNC, GHEORGHE, FLOREA DRAGNE, Semnificaţia istorică a Congresului partidului din mai 1921	4	625
ZAHARIA, GHEORGHE, Fapte reprobabile plătite scump de popoare	10	1797
ZAMFIR, ZORIN, O formulă de restabilire a păcii în Extremul Orient. Comisia Lytton	6	1149

Istorie modernă

ADAM, IOSIF, Economia Transilvaniei în timpul primului război mondial	11	2009
ADĂNILOAIIE, NICHITA, Implicaţiile economice ale dominaţiei otomane asupra Principatelor Române (1750—1859)	3	441
ADĂNILOAIIE, NICHITA, Modernizarea armatei în anii formării statului naţional român	10	1839
ADĂNILOAIIE, NICHITA, Dezvoltarea armatei şi pregătirea ei în vederea cuceririi independenţei României	12	2215
BERINDEI, DAN, Frământări politice în Ţara Românească în primăvara şi vara anului 1861. Petiţia de la 11 iunie 1861	1	75
BUDURA, ANA, Structuri tradiţionale şi procese de modernizare în Japonia secolului XIX	9	1687
CÂNCEA, PARASCHIVA, Oameni de ştiinţă în viaţa politică a României din secolul al XIX-lea	8	1473
CERNOVODEANU, PAUL, Importanţa rapoartelor consulare engleze pentru istoria Principatelor Române în perioada regulamentară (1835—1848)	6	1097
CORBU, CONSTANTIN, Ţărănimia — forţa de bază a revoluţiei române de la 1821	3	395
DEAC, AUGUSTIN, Contribuţia activă a revoluţionarilor români la dezvoltarea problemelor din mişcarea muncitorească internaţională (1872—1921)	8	1445
IACOŞ, ION, Partidul muncitorilor din România. Ascendenţă şi continuitate revoluţionară (1872—1921)	4	595
IOSA, MIRCEA, Situaţia ţărănimii în timpul primului război mondial	9	1651
ISAR, NICOLAE, Ideologia generaţiei din epoca de la 1821 (I)	3	417
LIVEANU, VASILE, Cercurile socialiste din România şi marxismul (1883—1889) (I)	7	1273
NEGRUŢI, ECATERINA, Situaţia demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea	2	243
POPA, MIRCEA, Atitudinea Internaţionalei I-a şi a II-a faţă de problema naţional-colonială	10	1899

Istorie medie

BERINDEI, DAN, IRINA GAVRILĂ, Mutaţii în sinul clasei dominante din Ţara Românească în perioada de destrămare a orânduirii feudale	11	2029
BREZEANU, STELIAN, „Romani” şi „Blachi” la Anonymus. Istorie şi ideologie politică	7	1313
CĂZĂNIŞTEANU, CONSTANTIN, Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra Ţărilor române	2	259

CONSTANTINESCU, NICOLAE, Cronologia monumentelor de la Curtea de Argeș (sec. XII—XIV). Semnificația lor istorică	4	681
DIACONU, PETRE, Realități politice la Dunărea de Jos: români, bizantini, bulgari, pecenegi	6	1111
ENE, MARCEL, Marele vornic Stroe Leurdeanu	8	1495
ESKENASY, VICTOR, Din istoria litoralului vest-pontic: Dobrotici și relațiile sale cu Genova	11	2047
GHIATĂ, ANCA, Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII—XV)	10	1863
MATEI, M. D. Aspecte particulare ale procesului formării omului medieval Suceava	12	2247
PAPACOSTEA, ȘERBAN, Relațiile internaționale în răsăritul și sud-estul Europei în secolele XIV—XV	5	890
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Mercenarii în oștile românești în evul mediu	1	37
TANAȘOCA, ANCA, Autonomia vlahilor din Imperiul otoman în secolele XV—XVIII	8	1513
TANAȘOCA, NICOLAE ȘERBAN, Din nou despre geneza și caracterul statului Asăneștilor	7	1297
VELCIU, DUMITRU, Considerații privind autorul Izvodului lui Tudosie Dubău	9	1669

Istorie veche

CONDURACHI, EM., RĂZVAN THEODORESCU, Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (I)	1	5
CONDURACHI, EM., RĂZVAN THEODORESCU, Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (II)	2	183
NISTOR, GHEORGHE VLAD, Urbanizare și romanizare în Britannia: cadru, probleme, limite	5	919
OLTEANU, ȘTEFAN, Valorificarea bogățiilor miniere de către poporul român în epoca veche și medie	3	465
PETOLESCU, CONSTANTIN C., Relațiile economice ale Daciei romane	4	703
TROHANI, GEORGE, LARISA NEMOIANU, Istoria politică a geto-dacilor în secolele VI—II i.e.n.	2	271

DOCUMENTAR

ABRUDAN, PAUL, Activitatea culturală a ASTREI în anii primului război mondial — premisă a făuririi statului național unitar român	5	935
ANDREESCU, ȘTEFAN, Acte medievale din arhive străine	9	1732
BARASCHI, SILVIA, Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI—XIV	2	311
BARBU, PAUL, Date privind situația economică a Olteniei în perioada premergătoare revoluției de la 1848	1	141
BONCU, CONSTANTIN M., Date noi privind istoricul prelucrării petrolului în România	7	1341
GIOBANU, RADU ȘTEFAN, Idei social-politice în a doua parte a Romanului Rozei	12	2297
GIOCÎLTAN, VIRGIL, Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea	11	2091
DOGARU, MARIA, Sigilii țărănești din Țara Românească și Moldova (1600—1650)	4	729
DUMITRIU-SNAGOV, ION, Catalogul manuscriselor românești din „Biblioteca Apostolica Vaticana”	5	959
ENĂCHIUC-MIHAI, VIORICA, Cercetări arheologice pe teritoriul comunei Dridu — punctul „La metereze”	3	507
LUNGU, RADU, Contribuții la istoria meșteșugurilor medievale în Țara Românească	3	513
MAIOR, LIVIU, Contribuții la istoria revoluției române de la 1848. A treia adunare de la Blaj	9	1719

MIOC, VASILE, Lecții de astronomie în opera cronicarului bănățean Nicolae Stoica de Hațeg	7	1349
POP, IOAN AUREL, Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova	1	131
POP, IOAN AUREL, Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV	11	2098
STANCU, NICOLAE, Demersuri diplomatice ale României în vederea recunoașterii independenței sale de stat pe lângă statele din Asia, Africa și America Latină	3	519
STOICESCU, NICOLAE, RADU LUNGU, Din trecutul unui vechi oraș devenit sat — Gherghița	12	2287
ȘERBĂNESCU, ION, Știința românească în anii revoluției popular-democratice	4	715
ȘTEFĂNESCU, LIVIU, Un domeniu feudal în documente inedite din secolele XV—XVIII în Țara Românească. Fondul Bărcănești	5	949
THEODORESCU, RĂZVAN, Anglo-saxonii pontici din secolul al XI-lea	10	1941

DEZBATERI

Partidul Comunist Român — forță revoluționară transformatoare a societății românești	11	2011
Probleme ale revoluției de la 1821 (<i>Constantin Paraschiu</i>).	5	929

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

BĂRZU, LIGIA, Citeva precizări privind istoria românilor reflectată în publicații de peste hotare	6	1176
BERINDEI, DAN, Despre convenția dintre Vladimirescu și Eterie și alte probleme ale revoluției din 1821	8	1555
DIACONU, PETRE, Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (V)	9	1747
DIACONU, PETRE, Iarăși despre localizarea Vicinei	12	2311
DUȚU, ALEXANDRU, Climatul mental al barocului. Pe marginea unor cărți recente	6	1169
LIVEANU, VASILE, Dependențe stocastice și dependențe statistice — o distincție esențială pentru cercetarea istorică	11	2033
ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, 1784: răscoală sau revoluție?	7	1359

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, MARIA M., Al doilea congres internațional de istorie economică și socială a Turciei	6	1188
ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, MARIA M., Colocviul „Economie și societate în Imperiul otoman	6	1189
APOSTOL, GELU, Sesiunea științifică anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”	2	348
APOSTOL, ION, Adunarea generală a Academiei de Științe Sociale și Politice	3	525
BERINDEI, DAN, Cel de-al XIV-lea Congres internațional de genealogie și heraldică de la Copenhaga	1	152
BOIA, LUCIAN, Crearea Comisiei internaționale de istorie a istoriografiei	3	540
BOZGA, VASILE, Al VI-lea simpozion național de istorie agrară a României	5	977
BUZATU, GHEORGHE, Aniversarea creării Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași	6	1185
CERNATONI, ALEXANDRU, Sesiunea științifică „40 de ani de la stingerea din viață a lui Nicolae Titulescu”	7	1367

CERNOVODEANU, PAUL, Al III-lea colocviu româno-englez de istorie . . .	10	1956
CHIPER, IOAN, Călătorie de studii în Cehoslovacia	6	1190
CHIPER, IOAN, A III-a sesiune a Comisiei mixte a istoricilor din R. S. România și R. D. Germană	9	1758
CHIPER, IOAN, Sesiune științifică jubiliară la Cluj-Napoca	11	2041
COLECTIVUL DE AUTORI AL BIBLIOGRAFIEI ISTORICE A ROMÂNIEI 1974—1979, Morala unei „recenzii”	4	763
CONSTANTINIU, FLORIN, Vizita unui istoric italian	3	541
CONSTANTINIU, FLORIN, A V-a sesiune a Comisiei mixte româno-polone de istorie	3	539
CONSTANTINIU, FL., Conferința internațională „Război și societate în Europa central-răsăriteană în era revoluțiilor 1795—1856”	8	1568
DAMIAN, CONSTANTIN, Ședința publică de comunicări a Secției de științe istorice a Academiei R. S. România consacrată centenarului nașterii lui Ioan Lupăș	1	149
DAMIAN, CONSTANTIN, Ședința publică de comunicări consacrată împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Andrei Rădulescu	5	983
DAMIAN, CONSTANTIN, Ședința publică de comunicări consacrată împlinirii a 115 ani de la înființarea Academiei	8	1566
DAMIAN, CONSTANTIN, Premiile Academiei R. S. România pe anii 1979—1980	10	1955
DASCĂLU, NICOLAE, Călătorie de documentare în R. S. Cehoslovacă	8	1569
FLOREA, IOAN, Sesiunea științifică „Locul și rolul lui Ioan Lupăș în cultura românească”	1	151
FOTINO, NICOLAE, Reuniunea comisiei mixte româno-cehoslovace de istorie	9	1760
GAVRILĂ, IRINA, Crearea Comisiei internaționale pentru aplicarea metodelor cantitative în istorie	2	351
GEMIL, TAHSIN, Cîteva precizări pe marginea unei recenzii	6	1193
GHEORGHE, PETRE, CONSTANTIN C. PETOLESCU, ȘTEFAN OLTEANU, PETRE DIACONU, A XV-a sesiune de rapoarte privind cercetările arheologice în România	8	1561
GLODARIU, I., Cîteva cuvinte despre unele „însemnări” recent apărute	12	2327
ILIESCU, OCTAVIAN, Începuturile societății numismatice române	11	2043
IONIȚĂ, GH. I., Faza republicană a celei de a V-a ediții a Olimpiadei naționale de istorie	7	1370
LĂZĂRESCU, DAN A., A XVIII-a sesiune de comunicări științifice a Academiei Militare — secția: istoria artei militare	3	530
MAKSUTOVICI, GELCU, Sesiune de comunicări științifice la Oradea	3	536
MAKSUTOVICI, GELCU, Sesiunea științifică de la Timișoara consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român	6	1183
MANOLESCU, RADU, Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie-filozofie (secția istorie-filozofie) în anul 1980	5	973
MAXIM, MIHAI, Comemorarea centenarului Atatürk în România	10	1958
OLTEANU, ȘTEFAN, Dezbateri privind evoluția uneltelor în sud-estul european în evul mediu	3	539
PETOLESCU, CONSTANTIN C., Sesiunea de comunicări a Muzeului de istorie și artă din Zalău	3	537
PETOLESCU, CONSTANTIN C., CONSTANTIN ȘERBAN, Sesiunea științifică „Pontica '80”	5	979
STOICESCU, N., Sesiuni științifice consacrate aniversării bătăliei de la Posada	3	528
STOICESCU, NICOLAE, Aniversarea tricentenarului liceului „Nicolae Bălcescu”	5	982
STOICESCU, NICOLAE, Dicționarul istoric al localităților din România	12	2326
ȘERBAN, CONSTANTIN, Simpozion științific „160 de ani de la revoluția lui Tudor Vladimirescu”	7	1366
ȘERBAN, CONSTANTIN, Colocviu interdisciplinar privind istoria civilizației în România	11	2039
ȘERBAN, CONSTANTIN, Al XVI-lea Congres internațional de istoria științei	12	2317
ȘERBAN, CONSTANTIN, TRAIAN UDREA, Sesiunea științifică „Continuitatea milenară” a Muzeului de istorie a Transilvaniei	9	1755
TUDORAN, POMPILIU, Independența României și Indiei (studiu comparativ — secolele XIX și XX)	11	2044

UDREA, TRAIAN, Colocviu comemorativ Nicolae Iorga la Botoșani	3	535
* * * Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1980	4	743
* * * Al doilea simpozion de numismatică la Timișoara	2	350
* * * Comunicări prezentate de membrii Institutului de istorie „N. Iorga” la manifestări științifice interne și internaționale în anul 1980	4	756
* * * Publicațiile membrilor Institutului de istorie „N. Iorga” pe anul 1980	4	749
* * * Sesiunea științifică „250 de ani de la nașterea lui Horea — conducătorul răscoalei de la 1784”	1	149
* * * Sesiunea științifică „Sighișoara — străveche vatră de cultură și civilizație”	2	347
* * * Sesiunea științifică „Partidul Comunist Român — forța politică conducătoare în opera de transformare revoluționară a societății în România”	7	1363
* * * Sesiunea științifică „60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român” organizată de Institutul de istorie „N. Iorga”	7	1366
* * * Sesiunea științifică de comunicări „Crearea Partidului Comunist Român, etapă calitativ nouă în lupta poporului român pentru libertate și progres. Contribuția P.C.R. la dezvoltarea creatoare a gândirii social-politice și filozofice”	7	1364
* * * Simpozion consacrat împlinirii a 45 de ani de la procesul militanților comuniști și antifasciști de la Brașov	8	1561
* * * Cronica	1	153
* * * Cronica	3	542
* * * Cronica	6	1196
* * * Cronica	10	1964
* * * Cronica	12	2329

RECENZII

AXENCIUC, VICTOR, IOAN TIBERIAN, <i>Premise economice ale formării statului național unitar român</i> , Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 333 p. (Radu I. Vasile)	7	1375
BĂRBUȚĂ, NICOLAE, NICOLAE BOCȘAN, <i>Independența României în opinia belgiană</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 324 p. (Aurel Filimon)	4	779
BOBANGO, GERALD I., <i>The Emergence of the Romanian State</i> , Columbia University Press New York, 1979, XIII + 307 p. il. (Valeriu Stan)	8	1577
BRANGA, NICOLAE, <i>Urbanismul Daciei romane</i> , Edit. Facla, Timișoara, 212 p. (Vasile Dupoi)	8	1574
BRANIȘTE, VALERIU, <i>De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice</i> , Edit. Facla, Timișoara, 1980, 484 p. (Matei Ionescu)	2	355
BRĂTIANU, GHEORGHE I., <i>Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești</i> , București, Edit. Eminescu, 1980, 295 p. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Valeriu Ripeanu (Iolanda Micu și Nicolae Stoicescu)	3	550
CAMPUS, ELIZA, <i>Din politica externă a României, 1913—1947</i> , Edit. politică, București, 1980, 636 p. (Constantin Botoran)	3	545
CHAMBERS, JAMES, <i>The Devil's Horsemen. The Mongol Invasion of Europa</i> , Weidentfeld and Nicolson, London, 1979, XIV + 190 p. (Dan A. Lăzărescu)	5	997
CONSTANTINESCU, NICOLAE, <i>Vladislav I (1364—1377)</i> , Edit. militară, București, 1979, 164 p. + 13 il. (Sergiu Iosipescu)	6	1202
CUTIȘTEANU, S., GH. I. IONIȚĂ, <i>Electoratul din România în anii interbelici</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 314 p. (Ioan Saizu)	10	1965
DORUȚIU-BOILĂ, EMILIA, <i>Inscripțiile din Scythia Minor</i> , V, Edit. Academiei R. S. R., București, 1980, 327 p., 1 hartă + 32 pl. (Constantin C. Petolescu)	5	992
EVANS, R. I. W., <i>The making of the Habsburg Monarchy 1550—1700. An interpretation</i> , Clarendon Press, Oxford, 1979, 531 p. (Ștefana Simionescu)	11	2063
FAZEKAȘ, JANOS, <i>Partidul Comunist Român — luptător consecvent pentru frăția și prietenia pentru egalitatea socială și națională a fiilor patriei</i> , Edit. politică, București, 1980, 238 p. (Radu Florian)	6	1199

- FEKETE, L., *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente. Aus dem Nachlass des Verfassers.* (Introducere în paleografia persană. 101 documente persane, rămase de pe urma autorului), herausgegeben von (ed. de) G. Hazai..., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 594 p. + 242 facsimile (17 × 25 cm). (*M. Guboglu*) 2 363
- FILELFO, G. M., *Amyris*, Casa Editrice Patron, Bologna, 1978, 241 p. (*Ștefan Delureanu*) 12 2349
- GEMIL, TAHSIN, *Țările române în contextul politic internațional 1621-1672* Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 232 p. (*Radu Constantinescu*) 1 164
- GEORGESCU, VALENTIN AL., *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1980, 296 p. (*Radu Constantinescu*) 5 989
- GOLDEN, PETER B., *Khazar Studies. An Historic-Philosophical Inquiry into the Origins of the Khazars*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, Bibliotheca Orientalis Hungarica, XXXV/1, vol. 1., 291 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 7 1385
- IĞDEMİR, ULUĞ, *Atatürk'ün yaşanıu* (Viața lui Atatürk), vol. 1, Cilt 1881-1908..., Edit. Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1980, XI+197 p. + 1 portret + XXVIII fig. pl. fasc. (*Mihail Guboglu*) 6 1214
- LACHENAUD, GUY, *Mythologie, religion et philosophie de l'histoire chez Hérodote*, Université de Paris IV, Henri Champion, 1978, XIV + 761 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 10 1975
- LILL, RUDOLF, *Geschichte Italiens von 17. Jahrhundert bis zu den Anfängen des Faschismus*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980, XI, 353 p. (*Ștefan Delureanu*) 9 1778
- MARCILIO, MARIA LUIZA, IUBERT CHARBONNEAU et. al., *Demographie historique*, Presses Universitaires de France, Rouen - Montréal (1979) (Publication de l'Université de Rouen, Les Presses de l'Université de Montréal), 215 p. (*Louis Roman*) 12 2345
- NEAGOE, STELIAN, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I și II, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1980, 656 p. (*Gh. I. Ioniță*) 1 158
- MICLEA, ION, *România. Pămînturi eterne. Valea Jiului. Țara Hațegului, Orăștia, Țara Zarandului, Hunedoara, Valea Mureșului, Deva*, text de Radu Florescu, Transilvania, Sibiu, 1980, 50 p. + 355 foto. (*Victor Eskenasy*) 10 1971
- MORON, GUILLERMO, *Istoria Venezuelei*, cuvînt înainte de Mihnea Gheorghiu, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1980, 213 p. (*Dumitru P. Ionescu*) 4 783
- MUȘAT, MIRCEA, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821-1948*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1981, 324 p. (*Olimpiu Matichescu*) 12 2331
- PAPACOSTEA - DANIELOPOLU, CORNELIA, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă 1821-1859*, Edit. Eminescu, București, 1979, 210 p. (*Lucia Taftă*) 1 162
- PASCU, ȘTEFAN, G. GH. MARINESCU, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 435 p. (*Ion Silviu Nistor*) 4 774
- POPA, MIRCEA N., *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774 - 1831)*, A.I.E.S.E., Bucarest, 1978, 319 p. + anexe, bibliografie și grafice (*Radu I. Vasile*) 9 1767
- POPESCU-BOTENI, STELIAN, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 229 p. (*Paul Cernovodeanu*) 5 985
- RĂCILĂ, EMIL, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în timpul primului război mondial*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 124 p. (*Mircea Iosa*) 11 2049
- RIDÉ, JACQUES, *L'image du german dans la pensée et la littérature allemande de la redécouverte de Tacite à la fin du XVI-ème siècle* (Contribution à l'étude de la genèse d'un mythe) Univ. de Paris, IV, 1977, 3 vol., 698 p. (*Vlad Protopopescu*) 6 1210
- SPIRA, GYÖRGY, *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon* (Problema națională în revoluția de la 1848 în Ungaria), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980, 241 p. (*Stelian Mindru*) 3 562

- TURCUȘ, DUMITRU, TRAIAN CARACIUC, CONSTANTIN FLOREA, *Solidaritatea militanță cu toate forțele revoluționare și progresiste (tradiții și contemporaneitate)*, Edit. politică, București, 1981, 298 p. (Gelcu Măk-sutovici) 10 1968
- VALOTA CAVALLOTTI, BIANCA, *Nicolae Iorga*, Guida Editori, Napoli, 1977, 312 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 12 2338
- VELICHI, CONSTANTIN, VESELIN TRAIKOV, *Bălgarskata emigratiia vā Vlahia sled ruskoturkskata voina (1828—1829). Sbornik ot documenti* (Emigrația bulgară în România în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829. Culegere de documente), Academia Bulgară de științe, Sofia, 1980, 452 p. (*Lucreția Băluță-Kiss*) 9 1785
- VOICULESCU, ELENA, MARIN VOICULESCU, *Renașterea africană*, Edit. politică, București, 1979, 300 p. (*Constantin Botoran*) 9 1773
- * * * *Actes du II-e Congrès international de Thracologie* (Bucarest, 4—10 septembrie 1976), I—II (Histoire et archéologie), edités par les soins de Radu Vulpe, président du Congrès, avec la collaboration de Constantin Preda, Alexandru Vulpe et Adriana Stoia, Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 462 + 470 p. (*Constantin C. Petolescu*) 3 557
- * * * *Bibliografia istorică a României*, vol. V, 1974—1979, Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 454 p. (*N. Stoicescu*) 1 155
- * * * *Călători străini despre țările române*, vol. VII, volum întocmit de Maria Holban, redactor responsabil, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 623 p. cu ilustr. (*Paul Binder*) 8 1571
- * * * *Cronica lui Ion Neculec copiată de Ioasaș Luca. Manuscrisul „Mihail”*, ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail, Edit. Litera, București, 1980, XXXI + 263 p. (*N. Stoicescu*) 7 1381
- * * * *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. IV, *Corespondență diplomatică franceză (1856—1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note și indice de: Grigore Chiriță, Valentina Costake, Emilia Poștăriță, București, 1980, XLIX + 595 p. (*Dan Berindei*) 7 1378
- * * * *Inscripțiile Daciei romane*, vol. III: *Dacia Superior, 2. Ulpia Traiana Dacica (Sarmisegetusa)*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann, București, 1980, 484 p. (*Constantin C. Petolescu*) 2 360
- * * * *Kriegswirtschaft und Rüstung (1939—1945)*, coordonatori: Friedrich Forstmeier și Hans-Erich Volkman, Droste Verlag, Düsseldorf, 1977, 418 p. (*Monica Andone*) 8 1580
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 469 p. cu facsimile și ilustrații (*Constantin Șerban*) 9 1763
- * * * *România în anii socialismului 1948—1978*, Edit. politică, București, 1980, 466 p. (*Ion Apostol*) 4 769
- * * * *Școala muzicală de la Putna. Manuscrisul nr. 56/544/576 I. de la Mânăstirea Putna „Antologhion”*, Ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, *Izvoare ale muzicii românești*, vol. 3 (Documenta), Edit. muzicală, București, 1980, 448 p. (*Viorel Cosma*) 2 353

REVISTA REVISTELOR

- APOSTOL, GELU, MARIAN STROIA, „Analele Universității București”, Istorie, an. XXIX (1980), 176 p. 7 1391
- BUȘE, CONSTANTIN, „Revista de Historia de America”, numero 90, julio-diciembre de 1980, 233 p. (Instituto Panamericano de Geografia e Historia) 11 2069
- DEMENY, L., „Gutenberg Jahrbuch”, Mainz, vol. 54 (1979), 342 p.; vol. 55 (1980), 365 p.; vol. 56 (1981), 304 p. 12 2355
- RETEGAN, MIHAI, „File din istoria militară a poporului român. Studii”, vol. 5—6, Edit. militară, București, 1979, 558 p. 2 373

- STĂNICĂ, VITALIE, „Romanoslavica”, XIX, București, 1980, 580 p. 6 1221
 VLAD, RADU-DAN, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca, vol. XXI (1978), 548 p. 8 1587

ÎNSEMNĂRI

Istoria României

- BECLEANU IANCU, ADELA, *Spiritualitatea românească. Permanență. Devenire*, Edit. politică, București, 1980, 216 p. (Radu-Dan Vlad) 4 787
 BODINGER, MARTIN, *Catalogul cărților rare și prețioase, III. Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, 1976, 467 p. (Andrei Pippidi) 11 2057
 BOGORAN, CONSTANTIN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 336 p. Colecția „Testimonia” (Radu Dan Vlad) 2 377
 CĂZAN, GHEORGHE NICOLAE, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, *România și Tripla Alianță 1878–1914*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 441 p. (Ema Nastovici) 6 1223
 CHIDIOȘAN, NICOLAE, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wielenberg de la Derșida, Muzeul Țării Crișurilor Oradea*, 1980, 136 p. + 39 pl. (Viorel Faur) 9 1772
 CIOBANU, VENIAMIN, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775–1800)*, Edit. Junimea, Iași, 1980, 175 p. + il. (Paul Cernovodeanu) 4 790
 CIPĂIANU, GEORGE, *Vinčențiu Babeș (1821–1907)*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 235 p. (Gelu Neamțu) 12 2343
 DAVIDESCU, MIȘU, *Drobeta în secolele I–VII e. n.*, Edit. „Scrisul românesc”, Craiova, 1980, 247 p. (Ana Oancea) 6 1224
 DOGARU, MARIA, *Sigilii orașenești din epoca modernă și contemporană*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1980, 222 p. (Dan Berindei) 9 1773
 GRECESCU, ION, *Nicolae Titulescu. Gîndire și acțiune*, Edit. politică, București, 1980, 266 p. (Ion Constantin) 11 2052
 IONIȚĂ, GHEORGHE I., *Istoria României și a Partidului Comunist Român (1948–1981)*, Tipografia Universității București, 1981, 158 p. (Mihai Oprîșescu) 12 2334
 MARICA, GEORGE EM., *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenice din secolul al XIX-lea*, vol. III, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 254 p. (Victor Neumann) 7 1395
 MUȘAT, MIRCEA, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român. Culegere de texte*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 158 p. (Nicolae N. Rădulescu) 1 168
 NÄGLER, THOMAS, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen (Colonizarea sașilor în Transilvania)*, Edit. Kriterion, București, 1979, 259 p. (Carol Göllner) 5 1005
 NEAGU, C., D. MARINESCU, *Fapte din umbră*, Edit. politică, București, 1980, 240 p. (Mihail E. Ionescu) 1 168
 NETEA, VASILE, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, București, 1980, VIII + 253 p. (Iacob Mârza) 1 167
 NISTOR, IOAN SILVIU, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 280 p. (C. Vasilescu) 12 2336
 NÜSSBACIHER, GERNOT, *Aus Urkunden und Chroniken Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1981, 213 p. (Șerban Papacoste) 8 1595
 RĂDUȚIU, AUREL, LADISLAU GYEMANT, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701–1847*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 352 p. + 15 il. (Ioan Silviu Nistor) 11 2055
 SUCIU, I. D., *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 188 p. (Victor Neumann) 3 569
 SUȚA General-locotenent ION, *Infanteria română. Contribuții la istoricul armii*, vol. I, Edit. militară, București, 1977, 226 p. (Valeriu A. Giuran) 3 573

- TOMESCU, VASILE, *Musica daco-romana*, I, Edit. muzicală, București, 1978, 472 p. (*George Trohani*) 5 1006
- TURCU, MIOARA, *Geto-dacii din Cimpia Munteniei*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 240 p. + XLIII pl. (*George Trohani*) 7 1397
- * * * *Academia Republicii Socialiste România. Memoriile Secției de științe istorice*, seria IV, tomul IV (1979), Edit. Academiei R. S. România, 1980, 221 p. (*Iolanda Micu*) 9 1770
- * * * *Argeșenii și muscelenii participanți la războiul de independență a României 1877—1878*, Muzeul orașenesc Cimpulung Muscel — Arhivele statului Filiala Argeș, Pitești, 1980, 208 p. (*Elena Gheorghe*) 3 572
- * * * *Cercetări numismatice*, III, Muzeul Național de Istorie, București, 1980, XV + 263 p. (*George Trohani*) 2 379
- * * * *Culegere de documente și materiale privind istoria României (1929—1933)*, coordonator Doina Smârcea, Universitatea din București, 1980, 473 p. (*Mihai Opreșcu*) 4 793
- * * * *Documente străine despre români*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1979, 341 p. (*Daniela Bușă*) 4 789
- * * * *Lupta pentru unitatea națională a țărilor române. Documente externe*, publicate de Radu Constantinescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 384 p. (*L. Demeny*) 8 1593
- * * * *Marea Unire din 1918. Studii economice*, București, 1979, 175 p. (*Radu Vasile*) 5 1003
- * * * *Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine (1965—1979)*, Bibliothèque Centrale Universitaire de Bucarest, 1980, XXXVI + 134 p. (*Dumitru Preda*) 8 1597

Istoria universală

- ABDULADZE, TS. A., M. H. SVANIDZE, *Defter-i Caba-i Eyâlet-i Cildir—„Djaba defter Cilditskogo eyâleta”* (Condica geaba a provinciei Cildir) 1694—1732. Textul turc cu traducerea gruzină și note de Ts. A. Abduladze, studiul introductiv de M. S. Svanidze, Tbilisi, 1979, 326 p. + fasc. (*Mihail Guboglu*) 12 2352
- ANGELOV, BONJU ST., *Iz starata bălgarska, ruska i srăbska literatura* (Din literatura veche: bulgară, rusă și sîrbă), cartea a treia, Sofia, 1978, 282 p. (*Damian P. Bogdan*) 3 375
- BADEA, MARIN, *Germani împotriva lui Hitler*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 260 p. (*Mihai Opreșcu*) 2 382
- FISHTA, ILIAZ, *Ndërhyrja e Kapitalit të huaj dhe pasojat e saj skllavëruese për Shqipërinë 1925—1931* (Imixtiunea capitalului străin în Albania și urmările ei înbitoare 1925—1931), Edit. Academiei de științe a R.P.S. Albania, Tîrana, 1979, 407 p. (*Marius Dobrescu*) 8 1599
- GUBOGLU, MIHAIL, *Crestomafie turcă. Izvoare narative privind istoria Europei Orientale și Centrale (1263—1683)*, București, 1978, 900 p. (*Anca Radu*) 1 172
- KOTVAN, IMRICH, *Inkunabuly na Slovencu (Incunabula quae in bibliotecis Slovaciae asservatur)*, Matica slovenska Martin, 1979, 556 p. + 48 ilustr. (*Eva Mărza*) 8 1601
- LAFORGUE, GILBERT, *L'Orient et la Grèce jusqu'à la conquête romaine*, Presses Universitaires de France, Paris, 1977, 272 p. (*Constantin C. Petolescu*) 7 1398
- LE RIVEREND, JULIO, *Breve historia de Cuba*, La Habana, 1978, 152 p. (*Ovidiu Bozgan*) 1 170
- ROMAN, VALTER, *Fenomenul militar în istoria societății*, Edit. militară, București, 1980, 364 p. (*Marian Stroia*) 5 1011
- SHPUZA, GAZMEND, *Gjurmime ne epoken e Rihindjes Kombetare* (Cercetări în epoca Renașterii naționale), Edit. „8 Nëntori”, Tirana, 1980, 300 p. (*Gelcu Maksutovici și Dumitru Polena*) 11 2061
- SKAZKIN, S. D., *Iz istorii soțialno-politiceskoj i duhovnoj jizni zapadnoj Evropi v srednie veka*, Izd. Nauka, Moskva, 1981, 296 p. (*L. Demeny*) 10 1982
- ŠPILKOVA, V. I., *Mladotureŭkaia revoluija, 1908—1909 g.*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 255 p. (*Mihail Guboglu*) 7 1400
- TILLION, GERMAINE, *Ravensbrück*, Edit. politică, București, 1979, 216 p. (*Mircea Dumitriu*) 3 575

- WILLS, GARRY, *Inventing America. A Jefferson Declaration of Independence*, Vintage Books. A Division of Random House, New York, 1979, 410 p. (M. Stroia) 10 1984
- * * * *Kniha počtu Krákovského města Lound z let 1450—1472 a 1490—1491 — Liber rationum regalis civitatis Lunae ad annos 1450—1472 et 1490—1491 pertinens* (Registrul de socoteli al oraşului regat Louny din anii 1450—1472 și 1490—1491), Institutul pentru studiul istoriei cehoslovace și universale), Praga, 1979, 968 p. + 7 reproducii. Volum pregătit pentru tipar de dr. Jaroslav Vaniš (Tr. Ionescu Nișcov) 5 1008
- * * * *Monumenta Cartographica Jugoslaviae*, vol. II, *Srednjovekovne Karte*. Selected and prepared Dr. Gavro A. Skrivanič. Editor Dr. Danica Milič, Narodna Knjiga, Belgrad, 1979, 95 p. + 53 pl. (Historical Institute Monographies, vol. 17) (Victor Eskenasy) 5 1009
- * * * *Points de vue sur la fiscalité antique* (sous la direction de Jenri van Effenterse, Centre G. Giotz Publications de la Sorbonne, serie „Etudes”, tome 14) Paris, 1979, 144 p. (Constantin C. Petolescu) 9 1788
- * * * *La recherche historique en France depuis 1965*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1980, 154 p. (Adrian Stănescu) 6 1227
- * * * *Stará delnická Praha. Život a kultura pražských delníků 1848—1939* (Praga veche muncitorească. Viața și cultura muncitorilor între 1848—1939), Praha Academia. Nakladatelství československé akademie věd, 1981, 311 p. + 240 il. foto, afișe, schițe, hărți, diagrame (Tr. Ionescu-Nișcov) 11 2059
- * * * *Stúdie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia* (Contribuții din istoria slavisticii europene pînă la jumătatea secolului al XIX-lea). Veda Vydavateľstvo slovenskej Akadémie vied, Bratislava, 1978, 510 p. (Tr. Ionescu—Nișcov) 2 381
- * * * *Vánšnata politika na Bălgaria. Documenti i materiali*. Tom pârvi 1879—1886, Ministersvo na Vanšnite Raboti, Edit. Nauka i izkustvo, Sofia, 1978, 857 p. (Constantin N. Velichi) 6 1226
- * * * *Buletin bibliografic (Gelu Apostol)* 1 175
- * * * *Sumarul periodiceleor românești de istorie în limbi străine* 5 1013
- VASILE MACIU (1904—1981) 3 579
- ARON PETRIC (1915—1981) 8 1650
- Index alfabetic (Gelu Apostol) 12 2359

„REVISTA DE ISTORIE ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea de istorie românească și străină Revista revistelor de istorie, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele , de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție B-dul Aviatorilor nr. 1.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1979, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MARGINEANU CÎRSTOIU, *Mărturiile de civilizații medievale românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române C. Transilvania vol. II*, 1979, LXI + 47 p. 27 lei.
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, III, Sfârșitul sec. XVI — începutul sec. XIX* 1980, 444 p., 37 lei.
- ȘERBAN BOBANCU, SAMOILA CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire, VI/1 + VI/2*, 1980, 348 + 340 p., 24 + 28 lei.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane, III/2*, 1980, 484 p., 31 lei
- * * * *Inscripțiile din Scythia Minor, vol. V*, 1980, 351 p., 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDĂ, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.
- VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, 1980, 239 p., 11,50 lei.
- MARIA HOLBAN, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XVI*, 1981, 310 p., 21,50 lei.
- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, 1981, 342, 12 lei.
- OLGA CİCANCİ, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636—1746*, 1981, 208 p., 21 lei.

RM ISSN CO — 3870

